



T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI MÜLKİYE VE HARBİYE MEKTEBİ'NDE BİR DERS KİTABI:
“ONDOKUZUNCU ASIRDA TÂRİH-İ SİYÂSÎ-İ UMÛMÎ”

Hazırlayan
Cem TURGUT

Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE

TOKAT – 2017

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE danışmanlığında hazırlamış olduğum Osmanlı Mülkiye Ve Harbiye Mektebi'nde Bir Ders Kitabı: "Ondokuzuncu Asırda Târih-i Siyâsî-İ Umûmi" adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

17 / 07 / 2017

Cem TURGUT

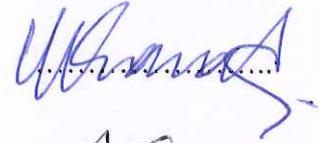
OSMANLI MÜLKİYE VE HARBİYE MEKTEBİ'NDE BİR DERS KİTABI:
"ONDOKUZUNCU ASIRDA TÂRİH-İ SİYÂSÎ-İ UMÛMÎ"

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 17 / 07 / 2017

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ



Üye : Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN



Üye : Yrd. Doç. Dr. Murat HANILÇE



Üye :

.....

Üye :

.....

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 11/07/2017 tarih ve 29-7 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü



Eşime ve oğullarıma...



ÖNSÖZ

Eğitim Fakültesi’ni bitirdiğimde, kendi kendime: “Sanırım benim için eğitim-öğretim hayatı burada bitti. Bundan sonra daha okul okumam.” demiştim. Gerçekten de uzun yıllar lisans eğitimim üzerine akademik kariyer yapma düşüncem olmadı. Etrafımdaki arkadaşlarımın okuma azimlerini görünce, aradan 15 yıl süre geçtikten sonra yalnız kendimi denemek amacıyla Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitim Sınavına (ALES) katıldım. Sınavdan beklediğimden çok başarı elde etmişim. Ancak hala aklımda yüksek lisans eğitimi yapmak gibi bir düşünce yoktu. Bir sohbet esnasında bu konu ve benim ALES puanımdan söz ettiğimizde arkadaşlarımdan biri, bu puana yazık etmememi ve yüksek lisans hatta doktora eğitimi almamı şiddetle tavsiye etti ve beni cesaretlendirdi. Sonunda başvuru yapmaya karar verdim. Gaziosmanpaşa Üniversitesi’ne yaptığım başvuru kabul edildi. Böylece yüksek lisans eğitimi programına başladım.

Üniversitede yüksek lisans eğitimine başladığımda aklıma takılan en büyük soru Osmanlıca üzerindeydi: “16 yıl boyunca elime almadığım Osmanlıca’yı unutmuş muydum? Yoksa üstü küllenmiş miydi?” Eğitimimin ilk aylarında bir hayli zorlandım. Hatta eğitimi bırakmayı düşündüğüm anlar bile oldu. Ancak danışmanımın beni cesaretlendirmesi ve bunu yapabileceğime beni inandırması, kapasitemi kullanmam gerektiğini sürekli vurgulaması neticesinde azmettim ve bu iş bana büyük zevk vermeye başladı. Zorla geldiğim derslere severek ve hevesle gelmeye başladım.

Yüksek lisans eğitimimin ikinci yılına girdiğimde danışmanımla birlikte yaptığımız değerlendirmeler sonucunda elinizdeki bu tezi hazırlamanın doğru olacağı kararını aldık ve çalışmalara başladık. Bir taraftan kitabın transkript çalışmalarını yaparken diğer taraftan tezin oluşumu için gerekli kaynak taramalarını gerçekleştirdik. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri tasnif ederek ve eserin değerlendirmesini yaparak tezi oluşturmaya koyulduk. Sonuçta tez çalışmamı bu hale getirmeyi başardık.

Yaptığım bu çalışmada bana yardımlarını ve desteğini esirgemeyen, günün her saatinde kendisi ile fikir teatisi yapmama izin veren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE’ye; hocalarım, Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN, Yrd. Doç. Dr. Necati ÇAVDAR ve Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ’a; davetimizi kırmayarak bu çalışma için jüri başkanlığını kabul eden ve tezimin son okumasını yapan Amasya

Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ'e, çalışmalarında sürekli yanımda olan ve bana zaman ayıran, benim için birçok fedakârlıkta bulunan eşim ve oğullarıma teşekkürü bir borç bilirim.



ÖZET

Bu çalışmada, Diran Kelekyan'ın Harbiye ve Mülkiye'de okutmak için yazdığı ders kitaplarından biri olan “On Dokuzuncu Asırda Târih-i Siyâsî-i Umûmî” adlı kitabını transkript ederek, hem o dönemdeki siyasi gelişmeleri hem de bu siyasi gelişmelere yazarın bakış açısını inceleme imkânı bulduk. Avrupa Tarihi'nin incelenmesi ve araştırılması açısından yeterli düzeyde olmayan çalışmalara katkı sağlamayı amaçladık. Bu tezle, yaşadığı dönemde önemli çalışmalara imza atan, gazeteci, siyasetçi, muallim ve yazar kimliklerini üzerinde taşıyan Ermeni asıllı Diran Kelekyan'ın, Avrupa Tarihi'ni Osmanlı Tarihi ile harmanlayarak, Harbiye ve Mülkiye'deki öğrencilerine nasıl anlattığını öğrenme fırsatı bulduk. Yazarın olayları işlerken Osmanlı ve Avrupalı tarihçilerin kaynaklarından yararlandığını da tespit ettik. Kelekyan, konuları anlatırken, olayın içerisinde bizzat yer alan birisinin ağzından gelişmeleri aktaran bir tavır izlemiş, çoğu yerde olayların kahramanlarını konuşurma yöntemine başvurmuş ve bazı mühim gördüğü olayları ele alırken en küçük ayrıntıya varana kadar kişilerin konuşmalarına yer verme gayretinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diran Kelekyan, Viyana Kongresi, Mora İhtilali, Mısır Meselesi, Kutsal Yerler Sorunu.

ABSTRACT

In this study, we found the opportunity of examining the political developments in that period as well as the author's point of view on these political developments, by transcribing the book called “On Dokuzuncu Asırda Târih-i Siyâsî-i Umûmî” which is written by Diran Kelekyan as a textbook for military college and the civil service. We aimed to provide a contribution to the studies that are not sufficient to research and investigate European History. With this thesis, we found the opportunity to learn how Armenian-born Diran Kelekyan, who had signed important studies during his life, and who had been a journalist, politician, teacher and writer, told his students in military college and civil service by blending European History with Ottoman History. We also found that the author benefited from the resources of the Ottoman and European historians while dealing with events. While Kelekyan was telling the events, he was in an effort to convey the developments in the mouth of a person who took part in the events himself, in many places resorted to the method of talking heroes of events and while dealing with some of the important events to talk the the characters to the extend of smallest detail.

Key Words: Diran Kelekyan, Vienna Congress, Mora Revolution, The Question Of Egypt, The Issue Of Holy Places.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
İTHAF	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1	3
1.1. SİYASİ TARİH KAVRAMI.....	3
1.2. OSMANLI DEVLETİNDE TARİHÇİLİK ANLAYIŞI, GENEL TARİH YAZARLARI VE ESERLERİ.....	5
BÖLÜM 2: DİRAN KELEKYAN.....	12
2.1. HAYATI	12
2.2. ESERLERİ.....	17
2.3. YAZARIN ESERLERİNİN KISACA TAHLİLİ	18
2.3.1. On Sekizinci 'Asırda Tarih-i Siyasî-i Umûmî	19
2.3.2. Ondokuzuncu Asırda Tarih-i Siyasi-i Umumi	19
2.3.3. Ondokuzuncu Asırda İctimai ve Siyasi Avrupa	20
2.3.4. Hayat, Olduğu Gibi/Kirkor Zührab	21
2.3.5. Kâmus-ı Fransevi, Musavver Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat	22
2.3.6. Marsel Yahud Yeni Paris Esrarı.....	22
BÖLÜM 3: ESER HAKKINDA	23
BÖLÜM 4: ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	25
4.1. 1815'TE AVRUPA	25
4.2. 1815'TEN SONRA AVRUPA'NIN AHVÂL-İ İCTİMÂ'İYE VE SIYÂSİYESİ 35	
4.3. MORA İHTİLALİ.....	55
4.4. MISIR MESELESİ.....	75

4.5. MAKAMÂT-I MUKADDESE (KUTSAL YERLER) MESELESİ.....	88
BÖLÜM 5: TRANSKRİPT.....	108
SONUÇ.....	313
KAYNAKLAR.....	315
ÖZGEÇMİŞ.....	319



KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
agb	Adı geçen bildiri
agm	Adı geçen makale
agt	adı geçen tez
ALES	Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitim Sınavı
bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
H.	Hicrî
M.	Miladî
R.	Rumî
s.	Sayfa
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi

GİRİŞ

Bu tez çalışmasını seçerken, ilk olarak günümüzde Avrupa Tarihi açısından yapılan çalışmaların neler olduğunu gözden geçirdik. Yaptığımız inceleme sonucunda, bu alanda yapılan çalışmaların yeterli düzeyde, özellikle üniversitelerdeki yüksek lisans ve doktora çalışmalarının istenen ve beklenen seviyelerde olmadığını fark ettik. Bu konuya bilimsel açıdan nasıl bir katkı sağlayabileceğimizi düşünürken, Osmanlı Devleti'nde Avrupa Tarihi ve Siyasi Tarih alanında nasıl çalışmalar yapıldığını araştırarak işe başladık.

Genel ve Avrupa tarihi açısından yapılan çalışmalardaki eksiklikler göz önüne alındığında, bu çalışmalara katkı sağlamak için, Osmanlı tarihçilerinin neler yaptıkları ve yakınçağda meydana gelen olaylara bakış açılarını incelemek amacıyla yaptığımız araştırmalarda, kitabını incelediğimiz, hem gazeteci hem de Mülkiye ve Harbiye'de muallim olan Diran Kelekyan'ın birkaç eserinin olduğunu tespit ettik. Bu eserlerin bu zamana kadar transkript edilmediğini tespit ettiğimizde, çalışmamızın çerçevesi belli oldu.

Bu çalışmada, Diran Kelekyan'ın Harbiye ve Mülkiye'de okutmak için yazdığı ders kitaplarından biri olan "On Dokuzuncu Yüzyılda Târih-i Siyâsî-i Umûmî" adlı kitabını transkript ederek, hem o dönemdeki siyasi gelişmeleri hem de bu siyasi gelişmelere yazarın bakış açısını inceleme kararını verdik. Böylece bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayabileceğimizi düşündük. 19. yüzyıl boyunca gerçekleşen olayları inceleyen başka yazarların kitaplarını da değerlendirerek, Diran Kelekyan'ın olaylara yaklaşımını anlayabidik.

Eser, 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa ve Dünya'da oluşturulmak istenen düzeni, kongre öncesi meydana gelen olaylardan başlamak suretiyle ayrıntılı bir şekilde açıklayarak, 1856 Paris Antlaşması'na kadar getirmektedir. Yazar eserini beş ana başlık altında şekillendirmiştir. Kitapta öncelikle oluşturulan Viyana Düzeni ile bu düzeni koruyan ve bu düzene karşı çıkanların Avrupa'daki ve Amerika kıtasındaki mücadelelerine değinilmiştir. Kitap, yalnız Avrupalı devletlerden bahsetmemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu süreçte meydana gelen olaylardan nasıl etkilendiğini ve olaylara karşı alınan önlemleri de ayrıca belirtmiştir. Osmanlı Devleti'ni adı geçen yüzyılda

uğraştıran, Mora İhtilali, Mısır Meselesi ve Kutsal Yerler Sorunu gibi konuları da ayrıntılarıyla açıklamıştır. Yazar, bu olayları incelediği başlıklar altında, Avrupalı devletlerin izledikleri politikalar ve çıkar mücadelelerini dile getirmiştir.

Son yıllarda Türkiye’de tarih alanında yapılan araştırma ve incelemelere bakıldığında, özellikle Avrupa tarihi alanında yapılan araştırmaların istenilen seviyelerde olmadığı, hatta üniversitelerin tarih bölümlerinde Avrupa tarihi kürsüsünün kurulmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, günümüz Avrupa’sının temel taşlarının atıldığı yakınçağda Avrupa’nın siyasi tarihinin tüm yönleriyle incelenmesi tamamlanamamış, Avrupa’nın siyasi ve sosyal alanda oluşan fikir yapısı tam anlamıyla bir türlü anlaşılammış, Türkiye’nin ve Türk toplumunun Batılılaşma veya Avrupalılaşma çabaları bu yönüyle eksik kalmıştır. Dünyada meydana gelen, günümüz dünyasının siyasi ve sosyal fikir yapısının oluşmasına çok önemli katkıları olan Amerikan, Fransız, Rus devrimlerinin çok iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Günümüzdeki birçok olayın temelinde bu devrimler sonunda oluşan siyasi ve sosyal düşünce yapısının yattığını unutmamak gerekir. Bu açıdan bu çalışmanın temel amacı genel siyasi tarihe ve özellikle Avrupa tarihine yönelik yapılan akademik çalışmalara bir katkıda bulunmaktır.

Kelekyan’ın muallimlik yaptığı okullarda ders kitabı olarak okutulan ve tarafımızca incelenen bu kitap, döneminde yetiştirilen Mülkiyeli ve Harbiyelilerin Genel Tarih ve özellikle Avrupa tarihini nasıl öğrendiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu okullarda yetişenlerin, Osmanlı Devleti’nin ve dolayısıyla daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal ve sosyal düzenine yön verecekleri göz önüne alındığında, bunların tarih anlayışlarının ve Avrupa’daki olaylara bakışlarının oluşmasında aldıkları bu derslerin önemi aşikârdır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, 19. yüzyılda dünyada ve özellikle Avrupa’da meydana gelen olaylara, Ermeni kökenli ve Ermeni milliyetçisi bir yazarın bakışını ortaya koymak için bu tür çalışmaların yapılması gerekmektedir.

BÖLÜM 1

1.1. SİYASİ TARİH KAVRAMI

İnsanlık varoluşundan bu yana, geçmişi anımsama, merak etme ve öğrenip aktarma gerekliliği duymuştur. Bu gereklilik, çeşitli biçimler altında insan yaşamının öykülenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta mitoloji olarak ortaya çıkan insanın geçmişini öyküleme gereksinimi, "istoria"¹ sözcüğünü ilk kullanan kişi olan Herodot'la birlikte ilk kez bugünkü tarih anlayışımıza yakın bir anlam kazanmaya başladı: İnsan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi yani tanık olunan ve haber alınan şeylerin anlatılması.² Tarihi mitolojiden ayıran şey gerçeklik üzerine vurgu yapmasıdır. Akıl yoluyla ulaşılabilecek genellemelere varılmadığı için de felesefeden ayrılan tarih, kendini önceleri edebiyatın içinde bir dal olarak bulmuştur.

Tarih yazıcılığının amacı, insanlara geçmişi anlatarak ahlâksal dersler çıkarmalarını sağlamaya çalışmaktır. Bu genel tablo içinde farklı bir isim olarak N. Machiavelli ortaya çıkar. Devletler arasındaki düşmanlıkların nedenlerinin politik açıdan araştırılması gerektiğini ileri süren Machiavelli, devlet adamlarının her şeyden önce geçmişi doğru bilmeleri gerektiğini ileri sürerek, olayların gerçek nedenlerinin anlatılması gerektiğini savunur. Bu anlamda Machiavelli'yi retrospektif (geriye dönük) bir bakışla Siyasi Tarih'in ilk kurucusu olarak gösterebiliriz.³ Ancak edebiyatın içinde bir dal olarak kabul edilen tarihten bir disiplin olarak siyasi tarihi ayırmak bu dönemde mümkün görünmemektedir.

Tarih araştırmalarının modern anlamda yapılması ile ilgili ilk çalışmayı, 18. yüzyılın sonlarında, Hannover'deki Göttingen Üniversitesi'nde Niebuhr'un gerçekleştirdiği söylenebilir.⁴ Niebuhr'un tarihi bilimselleştirme konusunda atmış olduğu ilk adımlar, yine Almanya'da Leopold von Ranke (1795-1886) tarafından izlendi. Ranke'nin başlattığı tarih çalışmaları Fransa'da yankı bulmakta gecikmedi.

¹ Doğan ÖZLEM, *Tarih Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 19.

² Melek M. FIRAT, "Dünyada Siyasi Tarih Disiplininin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi", *Türkiye'de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2006, s. 9.

³ *agb*, s. 10.

⁴ *agb*, s. 10.

1876'da Monod'un "La Revue Historique"nin ilk sayısında yayınladığı bildirisi, ardından Langlois ve Seignobos'un öğrenciler için tarih rehber kitabı, amaçlarını çok net ortaya koyuyordu: Tüm felsefi tartışmalar bir kenara bırakılarak ve objektiflik amaçlanarak, katı bir yöntemle yani kaynakların envanteri çıkarılarak, belgeler eleştiriye tabi tutularak, meslekte görev örgütlenmesine gidilerek geçmişin bilgisine ulaşmak.⁵ 19. yüzyıl Alman ve Fransız üniversitelerinde tarihçi grupları oluşturularak arşivlere dalındı. Teknik anlamda yan dallardan uzmanların da yer aldığı bu gruplar "objektif tarih" yazımını başlattılar.

Kısaca 19. yüzyılda tarihi bilimselleştirme çabaları Siyasi Tarih disiplininin, yani nesnesi devlet olan bir tarih yazımının ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Dönemin siyasal yaşamı, ulus-devletlerin egemen olduğu siyasal sistemi, tüm tarihi Siyasi Tarih'ten ibaretmiş gibi gören anlayışın gelişmesini kolaylaştırdı. Dolayısıyla Siyasi Tarih disiplini en parlak dönemini çocukluk çağında yaşadı.⁶

Disiplinler arası işbirliği ve işbölümünün son derece geliştiği günümüzde, tarihçinin ana uğraşısı, çok karmaşık olan, incelenmesi ve açıklanması uzun zaman alan tarihi olayları ortaya koymaya çalışmaktır. Bu açıdan tarih: "geçmişteki insan davranışlarını inceleyen ve olayların yorumunu yapan bir bilim dalı"⁷ olarak tanımlanabilir. Bu sebeple tarih sadece olaylarla değil, olayların yorumuyla da ilgilenmektedir. Tek tek olayları inceleyen tarihçi, bir kronoloji çalışması yapmamak için, olayların nedenlerini de ortaya koymalıdır. Tarihçi çağının olaylarını anlamak için ve geleceğin karanlığını aydınlatmak için, tarihin eğilimlerini de bulmak zorundadır.

Siyasi tarihin tanımı ve incelediği konular hakkında değişik görüşler vardır:

Dallot'a göre, siyasi tarihin ilk görevi, devletlerarasındaki ilişkileri çizmektir. İç olaylardan ancak dış politikaları etkileyebilecek olayların üzerinde durur. Siyasi Tarih'in konusu aynı zamanda uluslararası kuruluşlardır. Armaoğlu'na göre, siyasi tarih, milletlerarası diplomatik münasebetlerin tarihidir.⁸ Mumcu'ya göre devletler arasındaki

⁵ Melek M. FIRAT *agb*, s. 11.

⁶ *agb*, s. 13.

⁷ Oral SANDER, *Siyasi Tarih İlçâğlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 20.

⁸ Bahri ATA, "Üniversite Öncesi Tarih Öğretiminde Siyasi Tarihin Yeri", *Türkiye'de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2006, s.32.

ilişkilerin tarihi, diplomatik tarihin biraz daha gelişmiş şeklidir.⁹ Akşin'in belirttiği gibi, Siyasal Tarih deyince, Türkiye'de hep diplomatik tarih anlaşılmaktadır.¹⁰

Uçarol'a göre, Siyasal Tarih, devletleri, bunların iç ve dış politikalarını, örgütlerini, çalışmalarını, gelişmelerini ve devletlerin birbiriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalına denir. Politika tarihi ve diplomasi tarihi olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların birincisi devletlerin gelişmesini, iç politikalarını, ikincisi de devletlerin birbiriyle olan ilişkilerini konu edinir. Uçarol'a göre de esas olan diplomasi tarihidir.¹¹

Sander ise, siyasi tarihin ilk bakışta siyasetin tarihini inceler gibi görünmesine rağmen, bunun tam olarak doğru olmadığını, bu disiplinin; devletlerden, devletlerin ortaya çıkışından, değişme, gelişme, yıkılışlarından ve devletler arasındaki siyasal ve bir dereceye kadar ekonomik ilişkilerden söz ettiğini, bu disipline Batı'da "uluslararası ilişkiler tarihi" de dendiğini belirtmiştir.¹²

Siyasi tarihin Türkiye'de iki anlamı birden içerdiğini savunan Sander, ilk olarak, devletlerin kuruluşlarını, geçirdikleri değişiklikleri, gelişmeleri, devlet içindeki insanların, sınıfların, grupların birbiriyle çatışmalarını ve devletlerin genel dünya tarihi ve dünya devletler mozaiği içindeki yer ve önemlerini inceleyen siyasi tarih; "İngilizce'de political history, Fransızca'da historie politique" şeklinde tanımlamıştır. İkinci olarak da, bağımsız devletlerin, yani uluslararası sistemin temel birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin tarihini inceleyen siyasi tarih; "İngilizce'de diplomatic history, Fransızca'da historie diplomatique."¹³ şeklinde tanımlamaktadır. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini daha iyi anlamak için bu iki konuyu birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİHÇİLİK ANLAYIŞI, GENEL TARİH YAZARLARI VE ESERLERİ

Osmanlı tarihçilik anlayışı Türk-İslam devletleri geleneğinin devamı niteliğinde ortaya çıksa da, zamanla kendine özgü bir yapıya bürünmüştür. Zaten 600 yılı aşkın bir

⁹ Ahmet MUMCU, *Siyasal Tarihe Giriş*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1980, s. 378.

¹⁰ Melek M. FIRAT *agb*, s. 32.

¹¹ Rıfat UÇAROL, *Siyasal Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 2.

¹² Oral SANDER, *age*, s. 25.

¹³ *age*, s. 26.

ömrü olan devletin kendine özgü bir tarih anlayışının olması doğaldır. 15. yüzyıl ortalarında başlayan Osmanlı tarihçiliğinin ilk örnekleri; menakıbname, gazaname ve destan türündedir. 16. yüzyılda yarı resmi tarihçilik anlayışı şehname geleneği ile; 17. yüzyılda kurulan vakanüvislik müessesesi ile de resmi tarih anlayışı başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin günümüze ulaşan ilk tarihleri, kuruluştan yaklaşık bir buçuk asır kadar sonra kaleme alınmıştır. Başta Âşıkpaşazâde olmak üzere, daha sonraki tarihçilere kaynaklık eden Yahşi Fakih'e ait Menâkıb-ı Âl-i Osman ilk Osmanlı tarihi sayılabilir. 15. asrın ilk çeyreğinde Germiyanlı Ahmedî tarafından yazıldığı bilinen İskendernâme'nin sonuna eklenen manzum Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman günümüze ulaşan ilk yazılı kaynaktır. Bu durumda kuruluş devrinin ilk asrı olan 14. yüzyıldan günümüze orijinal bir Osmanlı tarihinin intikal etmediği söylenebilir.¹⁴

Osmanlı tarih yazıcılığının 14-15. yüzyıllar arasındaki durumu daha çok yöneticilerin hayatını, siyasi ve askeri başarılarını konu etmesi şeklinde cereyan etmiştir.¹⁵ 14. ve 18. yüzyıllar arasındaki Osmanlı tarihçiliği, edebiyatın bir kolu gibi işlev görmüş; menakıbname, gazaname, destan, şehname gibi edebi eserler bırakılmıştır. Bu dönem eserleri tek bir olayı konu edinmemiş, devletin siyaseti gereği farklı konuları ele almıştır.

Erken dönem Osmanlı tarih yazıcılığında, tarih Hz. Âdem'den itibaren meydana gelen olayları anlatma, geçmişten ibret alma ve önemli kişilerin hayatlarını yazma, toplulukların ve bölgelerin ahvalini anlatma faaliyeti olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Osmanlı tarihçiliği incelendiğinde sadece geç dönemde değil erken dönemde de umûmî tarihlerin kaleme alındığını görmekteyiz. Bu dönemin eserlerine baktığımızda, 1460'lı yıllarda tamamlanan Şükrullah'ın Behçetü't-Tevârih adlı eseri 13 bölümden meydana gelen umumî bir tarih olup son bölümü Osmanlı tarihine aittir. Eser, kâinatın yaratılışından

¹⁴ Abdulkadir ÖZCAN, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı: 1, 2013(Bahar), s. 272.

¹⁵ Mehmet Fuat KÖPRÜLÜ, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara,1984, s.5.

¹⁶ Tahir NAKIP, *Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umûmîler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. İstanbul, 2006. s.45.

başlar, çeşitli hanedanları anlattıktan sonra son bölümünde Osmanlı tarihini Fatih'in tahta çıkmasına kadar getirir.¹⁷

Erken dönem umûmî tarihçilerinden ikincisi, 1465 yılında eserini tamamlayan Enverî'dir. Eseri, Veziriazam Mahmud Paşa'ya sunduğu 3730 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki Düsturnâme isimli evrensel tarihidir.¹⁸

16. yüzyılın ilk çeyreğinde tespit edebildiğimiz dünya tarihi şeklindeki eser, 1520'li yıllarda vefat eden Mehmed Neşri'nin Kitab-ı Cihannümâ isimli eseridir. Eser sekiz bölümden oluşan genel bir dünya tarihidir. Ancak bu eserin sadece Osmanlı tarihi ile ilgili kısmı elimizde kalmıştır.¹⁹

16. yüzyılın büyük tarihleri bu asrın ikinci yarısında ve sonlarında yazılmıştır. Cenâbî'nin Arapça el-Aylemü'z-zâhir'i, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kühü'l-ahbâr'ı umumi dünya tarihinin²⁰ örnekleri arasındadır. 17. yüzyılda, eski geleneğin devamı niteliğinde dünya tarihleri yazılmıştır. Bunlar; Kâtib Çelebi, Bosnalı Hüseyin, Karaçelebizâde Abdülaziz ve Müneccimbaşı Ahmed taraflarından yazılan²¹ dünya tarihleridir.

18. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nde her alanda kendini hissettiren Batılılaşma, Osmanlı tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Bu yüzyılda askeri ağırlıklı olarak ıslahatlar yapıldığı gibi kültürel alanda da yeni adımlar atılmıştır. İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ilk Osmanlı matbaasında, askeri, dil ve yönetim alanında eserlerin yanı sıra Osmanlı tarihçilerinin eserleri de basılma ve çoğaltılma imkanı yakalamıştır.²² Bu yüzyılda genel tarihler eski geleneğin devamı olarak dünyanın yaratılışından veya Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayanlar olarak yine iki kategoriye ayrılabilir. Bunlardan birincisine Şemdanîzâde Süleyman'ın Mür'i't-

¹⁷ Tahir NAKIP, *agt*, s. 46.

¹⁸ *agt*, s.46.

¹⁹ *agt*, s.46.

²⁰ Abdulkadir ÖZCAN, *agm*, s. 276.

²¹ *agm*, s. 279.

²² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, cilt: IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s.597.

tevârîh'i; ikincisine ise Mü'minzâde Ahmed Hasib'in manzum Silkü'l-leâli Âl-i Osman'ı örnek gösterilebilir.²³

19 ve 20. yüzyıllar, hemen her alanda olduğu gibi, tarih yazımında da önemli değişikliklerin ve yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu asırlarda bir yandan eski geleneğin devamı niteliğinde umumî tarihler yazılırken, diğer taraftan, özellikle Tanzimat'tan sonra Batı dillerini bilen tarihçilerin Avrupa devletlerinden daha fazla söz ettiklerini; Batı kaynaklarından daha fazla faydalandıklarını, Devlet-i Aliyye'nin müesseselerini de içine alan ilk sentez tarihlerini meydana getirdiklerini görüyoruz. Bazı tarihçiler Batı kaynaklarından yararlanarak ciddi sentezler ortaya koyarken, bazıları ise Batıdan tarih tercümeleri yapmışlardır. Bu dönemde en çok Fransız kaynakları kullanılmıştır.

Devlet-i Aliye'nin son yüzyıllarında, hilkatten başlayan genel tarihlerin ilkinin Târîh-i Gülşen-i Maârif adıyla Ferâizizâde Mehmed Said yazmıştır.²⁴ İkinci Mahmut döneminde Ferâ'izizâde Mehmed Said Efendi, 1834'te tamamladığı Gülşen-i Maârif adlı eserinde hilkatten Birinci Abdülhamit ve Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar Osmanlı Tarihi'ni anlatmıştır. Eser iki cilttir.²⁵ Bu dönemde Şânizâde (1711–1804), Ahmed Cevdet Paşa(1823–1895), Namık Kemal (1840–1888), Ahmed Vefik Paşa (öl.1891), Ahmed Midhat Efendi (1844–1912), Mizancı Murad (1854–1917), Süleyman Hüsni Paşa (1838–1892), Abdurrahman Şeref (1853–1925), Necip Asım, Ahmed Refik tarih alanında önemli eserler yazan bazı önemli Osmanlı entelektüelleridir.²⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayan genel tarihlerin 19. yüzyılda daha modern örnekleri verilmiştir. Hayrullah Efendi'nin Devlet-i Aliye-i Osmâniyye Tarihi (İstanbul 1273-1292) bunun çarpıcı bir örneğidir.²⁷

Genel olarak geç dönem Osmanlı Devleti'nde yazılan tarih-i umûmî yazarlarını iki gruba ayırabiliriz. Birinci grup, Avrupa'dan umûmî tarih tercüme edenler ve Avrupa merkezli tarih görüşünü aynen kabul edip alternatif tarih görüşü ortaya koyma

²³ Abdulkadir ÖZCAN, *agm*, s. 281.

²⁴ *agm*, s. 284.

²⁵ Tahir NAKIP, *agt*, s. 48

²⁶ *agt*, s.20.

²⁷ *agm*, s. 284.

çabasında olmayanlar. Bu gruba örnek olarak, Tercüme Odası hulefâsından Ahmed Hilmi, Ahmed Midhat Efendi, Mehmed Atıf, İbrahim Hakkı, Hasan Sırrı, Mehmed Şükrü, Ali Reşad, Ali Seydi, Mizancı Murad, Ahmed Refik söylenebilir. İkinci grup ise, kozmopolitizm ve Avrupa merkezli tarih görüşünü reddedip umûmî tarihi “yerelleştirenler”. Bu gruba örnek olarak da, Süleyman Hüsnü Paşa, Diyarbakırlı Said Paşa, Ali Tevfik, Mehmed Eşref, Abdurrahman Şeref söylenebilir.

Bu yazarların eserlerini şöyle sıralayabiliriz: Geç dönem Osmanlı Devleti’nde Avrupa’dan tercüme edilen ilk tarih-i umûmî, Tercüme Odası hulefâsından Ahmed Hilmi’nin 1866 (11 Şaban 1283 H.)’da İngiliz tarihçi W. Chambers’tan çevirdiği altı ciltlik Tarih-i Umûmî’dir.²⁸ Mehmed Atıf, 1289 yılında Hulâsâtü’t-Tevârih adlı iki ciltlik umumî tarih yazmıştır.²⁹ Dönemin popüler müverrihlerinden Ahmed Midhat Efendi, 1288–99 yılları arasında on dört ciltlik Kâinat, 1295’te iki ciltlik küçük boy Tarih-i Umûmî, 1303’te iki ciltlik büyük boy Mufassal Tarih-i Kurûn-ı Cedîde olarak üç umumî tarih yazmıştır.³⁰ Mekteb-i Âli-i Hukukta tedris edilmek üzere İbrahim Hakkı tarafından 1305 ve 1306 yıllarında (1889–90) üç ciltlik (357+383+392) Tarih-i Umûmî yazılmıştır.³¹

Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şâhâne Ordu Teşkilatı Muavini Mülazım-ı Sani Muhittin, 1307 yılında Kâinata Bir Nazar Yahud Mücmel-i Tarih-i Umûmî adlı bir eser yazmıştır. Hasan Sırrı, 1309’da (1893) vilâyât-ı şâhâne mekâtib-i idâdîsinin dördüncü ve beşinci sınıfları için iki ciltlik bir Muhtasar Tarih-i Umûmî;³² Mekâtib-i Bahriye-i Şâhâne muallimlerinden Sol Kol Ağası Mehmed Şükrü, Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne İdâdîsinin ikinci ve üçüncü sınıf talebesi için 1313’te (1897) 436 sayfalık Tarih-i Umûmî yazmıştır. 1317 yılında Mehmed Ali Aynî, Ernest Lavisse’nin Küçük Tarih-i Umûmîsini tercüme etmiştir.³³ Ali Reşad ve Ali Seydi, taşra idâdîlerinin üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfları için, resimli ve haritalı, üç ciltlik Tarih-i Umûmî;³⁴ Mizancı Mehmed Murad, altı ciltlik Tarih-i Umûmî ve bir cilt Muhtasar Tarih-i

²⁸Tahir NAKIP, *agt*, s. 49.

²⁹ *agt*, s. 52.

³⁰ *agt*, s. 54.

³¹ *agt*, s. 58.

³² *agt*, s. 62.

³³ *agt*, s. 63.

³⁴ *agt*, s. 64.

Umûmî,³⁵ Ahmed Refik de, altı ciltlik Büyük Tarih-i Umûmî yazmıştır.³⁶ Makriköy Numûne Mektebi Tarih ve Coğrafya Muallimi Ahmed Memduh ve Kadıköy Numûne Mektebi Tarih ve Coğrafya Muallimi Ahmed Halid, 1330 yılında Numûne Mektepleri için Umûmî Tarih yazmışlardır. Mekteb-i Tıbbiye-i Osmâniye İdadîsi Tarih-i Umûmî ve Mekteb-i Harbiye Tarih-i Osmânî Muallim-i Sâbıkı Miralaylıktan Müttekâid Ali Râzî, 1330 yılında Hulâsâtü't-Tevârih adlı eser yazmıştır.³⁷ Trabzon Sultânîsi Tarih Muallimi İsmail Safâ, 1330 yılında, 1789 senesine kadar olayları anlatan, Tarih-i Umûmî'nin üçüncü cildi olan Kurûn-ı Uhrâ'yı tercüme etmiştir. Bu eser, Avrupa'daki siyasî, sosyal, ekonomik değişimleri anlatır. Midhat Sadullah, Mekâtib-i Sultâniye'nin 5. Sınıf ve Mekâtib-i İbtidâiye'nin devre-i âliye ve birinci, ikinci sınıflarında okutulmak üzere Mücmel-i Tarih-i Umûmî Dersleri adlı umûmî tarih yazmıştır.³⁸ Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud'un riyaseti altında bir heyet tarafından neşrolunan Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar Tarih-i Umûmî'nin birinci cildi, Dâru'lfünun müderrislerinden Ali Reşad Bey tarafından Türkçe'ye 1334 yılında tercüme edilmiştir.³⁹

Avrupa merkezli umûmî tarih görüşlerine alternatif getirme çabasında olan müelliflerimizin umûmî tarihleri ise şunlardır: Süleyman Hüsnü Paşa, 1877 yılında askerî okullar için Tarih-i Âlem adlı eserini;⁴⁰ Diyarbakırlı Said Paşa 1304-1306 yılları arasında Mir'atü'l-İber⁴¹ Mekteb-i Sultânî Müdürü ve son vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi, 1315'te mekteb-i idadî talebelerine okutulmak üzere Zübdetü'l-Kıyas adlı iki ciltlik bir umûmî tarih yazmıştır.⁴² Ali Tevfik, 1328 yılında Mekâtib-i İdadîye için haftada ikişer ders ve üç sene okutulacak olan Tarih-i Umûmî dersi için üç ciltlik Fezleke-i Tarih-i Umûmî yazmıştır.⁴³ İzmir Dârü'l-muallimîn muallim-i evveli Mehmed Eşref, iki cildi 1328, üçüncü cildi ise, 1327 tarihli üç ciltlik İzmir Dârü'l-muallimîn'inde tahrir olunan Tarih-i Umûmî Dersleri'ni yazmıştır.⁴⁴

³⁵ Tahir NAKIP, *agt*, s. 70.

³⁶ *agt*, s. 76.

³⁷ *agt*, s. 79.

³⁸ *agt*, s. 80.

³⁹ *agt*, s. 81.

⁴⁰ *agt*, s. 82.

⁴¹ *agt*, s. 85.

⁴² *agt*, s. 90.

⁴³ *agt*, s. 94.

⁴⁴ *agt*, s. 97.

Özelikle 18. yüzyılın başında vakanüvisliğin resmi bir makam olması ve Naima'nın ilk vakanüvis olmasıyla birlikte daha da önem kazanan Osmanlı tarih yazıcılığı, son vakanüvis olan Abdurrahman Şeref'in görevinin son bulmasına kadar günümüzde büyük önem arz eden birçok eserin bize ulaşmasını sağlamıştır.⁴⁵

Siyasi tarih ile ilgili dersler bir zamanlar sadece Mülkiye Mektebinde okutuluyordu. O bakımdan, Türkiye'de Siyasi Tarih öğretiminin Mülkiye ile başladığı söylenebilir. Bu dersin ilk hocası da vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'dir.⁴⁶ Abdurrahman Şeref Bey, Mülkiye'de ders kitabı olarak okutulmak üzere "Tarih-i Devlet-i Osmaniye" adını taşıyan iki ciltlik bir kitap yazmıştır. Abdurrahman Şeref Bey'in Siyasi Tarih'in tarihi açısından bir başka öncü eseri de, Donanma Mecmuasında bir seri olarak yayımlandıktan sonra kitap haline getirilen "Harb-i Hazırın Menşe'i" (Birinci Dünya Savaşı'nın Kökeni) adlı kitabıdır.⁴⁷

Abdurrahman Şeref Bey'in ardından yazılmış en eski "Tarih-i Siyasi" kitabı, eski sadrazamlardan Kamil Paşa tarafından yazılmış olan 1904 tarihli "Tarih-i Siyasi Devlet-i Aliye-i Osmaniye"dir. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'da, Avrupa tarihine duyulan ilgi artmış ve bazı çeviriler yapılmıştır. Örneğin 1909-1910'da, Charles Seignobos'un "Histoire Politique de l'Europe Contemporain" (1897) adlı kitabının Ali Reşat Bey tarafından "Tarihi Siyasi, Asr-ı Hazırda Avrupa, 1814'ten 1896'ya Kadar" adıyla yayımlandığını görüyoruz.⁴⁸

Mülkiye Mektebi'nde Siyasi Tarih dersi veren Ali Kemal Bey'in 31 Mart Vakası'ndan sonra kaçması neticesinde, Mülkiye Mektebi'ndeki Siyasi Tarih derslerine Diran Kelekyan girmeye başlamıştır (1908-1915). Diran Kelekyan ders kitabı olarak okutulmak üzere Tarih-i Siyasi-i Umûmî adlı kitabını iki bölüm halinde, onsekizinci ve ondokuzuncu asır şeklinde ayırarak, yazmıştır.

⁴⁵ Samet ARIKER, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 8, Ekim 2015, s. 216.

⁴⁶ Ahmet Haluk ÜLMAN, "Türkiye'de Siyasi Tarih Yazıcılığı ve Siyasi Tarihçilerimiz", *Türkiye'de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2006, s. 23.

⁴⁷ *agb*, s. 24.

⁴⁸ *agb*, s. 25.

BÖLÜM 2: DİRAN KELEKYAN

2.1. HAYATI

20 Eylül 1862⁴⁹ yılında, Kayseri’de doğmuştur. Sarraf Kirkor Kelekyan Efendi’nin oğludur.⁵⁰ Altı aylıkken⁵¹ ailesi ile birlikte İstanbul’a gelen Kelekyan, Hasköy İlkokulu’nda, Kumkapı Ortaokulu’nda ve Gedikpaşa Ermeni Lisesi’nde okudu.⁵² Eşi, Madam Neomi (Noemi) Kelekyan Hanımefendi’dir. Prenses Nimet Muhtar Hanımefendi’nin (Harbiye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa’nın eşi) başkanlığını yaptığı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Genel Merkezi yönetim kurulunda İngilizce katibe olarak görev almıştır.⁵³ Diran Kelekyan ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin 327 senesi Merkez-i Umumi Heyeti üyelerindendir.⁵⁴

1880’de ticaret mektebinde okumak üzere Marsilya’ya gönderilen Kelekyan, Ticaret Okulundaki eğitiminin ardından İlimler Akademisinde derslere devam etmiştir. Fransa’daki öğrencilik yıllarında yolladığı yazılar, Manzume-i Efkâr gazetesinde yayımlanmıştır. Ülkeye geri döndüğünde, bu gazetenin başına geçmiş ve üç dört yıl kadar bu gazeteyi idare etmiştir. Daha sonra, bir yıl boyunca, Ermeni harfleriyle Türkçe yayımlanan Cihan gazetesini çıkarmıştır. O dönem Hamid Vehbi’nin çıkardığı Saadet gazetesinde mütercimlik yapmıştır. Bu gazetenin bir ara başmakalelerini kaleme alıp baş muhabirliğini de üstlenmiştir.⁵⁵

1894’te Yunanistan’a giderek Spectateur d’Orient gazetesinde çalışmış, 1897’de İstanbul’a dönerek Ceride-i Şarkiye ve Surhatang gazetelerinde görev almıştır.⁵⁶ İzmirliyan’ın patrikliği döneminde Patrikhanenin birinci tercümanlığı görevini de 1894-1896 yılları arasında üstlenmiştir. Bu tarihten sonra Avrupa’ya geçmiş, Avrupa’da

⁴⁹ Teodik, *11 Nisan Anıtı*, Editör: Dora Sakayan, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14.

⁵⁰ Zafer TOPRAK, “Diran Kelekyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 67, Temmuz 1989, s. 39.

⁵¹ Teodik, *age*, s. 14.

⁵² Zafer TOPRAK, *agm*, s. 39.

⁵³ Mehmet POLAT, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi. Elazığ, 2007. s.32.

⁵⁴ Seçil KARAL AKGÜN, Murat ULUĞTEKİN, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, TDV Yayın ve Matbaacılık, Ankara, 2002, s. 329.

⁵⁵ Murat HANİLÇE, “Bir Osmanlı’nın (Diran Kelekyan) Gözünden Harp Manzaraları”, *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.445.

⁵⁶ Faruk ALPKAYA, “İnsanlar Asıl Unutulunca Ölür: Diran Kelekyan”, *Mülkiye Dergisi*, sayı: 39, s. 272.

bulunduğu sırada Nineteenth Century ve Contemporary Review dergilerinde sırasıyla ‘Türkiye ve Hükümdarı’ ile ‘Yıldız’da Hayat’ başlıklı yazıları basılmıştır. Bu yazılar daha sonra Avrupa’nın çeşitli ülkelerinin dillerine tercüme edilerek basılmıştır. Yedi ay boyunca Daily Mail gazetesinin Şark haberleri şubesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Daily Graphic gibi gazetelerde de yazıları çıkmıştır. ‘Avrupa’da yaşayan Osmanlı tebaalılar’ için çıkarılan aftan yararlanarak 1898’de İstanbul’a dönmüş ve hemen Sabah gazetesinde çalışmaya başlamıştır.⁵⁷

Bir süre Patrikane çevirmenliği ve Hazine-i Hassa Sekreterliği yapan Diran Kelekyan, siyasi nedenlerden ötürü İstanbul’u terk edip, 1904’te Mısır’a geçerek Journal de Caire’de gazetecilik yapmaya başlamıştır.⁵⁸ Mısır’dayken Bourse Egyptienne’e baş muhabir olarak atanmıştır. Aynı zamanda Viyana’daki Correspondents Buro ve Paris’teki Press Associe’nin muhabirliğini de yapmıştır. Kahire’de bir yıl boyunca İngilizce Egyptian Graphic, daha sonra da özgürlükçü Türk liberal görüntüsünde olan ve on beş günde bir çıkan Yeni Fikir dergisini yayımlamıştır.⁵⁹

Yazılarını çoğu kez (D.K.) Dal-Kef⁶⁰ rumuzu ile ve Türkçe makalelerinde “Bedri Kâmil” ve “İ.Nâdir” gibi müstear adlarla yayımladı.⁶¹

Mısır’da bulunduğu yıllarda Osmanlı muhalefeti ile yakın ilişkiler kuran Kelekyan, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önderlerinden Bahattin Şeker ile yaptığı mektuplaşmalarda, daha yaygın bir adem-i merkezîyetçiliğe ihtiyaç olduğunu, vilayetlerin sınırlı bir özerkliğe sahip olması ve yerel yönetimlerin yerel konularda kendi dillerini kullanması gerektiğini belirtmiştir.⁶² Liberalizm adı altında yapılan Türkleştirmeye karşı çıkan Diran Kelekyan, Ege adalarında Rumlara, Beyrut’taki Araplara, Trablusgarp’taki Berberilere tanınan hakların Ermeni ve Arnavutlardan esirgenmesini eleştirmiş; Müslüman olmayan halkların Osmanlı ulusunun bir parçası olmayı kabul edebileceğini, ama Hristiyan Türkler olmayı kabul etmeyeceklerini dile

⁵⁷ Murat HANİLÇE, *agb*, s. 445.

⁵⁸ Faruk ALPKAYA, *agm*, s. 272.

⁵⁹ Murat HANİLÇE, *agb*, s. 445.

⁶⁰ *agb*, s. 445.

⁶¹ Zafer TOPRAK, *agm*, s. 39.

⁶² Faruk ALPKAYA, *agm*, s. 272.

getirmiştir. Muhalefetin şiddet kullanmasına karşı çıkan Kelekyan, İkinci Abdülhamit'e düzenlenmek istenen bir suikastı da Osmanlı Devletine bildirmekten çekinmemiştir.⁶³

Otuz Bir Mart Vakası esnasında amatör olarak Şamdancıyan'ın Dzağık (Çiçek) ve Ararat, Zohrab'ın Masis ve Jamanag (Zaman) gazetelerinde Klanig (Sigara) takma adıyla çalışmıştır. Avrupa'da çıkan yazılarında altı değişik adın yanı sıra, Viconte de Clanique imzasını kullanmıştır. Surhantag (Ulak) gazetesinde Sirayr adıyla düzenli yazılar yazmış ve bir jurnalleme (ihbar) sonucu kısa bir süre buradaki yazılarına ara vermek zorunda kalmıştır. Daha sonra Dionke imzasıyla bu gazetede yazıları çıkmıştır.⁶⁴

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a dönmüştür. Sabah gazetesinin yazı işleri sorumlusu ve başyazarı olmuştur. 1909'da Tarih-i Osmanî Encümeni üyeliğine ve Mekteb-i Mülkiye'nin siyasi tarih hocalığına atanmıştı, bir yıl sonra da Harb Okulu'nda da siyasi tarih dersi vermeye başlamıştır.⁶⁵ Bu yıllarda siyasetle de ilgisini kesmemiştir. Bir yandan Ermeni Cemaati temsilciliği yaparken diğer yandan da 1908'de kurulan Ramgavar Partisine üye olmuştur. 1912'de yapılan ve tarihe "sopalı seçimler" olarak geçen seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası listesinden Kayseri adayı olan Kelekyan, 300 kişi tarafından aday gösterilmesine rağmen seçimlerde tek bir oy alamamıştır.⁶⁶

Meşrutiyet döneminde Sultani öğrencileri Fransız Devrimi'ni Ali Reşad'dan öğrenirken Mülkiye öğrencileri Diran Kelekyan'ı okumuştur. Meşrutiyet yıllarında kurulan ve Osmanlı diplomasisine meslek memuru yetiştirmeyi amaçlayan Siyasiyat Şubesi diplomatik tarihi Diran Kelekyan'dan öğrenmiştir. Siyasi tarih ile toplumsal olaylar arasındaki bağı Mülkiye şakirdanı Kelekyan'ın ders notlarını izlemiştir.⁶⁷

Diran Kelekyan'ın nerede ve ne zaman öldüğü ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Diran Kelekyan 24 Nisan 1915 günü akşamı evine gelen polisler tarafından karakola davet edilmiş ve karakoldan da İstanbul Merkez Cezaevi'ne

⁶³ Faruk ALPKAYA, *agm*, s. 272.

⁶⁴ Murat HANİLÇE, *agb*, s. 446.

⁶⁵ Faruk ALPKAYA, *agm*, s. 272.

⁶⁶ *agm*, s. 273.

⁶⁷ Zafer TOPRAK, *agm*, s. 39.

götürülmüştür. 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nun hayatını kaybeden üyeleri ruhuna okutulan mevlit ve düzenlenen tören üzerinden meşrutiyeti konu edinen, "Gayeye Doğru" başlıklı yazısı, 25 Nisan 1915 günü, Sabah Gazetesi'nde yayımlandığında, Kelekyan ve İstanbul'daki Ermeni aydınları Ayaş ve Çankırı'ya giden trene bindirilmişlerdi.⁶⁸ Ali ÇANKAYA⁶⁹ ve Zafer TOPRAK onun 1 Eylül 1918'de⁷⁰ İstanbul'da, Kevork Pamukciyan ise 1915'te Sivas'ta⁷¹ öldüğünü dile getirmiştir. 29 Ekim 1915'te Diyarbakır'a askeri mahkemeye götürülmek üzere bir askeri tim nezaretinde beraberindeki diğer tutuklularla beraber yola çıkarılan Diran Kelekyan'ın, Kızılırmak üzerindeki Çokgöz Köprüsü'nde cinnet geçirerek suya atlayıp kaybolduğu söylentisi, Çankırı'da, Kasım ayının ilk günlerinde dolaşmaya başlamıştır.⁷² Erdem SÖNMEZ, Diran Kelekyan'ın 1915 yılında Osmanlı Ermenilerinin kaderini paylaştığını; Diyarbakır Divan-ı Harbi'nde yargılanmak üzere tutuklandıktan sonra, Diyarbakır yolunda öldürüldüğünü belirtmiştir. (BOA. DH.ŞFR. 57/92; BOA. DH.ŞFR. 57/156. BOA. DH.ŞFR. 608/8).⁷³

Kelekyan ile çeşitli sebeplerle ilişkilerde bulunan veya onun öğrencisi olanların hatıralarında Kelekyan'ın sahip olduğu vasıfları öğrenmek biraz da olsa mümkündür. Mülkiye'deki öğrencilerinden Avni DOĞAN, onun bir Asûrî rahibinin sakalına benzeyen dört köşe bir sakalı⁷⁴ olduğunu belirtirken, eski gazetecilerden Enis Tahsin TİL ise, uzun sakallı, çekik gözlü, Noel Baba'yı yahud, Tibet Lama'larını hatırlatan bir insan olarak tanımlamıştır. TİL, Kelekyan'ın garip bir özelliğinin olduğunu, ortalık kararmadan, lambalar yanmadan gazeteye yazı yazmadığını⁷⁵ vurgulamıştır. Ahmed Halid YAŞAROĞLU, onun her gün Sabah Gazetesi'nde yazı yazarken bir tabak elma yediğini⁷⁶ belirtmiştir.

⁶⁸ Faruk ALPKAYA, *agm*, s. 272.

⁶⁹ Ali ÇANKAYA, (*Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte) Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, cilt: 1 1859-1868, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 966.

⁷⁰ Zafer TOPRAK, *agm*, s. 39.

⁷¹ Kevork PAMUKCIYAN, *Biyografilerle Ermeniler*, Cilt: 4, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 269.

⁷² Faruk ALPKAYA, *agm*, s. 272

⁷³ Erdem SÖNMEZ, "Galat-ı Meşhuru Sorgularken Türkiye'de Tarih Yazımı Üzerine Notlar", *Modus Operandi*, sayı: 1, Mart 2015, s. 66.

⁷⁴ Ali ÇANKAYA, *age*, s. 967.

⁷⁵ *age*, s. 967.

⁷⁶ *age*, s. 1402.

Avni DOĞAN, Kelekyan'ın Ermeni Hınçak Komitesine mensup ve Ermeni İstiklal Davası peşinde koşan bir zat olmasına rağmen, ders verirken Türklüğün lehinde olmak üzere, sık sık onları ikaz eden ve geçmiş hâdiselerden ibret almalarını ve milletimize candan hizmet etmelerini istediğini⁷⁷ belirtmiştir.

Eski Vali Cavid ÜNVER, siyasi tarih hocası Diran Kelekyan ile ilgili hatıralarında, Kelekyan'ın, 1894'teki Ermeni Ayaklanmasını, Meşrutiyet'in getirilmesi için yapılmış ve Ermenilerin vatanperverâne bir hareketi olarak değerlendirmesine itiraz eden arkadaşına şöyle cevap verdiğini belirtmiştir: "Ben, bir Ermeni vatanperveriyim. Ermenilerin menfaatleri Türklerin menfaati ile müşterek olduğuna inandığım müddetçe Osmanlı Devleti'ne sadâkatle hizmet edebilirim."⁷⁸

İsmail Hikmet ERTAYLAN, Sabah Gazetesi'nde kullandığı D.K. imzasından dolayı siyasi tarih hocaları Diran Kelekyan'ı "Deli Kafır" diye adlandırdıklarını vurgulayarak, Kelekyan'ın kendisine, çevirecek vakti olmadığı gerekçesiyle, verdiği pembe kaplı Fransızca bir kitabı tercüme etmesini istediğini, bu kitabın "Histoire Politique" adında, onun anlattığı derslere kaynaklık eden kitap olduğunu⁷⁹ belirtmiştir.

Mehmed Fazlı GÜLEÇ, Siyasi Tarih Hocası Diran Kelekyan'ın, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı daima övücü sözler söylediğini vurgulamış, Fransız tarihçilerinin kendi devletlerini tutar bir tavır izlemeleri sebebiyle, Kelekyan'ın onlardan etkilendiğini⁸⁰ belirtmiştir.

1908'den Balkan Savaşları'na kadar geçen süreçte oluşturulan cemiyetlerden biri durumunda ve hedefi, Balkanlarda Müslüman halka yönelik gerçekleştirilen baskı ve zulümlere Osmanlı ve Avrupa kamuoyunun dikkatini çekebilmek olan, çoğunluğu gazetecilerden oluşan bir grup tarafından, İstanbul'da kurulan, Neşr-i Vesaik Cemiyeti (Vesikaların Yayımlanması Cemiyeti) nin kurucu üyelerinden birisi de Diran Kelekyan'dır. Farklı politik isimlerin bir araya geldiği bu cemiyetin üyeleri içinde

⁷⁷ Ali ÇANKAYA, *age*, s. 966.

⁷⁸ *age*, s. 967.

⁷⁹ *age*, s. 1430.

⁸⁰ *age*, s. 1607.

İttihatçılar olduğu gibi, Diran Kelekyan gibi ittihatçılara her zaman mesafeli duran gazeteciler de bulunmaktadır.⁸¹

2.2. ESERLERİ

Diran Kelekyan'ın tespit edebildiğimiz eserleri ve yayınevleri şunlardır:

1. On Sekizinci 'Asırda Târih-i Siyasî-i Umûmî
Yayınevi: İstanbul, Cihan Matbaası, 1329:1913
2. Ondokuzuncu Asırda Tarih-i Siyasi-i Umumi
Yayınevi: İstanbul, Cihan Matbaası, 1329:1913
3. Ondokuzuncu Asırda İctimai ve Siyasi Avrupa
Yayınevi: İstanbul, Mihran, 1914 ve Dersaadet; Sabah Matbaası, 1330 (1914)
4. Kâmus-ı Fransevi, Musavver Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat
Yayınevi: İstanbul, Amedi Matbaası, 1928 5+1373+1 sayfa
Mihran Matbaası, 1329 (1911) 16+1373+1 sayfa⁸²
5. Hayat, Olduğu Gibi (gyanki inçbes vor e) / Kirkor Zührab, Çeviren: Diran Kelekyan
Yayınevi: İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1329:1923, 190 sayfa
Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, 135 sayfa
6. Dictionnaire Français-Turc des Termes Techniques⁸³
Yayınevi: İstanbul, Mihran Matbaası, 1322 (1905), 14+2240 sayfa
İstanbul, Mihran Matbaası, 1329 (1911) 16+1373+1
7. Marsel Yahud Yeni Paris Esrarı (3 Cilt) / Fortuné du Boisgobey, Çeviren: Diran Kelekyan

⁸¹ Hasan Taner KERİMOĞLU, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Propogandası: Neşr-i Vesaik Cemiyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, İzmir, 2014, s. 542.

⁸² M. Sadi ÇÖĞENLİ, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı: 7-8, İstanbul, 2001, s. 111.

⁸³ Faruk ALPKAYA, *agm*, s. 273. Yazarın belirttiği bu kitap Şemseddin Sami'ye ait olup Diran Kelekyan ile birlikte isimlerinin geçtiği basımları bulunmaktadır. Sadece Kelekyan, bu esere atıfla kendi hazırlamış olduğu sözlük olan, "Kâmus-ı Fransevi, Musavver Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat" adlı eserini, Şemseddin Sami'nin bu eserini geliştirmek ve genişletmek için yazdığını belirtmiştir. Anlaşılmaktadır ki, "Dictionnaire Français-Turc des Termes Techniques" adlı eser ile "Kâmus-ı Fransevi, Musavver Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat" adlı eser aslında aynı eseri nitelemektedir.

- Yayınevi: İstanbul, Cedid Matbaa, 1307(1889)⁸⁴
 İstanbul, Ceride-i Şarkiye Gazetesi Matbaası, 1306 (1888)
8. Şeytanın Arabası (L'Équipage Du Diable, 1881)⁸⁵ / Fortuné du Boisgobey,
 Çeviren: Diran Kelekyan
 İstanbul, 1889, 291 sayfa⁸⁶
9. Edvar ve Anais Yahut her Gün Görülen Bir Hal /Alexandre Dumas, Çeviren
 Diran Kelekyan
 Yayınevi: İstanbul, Saadet Matbaası, 1306 (1888)⁸⁷ 29 sayfa⁸⁸
10. Hazırlamakta olduğu Kamus-ı Cedid-i Osmani'yi yayınlama fırsatı
 bulamamıştır.⁸⁹
11. "Hukuk-ı Beşer Beyannamesi" ya da "Beşer ve Vatandaşın Hukuku" (Les
 droits de l'Homme et du Citoyen) dibaçe ve on yedi madde birlikte Diran
 Kelekyan'ın adı geçen eseriyle Türkçe'ye kazandırıldı.⁹⁰
12. Henüz çocukluk yıllarında, 1879'da 'Geçmiş ve Gelecek veya Ulusun
 Yeniden Oluşumu' başlıklı defterini yayımlamıştır.⁹¹
13. Bilinmeyen bir tarihte Ermeni harfleriyle Türkçe olarak neşredilen bu güne
 kadar meçhul 140 adet şiiri Kevork Pamukciyan tarafından Latin harflerine
 çevrilmiştir.⁹²

2.3. YAZARIN ESERLERİNİN KISACA TAHLİLİ

Diran Kelekyan'ın tespit ettiğimiz eserlerinden inceleyebildiğimiz veya
 incelenmiş yorumlarına ulaşabildiğimiz eserleri aşağıdadır:

⁸⁴ Zafer TOPRAK, *agm*, s. 39.

⁸⁵ F. Özlem BAY, *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2013, s. 121.

⁸⁶ Ahu Selin ERKUL YAĞCI, *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published Between 1840 and 1940*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Temmuz, 2011, s. 6.

⁸⁷ Eshabil BOZKURT, Ayşe Banu KARADAĞ, "II. Abdülhamit Devri Roman Çevirileri", *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Kırklareli, 2015/3 (Ekim), s. 59.

⁸⁸ Cem Şems TÜMER, "19. Yüzyıl Metinlerinde Genel Bir Tercih: "Yahut"lu Başlık Kalıplaşması", *Turkish Studies*, Volume 3/1, Winter 2008, s. 391.

⁸⁹ Zafer TOPRAK, *agm*, s. 39.

⁹⁰ *agm*, s. 41.

⁹¹ Murat HANİLÇE, *agb*, s. 446.

⁹² *agb*, s. 446.

2.3.1. On Sekizinci 'Asırda Târih-i Siyasî-i Umûmî

1715 tarihi'nden başlamak üzere Avrupa tarihinden bahseden bu eser, on sekizinci yüzyılda Avrupa'da meydana gelen olayları, 1815 Viyana Kongresi'ne kadar getirmiştir.

2.3.2. Ondokuzuncu Asırda Tarih-i Siyasi-i Umumi

Kelekyan'ın bu eseri de, On Sekizinci 'Asırda Târih-i Siyasî-i Umûmî adlı eserinin devamı niteliğindedir. 1815 Viyana Kongresi'nden başlattığı olayları, Avrupa, Avrupa'nın Amerika'daki Sömürgeleri ve Osmanlı Devleti ekseninde işleyerek, 1856 Paris Barış Konferansı'na kadar getirmiştir. Kitapta beş başlık kullanan yazar, her başlıkta farklı konuları işlemiştir. Bu konuları işlerken konuların birbirleriyle olan bağlantılarını da kurmuştur. İlk başlık olan 1815'te Avrupa ve ikinci başlık olan 1815'ten Sonra Avrupa'nın Ahvâl-i İctimâ'îye ve Siyâsiyesi başlıklarında daha çok Avrupa'daki Devletlerin birbirleri ile olan siyasi ve sosyal ilişkilerinden bahsetmiştir. Ayrıca bu iki başlıkta, Avrupa'nın Amerika kıtasındaki sömürgelerindeki siyasi sosyal durum da incelenerek, hem Kuzey hem de Güney Amerika'nın bağımsızlık mücadelelerine değinilmiştir.

Kelekyan, kitabında üçüncü olarak Mora İhtilali başlığını kullanmıştır. Bu başlık altında, Mora'da Rumların çıkardıkları isyanlara karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler, bu tedbirlerin siyasi ve sosyal etkileri ve sonuçlarından bahsedilmiştir. Ayrıca Avrupalı Devletlerin, Yunanistan'ın bağımsızlığına giden yolda, Mora İhtilali'ne olan müdahaleleri ve politikaları da bu başlık altında işlenmiştir.

Dördüncü olarak Mısır Meselesi başlığını atan Kelekyan, kısaca Mehmed Ali Paşa'dan ve onun özelliklerinden ve Mısır'da kontrolü nasıl ele geçirdiğinden bahsederek, Mısır Meselesi'nin ortaya çıkışının sebeplerini, meselenin gelişimini, Avrupalı Devletlerin olaya müdahalelerini ve en sonunda meselenin nasıl çözüme kavuştuğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Son olarak, Makam-ı Mukaddese Meselesi başlığını kullanan yazar, Kudüs'teki Hristiyanların dini ayrıcalıklarını, Hz Ömer'den itibaren başlayıp kısaca açıklayarak, Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalardan bahsetmiştir. Kemame Kilisesi'ndeki gümüş yıldızın kaybolması ile başlayan sorunun, Katolik-Ortodoks mücadelesine dönüştüğünü,

bu çekişmeye Fransa ve Rusya'nın da dahil olması ile meselenin uluslararası bir sorun haline getirildiğini belirtmiştir. Sonuçta, Kırım Savaşı'nın başlayışını ve savaş sürecince yaşanan gelişmeleri açıkladıktan sonra, Islahat Fermanı'nın yayınlanması ve Paris Antlaşması'ndan bahsederek hem konuyu hem de kitabı bitirmiştir.

2.3.3. Ondokuzuncu Asırda İctimai ve Siyasi Avrupa

Zafer TOPRAK, bu eseri şöyle açıklamaktadır: Eser üç kesimden oluşmaktadır: Fransa İhtilâl-i Kebiri, Napoleon, ve Viyana Kongresi. 656 sayfalık bu dev eser Osmanlı Devleti'ne Batı'nın birçok düşünürünü ve fikir hareketlerini tanıtmıştır. Kelekyan'a göre 20. yüzyılın kaderi 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başında çizilmiştir: "Avrupa'nın içtimai ve siyasi hâl-ı hâzırının mukaddemâtı milâdın on sekizinci asrının sonlarında ve on dokuzuncu asrının evailinde tezahür etmişti..." Ona göre, Fransız Devrimi yepyeni bir çağ açmıştır. Siyasi ve içtimai hürriyet fikirleri ve milliyet anlayışı Fransız Devrimi'nin yeni doğan ulus-devletlere ortam hazırlamış: Eserinde bu olay hakkında, "Bu yeni vakıa-i mühimme-i siyasiyye milletlerin hayat-ı içtimaiyyesinde hürriyet-i siyasiyye (liberté politique) ve hürriyet-i içtimaiyye (liberté sociale) ve memâlikin teşkilat-ı siyasiyyesinde 'milliyet' (nationalité) esası namına vuku' bulan mücahedatın bais ve amilidir" demiştir.

Cumhuriyet'i hazırlayan fikir dağarcığı için Diran Kelekyan'ın eserleri ayrı bir önem taşımıştır. Hürriyet ve milliyet fikirleri 19. yüzyıl Avrupası'nın yörüngesini çizmiştir. Kelekyan'ın deyişiyle "On dokuzuncu asırda Avrupa'nın içtimai ve siyasi tarihi, hürriyet ve milliyet fikirlerini hayat-ı umumiyyede tecelli ettirmek maksadiyle vuku' bulan mücahedât ve teşebbüsâtın tezahürâtından ve bunların husule getirdiği netâicten müteşekkil..."

Diran Kelekyan kitabında, Aydınlanma Çağı düşünürlerine ve eserlerine geniş yer vermiştir. Birçoğu belki de ilk kez bu kitapta yer almıştır: Montesquieu'nün Ruh-ı Kavânin'i (Esprit des Lois), Romalıların Esbâb-ı Şevket ve İnhitâtı, (Considerations sur la grandeur des Romains et de leur décadence), Voltaire'in Mekatibe-i Felsefiyye'si (Lettres Philosophiques), Diderot'nun Amâlar Hakkında Mektuplar'ı (Lettres sur les Aveugles), Meziyet ve Fazilet Hakkında Tecrübe-i Kalemîyye'si (Essai sur le mérite et la vertu), Tefekkürât-ı Felsefiyye'si (Pensées philosophiques), Rousseau'nun Emile'i, İnsanlar Arasında Adem-i Musavatın Menşei ve Esasları (Discours sur l'origine et les

fondements de l'inégalité), Muahede-i İctimaiyye'si (Contrat social) Fransız Devrimi'ni hazırlayan fikir ortamı olarak işlenmiştir. Batı'nın birçok düşünür ve yazarını Osmanlı okuru bu kitap sayesinde tanımıştır. Batı'da bile uzun yıllar önemsenmeyen A. de Tocqueville bu kitapta yer almıştır. Hatta kitap Tocqueville'den bir alıntıyla başlıyor: “Mesail-i ictimaiyye ile de iştilal etmiş olan bir Fransız siyasisi ihtillallerin suret-i zuhurundan bahsettiği sırada diyor ki: “İhtilaller ilcaat-ı umumiyeden tevellüd ve esbab-ı sathiiyye tesiriyle zuhur eder. Binaenaleyh onları bütün bütün ilcaat-ı umumiyeye atf etmez haiz olamayacağı gibi, esbab-ı sathiiyenin husul-i yeganesi addetmek de doğru olmaz’. Bu sözlerin kaili Müttehede-i Amerika'da Hükümet-i İbad (La démocratie en Amerique) ve İdare-i Sabıka ve İhtilal (L'Ancien Régime et la Révolution) unvanlı eserleri ve diğer bazı müellifat-ı müfidesiyle müştehir olan ve Encümen-i Daniş azalığı, hariciye nazırlığı gibi mühim memuriyetler ifa etmiş bulunan Mösyö A. de Tocqueville'dir (tevellüd 1805; vefat 1859).”

Colbert'in liberal düşünücünün simgesi olan ünlü deyişi “Hazret! Hiç bir şeye mani olmayınız” (Monseigneur! laissez faire, laissez passer); Masonlar'ın kardeşlik simgesi “Cümlesi bir kişi için, ve bir kişi cümlesi için” (Tous pour un, un pour tous) kaidesi; Fransız halkının oluşturduğu ulusal muhafızların üç renkli bayraklarının üzerinde yazılı “Fransız Ahalisi, Hürriyet yahut Ölüm” (Le peuple français, la liberté ou la mort)” cümlesi bu kitapta yer almıştır. 1688'in “berat-ı hukuk”u (Bill of Rights), “İnsanın ve Vatandaşın Hukuku” (Droits de l'Homme et du Citoyen); Montesquieu'nün “tefrik-i kuvva” nazariyesi (séparation des pouvoirs), Fransa'nın toplumsal katmanları; ruhban sınıfı (clergé), zâdegân sınıfı (noblesse), avam ya da üçüncü sınıf (Tiers Etat), Kelekyan'ın kitabında Türkçe karşılıklarını bulmuştur.⁹³

2.3.4. Hayat, Olduğu Gibi/Kirkor Zührab

1911 yılında yayımlanan Hayat, Olduğu Gibi, II. Meşrutiyet dönemi İstanbul mebuslarından Zohrab Efendi'nin Ermenice yazdığı kısa öykülerden oluşuyor. Geleneksel yaşama Avrupa tarzı yaşam arasında sıkışıp kalmış öğretmenler, din adamları, seyyar satıcılar, tütün kaçakçıları gibi sıradan insanların yaşamlarından kesitlerin anlatıldığı öyküler, Mektebi Mülkiye öğretmenlerinden Diran Kelakyan

⁹³ Zafer TOPRAK, “Tarih Yazımının Evrimi ve Türkiye’de Çağdaş Tarih, Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması, 2003-2023”, *Türkiye Bilimler Akademisi Raporlar*, Ankara; TÜBA Yayını, 2007, s. 214-216.

tarafından Osmanlıcaya çevrilmiştir. Bu çeviriden yeni yazıya aktarılan Hayat, Olduğu Gibi her biri usta işi olan küçük öyküler okumak dışında bir dönemin düşünüş biçimi, ortamı hakkında fikir vermesi bakımından da önemlidir.⁹⁴

2.3.5. Kâmus-ı Fransevi, Musavver Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat

1374 sayfadan ibaret olan bu sözlüğün orjinal başlığı, Dictionnaire Turc-Français'dir. Türkçe asıllı kelimelerle beraber, Osmanlıca'da bulunan Arapça ve Farsça kelimelerin tamamını, ilim, fen, sanat ve edebiyata ait ıstılahatı-ı mahsusayı (özel bilimsel terimleri) içermektedir. Diran Kelekyan, bu sözlüğüne yazmış olduğu önsözde, Şemseddin Sami'nin yazdığı Türkçe-Fransızca sözlüğe övgüler sıraladıktan sonra, yaklaşık çeyrek asır boyunca kullanılan bu sözlükteki eksiklikleri tamamlamak, bu arada, bir önceki yapılan çalışmaların sonuçlarını güncellemek ve yeni bir Türk-Fransız sözlüğü geliştirmek için bu çalışmayı yaptığını belirtmiştir. Ayrıca, Fransızca ve Türkçe dillerini çok iyi bilen eşi Noemi Kelekyan ile kelime ve redaksiyon sıralamasındaki yardımlarından dolayı matbaacı Mihran Efendiye de teşekkürlerini vurgulamıştır. Kelekyan kitabının asla mükemmel olmadığını belirterek, herkese hitab eden, danışılacak bir sözlük yapmaya çalıştığını, eleştirilere açık olduğunu ve bir sonraki baskısında bu eleştirilerden faydalanacağını vurgulamıştır. Kitapta, Arap Alfabeti ile yazdığı Osmanlıca kelimelerin açıklamasını, Latin Alfabeti kullanarak Fransızca olarak açıklamıştır.⁹⁵

2.3.6. Marsel Yahud Yeni Paris Esrarı

Bu eser, 1889 yılında üç cilt halinde basılmıştır. Birinci cilt 214, ikinci cilt, 186, üçüncü cilt, 181 sayfadan ibarettir.⁹⁶ Fransız romanıdır. Maarif Nezaret-i Celilesi'nin 611 numaralı ve 19 Eylül sene 1305 tarihli ruhsatnamesiyle tab' olunmuştur.

⁹⁴ Kirkor ZÜHRAB, *Hayat, Olduğu Gibi*, Çev. Kudret EMİROĞLU, Ankara, Ayraç Yayınları, 2000.

⁹⁵ Diran KELEKYAN, *Kâmus-ı Fransevi, Musavver Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1329 (1911).

⁹⁶ Ahu Selin ERKUL YAĞCI, *age*, s. 6.

BÖLÜM 3: ESER HAKKINDA

İncelediğimiz bu kitap, Diran Kelekyan'ın, On Dokuzuncu 'Asırda Tarih-i Siyasî-i Umûmî adlı kitabıdır. Eserin iç kapak görünümündeki ikinci sayfasında, ilk olarak, Müdâvimîn-i Mülkiye Kütübhânesi 'Aded-4 bilgisine rastlanmaktadır. Bu sayfada verilen bilgilerden kitabın yazarının, dönemin Sabah Gazetesi'nin başyazarı, Mülkiye ve Harbiye Mektebi'nin Siyasi Tarih Muallimi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı sayfada kitabın mektep haricinde satılamayacağı ve sınırlı sayıda basıldığı da belirtilmiştir. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere kitap, Mülkiye ve Harbiye Mektebi öğrencileri için yazılmış bir ders kitabı niteliğindedir.

Bu kitap, İstanbul Cihan Matbaası tarafından H. 1329/ M. 1911 yılında basılmıştır. Kitabın orijinali Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Salonu'nda bulunmaktadır. Elimizdeki bu çalışma, adı geçen kütüphanenin internet sitesinde bulunan, bu kitabın pdf formatındaki nüshası kullanılarak hazırlanmıştır. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde aynı eserin taş baskı nüshası da bulunmaktadır ve bazı karşılaştırmalar için bu nüsha gözden geçirilmiştir.

Diran Kelekyan'ın yazmış olduğu bu eser, aslında yazarın, *On Sekizinci 'Asırda Târih-i Siyasî-i Umûmî* adlı kitabının devamı niteliğindedir. 1715'te Avrupa diye başlayan On Sekizinci 'Asırda Târih-i Siyasî-i Umûmî adlı kitap, siyasi tarihi 1815 yılına kadar getirmiştir. İncelediğimiz kitap ise 1815'te Avrupa başlığı ile konuya giriş yapmaktadır.

İncelediğimiz bu kitap, toplam 22 fasikül ve 324 sayfadan ibarettir. Fasiküllerin 20 tanesi sayfa sonlarında belirtilmiş, ancak ilk ve son fasikül numaralandırılmamıştır. Fasiküllerin sonunda, fasikül numarasından sonra Târih-i Siyasî-i Umûmî ibaresi konulmuştur. Konu sonları orjinal nüshada, üçgen şeklinde üç nokta ile belirtilmiştir.

Kitapta beş ana başlık bulunmaktadır. Bunlar: Üçüncü sayfada başlayan 1815'te Avrupa; 61. sayfada başlayan, 1818'den Sonra Avrupa'nın Ahvâl-i İctimâ'iyeye ve Siyâsiyesi; 140. sayfadaki, Mora İhtilali; 221. sayfadaki, Mısır Meselesi; 272. sayfada bulunan, Makâm-ı Mukaddese Mes'alesi başlıklarıdır.

Yazar bu başlıklar altında konuları işlerken, Avrupa devletlerinin o andaki siyasi ve sosyal durumları hakkında bilgi verirken, bazen Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal durumuna da değinmiştir. Böylece gerekli gördüğü yerlerde ve bilhassa Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir olaya temas ettiğinde Osmanlı ve Avrupa arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Yazar eserini yazarken, Osmanlı tarih yazarları ve Avrupa'da yazılmış bazı kaynaklara atıflarda bulunmuştur. Konuları anlatırken, olayın içerisinde bizzat yer alan birisinin ağzından gelişmeleri aktaran bir tavır izlemiştir. Çoğu yerde olayların kahramanlarını konuşurma yöntemine başvurmuş ve bazı mühim gördüğü olayları ele alırken en küçük ayrıntıya varana kadar kişilerin konuşmalarına yer verme gayretinde olmuştur.

Yazarın kitap içerisinde Avrupa tarihine ait şahıs isimleri ile Osmanlı coğrafyası dışında kalan yer isimlerini Arap harfleri yanında Latin harfleri ile de belirtmiştir. Bu durum okuyucuya büyük kolaylık sağlamaktadır. Ancak bu tür yer ve özel isimlerin birçoğunu bu şekilde yazmasına rağmen, az da olsa bazı isimleri Latin harfleriyle yazma gereği duymamıştır. Latin harfleri ile yazılan isimlerin Türkçe karşılıklarını orjinaline sadık kalmaksızın, okunduğu gibi yazmayı tercih etmiştir. Eseri transkript ederken yazarın Latin alfabesini kullanarak yazdığı isimleri parantez içinde belirtmeyi uygun bulduk.

Kelekyan, yazmış olduğu bu kitapta en son Islahat Fermanı'ndan bahsetmiş ve tarihi olayları 1856 yılına kadar getirmiştir. Kitabına, R. 12 Mayıs 1327 / M. 25 Mayıs 1911 Perşembe tarihini atarak son vermiştir. Bu durum yazarın bu kitabı bu tarihte tamamladığını düşündürmektedir.

BÖLÜM 4: ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. 1815'TE AVRUPA

Kelekyan, üçüncü sayfada başladığı bu başlığı 61. sayfaya kadar devam ettirmiştir. Yazar bu başlık altında, ilk olarak Kutsal İttifak antlaşmasından bahsetmiştir. Fransa'yı baskı altında tutmak için devletlerin yaptıkları girişimleri ve Fransa'nın işgalinin masraflarını ve yapılış şeklini anlatmıştır. Viyana Kongresi'nden sonra oluşan Avrupa haritasını genel hatlarıyla açıklayan yazar, mutlakiyetçi yapının korunması için Kutsal İttifak'ın oluşturulduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin, Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud zamanındaki içteki ve dıştaki zor durumlarından ve Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne etkilerinden bahsetmiştir. İngiltere'nin Akdeniz ve Hindistan Yolu'nu güvenlik altında tutma siyasetini açıklamıştır. Almanya ve İtalya kelimeleri ve o dönemdeki Avrupa haritasından kısaca bahsetmiştir. Kelekyan, konunun bütünüyle ilgili üç faydayı başlıklar halinde açıklayarak bu başlığı tamamlamıştır.

Yazar, 1815'te Avrupa başlığını attıktan sonra ilk olarak, Viyana Kongresi'nin ardından, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında oluşturulan İttifak-ı Mukaddes (Kutsal İttifak) antlaşmasına değinmiştir. Bu antlaşmanın içeriğini ve sonuçlarını üç maddede toplamış ve özetlemiştir. Birinci maddede, özgürlük ve ihtilal fikrinin kaynağı olan Fransa'nın zayıflatılarak bu devletlerin kontrolüne alındığından; ikinci maddede milliyet ve hürriyet fikirlerinin oluşmasını engellemek için her şeyin yapıldığından, ancak bu yapılırken ahalinin görüş ve hukukunun dikkate alınmadığından; üçüncü maddede, Devlet-i Âliyye'nin (Osmanlı Devleti'nin) Viyana Kongresi'nde bulunmaması ve Kutsal İttifakın Hristiyan milleti olarak tabir edilmesinden dolayı, Avrupada Osmanlı Devleti'ne yabancı gözüyle bakıldığından bahsetmiştir.

Kutsal İttifak antlaşmasını açıklamasının ardından konuyu İngiltere'nin Fransa'yı kuzeyden baskı altında tutmak için güçlü bir Felemenk krallığı oluşturmak isteği üzerinde durmuştur. Ayrıca Napolyon'un Elbe adasından kaçıışı ve Sent Helen adasına geri gönderilmesine kadar devam eden ve Yüz Günler olarak tarihe geçen zaman diliminde İngiltere ve Prusya'nın Fransa hakkında verdiği kararları değerlendirmiştir. Yine bu iki devletin Fransa'ya karşı sert uygulamalarından bahseden yazar, Rusya'nın Fransa'yı destekler tavrına rağmen yine de Fransa'nın baskı altına

alındığını ve tazminat ödetildiğini belirtmiştir. Napolyon'u yenen devletlerin Fransa'dan aldıkları para ile yine Fransızlara karşı sınır boylarında istihkamlar yaptırdıklarını ve müttefik devletlerin Fransa'yı beş sene işgal altında tutacaklarını, eğer tazminat peşin ödenirse bu sürenin üç seneye düşeceğini vurgulamıştır.

Kelekyan, Fransa'yı işgal eden dört büyük devlet (Rusya, İngiltere, Avusturya, Prusya) tarafından otuzar bin, diğer müttefik hükûmetler tarafından da otuz bin olmak üzere devletlerin toplamda yüz elli bin kişilik bir güç oluşturduğunu ve bu işgal gücünün senelik yüz elli milyon frankı bulan masraflarının da, bazı durumlarda yüz otuz milyona düşebileceği ve toplam olarak beş yılda 700 milyon franka ulaşacağını⁹⁷, bu rakamın Fransa tarafından ödendiğini ve işgal ordusunun başkumandanlığının da İngiliz Vellington'a verildiğini beyan etmiştir. Yazar, bu dört devletin Paris sefirlerinin her hafta bir araya gelerek, Fransa'nın genel durumu hakkında görüşüp, elde edilen bilgileri işgal kuvvetleriyle paylaşmak suretiyle Fransa'yı siyaseten de baskı altında tutmayı öngördüklerinin altını çizmiştir.

Yazar, sekizinci ve dokuzuncu sayfalarda Kutsal İttifak'ın kuruluşundan ve amaçlarından bahsetmiş, Metternik'in bu beyannameye "*gürültülü bir hiç*" (*Un rien bonore*)⁹⁸ unvânını verdiğini belirtmiştir. Daha sonra 20 Teşrin-i Sâni 1815 tarihinde imzalanan ahidnameyle Kutsal İttifak'a dahil olan devletlerin Avrupa'nın yeni düzenine müdahale edebilecekleri kararını aldıklarını yazmıştır. Yazar, Viyana Kongresi'nde kurulan yeni mutlakiyet düzeninin devamını sağlamak için, bu düzeni kuran devletlerin ihtiyati tedbir alma gereği hissetmelerinin, kurdukları binanın çürüklüğünü itiraftan başka bir şey olmadığını söylemiştir.

Fransa, İspanya, Sicilya, Napoli, Orta Avrupa'da meydana getirilen siyasi durumlar, Lehistan'ın üçe ayrılması, Almanya ittifakının kuvvetlenmesi için uğraşan Prusya ile bu bölgedeki gücünü devam ettirmek isteyen Avusturya arasındaki mücadeleleri, Almanya'da kurulan Germen Konfederasyonu'nun nasıl oluşturulduğu, İtalya'nın Avusturya kontrolüne sokularak parçalı halinin devamının sağlandığı

⁹⁷ Fahir ARMAOĞLU, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.80.

⁹⁸ Diran KELEKYAN, *On Dokuzuncu Asırda Târih-i Siyâsî-i Umûmî*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1329, s. 9.

konularından bahseden yazar, Avrupa haritasının Viyana Kongresi'nden sonraki oluşumunu genel hatlarıyla çizmiştir.

18. sayfanın sonundan itibaren, yazar konuyu değiştirerek Osmanlı Devleti'ni ele almıştır. Yazar, 28 Temmuz 1808'de tahta geçen İkinci Mahmud'un, memleketi içerde ve dışarda çok zor durumda bulunduğunu, bu durumun ancak Fetret Devri'ndeki duruma benzediğini belirttikten sonra Osmanlı Devleti'nin içerdeki durumunu anlatmaya başlamıştır.

Fransız İhtilali'nin Osmanlı'yı etkilemediğini zannetmenin yanlış olduğunu savunan yazar, ihtilal haberleri alındığında başkentte müslüman toplumdan bir kulüb veya komite oluşturulduğunu vurgulamıştır. Devletin ıslahat yapma ihtiyacının Birinci Abdülhamid zamanında anlaşıldığını, hatta onun döneminde bazı askeri ve mülki ıslahat teşebbüslerine girişildiği, ancak bir sonuç alınamamasının yeni felaketler ortaya çıkardığını dile getirmiştir. İhtilal senesinde tahta geçen Üçüncü Selim'in Nizam-ı Cedid adı altında yaptığı ıslahatların, devleti yeni bir ruha taşıdığını öne süren yazar, bu ruhun daha sonra Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile oluşan ruha delalet ettiğini vurgulamıştır. Nizam-ı Cedid ıslahatlarındaki Fransız etkisi ve bunun öneminden bahsettikten başka, Napolyon'un Mısır Seferi sonrasında Fransa ile bozulan ilişkilerin, Osmanlı'da yapılacak önemli yeniliklerin sonunu getirdiğini yazmıştır.

Edirne ve Ocaklı Vak'alarına gerekli sert tedbirleri alamamasının Üçüncü Selim'in sonunu getirdiğini belirten yazar, bu karışıklıklar esnasında Dördüncü Mustafa'nın tahta geçmesiyle yaşanan olaylar esnasında Rusçuk'a kaçan devlet erkanının, kendi deyimiyle, "*İlk Osmanlı Teceddüperverane Cemiyeti*" o zamana nisbetle "*Cemiyet-i Ahrârâne*" denmeye şâyan olan "*Yârân-ı Rusçuk*" hey'etini"⁹⁹ kurduklarını belirtmiştir. Bu heyetin başındaki Alemdar Paşa bir hareket ordusu kurarak, Dersaadet'e gelmiş ve İkinci Mahmud'un canını zor kurtararak tahta geçirmiştir. 1808 Teşrin-i Sânisinde meydana gelen Alemdar Vak'asından, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına, yani 1826 senesine, kadarki on yedi senenin devlet için çok ızdıraplı yıllar olduğunu vurgulamıştır.

⁹⁹ *age*, s. 20-21.

Yazar, Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği yıllarda Osmanlı Devleti'nin dışardaki durumunu şöyle özetlemiştir:

“Osmanlı Devleti'nin, Birinci Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla imzalamak zorunda olduğu Küçük Kaynarca Antlaşması'nın devlete verdiği acıyı ve etkilerini kaldıramadan ve daha cülus bahşisi bile dağıtamadan, Kırım'ı kurtarmak amacıyla tekrar savaşa kalkışılması, Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin imzalanmasıyla son bulmuştur. Avusturya ve Rusya'nın kurduğu ittifakla savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, Avusturya'ya karşı çeşitli başarılar elde etse de Rusya'ya Özi kalesini terk etmek zorunda kalmıştır. Üçüncü Selim'in tahta geçmesiyle savaşa devam edilmiş, bu esnada Avusturya İmparatoru İkinci Josef'in ölmesi üzerine tahta geçen kardeşi Leopold, Fransız İhtilali sebebiyle endişelenerek, Rusya'yı bırakıp Reyhenbah Kongresi'nde Prusya ile mukavele imzalamıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti ile de Yergök Mütarekesi ve Zıştovi Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir.”

“Rus Çariçesi İkinci Katerina ise Fransa'daki ihtilalcilere karşı düşmanlık besleyerek, ihtilalcilere karşı asker sevk edeceğini bildirmiş, bir taraftan da Osmanlı ile savaşa devam ederek bazı başarılar kazanmış ve bu durum kendisini yeni ümitlere sürüklemiştir. Rusların kazandıkları başarılar karşı Sultan Üçüncü Selim hiç olmazsa bir muharebe kazanarak barış masasına ikmal-i namus ile oturulmasını arzulamış, ancak askerin intizamsızlığı sebebiyle böyle bir teşebbüste bulunulamamıştır. Prusya ve Avusturya'nın Rusya'ya karşı savaşma ihtimali ve Rusya'nın Akdeniz üzerindeki tasavvurlarının İngiltere'nin dikkatini çekmesi üzerine İkinci Katerina Osmanlı Devleti ile barış yapılması kararı almış ve 9 Kanun-ı Sani 1792'de Yaş Muahedesi imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Kırım, Özi ve Dinyester sınırları belirlenmiş, Anadolu sınırları ise önceki halinde kalmıştır.”

Bu durum tespitinden sonra yazar, Üçüncü Selim dönemine ait dış gelişmelerin anlatımını sürdürmektedir. Üçüncü Selim devrinin dış siyasetinin de iç siyaseti gibi kararsızlıklar içinde olduğunu belirten yazar, Fransız sefiri Ober dö Baye zamanında (1896-97) Osmanlıların en iyi dostu Fransızlarken, hatta yazarın deyimiyle “*Osmânlı ordusunun tensiki bile Fransız sefirine teslim*”¹⁰⁰ edilmişken, Osmanlı Devleti, Kompoformiyo Antlaşması'nın imzalanmasıyla Avrupa'daki değişen siyasi dengeleri anlayamamıştır. Mısır Seferi ile bozulan Osmanlı-Fransız ilişkileri, bu seferin son bulmasıyla beraber Sebastiyani'nin sefir olarak İstanbul'a yollanmasıyla yeniden dostane ilişkiler başlamıştır. Yazar, Mısır Seferi esnasında dost olan İngilizlerin, 1807'de Çanakkale Boğazını geçerek düşmanca saldırılarını Sebastiyani'nin engellediğini vurgulamıştır.

Kelekyan, bu dönemde Avrupa'nın karışık siyasetine ve Napolyon'un dünya üzerinde oynadığı oyunlara karşı her tarafta alelacele tedbirler alındığı, hatta Osmanlı topraklarının paylaşılmasının defalarca konuşulduğu halde, Osmanlı Devleti'nin bütün

¹⁰⁰ *age*, s. 25.

bunlara karşı son dakikada ne yapmak gerekirse onu yapmaktan ibaret bir siyaset izlediğini belirtmiş ve Avrupa politikasında faal bir mevkide yer alamadığını vurgulamıştır.

1807’de Sebastiyani’nin çabalarıyla Boğazlardan geri çekilmeye zorlanan İngiliz donanması, bu kere de başka bir donanma ile aynı yıl Mısır’da İskenderiye limanını işgale teşebbüs edince, buradaki işgal teşebbüsünü de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın engellediğini belirtmiştir. Yazara göre Osmanlı Devleti’nin Mehmed Ali Paşa’ya bakışı bu olaydan sonra şöyle olmuştur: *“Hatta o zamana kadar Dersa’âdetce hakkında sû-i nazar mevcûd iken, bu muvaffakiyeti isticlâb teveccühü mucib olarak teşrifât-ı pâdişâhi ile dahi taltif buyurulmuşdu.”*¹⁰¹

Yazar, İngiltere’nin Mısır’ı işgal teşebbüsünden sonra gelişen Osmanlı-Fransız ilişkilerinin sonucunda Napolyon’un Osmanlıları Ruslara karşı kullanarak Rus ordusunu ikiye böleceğini düşündüğünü ve Napolyon’un imzaladığı Tilsit Antlaşmasından sonra Osmanlı ve İran konusunda Sent Helen’de yazdığı hatıratında şu görüşe sahip olduğunu belirtmiştir: *“Düşmana karşı Fransa’nın müdâfa’âtında Türkiye sağ cenâh, İranda sağ cenâhın ileri karakolu vazifesini ifâ itmekde idi.”*¹⁰²

Bu görüşe binaen Napolyon’un bir Osmanlı-İran-Fransız ittifakı kurmak için Dersaadet sefiri Sebastiyani’yi harekete geçirdiğini belirten yazar, devlet ricalinden Refiğ Efendi’nin İran’a, Feth ‘Ali Şâh tarafından Mirza Rıza’nın Napolyon’a gönderildiğini yazmıştır. Lehistan’a giden Mirza Rıza, Napolyon ile Finkenstayn’da 4 Mayıs 1807’de karşılıklı yardımlaşma mukavelesi imzalamıştır. Bu muahede ile İran Gürcistan üzerinden Rusya ile savaşarak savaşı Kafkasya’ya kadar yaymayı, Fransa’da İran’a askeri destek vermeyi taahhüt etmişlerdi.

Kelekyan, Osmanlı Devleti’nin Napolyon ile müzakere etmek üzere Vahid Efendi’yi Lehistan’ın başkenti Varşova’ya yolladığını, ancak Vahid Efendi’nin, Napolyon’un askeri mevkileri dolaşmasından dolayı üç ay bekletildiğini, sonunda Napolyon’un daveti üzerine Finkenstayn’a gittiğini ve görüşmeler başladığını belirtmiştir. Ancak, Prusya’nın elindeki Dansik’in Fransızlarca alınması, Rus ordusunun

¹⁰¹ *age*, s. 27.

¹⁰² *age*, s. 27.

Fridland'da yenilmesi üzerine, dışardan yardım almadan Rusları yenince, Osmanlı ile olan görüşmeler askıda kalmıştır.

Napolyon'un, Rus Çarı Birinci Aleksandır ile Nimen nehri üzerinde bir salda görüştüktan sonra Tilsit'e geldiğini belirten yazar, Napolyon'un bir askeri geçit esnasında Sebastiyani'nin getirdiği, Üçüncü Selim'in halli ile ilgili raporu okuduktan sonra Aleksandır'a uzanarak şöyle söylediğini: *"Bakınız Saltanat-ı 'Osmâniyenin bekâsı mümkün olmadığını hük-m-i ilâhi haber veriyor!"*¹⁰³ yazmıştır.

Tilsit'te, bu görüşmelerden yedi ay önce Prusya'nın, kendi mahvını önlemek için, Napolyon'a Osmanlı'yı parçalara ayırarak paylaşma önerisi, Napolyon tarafından rağbet görmemiştir. Yazar, Sultan Üçüncü Selim'in hallini haber alınca Napolyon'un Aleksandır'a:

"Hikmet nev'inden olarak bu vak'a beni Devlet-i 'Osmâniyeden kurtardı. Mütefekkim olan Sultan Selim hal' ve habs olundu. Zan iderdim ki 'Osmânlıları siyânet ile adam itmek mümkündür. Meğer bu bir hûlya imiş. Kendü kendüyü idâre idemeyen bir devleti mahv idübe parçalarını İngilizlere kapdırmamak daha hayırlı"¹⁰⁴

dediğini belirtmiştir.

Fransa Osmanlı topraklarının paylaşılmasını kendi çıkarları için uygun görmediğinden Tilsit'te Osmanlı toprak bütünlüğünü muhafaza etmiştir.

Tilsit'te bir Fransa-Rusya ittifakı ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin Rusya, Osmanlı Devleti'nin Fransa arabuluculuğunu kabul etmesi istenmiş, şayet etmezlerse bu devletlere savaş açılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Fransa, Rusya karşısında İran'ı yalnız bırakmıştır.

Barış görüşmelerinden bir sonuç alınamadığını dile getiren yazar, Rusya ile savaşın 1812 senesinde imzalanan Bükreş Antlaşmasına kadar devam ettiğini vurgulamıştır. Sadrazam Laz Ahmed Paşa tarafından idare olunan savaş kadar fena tertib edilen ve idaresinde hatalar olan bir savaş olmadığını belirten Kelekyan, Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasından önce Paris'teki Osmanlı sefiri Muhib Efendi'nin Fransa ile Rusya'ya karşı bir itilafa meyil göstermediğini vurgulayarak, Cevdet Paşa

¹⁰³ *age*, s. 30.

¹⁰⁴ *age*, s. 30-31.

tarihine atıfta bulunmak suretiyle bu durumun nedenini açıklamıştır. Buna mukabil nasıl Napolyon Rusya ile anlaşarak Devlet-i Aliye'yi yalnız bıraktıysa, bu kere de Devlet-i Aliye Rusya ile anlaşarak Fransa'yı yalnız bırakmıştır. Kelekyan, Rusya'ya karşı Fransa'nın yanında savaşılması gerektiğini ileri sürerek, Şanizade'nin eserinden bu görüşünü destekleme yoluna gitmiştir.

Napolyon'un Moskova'ya kadar gidip, Kremlin hariç her tarafı yaktıktan sonra geri çekilmek zorunda kaldığını ve Fransa'nın bir daha kendini toparlayamayıp sonuçta Viyana Kongresine kadar giden sürece kısaca değinen yazar, Osmanlı Devleti'nin Viyana Kongresine olan ilgisizliğinden, Üçüncü Selim'in öldürülmesine idi bu kongreye bu kadar yabancı kalmayacağından bahsetmiştir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadarki süreci yazar şu şekilde değerlendirmektedir:

“Sultan Selimin şehâdetinden Yeniçeri Ocağının lağvına kadar geçen müddet, Devlet-i ‘Osmâniye için ‘âdetâ bir devr-i fetret olduğundan hârici politika yüz üstü bırakılmış ve vâkı‘a o sıralarda bazı doğru düşünenler bulunmuş ise de, sözlerine i‘tibâr idilmemiş idi.”
105

Vahabi meselesinin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından çözüme kavuşturulduğundan kısaca bahseden yazar, Sırp Meselesini ayrıntılı bir şekilde anlatmaya başlamıştır. Paspanoğlu Osman Ağa'ya karşı devletin tam anlamıyla bir önlem alamaması, Konya valisi Abdurrahman Paşa komutasında, Sırpılları te'dibi için yollanan hareket ordusunun Edirne'den geri çevrilmesinin Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu Sırpıllar nazarında ortaya koyduğunu belirten yazar, bir müddet Avusturya ordusunda, bir müddet de Osmanlı ordusunda çeşitli görevlerde bulunan Kara Yorgi'nin Sırbistan'ın özerkliği konusunda yaptığı girişimlerin doğrudan doğruya Paspanoğlu olayının sonucu olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Bükreş Antlaşması'nda Sırpılların özerklik almasına kadar geçen süreci anlatan yazar, Sırpıllara Rusya'nın verdiği destekten de bahsetmiştir.

Bükreş Antlaşması'ndan sonra, antlaşma şartlarına uymayarak Sırpıllar üzerine Belgrad dayılarını ve Arnavud başıbozuklarını sevk eden Osmanlı Devleti, Kara Yorgi'yi Selmin'e ve oradanda Hotin'e kaçmaya zorlamıştır. Bu duruma, Fransa ile savaşı esnasında barışmayı tercih ettiği için Osmanlı Devleti'ne karşı memnun olan Çar

¹⁰⁵ *age*, s. 35-36.

Aleksandır, hem ileride yapacağı bir savaş için bahane bulmak hem de Osmanlı Devleti ile şu an savaşamayacağı için sadece bir uyarı ile yetinmiştir. Yazar, Rusya'nın bu emelini Bab-ı Ali'nin anlayamadığını ve Sırpıların hoşnut edecek bir itilaf yapamayarak, Osmanlı Devleti'ne karşı tertip edilecek entrikalara girişmesini engelleyemediğini anlatmıştır.

Tuna cihetinde bir Müslümanın, yani Pasbanoğlu'nun çıkardığı isyanın Sırplarla çıkan sıkıntılı işe sebep olduğu gibi, Tepedelenli Ali Paşa'nın uygulamalarının da Mora'da Rum Eteryası Cemiyetinin uygulamalarına zemin hazırladığını ve yeniçerilerin uygulamalarının şikayetleri artırdığını belirten yazar, sorunu şöyle tespit etmiştir:

“Hâl bu ki müntezim bir idâreye değil, sırf maddi kuvvete istinâd idilen asâyiş ve inzibât hiçbir zaman emîn değildir. Devletin tarafdârları yalnız ‘askerleri değil, zabt u rabt-ı memlekette müstefid olan ‘umûm teb‘ası olmak gerektir. Öyle olmazsa er geç ihtilâl çıkar.”¹⁰⁶

Bükreş Antlaşması'nın Eflak ve Boğdan ile ilgili maddelerinin Yergök kararlarının aynısı olduğunu belirten yazar, buna göre hiç kimsenin ağzını açmasına mahal vermeyecek şekilde kararların uygulanması gerekirken, Osmanlı Devleti'nin bunu yapmadığını ve ileride Mora İsyanı sırasında bir de Eflak Boğdan işiyle uğraşmak zorunda kalınıldığını vurgulayarak, 1815'te devletin asayışı temin için yaptıklarını Cevdet Paşa tarihine atıfta bulunarak anlatmıştır.

Cevdet Paşa'nın eserini mutlakiyet zamanında yazdığı için, sadece haksız cezaların etkisinden bahsettiğini belirterek şöyle bir yorum yapmıştır:

“Hâl bu ki ahvâl-i ictimâ'îye hakkında biraz daha derin tedkikâta girilirse idarenin müntezim olmayan yerlerde ihtilâl zuhûru zarûri ve tabi'î olduğunu i'tirâfa mecbûriyet elverir.”¹⁰⁷

Yazar, 44. sayfadan itibaren konuyu değiştirerek, İngiltere'nin Hindistan sömürgesinin emniyet ve selameti için oluşturduğu Akdeniz ve Güney Avrupa siyasetinden bahsetmiştir. İlk olarak yazar,

1704 İspanya Veraset Savaşları sonunda imzalanan 1713 Utreht Antlaşması ile Cebel-i Tarık Boğazı ve Minorka adasının İngiltere'nin eline geçmesiyle, Güney

¹⁰⁶ *age*, s. 41.

¹⁰⁷ *age*, s. 43.

Avrupa’da İngiliz varlığının başlaması üzerinde durmuştur. Bir asır sonra Napolyon’un Mısır Seferi sırasında aldığı Malta adasını, İngilizlerin 26 ay muhasaradan sonra 20 Eylül 1800’de Fransız’lardan aldıklarını belirtmiştir. Ayrıca Rus Çarı Birinci Pol ve Napolyon’un Hindistan’ı işgal planlarından ve bu planın Birinci Pol’ün 1801 Mart’ında katledilmesinden dolayı gerçekleştirilmesinden de bahseden Kelekyan, bu durumun İngiltere için Hindistan’ın selameti meselesine bir kat daha önem vermesi gereğini ortaya çıkardığını vurgulamıştır. Daha sonra 1808’de Fransa ve Rusya arasında yapılan görüşmede Türkiye’nin paylaşımı ve Hindistan’ın zabtı konuları görüşülmüş, hatta Avusturya-Fransa-Rusya’dan oluşan üçlü bir ittifak oluşturulmasından dahi söz edilmiştir.

Napolyon’un Akdeniz’deki adalardan, özellikle Zante ve Kefalonya hakkındaki düşüncelerinden, İran’a general Gardan’ı yollayarak Hindistan planı için hazırlık yapmasından ve Mısır’ı işgal etmesinden bahseden yazar, İngilizlerin Akdeniz siyasetini şöyle değerlendirmiştir:

“İngilizlerin o zamandan itibaren Bahr-i sefid siyasetine büyük bir ehemmiyet vermeleri ve Viyana Kongresinde Cezayir-i Seb’ayı edinmeleri işte bu sebepten ileri gelmiştir. Bu sûretle İngiltere 1815 de Bahr-i sefidde şu sûretle üç ‘askeri noktaya mâlik bulunmuştur: Cebel-i Târik, Malta, Cezayir-i Seb’a.”¹⁰⁸

1800’lü yıllarda Rusya ile İngiltere’nin çıkarlarının Akdeniz’in doğusundan Uzakdoğuya kadar temas halinde olduğunu ve bu iki devletin çıkarları üzerinde toprakları bulunan hükümetlerin menfaatlerinin de İngiltere tarafından dikkate alınması gerektiğini, bunların içinde de en önemlisinin Osmanlı Devleti olduğunu vurgulayan yazar, İngiltere’nin şu dört hususu önemle takip etmesi gerektiğini belirtmiştir:

- “1- Avrupa Muvâzenesi (Rusyanın Dersaadet’e doğru ilerleyememesi)
- 2- Bahr-i Sefid Muvâzenesi (Bahr-i Sefidin şark havzasında İngiliz menâfi’ne menâfi bir hâl vücûd-pezîr olmaması)
- 3- Elcezire Tarîki ve Basra Körfezi (Hindistan Tarîki)
- 4- Rusyanın Anadoludaki ihtirâsatı ve o cihette muvâzenenin ihlâlden masûniyeti.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ *age*, s. 46.

¹⁰⁹ *age*, s. 47.

47. sayfanın sonundan itibaren 1815'te Avrupa haritasının nasıl olduğunu ayrıntılarıyla açıklayan Kelekyan, İtalya kelimesi hakkında Metternik'in şu görüşünü vurgulamıştır:

“(Metternih) (Napole'on) un sâha-i siyâsetde ihyâ itmek istemiş olduğu ‘İtalya’ kelimesinden bahs ettiği sırada ‘sırf coğrafyaya ‘âid ta‘birâtandır’ der, binâen ‘aleyh siyâset nokta-i nazarından hiçbir ma‘nâsı olmadığını anlatır idi.”¹¹⁰

Yazar Almanya kelimesi için de şöyle demiştir:

“‘Almanya’ kelimesi de o zaman bir ‘Coğrafya ta‘biri’ ‘add olunabilir. Çünkü Alman hükûmetleri ve Almanya Hey’et-i İttifâkiyesi varsa da ‘Müttehid bir Almanya’ yokdur ve sâha-i siyâsetde bir Alman kavmiyet-i siyâsiyesi mevcûd değildir.”¹¹¹

Avrupa’daki bütün devletlerin yeni sınırlarını, yeni oluşturulan devletleri ve sınırlarını, kaldırılan devletleri ayrıntılarıyla açıkladıktan sonra, konunun sonunda Osmanlı Devleti’nden bahseden yazar, Osmanlı Devleti’nin Eflak-Boğdan, Sırbistan işleri, Vehabi meselesi, Rumlarda görülen eğilimler ile Fransız İhtilalinin etkilerini hissetmeye başladığını belirtmiştir. Bu durumda, Osmanlı Devleti’nin ya tamamen İslami unsurlardan oluşan bir devlet, ya da Avrupalı bir devlet olarak bu sıkıntılardan kurtulabileceği anlayışlarından İkinci Mahmud’un “Avrupa Devleti” olmayı tercih ettiğini vurgulamıştır.

52. sayfadan itibaren yazar üç adet fayda sıralamış ve açıklamıştır. Bu başlıklar altında, ilk olarak Viyana Kongresi’nden, ikinci olarak Küçük Kaynarca Antlaşması’nın ve son olarak Bükreş Antlaşması’nın bazı maddelerinden bahsetmiştir. Bu başlıklarla yukarda açıklanan konuları özetlemiş ve olayların gelişimine neden ve dayanak olan maddeleri vurgulamıştır.

Fâ’ide 1 başlığı altında, Viyana Kongresi’nin 1814 Haziran’ından 1815 Eylülüne kadar sürdüğünü belirttikten sonra yazar, başka kaynaklarda pek rastlamadığımız ayrıntılar vermiştir. Kongreye katılan devletlerin temsilcilerinin isimlerini tek tek saydıktan sonra, toplantıya katılan murahhasların toplam sayısının 216’ya ulaştığını, balo, tiyatro oyunları ve diğer eğlencelerle müzakerelerin uzadığını, Avusturya’nın kırk milyon frank masraf ettiğini belirtmiştir. Kongrenin bu yönünü örneklemek için

¹¹⁰ *age*, s. 49.

¹¹¹ *age*, s. 49-50.

Belçika'daki çiftliklerini Fransızlara kaptıran ve Viyana'da ikamet eden Prens dö Lin'in kongre hakkındaki şu sözlerini eserine eklemiştir: “*Kongre ilerlemiyor; raks ile iktifâ idiyor. (Le congrés ne marche pas. il dance)*”¹¹². Yazar, Viyana Kongresi'nde, 30 Mayıs 1814 tarihli Paris Antlaşması'ndan itibaren yapılan görüşmeleri ve imzalanan anlaşmaları sıralayarak bu konuya son vermiştir.

Fâ'ide 2 başlığında Kelekyan, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın önemli maddeleri hakkında bilgi vermiştir. Ancak tespitimize göre 5 Temmuz 1774 olarak verdiği anlaşma tarihi yanlıştır. Çünkü doğrusu 21 Temmuz 1774'tür¹¹³. Kelekyan, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan bu antlaşmanın; yedi, sekiz ve 14. maddelerini önemli saymış ve açıklamaları daha çok bu maddeler üzerine yoğunlaşmıştır. 14. maddede, Rusya tarafından Galata tarafında Beyoğlu mahallesinde yaptırılmasına karar verilen kilisenin adını “Dosogrefe” diye belirtmiştir. Ancak yaptığımız araştırmalarda bu kilisenin adının “Ruso-Girek (Russo-grecque)”¹¹⁴ olduğunu tespit ettik.

Fâ'ide 3 başlığında yazar, H. 17 Cemâziyelevvel 1227 / M. 16 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'nın önemli olarak gördüğü; dört, beş, sekiz, 10 ve 12. maddelerine yer vermiştir. Yalnız bu antlaşmanın 10. maddesi olarak belirtilen bölümünün, anlaşmanın 10. değil 11. maddesi¹¹⁵ olduğunu belirledik.

4.2. 1815'TEN SONRA AVRUPA'NIN AHVÂL-İ İCTİMÂ'İYE VE SİYÂSİYESİ

Kelekyan bu başlığa eserde, 61. sayfadan 140. sayfaya kadar yer vermiştir. Viyana Kongresi'nden sonraki durumu anlatmaya başlamıştır. Bu kongre sonrasında oluşturulan Viyana Düzeni'nin devamlılığını sağlamak ve korumak için yapılan Eks-laşapel, Karlsbad, Troppau, Laybah ve Verona kongrelerinin toplanış nedenlerini ve alınan kararları açıklamıştır. Eserde, kurulan düzene karşı hem Avrupa'da hem de Amerika Kıtası'nda başlayan ayaklanmaların nasıl bastırıldığı ve gelişen olaylar ayrıntılarıyla incelenmiştir.

¹¹² *age*, s. 53.

¹¹³ Nihat ERİM, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953, s. 121.

¹¹⁴ *age*, s. 127.

¹¹⁵ *age*, s. 253.

1815'ten sonra Avrupa'nın en nüfuzlu siyasisinin Metternik, politika merkezinin de Viyana olduğunu belirten yazar, Metternik'in Fransız İhtilaline, “*Harîk*”, “*Volkan*”, “*İctimâ’i Afet*” “*Cemiyet-i beşeriyeyi yutmak üzere ağzını açmış bir ejder*”¹¹⁶ unvanlarını verdiği vurgulamıştır. Metternik'in dönemin siyasi koşullarıyla ilgili şu sözlerine yer vermiştir: “*Siyâset-i hâzıranın esâsı “Sükûn ve Ârâm (Repose) dır: “Sükûn ve Ârâm” in ilk şartı ise hukûk-ı muktesebatın ta’arruzdan masûniyetidir.*”¹¹⁷

Metternik'in istediği vatandaş tipi Kelekyan'ın ilgisini çekmiştir. Onun 1821 yılında Laybah'ta bulunduğu bir sırada Jimnaz Mektebi muallimlerine söylediği şu sözleri kitabına eklemiştir:

“Kadîmden her ne kalmış ise, onunla iktifâ ediniz; mâzînin metrûkâtı iyidir. Ecdâdımız teşkilât-ı kadimeden zarar görmediler. Onların tecrimesine niçün imtisâl itmemeli? Sizden ‘âlimler yetiştirmenizi taleb itmiyorum. ‘Alimlere ihtiyâcımız yoktur. Hükûmete sâdık teb‘a yetiştirmenizi taleb idiyorum; vazifeniz gençleri bu sûretle terbiye itmekdir.”¹¹⁸

Yazar, Metternik'in yenilik taraftarı olmadığını, her türlü ıslahat talebine direndiğini, bu tür taleplerde bulunanalara “ihtilalci” gözüyle baktığını, özgürlük fikrini savunmaların orta sınıftan olan sermayedarlarla hükûmet memûrlarından, davâ vekillerinden ve gençlerin terbiyesine memûr muallimlerden ibâret olduğunu vurgulamıştır. Yönetimi altında bulunan milletlerin birbirleriyle uyum içerisinde olamadıkları için birinde çıkan özgürlükçü bir hareketin diğerine sıçramadığını ve bu şekilde asayiş sağladığını açıklamıştır. Metternik'in izlediği bu politikanın, yani Viyana Kongresi'nde oluşturduğu düzenin, onun uygulamalarıyla yirmi beş yıl sürdüğünü belirtmiştir.

Milletlerde uyanan hisleri bir anda söndürmenin mümkün olmadığını vurgulayan Kelekyan, bunu gayet iyi bilen Metternik'in Viyana Kongresi'nde oluşturulan düzenin korunması için yeni müzakere masalarında yeni tedbirler alınması için toplantılar tertip ettiğini belirtmiştir. Bunlardan ilkinin de 1818 de Eks-laşapel'de imzalandığını yazmıştır.

¹¹⁶ Diran KELEKYAN, *age*, s. 61.

¹¹⁷ *age*, s. 61.

¹¹⁸ *age*, s. 61-62.

Fransa'nın, 1815'te kendine yüklenen savaş tazminatını ödemesi, topraklarındaki yabancı işgalinin sona erdirilmesini antlaşma şartlarına göre talep etmesi üzerine Eks-laşapel Kongresi'nin toplandığını belirten yazar, ilk toplantılarda Fransa'nın topraklarının boşaltılması kararının alındığını ve daha sonra Fransa'nın Avrupa devletleri arasına yeniden alınması ve Kutsal İttifak'a katılması için, 18 Kânûn-ı Sâni 1818 tarihli bir nota tanzîm edildiğini belirtmiştir.

Kutsal İttifak'ın kuruluşundan itibaren Avusturya ve Rusya arasındaki görüş farklılıklarının Eks-laşapel Kongresi'nde açığa çıktığını belirten yazar, Rusya'nın Kutsal İttifak Antlaşması'nda yer alan Hristiyanlık inanışlarının gereklerini her meseleye konu ederek müdahalelerini çoğalttığını işaret etmiştir. Rusya'nın bu yolla Şark Meselesine arzu ettiği şekli verme, yani Doğu Hristiyanlarının himayesi bahanesiyle yapacağı müdahalelerde Osmanlı topraklarına diğer Avrupa devletlerini karıştırmama amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştığını dile getirmiştir. Metternik ise mevcut düzeni muhafaza etmek amacıyla Rusya'nın bu ihtiraslarının önüne set çekmek istiyordu.

Eks-laşapel Kongresi'ndeki amacını, hükümdarı İkinci Fransuva'ya "*Prusya için bir hezîmet ve Avusturya için bir galebe hazırlamakda olduğunu*"¹¹⁹ beyan eden Metternik'in, Rusya'nın önünü, beş devlete kabul ettirdiği protokolle, uluslararası hukuk kurallarının geçerliliğini esas almak kuralıyla kesmiştir.

Kelekyan, İngiltere'nin, Fransa'da yeni bir ihtilal çıkması durumunda Şomon Antlaşması hükümlerinin yenilenmesi önerisine, Rusya'nın cevaben Fransa ile beraber İspanya müstemlekelerindeki asiler, Almanya ve İtalya'daki ihtilalciler hakkında da müdahale politikası uygulanırsa, bu anlaşmanın yenilenmesine muhalefet etmeyeceğini bildirdiğini belirtmiştir. Benzer bir durum Viyana Kongresi sırasında Osmanlı topraklarının temini maddesinin konuşulmak istenmesi sırasında yaşanmış ve Rusya'nın İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerinin temini talebi üzerine konu görüşülememiştir. Yazar, Rusya'nın şimdi de Fransa'yı kurtarmak için aynı yöntemi kullandığını, yani İspanya sömürgeleri meselesini öne sürdüğünü, belirtmiştir.

¹¹⁹ *age*, s. 66.

Diran Kelekyan, görüşmelerin sonunda, bir ihtilal teşebbüsü olması durumunda Fransa'ya müdahale usulünün kabul edildiğini, ancak İspanya'ya müdahale işinin reddedildiğini belirtmiştir. Almanya ve Avusturya muhitlerindeki ihtilallere müdahale kararının, bu iki ülke kendi hakimiyetinde olduğu için, işine gelecek bir teklif olduğunu bilen Metternik'in politikasını yazar şöyle özetlemiştir:

“(Metternih) müdâhele politikasından tevellüd idecek menfa‘ati, i’tilâfin bozulmasından ileri gelecek muhâtaraya nisbetle evfâk gördü; binâen‘aleyh İngiltereyi hoşnutsuzluğa sevkden ihtirâz itdi.”¹²⁰

Sonuçta, Eks-laşapel Kongresi'nde Fransa'da ihtilal olursa, dört devletin müdahale etmesi ve Fransa'nın Avrupa Devletleri heyetine alınması kararı çıkmıştır.

Yazar, Çar Birinci Aleksandır'ın ihtilallere karşı olan korkularını gören Metternik'in mutlakiyeti meşrutiyet ve hürriyet girişimlerine karşı korumak için, çara muhafazakarlık siyasetini kabul ettirmeye çalıştığını ve bu maksatla dört kongre düzenlendiğini belirtmiştir. Bu kongrelerin tamamının Avusturya'nın çeşitli eyaletlerinde düzenlenmiş olması, siyasi üstünlüğün hala Avusturya'da olduğunu göstermektedir.

70. sayfadan itibaren yazar yeni bir konuya başlamış ve Metternik'in Almanya politikasından ve Almanya'da meydana gelen olaylardan bahsetmiştir. Yazar, Metternik'in Almanya politikasını ikiyüzlü bir politika olarak değerlendirmiş; bir taraftan Alman prensliklerinin güçlü bağlarla birbirlerine bağlanmalarını önlerken, diğer taraftan özgürlük haklarını korumaları için tahrik ettiğini belirtmiştir.

Alman Konfederasyonunu oluşturan Krallık ve Prensliklerinde meşrutiyet idaresine delalet edebilecek her hangi bir müessesenin kurulmasını yasaklayan maddenin antlaşma şartlarına konulmasının, Metternik'in Almanya üzerinde her türlü entrikayı çevirebilmesine imkân verdiğini belirtmiştir. Bu konuda Prusya, Saksonya ve Hanover Krallarının el çekmeleri Metternik'i memnun etmişken, Saks-Veymar, Nasav ve Bad dükalarının hürriyet-perver girişimleri onu endişelendirmiştir.

¹²⁰ *age*, s. 69.

Yazar, Saks-Veymar dükalığının merkezi olan Veymar'daki Yena Darülfünunu'ndaki hürriyet ve milliyet fikirlerinin oluşumunu şöyle özetlemiştir:

“(Yena) Dâr’ül-fünûnunda teşkil kılınan “Talebe Cem’iyeti” (Burschenschaft) â’zâsı 1813’te (Napole’on) a ibrâz-ı mukâvemet itmiş olan Alman memâliki gönüllülerinin “Kırmızı siyah altun” renginde kokârdını taşırlar ve ictimâ’larında vatan-perverâne şarkılar taganni iderler idi. Cem’iyetin maksadı ‘umûm Alman dârülfünûnları talebesi arasında hissiyât-ı uhuvvet-kâr-âne peydâ itmek, onları bir hiss-i meveddetle birleştirmek ve bu şâyede Almanların husûl-i itihâdına – “Bir Millet” teşkil itmelerine çalışmak idi.”¹²¹

Yazar, 12 Teşrin-i Evvel 1817’de Vartburg Kasrı’nda darülfünûn hocalarından birkaçı tarafından, 1520’de Martin Luther’in Protestanlığı başlatmasının ve 1813 Laypsig Savaşı’yla Napolyon’un Almanya’dan çıkarılmasının yıl dönümünü kutladıklarını belirtmiştir. Bu kutlamanın mahiyetini şöyle açıklamıştır:

“Büyük kısmı (Yena) Dâr’ü-lfünûnuna mensûb olarak beş yüz kadar talebe ve mu’allimînin iştirâk itdikleri bu şenliğe bir âyîn dühâm ile başlanarak (Luter) in âsârından bazı manzûm du’âlar taganni idildi ve nutuklar irâd olundu. Akşam dağın bir nokta-i mürtefi’asında bir meserret ateşi yakılarak, talebeden bazısının sepetler derûnunda getirdikleri kütübün ser levhaları yüksek sesle okunduktan sonra ateşe atılarak ihrâk-ı binnâr idildi. Bu kütübün cümlesi cereyân-ı ahrârâneye düşman olan muharriirînin âsârı idi. Mûte’akiben Avusturya ordusu çavuşlarına mahsûs deynek ile kılıç kayışından birer ‘adet getirilüb (Pere Péreat) (Türkçede “Yuha” ya tekâbül ider) sedâlarıyla yakıldı. (Luter) in vaktiyle Papanın emir nâmesini ihrâk itmesini bu sûretle taklîd itmekte olan mu’allimîn ve talebe Alman milliyeti ve hürriyet nâmına ma’nen i’lân-ı istiklâl itmekte idiler.”¹²²

Bu şenlikte yapılanların Avusturya’da büyük heyecan uyandırdığını belirten yazar, Metternik’in bunu bir ihtilal gibi görerek, Düvel-i Muazzama sefirlerinin dikkatini çekmek suretiyle, bu tür cemiyetlerin kapatılmasını ve bir daha açılmasının yasaklanmasını sağlamıştır. Ancak, bu yasaklamaların gizli cemiyetlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu, örnek olarak Saks-Veymar’da kapatılan cemiyetlerin üyelerinin gizli komite oluşturarak meşrutiyet mücadelelerine devam ettiklerini, hatta aralarında bir kanun-i esasi layihası tanzim ettiklerini yazmıştır.

Yazar, Rus Çarı Birinci Aleksandır’a, darülfünun talebesi hakkında gizli raporlar gönderdiği ileri sürülen Koçbu namındaki birinin, Karl Sand adında bir darülfünun öğrencisi tarafından öldürülmesinin, Metternik’i harekete geçirdiğini belirtmiştir. Metternik bu olayı kullanarak, şiddet istemeyen, hatta meşrutiyeti bile kabul etmeye meyilli olan Prusya kralı Frederik Vilhem’e kendi fikirlerini kabul ettirmeye çalışmıştır.

¹²¹ *age*, s. 71.

¹²² *age*, s. 71-72.

Prusya Kralı ile Tilbiç'te görüşerek, Alman hükümetlerinin Bohemya'nın Karlsbad şehrinde bir kongrede toplanmasını kararlaştırmışlardır.

Karlsbad Kongresi'nin 7 Ağustos 1819'da toplanıp, 30 Ağustos'ta kapandığını belirttikten sonra, kongreye katılan devlet ve hükümetlerin isimlerini sayan yazar, kongre sonucunda Almanya içinde özgürlük fikirlerine karşı korku devrinin başladığını, darülfünun cemiyetlerinin kapatılarak her darülfünuna, öğrenci ve öğretmenleri gözetim altında tutmak için, müfettiş atandığını, bu müfettişin muayene komisyonundan geçmedikçe hiç bir eseri bastırmama yetkisinin olduğunu yazmıştır.

İhtilal hareketlerini önlemek için, Mayans'da tüm Alman hükümetleri temsilcilerinden oluşan bir komisyonun kurulduğunu belirten Kelekyan, Almanya içinde ihtilal teşkilatının varlığına dair bir delile ulaşamayan bu komisyonun, vatanperver şarkılar söyleyen, siyah-kırmızı-sarı renkli kokartlar takan veya resimler çizen öğrencileri birkaç sene hapisle cezalandırdığını vurgulamıştır.

76. sayfada konuyu İspanya'ya getiren yazar, Napolyon'un İspanya'ya girmesi ve kardeşini İspanya kralı ilan etmesi üzerine, papazların da teşvikiyle başlayan husumet sonucunda gelişen olayların, 1812 yılında İspanya milli meclisinin kanun-i esasiyi kabulüyle son bulduğunu belirtmiştir. Bu kanunla derebeylik zamanından kalan vergilerin kaldırıldığını, engizisyon mahkemesinin, dağıtıldığını ve milli hakimiyetin esas ilan edildiğini vurgulamıştır. İspanya milletinin keyfi idareden kurtulmanın yolunun meşrutiyet olduğunu anladıklarını belirtmiştir.

İspanya'da meşrutiyete karşı olanların da bulunduğunu belirten yazar, bunların cahil kesim ile ruhban sınıftan olduğunu vurgulamıştır. Madrid ve büyük şehirlerde bulunan aydınların ise meşrutiyet-perver olduğunu belirtmiştir.

Kelekyan, Valensiya Ahidnamesi'nin imzalanmasıyla Kral Yedinci Ferdinand'ın Madrid'e dönmeden önce, daha sınırı geçer geçmez, verdiği emirlerle meclis-i mebusandaki hürriyetperverlerin en nüfuzlularını tutuklattığını ve eskiye yeniden döneleceğinin sinyallerini verdini belirtmiştir. Kralın Kanun-i Esasi hakkındaki görüşünü ise şöyle ifade etmiştir: *“Fikr-i fesâda ve anarşi tarafdârlığına delâlet ider bir*

vesika”¹²³ Kral Madrid’e geldiğinde alkışlarla ve büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bundan sonra artık kanun-ı esasiden bahsedilmediğini ve keyfi idareye tekrar dönüldüğünü belirten yazar, artık şiddetli bir baskı devrinin başladığını ve engizisyon mahkemesinin tekrar açıldığını vurgulamıştır. Böylece Cizvit papazlarının da İspanya’ya girişlerine izin verilince meşrutiyet taraftarlarına karşı baskılar artmış ve hapishaneler hıncahınc doldurulmuştur.

Napolyon’un Yüz Günler devrinde başarılı olması halinde, İspanya’da istibdadın daha kolay mahvedileceğini düşünen ve önceden Napolyon düşmanı olanlar, onun Vaterlo’da yenilmesi üzerine tüm ümitlerini kaybetmişler, Kral Yedinci Ferdinand ise baskıları daha da artırmıştır.

Bu sıralarda İspanya’nın Amerika’daki sömürgelerinde ihtilal çıktığını belirten yazar, bu duruma karşı güçlü bir tedbir alınmadığını, İspanya bahriyesinin yetersiz kaldığını ve bunun giderilmesi için tedbir alınmadığını, sadece arasına düzensiz bir şekilde asker sevk edildiğini vurgulamıştır.

Amerika sömürgelerine gönderilmek üzere Kadiks’e yönlendirilen askerlerden Don Rafael Riyego’nun, memleketin istbdaddan kurtulması için, Kadiks’te bulunan askeri ayaklandırdığını vurgulayan yazar, bu askerle beraber 1812 kanun-i esasisi hükümlerini 1 Kanun-ı Sani 1820’de ilan ettiğini belirtmiştir. Bu ayaklanmaya Miralay Keroga’nın, Forunya, Ferol, Vino, Saragosa, Barsilon şehirlerinin katıldığını, Riyego’nun yanında 1500 kişilik bir ordu olduğu halde, Güney İspanya’da hiç bir direnişle karşılaşmadığını yazmıştır.

Yedinci Ferdinand’ın bu ayaklanmayı bastırmak için gönderdiği askerlerin de meşrutiyetperverlerin tarafına geçmesi üzerine, ordunun da hürriyetperver olduğunu anlayan Ferdinand, meşrutiyeti kabul ederek 7 Martta meclis-i mebusanı toplantıya çağırılmış, 9 Mart’ta engizisyon kaldırılmıştır. Yazar bu olayları bir İspanyol yazarının şöyle özetlediğini belirtmiştir: “*Altı sene sabır, bir gün teşrih-i mâde, iki gün âyîn-i meserret ile husûle gelmiştir.*”¹²⁴

¹²³ *age*, s. 77.

¹²⁴ *age*, s. 81.

Portekiz'in İspanya'daki durumdan etkilendiğini belirten yazar, 1807'de Lizbon'un Napolyon tarafından işgal edilmesi üzerine Brezilya'ya kaçan ve 1816'da annesinin ölümü üzerine tahta oturan Kral Altıncı Jan'ın, Portekiz'i Brezilya'dan idare ettiğini dile getirmiştir. Hükümetin 1815'te Portekiz ve Brezilya Krallığı olarak isimlendirildiğini vurgulamıştır. İspanya'daki ihtilalin haber alınmasıyla birlikte ayaklanan Portekiz ordusu, kralın geri dönmesini istemiş, bunun üzerine kral İspanya'dakine benzer bir kanun-i esasiyi kabul etmiştir.

Kelekyan, İtalya'daki Fransız idaresinin halk üzerinde derin izler bıraktığını vurgulayarak, Avusturya'nın egemenliğindeki krallık ve dükalıkların halkının bu durumdan hoşnutsuz, müstakil hükümetlerdeki halkın ise baskıcı yönetimden şikayetçi olduğunu, hatta Papalığın merkezinin de bulunduğu Roma'da gece sokakların aydınlatılmasının, Fransızların getirdiği bir adet olduğu için, yasaklandığını belirtmiştir. Sardinya-Piyemonte Kralı Birinci Viktor-Emanuel'in ve Napoli-Sicilteyn Kralı Ferdinand'ın eski yönetime dönüşlerini kısaca açıklamıştır.

Fransız İhtilali, İspanya ve Portekiz ayaklanmalarında çok etkili olan Fran Mason cemiyetlerinin benzeri niteliğinde bir cemiyet olan Karbonari cemiyetinin de İtalya'daki ayaklanmalardaki etkisinden bahseden yazar, bu cemiyet hakkında şöyle bir tespitte bulunmuştur:

“1820 de bu cem‘iyetlerin Sicilteyn, Lombar – Vensiyen, Sardinya, Papalık memâlikinde altı yüz bini mütecâviz a‘zâsı olduğunu o zamandan kalmış olan kuyûdât isbât itmekdedir.”¹²⁵

Karbonari cemiyetine mensup askerlerin Nola karargâhında başlattıkları ayaklanmayla beraber Napoli'ye kadar uzanan süreci kısaca anlatan Kelekyan, 6 Temmuz 1820'de kanun-i esasiyi kabul etmek zorunda kalan Kral Ferdinand'ın şöyle söylediğini belirtmiştir:

“Ya insanların kalbini ve istikbâli görmeye kâdir olan Allah, eğer bu yemini hulûsla etmiyor isem yâhûd eğer bu ta‘ahhüdüm ileride tarafımdan pay-mâl idilecek ise beni şimdiden gazab-ı samedâniyenle kahr eyle!”¹²⁶

¹²⁵ *age*, s. 84.

¹²⁶ *age*, s. 85-86.

86. sayfada konuyu tekrar Metternik'in Almanya politikasına getiren Kelekyan, Karlsbad Kongresi'nde Almanya hükümetleri üzerindeki Avusturya nüfuzunu daha da artırdığını vurgulamıştır. Alman ittifakı oluşturulurken Viyana'da imzalanan anlaşmada Alman hükümetlerine meşrutiyeti kabul edebilme imkânı veren 13. maddeyi, hükümdarlar ve kendi çıkarları açısından uygun bulmayan Metternik, bu maddeyi müzakere için diplomatları Viyana'ya davet etmiştir. Fakat hükümdarlar kendi çıkarlarını milletin çıkarlarından ayırma fikrini kabul etmemişlerdir.

Bu esnada, Avusturya'nın Avrupa siyasetindeki nüfuzunu artırmasına karşı çıkan Rusya ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olan emellerinden rahatsız olan Avusturya arasındaki rekabetin izleri görülmeye başlamıştır. Viyana Kongresi sırasında Osmanlı topraklarının teminat altına alınması meselesine karşı Rusya'nın İspanya toprakları ve Amerika sömürgeleri hukukunu öne sürmesi sebebiyle bu iki meselenin kararların dışında bırakılmıştır. Avusturya'nın, İspanya'nın Amerika sömürgelerinde çıkan ihtilalleri teşvik eden İngiltere'ye ses çıkarmaması, Rusya'nın İspanya Kralı Ferdinand'a silahlı yardım isteğine karşı çıkması, Rusya'nın Osmanlı Devletine karşı serbest hareket etmesine engel olması sebepleriyle, Rusya'nın hoşnut olmadığını belirten yazar, İngiltere'nin emellerine ulaştığını, ancak Rusya'nın emelinden men edildiğini vurgulamıştır.

Rus Çarı Birinci Aleksandır, Avusturya'nın Osmanlı topraklarını Rusya'ya kapamasına karşılık, Almanya'yı Avusturya'nın nüfuzuna kapatmayı düşünmüştür. Bu amaçla bacanağı olan Vurtemberg kralıyla Varşova'da 18 Teşrîn-i Evvel 1819'da yaptığı görüşme sonunda, ertesi gün Avusturya aleyhine Alman hükümetlerine nota gönderilmiştir. Bavyera kralı da Rusya'nın bu notasına hemen destek vermiştir.

Kadiks Olayı'nın çarın emellerine hizmet ettiğini belirten yazar, İspanya Kralı Ferdinand'a, ihtilal hareketlerine karşı yardım edilmesi hususunda Fransa'nın da desteğini alacağını ümit ederek, Kutsal İttifak'ın İspanya'ya askeri müdahalesini istediğini belirtmiştir. Ancak İngiltere'nin muhalefeti Rusya'nın isteğini engellemiştir. Zaten Napolyon savaşlarından dolayı ekonomik olarak sıkıntıda olan İngiltere'nin askeri bir müdahale edecek durumu da bulunmamaktadır.

Yazar, Avusturya'nın İngiltere'den farklı bir tutum içerisinde olmadığını gerekçeleriyle birlikte açıklayarak, çarın teklifini reddettiğini açıklamıştır. Ancak, Sicilteyn İhtilaline karşı Rusya yeni bir teklif hazırlamakta gecikmemiştir. Çünkü burası Avusturya için ne Amerika ne de İspanya gibi uzakta değil, aksine onun komşusu durumundadır. Yazar, Avusturya'nın müdahaleye mecbur olduğunu şöyle açıklamıştır:

“(Kapu Disterya) Fransa Baş Vekili Dük Dö (Rişliyo) ya yazdığı tahrîrâtda diyordu ki: “Bu kere artık 15 Teşrîn-i Sâni 1818 tarihinde (‘Eks-laşapel Kongresinde) ittihâz kılınan mukarrerâtın sırf diplomasi vesâitiyle değil, tedâbîr-i fi‘iliye ile mevki‘-i icrâya vaz‘-ı müyesser olacaktır.”¹²⁷

Yazar, Napoli İhtilali ile ilgili Metternik'in düşüncelerini Ganç (Gentz) in hatıratında şu şekilde belirttiğini yazmıştır: “*Prens (Dö Metternih) i tanıdığımızdan beri hiçbir hâdisenin kendisini Napoli İhtilâlini haber alması derecesinde mükedder ittiğini görmemişidim.*”¹²⁸

Yazar, Metternik'in, Napoli İhtilaline müdahale edip, İspanya İhtilaline müdahaleye karşı çıkmasının mümkün olmadığını veya İspanya'ya Fransa'yı müdahale etmek için görevlendirmenin, Rus çarının doğudaki emelerine karşı duramamasına neden olacağını bildiği için çok müşkül bir durumda olduğunu belirtmiştir.

Bu gibi durumlarda, müdahaleden önce bir kongre toplanmasının kararının Eks-laşapel'de alındığını belirten yazar, Fransız Başvekili Dük dö Rişliyo'nun Metternik'e bir kongre toplanması teklifini ilettiğini vurgulamıştır. Kelekyan, Rusya'nın da kongre fikrini savunduğunu belirterek Rus çarının Avusturya başvekiline şu görüşü bildirdiğini yazmıştır:

“Avusturya'nın İtalya muhitinde bir kongre kararına müstenid olmaksızın müdâhelesi câ'iz değildir. İtalya muhitinde müdâhele idübde, İspanya muhitinde müdâheleyi redd eylemek câ'iz olamaz. Her iki muhitdeki hastalık bir olduğu için tedâvisini tefrîk itmemek lâzım gelir. (Napoli) hâdisesini (Madrid) hâdisesinden ayırmamalıdır. Çünkü fenâlık en evvel İspanyada baş göstermiştir.”¹²⁹

Bunun üzerine Troppau Kongresi toplanmıştır.

Yazar kongreler konusunda şuna dikkat çekmiştir. Kutsal İttifakın oluşumunu, Eks-laşapel ve Troppau kongrelerinin toplanmasını öncelikle çar istemiştir. Bu açıdan

¹²⁷ *age*, s. 92.

¹²⁸ *age*, s. 93.

¹²⁹ *age*, s. 94.

Metternik yalnız Karlsbad Kongresi'nin toplanmasında etkili olmuştur. Ancak Metternik diğerlerinde olduğu gibi Troppau Kongresi'nde de çarın ümitlerini boşa çıkarmayı başarmıştır. Ancak yazara göre bunlar geçici çözümlerdi. Çünkü halkın isteklerine karşı çıkılamazdı.

Kelekyan, Troppau Kongresi'nin 25 Teşrîn-i Evvel 1820 tarihinde toplandığını ve bu şehrin Avusturya'nın Silezya eyaletinde ufak bir kasaba olduğunu belirtmiştir. Bu kongreye katılanları tek tek isimleriyle sayan yazar, Rus Çarının bu tür ihtilal olaylarına silahla müdahale edilmesini her zaman arzuladığını, ancak Napoli konusunda şu görüşü savunduğunu belirtmiştir:

“Devletler ahâlilerin ihtilâl sayesinde meşrûtiyet istihsâl itmelerine müsâ'ade itmezler; fakat hükümdarların karihalarından meşrûtiyet vermeleri câ'izdir; binâen'aleyh (Napoli) de hâl-i sâbık kuvve-i 'askeriye ile i'âde olunmalı, fakat kral (Ferdinand) mütê'âkiben teb'asına karihasından bir kânûn-ı esâsi ihsân itmelidir.”¹³⁰

Metternik'in bu isteklerin hiç birini kabul etmediğini vurgulayan yazar, onun meşrutiyeti zararlı gördüğünü, ihtilalere karşı savaş açılırsa gizli cemiyetlerin şiddete başvuracaklarını ve durumun daha vahim bir hal alacağını anladığını belirtmiştir. Metternik'in görüşünün, ona göre haklı nedenlerle, Napoli'ye müdahale edilmesi ancak Madrid'e müdahale edilmemesi olduğunu açıklamıştır. Bu nedenle Metternik'in ustaca bir siyaset izleyerek kendisine karşı fikir birliği eden Fransa, Rusya, İngiltere birlikteliğini dağıtmayı başardığını vurgulamıştır. Metternik, önce Fransa ile Rusya'nın arasını açmış ve daha sonra Rusya'yı kendi yanına çekerek fikirlerini çara kabul ettirmeyi başarmıştır.

Kelekyan, İngiltere'nin, İtalya'daki ihtilalcileri himaye ve teşvik etme gibi bir emelinin olmadığını, ancak müdahale politikasının bir prensip olarak devletler hukukuna girmesini istemediğini vurgulamıştır. İngiltere, Napoli İhtilali'nin Avusturya için önemli olduğunu, dolayısıyla bu devletin müdahale etmesinde bir sakınca olmadığını savunmuştur.

1815 Viyana Kongresi'nde, devletlerin hükümet şekilleri tercihi hakkında birbirlerine taahhütte bulunmadıklarından dolayı, meşrutiyet tercihinde bulunan devletlerin, ihtilallere karşı müdahaleye katılmama haklarının olduğunu belirten yazar,

¹³⁰ *age*, s. 96

İngiltere'nin alenen, Fransa'nın biraz daha çekingen bir şekilde bu fikirlerini beyan ettiklerini belirlemiştir. Kutsal İttifak'ın dağılmadığını göstermek için toplantılara devam etmişler, ancak protokolleri imzalamamışlardır. Bu sebeple kararlar daha çok Avusturya, Rusya ve Prusya'nın eseridir. Metternik, Napoli Krallığına müdahale edebilmek için pazarlığı yüksekten tutmuş, Bad, Vurtemberg, Bavyera meşrutiyetlerine de üç devletin birlikte müdahale etmesini teklif etmiştir. Rusya bunu göze alamadığı için Avusturya'nın Napoli'ye müdahalesini kabul etmiştir. Ancak Avusturya başka yerlere müdahale etmeyecekti. Yazara göre, böylece Metternik emeline ulaşmış gözükmekteydi.

13 Teşrin-i Evvel 1820'de üç devletin imzaladığı protokol hakkında bilgi verdikten sonra yazar, İngiltere hükûmetinin, 19 Kânûn-ı Evvel 1820 ve 16 Kânûn-ı Sâni 1821 tarihlerinde "İdâre-i Dâhiliye" ve "müdâhele politikası" hakkında kabinelere iki nota çektiğini ve Troppau Kongresi'nde alınan kararları tanımadığını bildirdiğini yazmıştır. Fransa kendi durumuna müdahale edilmemesi şartıyla bunu kabul etmişse de İngiltere ile Fransa'nın bu üç devlete karşı oldukları ortaya çıkmıştır.

Yazar, Troppau Kongresi'nin İtalya sınırındaki Laybah şehrine taşınarak Napoli'de düzenin sağlanması için Napoli Kralı'nın da kongreye davet edildiğini, meşrutiyetle ilgisi olanların Metternik tarafından kesinlikle dikkate alınmadığını belirtmiştir. Kral Ferdinand'ın Napoli'den ayrılmadan önce, kongrede yeni idareyi savunacağı, meşrutiyet için arabuluculuk yapacağı hakkında milli meclis önünde yemin etmiştir. Yokluğunda oğlunun Sicilteyn Krallığına vekâlet etmesi konusuna da işaret etmiştir. Ancak kral 16 Kânûn-ı Evvel'de Livernu'da karaya çıkınca tüm bu sözlerini yok sayarak mutlakiyetin iadesi için Kutsal İttifak'tan yardım istemiştir.

Kelekyan, Ferdinand'ın Laybah'a vardığında diğer hükümdarlara sevimli görünerek mutlakiyetin tekrar getirilmesi için çabaladığını, ancak Metternik'in yine diplomasi dilini kullanarak kralın oğluna bir name yollayarak, mutlakiyeti kabul etmesi gerekliliğini tavsiye ettiğini vurgulamıştır.

Bir Avusturya ordusunun Napoli'ye müdahalesinin kongrede kararlaştırıldıktan sonra, Ferdinand'a yol gösterici olarak bir hükümet programının verildiğini belirten yazar, diğer İtalyan hükümdarların da kongreye çağrılarak gururlarının okşandığını

vurgulamıştır. Tüm bu hükümdarlar alınan kararları kabul etmişlerdir. Yalnız Papalık, barışın koruyucusu sıfatında olduğu için savaşa karışmayacağını beyan etmiştir. Daha sonra yazar, Avusturya ordusunun Napoliye girerek yüzlerce kişiyi idama mahkûm ettiğini vurgulamıştır.

105. sayfanın sonundan itibaren yazar konuyu değiştirerek, Laybah Kongresi imzalanırken Piyomente Krallığında ihtilal çıktığı ve Rus Çarının yaverlerinden Prens Aleksandır İpsilanti'nin Eflak ve Boğdan'da Eteryaya Cemiyeti üyeleriyle birlikte tecavüz haberlerinin alındığını belirtmiştir. Eflak-Boğdan Meselesi'nden daha sonra bahsedeceğini belirterek Piyomente olayını anlatmıştır.

Piyomente Krallığı'nın Aleksandırı şehrinde, Kont Santoza Vesanta Roza öncülüğünde başlayan meşrutiyet taraftarı ayaklanmanın, Karbonari Cemiyeti'nin desteğiyle, krallığın başkenti Torino'ya da sıçradığını belirten yazar, halkın milli renkleri (yeşil–beyaz–kırmızı bayrak ve kokartları) kabul ettiğini yazmıştır. Kral Viktor Emanuel'in askerden ümidini kestiği için tahtı kardeşi Şarl Feliks'e devrettiğini, o gelene kadar hanedandan Şarl Alber'e vekâlet verildiğini, onun da 1812 İspanya Kanun-i Esasisinin Sardinya–Piyemonte Krallığınca kabul edilerek hükümdara da “İtalya Kralı” unvanı verildiğini kabul ettiğini belirtmiştir.

Avusturya için Piyomente İhtilali'nin çok önemli olmadığını, iki ayaklanmaya da gücünün yetebileceğini belirten Kelekyan, bu sırada Aleksandır İpsilanti'nin Eflak ve Boğdan'da çıkardığı ihtilalin Rusya'nın harekâtının kontrol altında tutulması gerektiğini ortaya koyduğunu ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları üzerindeki emellerinin kontrol edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Avusturya'yı Aleksandır İpsilanti'nin şöyle ikaz ettiğini belirtmiştir:

“Eğer Türkler gördükleri bu kıyâmdan dolayı düçâr-ı nevmîdi olarak ve ne yaptıklarını düşünmeyerek memleketinize girerlerse bundan dolayı hiç düçâr-ı telâş olmayınız. Zirâ onların bu hareket-i kestâhânesi düvel-i mu‘azzamadan biri tarafından te’dfib idilecektir”¹³¹

Bunun üzerine Metternik doğrudan çara başvurarak, Avusturya Avrupa'daki ihtilal ateşlerini söndürürken, Rusya'nın doğuda yeni bir ihtilal çıkarmasına izin vermemesini istemiştir. Bu durumun İpsilanti'nin aceleciliğinden ortaya çıktığını

¹³¹ *age*, s. 107-108.

açıklayan yazar, Metternik'in Avrupa'nın durumunu çare gayet tehlikeli göstererek emeline ulaştığını, çarın Avusturya'ya yüz bin kişilik bir orduyla yardım gönderme ve Eflak-Boğdan'daki ihtilal teşebbüslerine son verme sözü verdiğini belirtmiştir. Bu sözlerin belirtildiği vesikaların Mart-Nisan 1821'de ilan edilerek Avusturya ile Rusya'nın aynı görüşte olduğu ilan edilmiştir.

Yazar, çarın Etery'a'nın teşebbüslerini engellemesine rağmen, Viyana Kongresi'nden beri fikirleri belli olan İpsilanti kardeşleri ve Kapudisterya'yı¹³² koruduğunu, Laybah Kongresi'ndeki beyanlarının geleceği bağlamadığını ve Rusya'nın doğru politikasını değiştirmedeğini açıklamıştır.

Kelekyan, Avusturya tarafından 1820'de Lombar Vensiyen Krallığı'nda çıkan isyanın da bastırılarak, hürriyetperverlerin tutuklanıp on üçünün idam edildiğini belirtmiştir. Bu dönemin şairlerinden Silviya Belliko'nun, Spielberg hapisanesindeki mahkumların çektiği azapla ilgili yazdığı eserin, Avrupa'da büyük bir etki bıraktığını dile getirmiştir.

Yazar; Metternik'in Laybah Kongresi hakkında şöyle söylediğini belirtmiştir: *"Karlsbad" da başladığımız işe (Laybah) da devam itdik*"¹³³

112. sayfada yazar, 1820-1821 senelerinde Fransa'daki durumu açıklamaya başlamıştır. Napolyon'un ölümüyle onun savaşlarının hatıralarının yeniden uyandığından bahsetmiştir. Fransa'da daha temkinli olan bir gurubun, Fransa'nın Kutsal İttifak'ın işlerine karışmayıp, içeride ekonomik olarak büyümeye önem verilmesi gerektiğini savunurken, 18. Lui'nin metresi Madam dö Kayla'nın, Ultralardan Villel ile Kurbiyer'in ve Veliht Kont Dartva'nın da Fransa'yı Rusya'ya yaklaştırmak gayesinde olduklarını vurgulamıştır. Rusya'ya yakınlaşmak ve özgürlük fikirlerine karşı savaşmak isteyenler, diğerlerine göre daha güçlü durumda gözükmektedir.

Yazar, Metternik'in Troppau ve Laybah Kogreleri'nde kazanmış olduğu zaferlere rağmen Viyana Kongresi'nde belirlenen düzenin tehlikelerle karşı karşıya

¹³² **Kapudisterya:** Korfu doğumlu, ırken Rum olan, Rusya'nın Dışişleri Bakanlığını yapmış, Viyana, Troppau, Laybah kongreleri gibi kongrelerde Rusya'yı temsil etmiştir. Yunanistan'a ilk defa cumhurbaşkanı olarak atanmıştır. 9 Teşrin-i Sâni 1831'de sokak ortasında öldürülmüştür.

¹³³ *age*, s. 111.

kaldığını düşündüğünü belirtmiştir. Almanya’da Manmerbund ve Yungerbund adında iki ihtilal şirketinin kurulmasını ve Alman hükümetlerinin gümrük birliğine gitmelerini, Karbonari Cemiyetlerinin Fransa’da da baş gösterdiğini gören Metternik’in şöyle dediğini yazmıştır: “*Her şey yeniden yapılmağa muhtacdır*” (*Tout est arefair*) (*Muvaffakiyâtımızın hiç biri kat’i değildir*)¹³⁴ İspanya ve Portekiz’deki karışıklıklardan da bahseden yazar, Verona Kongresi’nin bütün bu sebeplerden toplandığını vurgulamıştır. Bu kongreye katılanları şöyle belirtmiştir:

“(Laybah) Kongresine iştirâk itmiş olan üç hükümdâr Çar Birinci Aleksandır, Avusturya İmparatoru İkinci (Fransuva), Prusya Kralı Üçüncü(Frederik Kilyom) hâzır buldukları gibi, Sicilteyn ve Sardinya Kralları, İtalya muhitindeki dükalar, Papa vekili ileh dahi gelmişlerdi. Fransa tarafından gelen hey’et-i meb’ûsada, Dük (dö Monmoransi) Londra sefiri (Şatoberyan), Petersburg sefiri (Laferoney) mevcûd idiler.”¹³⁵

Verona’ya gelen çarın, İspanya’ya yapılması düşünülen müdahalenin Fransa aracılığıyla olması gerektiğini savunduğunu belirten yazar, Fransa’nın müdahale konusunda temkinli davranılması konusunda temsilcilerini uymasına rağmen, Dük Monmoransi’nin çarın sözlerine kapılarak Fransa’yı müdahaleye sevk ettiğini söylemiştir. Metternik’in tavsiyesi üzerine tüm devletlere bir nota veren Monmoransi’nin, İspanya’daki ayaklanmanın Fransa’yı da tehlikeye düşürdüğünü, bunun için öncelikle Fransa’nın sefirini geri çekeceğini duyurmuş, diğer devletlerin de İspanya ile ilişkilerini kesip kesmeyeceklerini öğrenebilmek ve İspanya’ya müdahale şeklini ve zamanını kendisinin belirlemesi isteğini kağıda geçirmiştir.

Kelekyan bu notaya devletlerin şu şekilde cevap verdiğini belirtmiştir:

“Rusya Fransa’nın programını alkışlarla kabûl idiyordu. Avusturya ile Prusya sefirlerini geriye çağıracaklarını va’ad idiyor, müdâheleye bilfi’il iştirâkinin ta’yîn-i şerâ’iti için yeni bir i’tilâfa lüzûm görüyordu. İngiltere ise müdâheleye iştirâki külliyyen redd idiyordu.”¹³⁶

Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya’nın İspanya’ya notalar çekerek, tahtı Yedinci Ferdinand’a vermeyi ve meşrutiyeti sonlandırmayı amaçladıklarını belirten yazar, şu şartlar oluştuğu takdirde İspanya’ya müdahale edileceğini vurgulamıştır: İspanya hükümetinin Fransız halkını ihtilale teşvik etmesi, İspanya’da Yedinci Ferdinand’ın

¹³⁴ *age*, s. 113.

¹³⁵ *age*, s. 114.

¹³⁶ *age*, s. 116.

halli veya ona ya da hanedandan birine suikast düzenlenmesi, İspanya’da saltanat veraset usulüne halel getirilmesi.

İngiltere’nin İspanya’ya müdahaleye kesinlikle karşı çıktığını belirten yazar, İngiliz Başvekili Kanning’in yeni bir politika geliştirerek İspanya’nın Amerika’daki sömürgelerindeki durumu ileri sürdüğünü vurgulamıştır. Kutsal İttifak İspanya’da mutlakiyet lehine bir adım atarsa, İngiltere’nin de İspanya’nın Amerika’daki durumu aleyhine bir adım atacağını belirtmiş, Rusya’nın İngiltere’nin İspanya sömürgelerindeki, İngiltere’nin de Rusya’nın İspanya’daki politikalarına karşı çıktıklarını vurgulamıştır.

Monmoransi’nın alınan kararları 18. Lui’ye bildirmek için Başvekil Villel’e tebliğ ederek, onay almak üzere Paris’e gittiği sırada kongrede diğer meselelerin görüşüldüğünü belirten yazar, zenci esir ticaretinin yasaklanması konusunda İngiltere tarafından düzenlenen teklifin sonuçsuz kaldığını yazmıştır. Çünkü esir ticareti yapan gemilere, ticaret gemisi sayıldığı için, savaş gemileri müdahale edemeyeceklerdir ve esir ticareti yasağı hükümetlerin hukukuna ve tebalarının menfaatine bırakılmıştır.

Yazar, Şark Meselesi’nden de bahsedildiğini ve Rusya’nın muhafazakârlık politikasına halel getirmemek için Viyana Kongresi’ndeki talepleriyle yetinerek, Osmanlı Devleti ile arasındaki sorunlarda Avusturya ve İngiltere’nin aracılığını beklediğini belirtmiş, Mora ihtilalinin kınanarak, ihtilal temsilcilerinin Verona’ya gelmelerinin engellendiğini vurgulamıştır.

Kelekyan, İspanya’ya müdahalenin gecikmesi ve Fransa’nın bu işi yavaştan alması üzerine, Rusya’nın bu işin hemen yapılması arzusunda olduğunu vurgulamıştır. Sonuçta Verona Kongresi’nin 14 Kânûn-ı Evvel 1822’de kapandığını, aynı tarihte Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından kabinelere şöyle bir nota gönderildiğini belirtmiştir: “*Mora ve İspanya ihtilâlleri takbîh ve İspanyada hükûmet-i meşrû’a yakında i’âde olunacağı*”¹³⁷

İtalya’daki Karbonari cemiyetlerine benzer biçimde Şarboneri cemiyetlerinin Fransa’da oluşturulduğunu vurgulayan yazar, hükümetin “Burbanların ülkeye yabancı asker getirdiklerinden dolayı hükümet etmeye layık olmadıklarını savunan” bu

¹³⁷ *age*, s. 121.

cemiyetlere karşı şiddet uyguladığını belirtmiştir. Bunun üzerine başta bulunan Ultraların, Fransız kralının destekçisi olan Rus çarının desteğini kaybetmemek için, yüzbin kişilik bir orduyla İspanya'ya müdahale kararı aldığını yazmıştır. Dük Dangulm'un başkomutanlığında İspanya'ya ulaşan Fransız ordusu, 19 Mayıs 1823'te Madrid'e girmiş, meşrutî hükümet Kral Ferdinand'ı da yanlarına alarak Kadiks'e sığınmıştır. İspanya'nın her tarafında meşrutiyet taraftarlarına zulme başlanmış, Dangulm'un yayımladığı emirnameyle Fransız memurlarının izni olmadan kimsenin tutuklanmaması emredilmiştir. Yazar olayı şöyle açıklamıştır:

“Habishânelerde mevkûfn işkence, hattta pek çokları telef edilmiş olduğundan, bu misillü mu'âmeleler ve Fransa ordusu tarafından men' olunarak İspanya mürteci'leri bu sebeble Dük (Dangulm) e (Jakoben) ‘unvânını vermeye başladılar.’”¹³⁸

31 Ağustos'ta Kadiks üzerine yürüyen Fransız ordusu Tarokadro Kalesini almış, Kral Ferdinand, genel af ilan edeceğine söz vermesi üzerine Fransız ordugâhına müzakere için gönderilmiş olmasına rağmen, buraya varınca genel af ilan etmediği gibi, Don Tad'eo Kalomarde'yi başvekalete getirmiştir. Bu kişinin başvekilliğe getirilmesiyle eski düzene geri döndüğünü vurgulayan yazar, tutuklanan Riyego'nun asılarak idam edildiğini, “Tathîr Mahkemesi” adıyla oluşturulan olağanüstü mahkemenin yüzlerce insanı idam ettiğini, “Melik-ü'l-Mevt Cem'iyeti” üyeleriyle (Apostolik)¹³⁹ gönüllülerinin her yerde hürriyetperverleri yakalayarak saçlarını koparmak gibi işkenceler ettiklerini belirtmiştir.

123. sayfanın sonlarından itibaren Kelekyan, Avrupa'da baskı devrinin on yıl kadar daha sürerken, Güney Amerika ve Kuzey Amerika bağımsızlık mücadelelerinin de devam ettiğinden bahsetmiştir. 1775'ten 1825'e kadar tam 50 sene tüm Amerika'nın, mücadele ederek, Avrupa'dan kendini kurtardığını vurgulamıştır.

Birleşik Devletler ile Sen Dominik örneklerinden, İspanya sömürgelerinin de etkilendiğini belirten yazar, 19. asır başlarında Amerika'da İspanya'nın sahip olduğu sömürgeleri: “Meksika, Yeni Gırnata, Peru, Bo'nes-Ayres Vilâyetleri, Yeni Meksika,

¹³⁸ *age*, s. 122.

¹³⁹ **Apostolik:** İlk kurucu vâizleri ve ilk üyeleri İsa'nın Havarileri olan Kilise, İsa'nın Havarileri'nin geleneğini, bozulmamış öğretiyi, Havarilerin gelenek ve öğretiminin özelliklerini taşıyan demektir. Bilgi için bkz. Abdurrahman KÜÇÜK, “Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması Ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi Dergiler Veri Tabanı*, cilt: 35, sayı: 1, DOI: 10.1501/Ilhfak_0000000844, Ankara: 1996.

Şili, Karakas Vilâyetleri (Capitainerie General) Filorida, Küba ve Portoriko” olarak zikretmiştir.

Birleşik Devletlerin bağımsızlığından kendisine bir ders çıkarmayan İspanya'nın, aksine baskıları daha da artırdığını yazan Kelekyan, Zenciler, Hintliler, Melezler, Amerika'da doğan Avrupalıların bile esir muamelesi gördüğünü vurgulamıştır. Yazar, her türlü yolsuzluk, keyfi hapisler, mala el koymalar yapan genel valilerin, şikâyetlere karşı şöyle karşılık verdiklerini belirtmiştir: “*Allah pek yüksekte, kral pek uzakda hâkim de benim!*”¹⁴⁰

En ufak bir bahanenin bağımsızlık arzusunda olan sömürge ahali için isyan ve ihtilal işareti sayılacağını belirten yazar, bu bahanenin Madrid Burbonlarının tahttan indirilerek Josef Bonapart'ın tahta geçmesiyle oluştuğunu yazmıştır. Ona itaat etmek istemeyen ahali, bazı özgürlükler alabilmek için, İspanyol parlamentosunda temsil hakkı istemiştirler. Ancak onları küçümseyen İspanyol İhtilal Meclisi Heyeti onlara yalnız 26 mebusla temsil hakkı vermiştir ki bu da bir milyon kişiye bir mebus düşmesi anlamını taşımaktaydı. Bu durum da yine aciz ve tâbi bir sınıf olarak kalacaklarını gören halk bağımsızlık için ayaklanmıştır.

1810 Eylülünde râhib Mikel Hidalko'nun Guvanajualo eyaletini ayaklandırarak Meksiko şehri üzerine yürümesiyle Meksika'da başlayan isyan hareketleri, 1811'de bu kişinin şehrin girişinde yakalanarak kurşuna dizilmesiyle duraksamıştır. Joze Mariya Morelos bayrağı devralmış, 6 Teşrîn-i Sâni 1813'te düzenlenen bir kongre ile Meksika'nın istiklâlini resmen i'ân etmiş, ancak İspanyol generalleri Morelos'u 1815 Kânûn-ı Evvel'inde kurşuna dizmişlerdir.

Güney Amerika'da 9 Nisan 1810 tarihinde Karakas şehri Kolonil Bolivar kumandası altında ayaklanmış, ancak Bolivar yenilince Kuraso şehrine kaçmış, 1813'te tekrar ayaklanıp Karakas ve bir kaç limana sahip olsa da bunları tekrar kaybederek 1815'te firar etmiştir.

Bu ilk ayaklanmalarda sadece Dö Laplata da bağımsızlığın sağlandığını belirten yazar, buradaki durumun Güney Amerika'daki diğer İspanyol sömürgelerini de

¹⁴⁰ Diran KELEKYAN, *age*, s. 125

etkilediğini vurgulamıştır. Amerikalıların istedikleri ekonomik ve siyasi özgürlükleri vermeye razı olmayan Yedinci Ferdinand'ın, bu özgürlükleri verdiği takdirde imparatorluğun önemli bir kısmını elinde tutabilecekken, Kutsal İttifak'a güvenerek baskıcı politikayı daha da artırması ihtilal fikirlerini fazlasıyla beslemiştir. Hatta ihtilalciler dışardan destek almıştır.

Kuzey Amerika'daki Birleşik Hükümetler kendilerinden ilham alanlara sevgi besleyip Avrupa'nın Yeni Dünya'ya müdahalesine direnip, onların mirasına el koymuşlardır. Fransa'dan Luizanna'yı satın almışlar, ülkeleri arasında kalan Florida'ya göz dikmişlerdir.

İngiltere'nin İspanyol sömürgelerindeki halkı desteklemesinin sebepleri arasında, 18. asır boyunca Amerika'ya kadar yaydığı ticareti elde tutmak için, bu sömürgeler bağımsız olduklarında limanlarını İngiltere'ye açık tutmaları şartı vardır.

130. sayfadan itibaren, İspanya'nın Güney Amerika'da çıkan bağımsızlık ayaklanmalarına karşı yapmış olduğu mücadelelerden ayrıntılı olarak bahseden yazar, 1810'lu yıllarda başgösteren ayaklanmaların sonunda, Venezuela ve Yeni Gırnata'nın birleşerek, Kolombiya Cumhuriyeti, Şili ve Meksika'nın bağımsız olduklarını belirtmiştir. Eski Guatemala Eyaleti'nin Orta Amerika Birleşik Eyalet Cumhuriyeti adında, Guatemala, Honduras, San Salvador, Nikaragua ve Kostarika adını taşıyan beş hükümetin birleştiğini vurgulamıştır. Panama'nın İspanyollardan kurtarıldığını, Ekvator ve Hatt-1 İsteva Cumhuriyetini oluşturan eyaletlerin Kolombiya Cumhuriyetine bağlandığını yazmıştır.

İspanyolların yalnız Peru'yu koruyabildiklerini belirten Kelekyan, güneyden Sen Martin, kuzeyden Bolivar arasında sıkıştıklarını vurgulamıştır. Sen Martin'in Peru'ya gelerek Lima'yı alması ve diktatörlüğünü ilan etmesi üzerine, halk ayaklanarak onu kovmuş, İspanyolların tekrar Lima'yı almaları üzerine Bolivar'ı yardıma çağırılmışlardır.

Kelekyan, Bolivar'ın Peru'ya gelişini ve sonrasını şöyle anlatmaktadır:

“Bolivar muntazam bir ordu ile gelerek Limayı tekrâr zapt itdi. General Sukır (9 Kânûn-ı Evvel 1824)'de Ayaguşo (Ayagucho) Ovası'nda İspanyol kuvve-i ahîresinide düçâr-ı hezimet itmiş bu harb İspanya'nın “Vaterlo” su olmuşdu. Bütün Yukarı Peru (Haut Pérou),

o zamandan beri muhâfaza idegeldiği, Boliviya namıyla bir cumhûriyet-i müstakile te'sis itdi. Bolivar, pezirây-hitâm olan, bu harb-i istiklâlin "Vaşington" u idi."¹⁴¹

Fransa'nın kendisine İspanya tahtını vermesinden dolayı ümide kapılan Yedinci Ferdinand, Kutsal İttifak'ın Amerika'daki sömürge imparatorluğunu da kendisine verdiğini sanmıştır. Ancak bu duruma en çok İngiltere ve Birleşik Devletler karşı çıkmıştır. Hatta 2 Kânûn-ı Evvel 1824'te Başkan Monroe, kongreye Monroe Nazariyesi (Doktrini) adıyla ünlenen bir beyanname vermiştir. Bu beyanname, artık Amerika kıtasının hiç bir yerinin Avrupa'nın sömürgesi olarak isimlendirilemeyeceği, bu kıtanın güneyine Avrupa'lılar tarafından yapılacak bir müdahalenin Amerika'nın güvenliğini tehlikeye düşürme girişimi addedileceği, bağımsızlık ilan eden hükümetlere yapılacak herhangi bir müdahalenin Birleşik Devletlere karşı düşmanlık vaziyeti alındığı gözüyle bakılacağı belirtilmiştir. Bu gelişmeler olurken İngiltere, İspanya kralının kongre toplanması hususundaki girişimlerini engellemiş, 7 Kânûn-ı Sâni 1825'te İspanya sömürgelerinin bağımsızlığını tanıyarak ticari anlaşmalar yapmıştır. Diğer Avrupa devletleri de onu takip etmiştir.

136. sayfada konuyu Portekiz'in Amerika kıtasındaki başlıca sömürgesi olan Brezilya'ya getiren yazar, buradaki bağımsızlığın daha kolaylıkla sağlandığını ifade etmiştir. 1808'den itibaren Brezilya tahtında Portekiz'den getirilen Prens Dördüncü Jan oturmuştur. Fransa'nın yenilgisinden sonra hemen Portekiz'e dönmeyen Prens, Brezilya'nın yeniden bir sömürge olmasını engellemek amacıyla, Avrupa'ya dönmeden önce Brezilya'da 16 Kânûn-ı Evvel 1815'te bir krallık kurmuştur. Kendisinin Lizbon'a dönüşünü engellemek için halk ayaklandıysa da o yerine oğlu Don Pedro'yu Prens olarak bırakmıştır.

Don Pedro'nun Brezilya'da kendi hanedanını oluşturma gayretini gören Portekiz, onu Avrupa'ya döndürmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Pedro bir Meclis-i Kavanin oluşturarak 12 Teşrin-i Evvel 1822'de Brezilya'ya imparator olmuştur. Bu durumu onaylamak zorunda kalan Portekiz Hükümeti, 29 Ağustos 1825'te Kral Dördüncü Jan'ın Brezilya'daki hukunu büyük oğluna terk etmesiyle bağımsızlığını da tanımıştır. Kral Dördüncü Jan'ın ertesi sene ölümüyle Portekiz tahtından kızı Dona

¹⁴¹ *age*, s. 134.

Marya hatırına feragat eden Don Pedro, oğlu İkinci Pedro için Brezilya tahtını korumuş ve böylece Brezilya ile Portekiz birbirinden ayrılmıştır.

Yazar, Kuzey, Güney ve Orta Amerika'daki bağımsızlık hareketleri sonunda, İspanyol Amerika'nın otuz milyon nüfusa sahip bir güç olduğunu, Brezilya hariç buradaki hükümetlerin zencileri özgürleştirdiklerini, esaret yarasından kurtulduklarını, ancak Kuzey Amerika'dakilerin daha geç kaldığını ve şöyle bir sorunun akla geldiğini belirtmiştir: *“Bir zamanlar, ‘acaba Amerika hâkimiyeti şimâl Anglo Saksonlardan ziyâde cenûb Latinlerine ‘â’id olmayacak mıdır?’”*¹⁴²

138. sayfada konuyu tekrar Bolivar'a getiren Kelekyan, onun Kristof Kolomb'un namına yakışır bir şekilde Kolombiya adı etrafında büyük bir cumhuriyet kurma arzusunda olduğunu vurgulamıştır. Bu amaçla 7 Kânûn-ı Evvel 1284'te Panama'da bir kongre toplayarak kuzeydeki birleşik hükümetleri bile bu oluşuma davet etmiştir. Ancak Kuzey Amerika'daki Anglo Saksonlar, güneydeki Latinlere karşı çok az nüfusları olduğundan, Latinlerin arasında kaybolma endişesinden dolayı, Bolivar'ın bu fikrinden çekinmişlerdir. Bu nedenle kongrede böyle bir kararın alınmasını engellemişler, hatta Latin cumhuriyetlerin parçalanmasına da aracılık etmişlerdir. Birleşip büyümek isterken kendi önderliğindeki hükümetlerin parçalanarak beşe bölündüğünü gören Bolivar hastalanarak 17 Kânûn-ı Evvel 1830'da 47 yaşında vefât etmiştir.

Yazar, bu durum karşısında 19. asır boyunca ihtilallerle boğuşan ve parçalanan Latin hükümetlerinin, Amerika'nın gelecekteki yönetimini Anglo Saksonlara terk ettikleri öngörüsünde bulunmuştur.

4.3. MORA İHTİLALİ

140. sayfada yazar “Mora İhtilali” başlığını atmıştır. 221. sayfaya kadar eserde yer verdiği bu konuyu Kelekyan, Mora'nın Osmanlı Devleti'nin ele geçirmesinden başlamıştır. Yunanistan'ın nasıl bağımsızlığını elde ettiğini ve 1864 yılına kadar Osmanlı-Yunan ilişkilerini anlatmak suretiyle konuyu sonlandırmıştır.

İstanbul'un Fethi'nden sonra Bozcaada, Eğriboz gibi adaların alındığını, Venediklilerle 1450 senesinde yapılan anlaşmayla, Venedik hükümetinin elinde sadece

¹⁴² *age*, s. 138.

Kıbrıs, Cezâyir-i Seb'a ve Dalmaçya sâhilinin bazı yerleri bırakıldığını belirtmiştir. Sultan İbrahim, Dördüncü Murad ve Üçüncü Ahmed dönemlerinde Venediklilerden alınan yerlere kısaca değinmiştir. 1683 Viyana Kuşatması sonrasında Venediklilerin Ayamavra adası ile Dalmaçya'yı geri aldıklarını, Karlofça Antlaşması'ndan sonra da İnebahtı Körfezi'nin kuzeyindeki yerlerin geri alındığını ve Ayamavra adası, Moranim Ceziyesi ve Dalmaçya'da iki iskelenin Venediklilere terk edildiğini vurgulamıştır. Yazar, Üçüncü Ahmed zamanında Venediklilerle yapılan savaşlarda Kordos, Koron, Navarin kaleleri ve Estendil (Tinos) ve Çuka adalarının da ele geçirildiğini belirtmiştir.

Rusya'nın Mora ve dolayısıyla Rumlarla irtibatını ve İstanbul için düşüncelerini yazar şu cümlelerle yazıya aktarmıştır:

“Rusya hükümdârlarından Üçüncü (İvan) (Bizans) İmparatoru'nun son hükümdârı olan Konstantin'in birâder-zâdesi Prenses (Sofi) ile 'akd-i izdivâc (1472) ve armasına Bizans İmparatorluğu'na mahsûs iki başlı kartal şeklini 'ilâve eylemesi Rusya hükümdârânı hânedânınca Bizans İmparatorluğu'nca bir hakk-ı verâset iddi'âsına sebep olmasıydı. O zamanlarda (Ortodoks) Kilisesine “Rum Kilisesi” ‘unvânının verilmesi kesîrû'l-vukû' idi. Moskoflar (Koca Petro)'danberi hükümetlerine “Rus-Rum İmparatorluğu” (Buradaki Rum kelimesi “Ortodoks” ma'nâsındadır) ‘unvânını veriyorlardı. İstanbul bir gâye-i emel ittihâz idilmiş ve Ortodoks hissinden ve fikr-i ihtilâlîn Rumlar meyânında tevsi'inden istifâdenin bu nokta-i nazardan fâ'ideyi müstelzim olacağı düşünölmüş idi.”¹⁴³

1770'te bir Rus donanmasının Baltık Denizi'nden hareketle Cebel-i Tarık Boğazı'ndan Mora sahiline kadar gelerek halkı isyana teşviklerini anlatan yazar, Amiral Espiridof kumandasında olan bu donanmanın gelişinin Mora Rumlarından başka, Sırlar ve Romenler arasında da karışıklığa sebep olduğunu vurgulamıştır. Kont Orlof'un, Mora'nın merkezi Tripoliçe'ye hücumunun sonuçsuz kalması ve Osmanlıların takibinden korkan Orlof'un açık denize çekilmesi üzerine Yeniçerilerin Tripoliçe, Tırhala, Limni ve İzmir'de katliam yapmalarının müsebbibi olduğunu belirtmiştir. Bu sırada tesadüfen fırtına sonucu Çeşme limanına çekilmek zorunda kalan Osmanlı Donanması'nın Ruslar tarafından yakılması, Orlof'un çekilmesiyle çok aciz durumda kalacak Rusların bu durumdan kurtulmalarına sebep olmuştur. Hatta bu Rus donanmasının kumandanı Amiral Espiridof'un yaveri durumundaki Elfinson'un birkaç gemiyle Çanakkale Boğazına gelmesi ve Adalardan birkaçını işgal etmesi Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştır. Ancak bu sıralarda Avusturya'nın Prusya ile yakınlaşması,

¹⁴³ *age*, s. 142-143.

Şark Meselesi konusunda Rusya'ya direnmeyi gerektirdiğinden, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Rusların Rumlarla ilgili düşüncelerini yazar şu şekilde açıklamıştır:

“1772'den itibaren Çariçe İkinci Katerina ile Avusturya İmparatoru İkinci (Jozef) arasında te'âti olunan muharrerâtda Rumlara 'â'id tasavvurâtdan (Projet Grec) kesretle bahs olunmuştur. 1784 de İkinci Katerinanın (Kerson) şehrini ziyâret itmesi münâsebetiyle inşâ kılınan atâk-ı zaferlerin üzerine (Bizans yolu) 'ibâresi yazılmış olması da Rus siyâsetinin hangi noktaları hedef ittihâz itdiğini tamamiyle irâ'e eylemekte idi.”¹⁴⁴

Kelekyan, Fransız İhtilali ile yayılan fikirlerin Mora'da etkili olmasının çok doğal olduğunu vurgulayarak, Fransa'nın Kompo Formiyo'da elde ettiği Cezayir-i Seba'da halka yaptığı tahriklerin, kurulan gizli cemiyetlerdeki rolün öneminden, Fransa'nın Karadağ, Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Mora'da çevirdiği entrikalardan bahsetmiştir.

Viyana Kongresi sırasında Yunan Muhibleri Cemiyeti ve Şair Muhibleri gibi bir takım cemiyetlerin varlığından bahseden yazar, bu cemiyetlerin Rumları ıslah için mektepler açtıklarını vurgulamıştır. Aslen Rum olan Kapudisterya'nın bu müesseseler için Viyana'da önemli yardımlar topladığından bahsetmiştir.

Mora'daki mevcut durumun Mora İhtilalini kolaylaştırdığını belirten yazar, bu ihtilali kolaylaştıran diğer etkenleri şöyle sıralamıştır: Mora'daki nüfusun büyük bir kısmının Rum olması, başlarında, belli vergiler vermek şartıyla, yine kendileri tarafından belirlenen ve Osmanlı Devleti'nin onayladığı Kocabaşlıların bulunması, bazı yerlerde “Armatol” namında ufak bir milis teşkilatlarının olması. Napolyon'un Mısır Seferi sırasında ve İngiltere'ye açtığı savaş sebebiyle uyguladığı ticari ambargoyu delmek için, İngilizler tarafından Rumlara verilen ticaret gemileri Rumları çok zengin etmiştir. Bu suretle ihtilal için gerekli servete de sahip olunmuştur.

148. sayfada, Eteryâ Cemiyeti'nin kuruluşu, kurucuları ve faaliyetlerinden bahseden Kelekyan, 1814'te Kyef'e iltica eden Kara Jorj'un, muhtemelen çarın onayı ile, ayaklanmayı idare etmek için, 1817'de Sırbistan'a geldiğini belirtmiştir. Aynı anda

¹⁴⁴ *age*, s. 144-145.

Eterilerde¹⁴⁵ Eflak ve Yunanistan'da ayaklanarak genel bir isyan çıkararak Osmanlı'yı Avrupa'dan çıkmaya mecbur etmeyi düşünmüşlerdir.

1821'de İpsilanti Boğdan'daki Eterya üyeleriyle birleşerek Prut'u geçmek suretiyle Türkleri ağır bir yenilgiye uğratacağına dair bir beyanname yayınlayarak Bükreş'i işgal etmiştir. Yazar, bu sırada Laybah'ta bulunan Çarın yaveri İpsilanti hakkında "*Aferin! Yiğit çocuk!*"¹⁴⁶ dediğini belirtmiştir. Ancak Metternik durumu anladığından, çarı bu girişimden vazgeçirmek için, onu olayın Avrupa'daki doğuracağı sonuçlarla korkutmuştur. Bunun üzerine Çar Aleksandır İpsilanti'yi durdurmuştur.

Aleksandır İpsilanti Prut'u geçtiği sıralarda kardeşi Dimitriyos İpsilanti'de Prens Kantakuzen ile Mora'ya giderek isyanı başlatmışlar, kısa sürede isyan Mora'ya yayılmış ve destek bulmuştur.

151. sayfada yazar, Osmanlı Devleti'nin Rum komitelerinin faaaliyetlerini, 1820 Mayıs'ında Almanya meselesi için Viyana'da toplanan konferans münasebetiyle haber aldığını belirtmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın bu durumdan nasıl haberdar olduğunu ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, Mora İhtilali'nin nasıl yapılacağını öğrenen Tepedelenli Ali Paşa'nın, durumdan Mora Valisi olan oğlu Veli Paşa ile Bab-ı Âli'yi haberdar ettiğini vurgulamıştır. Ancak o esnada Halit Efendi ile Ali Paşa arasındaki düşmanlık ve nefretten yararlanan Rumlar, Veli Paşa'yı azlettirince, müşkül durumda kalan Ali Paşa her iki tarafı da idare etmek politikasını takip etmiş, aleyhine asker gönderilince Eterya ile birleşip isyan etmiştir.

Eteri¹⁴⁷ cemiyetinin programının Osmanlı memleketinde bulunan Hristiyanların silahlı olarak birleşmesinden ibaret olduğunu belirten Kelekyan, Yunan zenginlerinin yardımlarının çok yavaş geldiğini, Boğdanlıların Rum Eteri cemiyetine sınırlı düzeyde yardım yaptıklarını, Sırbistan'da Miloş Obrenoviç'in vaadlerinin sözde kaldığını açıklamıştır. Yardımların sınırlı kalması ve Boğdanda istediği desteği alamaması sebepleriyle başarısızlık belirtileri görünen İpsilanti'den, Rus çarının Laybah'tan

¹⁴⁵ Kelekyan, Eterya Cemiyeti üyelerine ve sempatizânlarına, "**Eteri**" terimini kullanmıştır.

¹⁴⁶ *age*, s. 149.

¹⁴⁷ Kelekyan, bazen Eterya Cemiyeti'ni "**Eteri Cemiyeti**" olarak belirtmiştir.

gönderdiği emirnameye istinaden Romanyalılar, desteklerini çekmişler ve ihtilalciler 1821 Haziran'ında Dragazi'de perişan edilmişlerdir.

Yazar İpsilanti'nin sonunu şöyle yazmıştır:

“Aleksandır İpsilanti” Macaristana kaçdı ve derdest ve tevkîf idilerek 1827 târihine kadar “Munkak” (Munkacs) da habs idildi ve bir kaç ay sonra vefât eyledi.”¹⁴⁸

Mora'daki durumun Boğdan'dan çok farklı olduğunu vurgulayan yazar, Osmanlı askerinin istihkâmlara çekilmesinden dolayı asilerin, Kolokotronis kumandasında Patras, Navarin, Tripoliçe, Misolnki, Nopli'yi aldıklarını, tüm Mora'nın birkaç haftada asilerin eline geçtiğini belirtmiştir.

Yazar, bir taraftan Mora İhtilali ile uğraşan devletin biraz yukarda Pruze ve Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa ile uğraşmak zorunda kaldığını, Hurşid Paşa tarafından derdest edilen Ali Paşanın idam edilerek 1822 Şubat'ında kesik başının İstanbul'a yollandığını yazmıştır. Ali Paşa'ya yardıma gelen Eteri Cemiyetine mensup Rumların püskürtüldüğünü, Mora'ya gönderilen Yusuf Paşa'nın da Patras üzerine yürüyerek şehri aldığını belirtmiştir.

Yusuf Paşa'nın Patras'ta büyük bir katliam yaptığı konusunda Yunan tarihinde abartılı hikâyeler anlatıldığını vurgulayan yazar, bu sayede Rumların Avrupa'da istedikleri düzeyde hürriyet fikirleri için taraftar bulduklarını ve Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik ettiklerini yazmıştır.

155. sayfanın sonlarında Eterya Cemiyeti hakkında bilgi vermeye başlayan yazar, bu cemiyet mensuplarının Fran Mason ve Karbonari cemiyetlerine benzer bir şekilde rütbe ve yalnız kendi içlerinde bilinen rumuzlar ve parolalar kullandığını vurgulamıştır. 1714'te Dersaadet'te kurulan bu cemiyetin, zamanla Mora, Teselya ve diğer Rumeli topraklarına yayıldığını, 1819'da her yerde idare meclisleri kurduklarını belirtmiştir.

Mora İsyanı sırasında Tepedelenli Ali Paşa ve İngiltere'nin uyarılarına gerekli ihtimamı göstermeyen Halit Efendi'nin Ali Paşa ile olan düşmanlığından dolayı ve kişisel çıkarları sebebiyle Eterya'ya üye Rumların pek çok önemli devlet mevkisini ele

¹⁴⁸ *age*, s. 154.

geçirdiklerini ayrıntılarıyla açıklayan yazar, bu kişilerin İngiltere'nin uyarılarını etkisizleştirmek için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını vurgulamıştır.

İpsilanti'nin Boğdan'a girmesinin haber alınması ve Rumların ekserisinin olduğu yerlerde ihtilal çıkması üzerine İkinci Mahmud'un Rumların katledilmesi emrini verdiğini vurgulayan Kelekyan, vükela ve Şeyhülislamın meselenin etraflıca incelenmesi ve İslam şeriatına uydurulması için bir kaç gün mühlet istemeleri üzerine zaman kazanılarak, Patrik Grigoryos ile metropolitler ve Rum cemaati erkânı padişahın af dilemişler ve sonuçta ferman sadece olaya dahil olanların cezalandırılması şeklinde değiştirilmiştir.

Yazar, Rum Patrikanesinin hemen bir aforozname hazırlayarak, Rusya'nın bu işe dahil olmadığını hatırlatarak, Eterya'ya hizmet edenlere dinsiz ve imansız, Allah'tan korkmaz ve mecnun nazarıyla bakıldığını, din adamlarından Eterya'ya hizmet edenlere lanet edildiğini vurgulamıştır.

Devlet bir takım tedbirler almış, Dersaadet civarına bir takım memurlar tayin edilmiş, reayadan kefil olmayanlar hanlardan çıkarılmış, reayanın elindeki silahlar toplanmıştır. Ancak bu tedbirler düzensiz Yeniçeriler tarafından alındığından zamanla baskı ve korkutma aracı olmuştur. Bu gibi durumlarda şiddet erbabı birisi başa getirilmesinin usulden olduğunu belirten yazar, o zamana kadar merkezde hiç memuriyet yapmamış olan Benderli Ali Paşa'nın başa getirildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Müslüman ahali silahlandırılmış, mahalle aralarında silah sesleri duyulmaya başlamış ve suistimaller artmıştır.

Hükümet Eterya üyelerinden bir kaçını ve İpsilanti-zâdelerin akrabasından olan Dîvân-ı Hümâyûn tercümânı Kıstaki ve deryâ tercümânı Hançerli-zâde Mihalaki ve Yorgaki Mavrokordato'yu ve daha birçok Rumları idâm ettirmiş, Patrik Grigoryos'u aforoz-name yayınlamasına rağmen astırmış, Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri taşlanmış, bazı mahallelerde Rumlar öldürülmüş veya hakarete uğramışlardır. Bütün bunlar Avrupa'da kötü tesir bırakmıştır.

Yazar, Cevdet Paşa Tarihine atfen, bu işlerin sorumlusunun Halit Efendi olduğunu, Sadrazam Benderli Ali Paşa'nın bu işte, daha önce başkentte bulunmadığı için, mazeretinin olduğunu savunduğunu vurgulamıştır. Ancak Kelekyan, böyle mühim

bir zamanda siyasi işlere tam vakıf olamayan birisinin sadrazamlık makamına getirilmesinin doğru olmadığını, Avrupa’da hürriyet için ayaklanmalar olduğu bir dönemde İstanbul’da bir patriğin asılmasının devletin düşmanlarınca kullanılabileceğini savunmuştur.

İpsilanti’nin teşebbüsünün ve Mora Meselesi’nin kolaylıkla ve nazikçe çözülebilecekken, Eteryaya karşı idari ve siyasi tedbirler alınmaması, Tepedelenli konusunda yanlış yapılması ve Patrikin ve metropolidlerin idamları gibi üç büyük hata sebebiyle, izlenen şiddet politikasının sonuçları birçok yerde görülmüştür.

22 Nisan 1822 tarihinde Sakız adasına gönderilen Türk askerinin isyanları bastırmak konusunda yaptıkları şeylerin Avrupalı tarihçiler tarafından aşırı derecede abartıldığını belirten yazar, “Deryivel” adlı bir yazarın “Şark Meselesi” adındaki eserinde verdiği malumatın Osmanlı tarihinde olmadığını vurgulamıştır. Deryivel’e göre Türk askeri Sakız’da şunları yapmıştır:

“Kilise ihrâk; erkekler kazıklanub sulb, kadınların karınları deşilüb, çocuklar parça parça idildi. Dervişler kâtilleri teşvîk idiyorlardı; hâlbü ki böyle bir teşvîke lüzûm bile yokdu. Bu fecâyî’ arada bir az fâsıla ile geceli gündüzlü bir ay kadar temâdî eyledi. Bütün sâhil üzerine sıra sıra darağaçları dizilerek üzerine cesedler vaz’ idildi ve kafâlardan ihrâmırlar yapılarak bunların etrafında lâşe-hâr kuşlar dolaşmağa uçuşmağa başladılar, cezire dil-hırâş ve fecî’ bir manzara iktisâb itmişidi. Nihâyet Türkler aynı mezâlîmi icrâ için mahâl-i sâ’ireyi müteveccihen cezireden müfârekat eylediler. Ekserisi genc kızlardan ‘ibâret olmak üze(r)e berâberlerinde 35000 esîr bulunuyordu.”¹⁴⁹

Kelekyan, Avrupalı tarihçilerin abarttığı bu olayın, Dersaadet’in düşmanlığını üzerlerine çekmemek için, Osmanlı sınırları içerisinde yazılan eserler ve bilhassa Şanizade Tarihi incelendiğinde bulunmadığını belirtmiştir.

Yazar, bu olaydan sonra askerin bir kısmının gemilerle Sakız’dan ayrılmasıyla birlikte, Kanaris ve Andrea Miyaolis kumandasındaki Moralı gemilerin Osmanlı gemilerini takip ederek yaktıklarını ve otuz bin askerin Kaptan Paşa ile birlikte boğulduğunu belirtmiştir. Bu Moralı gemilerin Midilli adasındaki Osmanlı filosunu ve diğer Bahr-ı Sefid adalarındaki Osmanlı gemilerini yok ettiklerini, Osmanlı Devleti’nin bunlara karşılık veremediğini vurgulamıştır.

¹⁴⁹ *age*, s. 163.

164. sayfanın sonlarından itibaren Kelekyan konuyu Yunanistan'ın bağımsızlığına bağlamıştır. Epidor civarında 1822 Kanun-ı Sanisi'nin ilk gününde isyancıların bir meclis oluşturarak Yunanistan'ın bağımsızlığını resmen ilan ettiklerini belirtmiştir. Mavro Kordato başkanlığında ve Negris ile Kolitis'in de üye oldukları beş kişilik bir icra heyetinin oluşturulduğunun altını çizmiştir. Ayrıca Dimitriyos İpsilanti başkanlığında 59 kişilik bir Ayan Meclisi kurulduğuna işaret etmiştir. Yazarın aktardıklarına bakıldığında, Yunanistan'ın bağımsızlığı Avrupa devletlerince hemen tanınmıştır. Yunanistan'da gerçekleşen bu olaylar İstanbul'da duyulunca, Padişah İkinci Mahmud nazırlar, ulema ve Yeniçeri reislerinden oluşan bir danışma meclisi oluşturmuş, bu mecliste Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrasında şiddetli tedbir alınması ve Osmanlı sınırları içerisinde yerleşik tüm Hristiyanların katli hususları görüşülse de, İngiliz sefirinin müdahaleleriyle ortam biraz daha sakinleştirilmiştir. Bütün bu sakinliğe rağmen, Patrik ile metropolidlerin idamı ve Sakız Vakası Avrupa'yı heyecanlandırmaya başlamıştır.

Rusya'nın Fransa ile Osmanlı Devleti'ne karşı kurmak istediği ittifaktan kısaca bahseden yazar, Rusya'nın Şark Meselesi konusundaki düşüncelerinin Metternik tarafından Troppau ve Laybah kongreleri sırasında engellendiğini ve hatta Rumlara yardım etmemeyi ve ihtilali kınatmayı bile başardığını dile getirmiştir.

Kitapta ifade edilen bilgiler, Balkanlarda bir sorun çıkmasını istemeyen Avusturya'ya, Fransa ve İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda destek verdiğine ve Rusya'nın Balkanlara yönelik politikasında yalnız bırakıldığına delalet etmektedir. Ancak Mora'da ve İstanbul'da gerçekleşen olaylara karışılmamasını savunan Avusturya'ya karşı Rus Çarı Birinci Aleksandır, Laybah Kongresi'nden döndükten sonra, Rus halkının "Ortodoks kardaşların imdâdına yetişilmesini" talep etmeleri üzerine, Rusya Dışişleri Bakanı Neslerod'a 22 Haziran 1821'de bir uyarı mektubu yazdırmıştır. 26 Haziran'da, İstanbul ve Sakız Olayları ile ilgili, sert bir ultiatom göndermişse de İkinci Mahmud buna cevap verme gereği duymamıştır.

Balkanlar konusunda yalnız bırakılan Rusya, İstanbul'daki elçisi Strogonof'u geri çağırarak Osmanlı Devleti ile ilişkileri kesmek istemiş ancak, bunda ısrarcı olamamıştır. Çünkü çar, bir yandan kendisini Metternik'e verdiği sözü tutmak zorunda hissetmiş; diğer yandan da İngiltere'den çekinmiştir. Bu sebeplerle üzgün ve kararsız

bir durumda olan Rusya'nın Avusturya, İngiltere ve Prusya'dan destek bulamadığını bir kez daha yineleyen yazar, Rusya'nın Şark Meselesi'ni yalnız Fransa ile çözemeyeceğini anladığını vurgulamıştır.

1821 sonları ile 1822 başlarında Osmanlı Devleti ile Rusya tarafından karşılıklı şiddet içeren notalar çekilmiştir. Bununla birlikte Avusturya'nın ısrarı sonunda Osmanlı Devleti'nin Rumlar üzerine yürümesi engellense de Eflak ve Boğdan'daki askerini geriye çekmesi isteği kabul görmemiştir. Aynı tarihlerde Fransa'nın İspanya'ya müdahalesi konusu karlaştırıldığı ve Osmanlı Devleti'nin Eflak ve Boğdan'dan çekilmesi sağlandığı için, bu durum Rusya açısından başarı addedilerek, yeni bir Osmanlı-Rus savaşının o an için önüne geçilmiştir.

İngiltere'de hükümetin başına geçen Kaning'in ve Fransa'nın 1823'ten itibaren şark konusunda daha faal politikalar izlemeye başladığını belirten Kelekyan, Kaning'in Osmanlı Devleti'nin Nopli'yi¹⁵⁰ bombalamalarını da engellediğini vurgulamıştır. Ayrıca Kaning, Mora Rumları üzerinden, Hristiyanların himayesi meselesini sadece Rusya'ya bırakmamak ve bu sebeple Rusya'nın müdahalelerini engellemek için, Şark Meselesi ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu yakın ilgiye karşın çarı gücendirmeden amacına ulaşmak isteyen Kaning, çardan Mora Meselesi'nin çözümü konusundaki fikirlerini öğrenmek için, Petersburg sefiri aracılığıyla, izahat istemiştir. Çarın bu konudaki teklifini yazar kitapta şu şekilde aktarmıştır:

“Devlet-i ‘Osmaniye’nin veya Rusya’nın ve yâhud her ikisinin de taht-ı himâyesinde olmak üzere Yunanistan’a muhtâriyet idâre i’tâ idilmesini şu kadar ki Yunanistan-ı Garbî ve Yunanistan-ı Şarkî ve Mora nâmlarıyla iri iri üç kısma taksîmiyle bunların ayrı ayrı idârelere tâbi‘ bulunması...”¹⁵¹

Yazar, çarın Yunanistan'la ilgili bu isteğinden anlaşılanın, Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerinde, Rusya'ya muhtaç güçlü olmayan küçük yönetimler bulunması olduğunu belirtmiştir. Kelekyan, bu durumun Yunanistan'ın hoşuna gitmediğini ve onların İngiliz nüfuzunu tercihe yöneldiklerini dile getirmiştir. Hatta isyancıların bir kısmı İngiltere'den, Cezayir-i Seba'nın Yunanistan'a katılmasına razı olmalarını talep etmişler, ancak Kaning henüz ihtiyat politikasından vazgeçmediğinden bunu uygun

¹⁵⁰ Kelekyan'ın **Nopli** olarak dile getirdiği “Nafplion”, Yunanistan'ın 1829-1834 tarihleri arasındaki ilk başkentidir.

¹⁵¹ *age*, s. 172

bulmamıştır. Çar bütün bu keşmekeş içerisinde Yunan Meselesini çözememenin verdiği üzüntüyle, hatta İngiltere'den bu meseleyi tek başına düzenlememesini talep ederek, 1 Kanun-ı Evvel 1825'te ölmüştür.

173. sayfada yazar, Osmanlı Devleti'nin Mora Meselesi ile uğraşırken, Mısır'da Yazıcızade Seyyid Mehmed Said Efendi'nin 120 askeri ile şehit edilmeleri haberlerinin geldiğini vurgulamıştır. O zamanın Osmanlı hükümetinin, işbilmez tavırları yüzünden, Rumlara yapılan muamelelerin, Rum isyancılar tarafından bire yüz katılarak Avrupa'ya anlatıldığını belirtmiş ve Osmanlı Devlet adamlarının bu duruma karşı sessiz kalmasını eleştirmiştir.

Rum isyancıların Akdeniz'deki girişimleri haber alınınca, İkinci Mahmud, Mora İsyanı'nın bastırılması için, Vahabi Meselesi'ndeki hizmetlerinden dolayı, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu hizmetine karşılık Kandiye ve Mora Valilikleri oğlu İbrahim Paşa'ya vaad edilmiştir.

Bu durumu memnuniyetle karşılayan Mehmed Ali Paşa, hemen 60 gemi ile 16000 piyade, 800 at ve çok sayıda toptan oluşan kuvveti, İbrahim Paşa ve Sev isimli Süleyman Bey diye anılan bir Fransız komutasında, İskenderiye'den yola çıkarmıştır. Bu donanma Rodos'taki Osmanlı Filosuna katılarak Anadolu sahili boyunca yola devam etmiştir. Sisam adası sularında Miyaolis'in donanmasıyla karşılaşan ve saldırıya uğrayan bu donanma, Kanaris'in saldırılarıyla büyük kayıplar vermiştir. Kandiye sahiline çekilmek zorunda kalan İbrahim Paşa, buradan dışarı çıkamayacağını anlayınca kışı bu adada geçirme kararı almış ve Yunan savaşına hazırlanarak baharın gelmesini beklemiştir.

Avrupa siyasetini anlayamayan Rumların birbirlerine düştüklerini ve Osmanlı Devleti'ne karşı denize açılan Miyaolis komutasındaki Rum donanmasının yokluktan dolayı dağıldığını vurgulayan yazar, Girit adasında daha rahat hareket edeceğini düşünen İbrahim Paşa'nın buraya gelerek kışı geçirdiğini belirtmiştir. İbrahim Paşa, 26 Şubat 1825'te hiçbir engelle karşılaşmadan Modon'a çıkmıştır. Mısır askeri hemen Koron'u aldıktan sonra Navarin'i kuşatmıştır. Çamados isimli bir Rum kaptanın Navarin'i kurtarmak için yaptığı girişim engellenerek, Navarin alınmıştır. Miyaolis,

Modon limanına girerek, birçok Mısır gemisini batırıp yok etse de, bu teşebbüsü boş bir girişim olmuştur. Çünkü Navarin bu girişime rağmen 18 Mayıs'ta alınmıştır.

İbrahim Paşa'nın Mısır'dan istediği yardım üzerine gelen 8000 Mısır askeriyle birlikte Misolonki'yi almak için yaptığı mücadeleyi anlatan yazar, kuşatma sonunda, 15 ay dayanan şehrin alındığını belirtmiştir. Misolonki'nin alınışında Rumlar direnerek kendi kayıpları ile beraber Mısırlılara büyük kayıplar verdirmiştir. Sadece Hristos Kocabaşısı Kaçalis'in yaptığı saldırıda 3000'i Mısırlı 5000 kişi ölmüştür. Misolonki alınırken bura halkına yapılanları yazar şöyle tasvir etmiştir:

“İbrahim Paşa fırkasının vürûdu üzerine “Salon” a (Salona) ilticâ itmiş olan 4800 kişi hesâb hâricinde olarak “Misolonki” nin 15,000 raddesinde bulunan bütün ahâlisi hâkk-ı helâke serildi (1826 Nisan).”¹⁵²

Bu arada Moralıların eline esir düşen Vezir Ali Namık ile Mir-i mirân Salim Paşalarla Hanya Beyi Petro-zâde Yorgaki ile Mezistre kinyazlarından Petraki, İngiltere'nin gözetiminde takas edilmiştir.

İbrahim Paşa, Misolonki'nin alınmasından sonra eşkiya peşine düşmüş ve çoğunu esir alarak, onların elindeki 550 kadar Müslüman esiri kurtarmıştır. Bu arada Reşid Paşa Atina'yı kuşatmış ve 1827 Haziran'ında şehri teslim almıştır. Bu sırada ihtilalcilerin elinde Osmanlı askerinin işgal etmediği birkaç ada ve hükümet merkezi olan Nopli'den başka bir yer kalmamıştır.

Bu hezimetler üzerine ihtilalciler ikiye bölünmüşler ve birbirlerini suçlamışlardır. Milli Meclis, biri Hermione'de “Moralılar”, diğeri Ejin'de “Avrupai” isimlerinde birbirlerine düşman iki firkaya ayrılmıştır. Bu ayrılıktan Nopli'deki kalede bulunan askerlerde etkilenmiş ve iki farklı komutan etrafında kümelenmişlerdir. Bu askerler birbirleriyle mücadeleye girişerek kaleden çıkıp sekiz gün aralıksız çarpışmışlar ve şehri yağmalamışlardır. Donanmadaki askerler ise, milli mücadele sevdasına kapılmayıp korsanlık yapmışlardır.

Kelekyan Osmanlı Devleti'nin bu işi kolaylıkla çözebileceğini şöyle açıklamıştır:

¹⁵² *age*, s. 178.

“Eğer devlet bu işi–pek ufak bir fedâkârlık ihtiyârıyla–diplomâsi tarikiyle tesviye itmek cihetine gitse fırsat yine ne kadar müsâ’id idi, husûsiyle yeniçeri mes’elesiyile iştigâle mecbûr olan bir devlet için en münâsib siyâset bu değil midir?”¹⁵³

1826 senesi başlarında Mora İsyanı’nın bastırıldığını belirten Kelekyan, tarihin bu devrindeki iki olayın Şark Meselesi üzerinde derin iz bıraktığını vurgulamıştır. Bunlardan biri çar Birinci Aleksandır’ın ölümü üzerine yerine Birinci Nikola’nın Rus tahtına çıkması, diğeri ise Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıdır. Yeniçeri Ocağı’nın, 18. asırda yapılan savaşlarda disipsinsizlik göstermesi, Üçüncü Selim’in gerçekleştirdiği yeniliklere ve bizzat kendisine karşı güç kullanması ve son olarak Mora İsyanı’nın bastırılmasında devletin bir valisinin gücünü kullanmak zorunda bırakması, bu ocağın kaldırılmasını gerekli kılmıştır. Ancak yazar, ocağın kaldırılmasının değil, zamanın yanlış olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Mora’da tam olarak düzen sağlanamamış, Birinci Nikola Osmanlı için: “Türkiye gayr-ı kâbil tedâvi bir hastalıkla ma’lûldur”¹⁵⁴ demeye başlamış ve böyle bir zamanda Yeniçeri Ocağı kaldırılarak devlet ordusuz bırakılmıştır.

Kelekyan, Avrupa’nın Mora İhtilali’ne bakışını değerlendirirken, Fransa’daki Burbonların Hristiyanlık namına, Bonapartçıların ise milliyetçilik namına desteklediklerini, ancak temelde Fransızların bu desteğinin Almanya’daki Ren bölgesini ele geçirip, Viyana Antlaşmasını yırtmak için olabileceğini vurgulamıştır. Avrupa’nın her tarafından destekçilerin Yunanistan’a geldiğini, örneğin Piyomente’den Santaroza, Fransız Miralay Faboyer, İngiliz şairlerinden Lord Bayrın gibi, Londra bankerlerinin 27 milyonluk Yunan tahvili satarak, bunun faizi ve amortismanı toplam 5,5 milyon Frank ile silah, top ve gemi alarak ihtilalcileri desteklediklerini açıklamıştır. Bu desteğe İngiltere hükümeti de iki milyon İngiliz Lirası ile katkıda bulunmuştur.

Dış desteğin Mora İhtilalini başarılı kıldığını belirten yazar, 1825 sonlarında Mısır Valisinin desteğiyle Rumların her yerde hezimete uğratıldığını hatırlatmış ve konuyu Rusya’ya getirmiştir. Çar Birinci Nikola’nın, İkinci Katerina’nın izinden giderek “Bizans Yolu” siyasetini canlandırmak için Bükreş Antlaşması’ndaki uygulanmayan bazı maddeleri ileri sürerek sorun çıkardığını açıklamıştır. Zira Osmanlı Devleti Eflak ve Boğdan için yerli “Boyar” lardan voyvoda atarken, Sıbistan’a atanacak

¹⁵³ *age*, s. 180.

¹⁵⁴ *age*, s. 181.

“Kinyaz”lardan altısını seçtiği halde, Mora İsyanı sebebiyle, bunları Dersaadet’te rehin olarak tutmuş, Anadolu’yla ilgili hükümleri uygulamamıştır.

Rusya, İstanbul’daki maslahatgüzarı Mihalaki aracılığıyla, Bükreş Antlaşması’ndaki hükümlerden Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Anadolu ile ilgili olanları konusunda, Osmanlı Devletine 40 gün içinde cevap verilmesi şartıyla, bir ultiatom vermiştir. Ancak bu ultiatomda Rusya’nın Mora Meselesine değinmemesini Kelekyan, Mora işini düzenlemeyi İngilizlere bırakarak, Balkan ve Anadolu işlerinde kendi hesabına çalışmak, olarak değerlendirmiştir. İngiltere’nin buna razı olmayacağını vurgulayan yazar, Osmanlı Devleti’nin paylaşımı konusu ortaya çıkınca Vellington’un şöyle söylediğini belirtmiştir: “*Devlet-i ‘Osmaniye’yi taksim idebilmek için iki İstanbul’a lüzûm vardır.*”¹⁵⁵

İngiltere, Mora Meselesi’ni çözmek ve Doğuda barışı sağlamak için Vellington’u Rusya’ya göndermiştir. Vellington, Neslerod ile gerçekleştirdiği müzakere sonucunda, çara Yunanistan’ın lehine bir protokolü 4 Nisan’da imzalatmayı başarmıştır. Bu protokole göre Yunanistan, Osmanlı Devleti’ne yıllık vergi ödeme şartıyla, muhtariyet elde edecekti. Tuna Meselesi konusunda çarı kızdırmamak için Padişah nezdinde İngiltere tarafından girişimlerde bulunulmuş, durumu anlayan padişah Akkirman’a delegeler yollamıştır. Rusya nazırlarının verdikleri ultiatomlara karşı, Osmanlı delegelerinin müzakereyi sürekli uzatmaları üzerine, Ruslar müzakereyi durdurma tehdidinde bulunmuşlar, hatta müzakere masasından kalkmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri, Rus delegelerini geri çağırarak 7 Teşrin-i Evvel’de Akkirman Mukavelesi’ni imzalamışlardır.

Akkirman Mukavelenamesi’ne göre, Mingreli’deki Sohum ve Anakliya ile Redvet Kalesi Rusya’ya verilecek, Rusya Karadeniz’de gemilerini serbestçe yüzdürecek, Sırbistan’a bağımsızlık verilecekti. Romanya’ya padişahın izniyle atanan Kocabaşlar ise yedi sene görevde kalacak ve bu kişiler çarın gerekli görmesi halinde görevden alınabilecekti.

Kelekyan, Petersburg’da Rusya’nın razı olduğu ve İngiltere tarafından imzalanan protokole Avusturya’nın destek verdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Mora

¹⁵⁵ *age*, s. 186.

Meselesi'nin çözülmesi maksadıyla Osmanlı Devleti'nden bu protokolün uygulanması istenmiş, ne var ki dönemin Reisülküttabı Pertev Paşa kötü örnek olacağı ve meselenin Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olduğu gerekçeleriyle bu talebi reddetmiştir. Hatta yazar Cevdet Paşa tarihine atfen, devletin Yunanlılara saldırı kararı aldığını belirtmiştir. İngiltere ve Avusturya'nın ısrarlarından dolayı Osmanlı Devleti'nin, 1827 Haziran'ında cevaben adı geçen devletlere bir nota göndererek, nasıl ki İngiltere İrlanda'ya müdahaleye razı olmazsa, Osmanlı Devleti'nin de içişlerine müdahaleye razı olmayacağını belirtmiştir. Yazar, bu cevabı gerçekçi görmekte ancak Rusya'nın emellerine hizmet edeceğinden ötürü tehlikeli bulmaktadır.

Kelekyan, Mora Meselesi'nin çözümü konusunda Fransa Kralı X. Şarl ile Rusya'nın birleşerek Rumların lehine hareket ettiklerini, hatta Yunanlıların Eski Rusya Dışişleri Bakanı Kapudisterya'yı başlarına reis olarak getirdiklerini vurgulamıştır. Onca yenilgiye rağmen Yunanlıların Rusya'dan yardım umduklarını, Çar Birinci Aleksandır'ın politikalarından ümitsizliğe düşen Yunanlıların, Birinci Nikola'nın Rusya'nın başına geçmesiyle ümitlendiklerini belirtmiştir.

Mora Meselesi'ni Rusya'nın inisiyatifine bırakmamak, haliyle Rusya'nın Akdeniz'de maddi ve manevi bir mevki elde etmesini engellemek politikası güden İngiltere, Kaning'in Fransa'ya gitmesiyle X. Şarl'a, Mora Meselesini halletme ancak Osmanlı Devleti'ne düşmanlık etmeme düşüncesini kabul ettirmiştir. Sonuçta 1826 Nisan'ında Rusya ile İngiltere arasında imzalanan mukaveleyi destekler nitelikte 11 Temmuz 1827'de bir mukavele imzalanmıştır.

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında ittifakla sonuçlanan Londra Mukavelesi'nin hükümleri, Atina'yı işgal eden Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Hatta Pertev Paşa bu üç devletin, İngiltere'nin Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engelleme amacına bağlı olarak, Mora'ya müdahale edemeyeceğini düşünerek, buraya daha fazla asker göndermiş ve Osmanlı Devleti'nin Mora politikasını değiştirmemiştir.

Ancak bu üç devletin Yunan sahillerine savaş gemisi gönderdiğini belirten yazar, İngiliz gemilerinin başında Amiral Kodrington, Fransız gemilerinin komutasında Amiral Rini, Rus donanmasının idaresinde ise Amiral Hayden'in bulunduğunu vurgulamıştır.

Navarin’de gerçekleşen olayla ilgili, Tarih-i Lütfi ve Avrupa tarihçilerinin olayı anlatımlarını karşılaştıran Kelekyan, Avrupalı tarihçilerin olayın sorumluluğunu Osmanlılara yüklemek istediklerini, ancak delillerin bu yaklaşımı desteklemediğini dile getirmiştir. Delilleri ise, ilk olarak, Fransız Amiral Rini’nin Mısır donanmasındaki Fransızlara, savaş yapılacağı için hizmetten çekilmelerini tavsiye ettiği, ikinci olarak, olaydan bir gün önce bir Fransız gemisinin İbrahim Paşa’yı sorma bahanesiyle bilgi topladığı, üçüncü olarak, X. Şarl ile Rini arasındaki haberleşmelerde Şarl’ın Rini’ye uymamasını ve emelini bir an önce gerçekleştirmesini tavsiye ettiğiidir.

Navarin Olayı’nın Fransa’da sevinçle karşılandığını belirten Kelekyan, krallık zamanında hürriyet taraftarlığıyla tanınmış olan şair Piyer Libron’un yazdığı bir makalede şöyle söylediğini belirtmiştir:

“(Navarin) de işidilen top sesleri bir devr-i cedidi i’lân itdi; efkâr-ı ‘umûmiyenin hükümdârlarada hâkim olduğu, donanmaların ve topların ona tâbi‘ ve Amirallerin ona itâ‘ata mecbûr oldukları anlaşıldı.”¹⁵⁶

Villel kabinesinin uygulamalarından bezmiş olan Fransız milletinin, Napolyon zamanına özleminden bahseden yazar, Metternik’in de bu durumun farkına vardığını vurgulamıştır. Navarin Olayı’nın İngiltere’de büyük bir etki oluşturduğunu, Amiral Kodrington’un görevden alındığını, İngiliz donanması başkomutanı Dük dö Klarens’in istifasının istendiğini ve bu olaya “Uğursuz Olay” olarak bakıldığını belirtmiştir.

199. sayfada Kelekyan, olay gerçekleştiğinde Arkadya kazasında bulunan İbrahim Paşa’nın, Tahir Paşa ile Muharrem Bey ve hayatta kalan diğer reislerden olayı soruşturarak Bab-ı Ali’ye bildirdiğini belirtmiştir. Bu haberin duyulması üzerine müttefik elçilerine protestolar gönderilmiş, derin müzakereler olsa da müttefik elçileri Felemenk elçisini vekil bırakarak başkentten ayrılmışlardır. Kısa süre sonra Fransa Mora’ya asker çıkararak Mısır askerini buradan çıkarmıştır. Bu sıralarda Ruslar İranlılarla yaptıkları savaşlarda Tebriz’e kadar Kafkasya’yı alarak, Tahran üzerine yürümüşler, 21 Şubat 1828’de İran ile Rusya arasında Türkmençay Antlaşması imzalanarak İran, Erivan ve Nahçıvan’ı Ruslara bırakmak ve yüklü bir tazminat ödemek zorunda kalmıştır.

¹⁵⁶ *age*, s. 198.

26 Nisan 1828'de Çar Birinci Nikola, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Mayıs ayının yedisinde Prut'u geçerek Tuna'ya kadar bütün Romanya'yı kontrol altına alan Rus ordusu diğer taraftan Amiral Hayden komutasındaki donanması ile de Çanakkale Boğazı'na girmiştir. Yazar, Bab-ı Ali'nin bu sıralarda siyasi bir hata yaparak, bir taraftan savaş çıktığı için Müslüman ahalinin silahlandırılmasını isterken, diğer taraftan barışı sağlayamayacağını bildiği halde Akkirman Muahedesini imzalamasının Rusya'ya savaş için bahane oluşturduğunu belirtmiştir.

Avusturya'nın uyarılarını dinleyen Osmanlı Devleti, İngiltere ile Fransa'nın elçilerinin İstanbul'a geri dönmesine izin vermiştir. Rusya'nın yalnız başına Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamasına seyirci kalmak istemeyen bu iki devlet, Mora'dan Mısır askerinin çıkarılması için 9 Temmuz 1828'de bir protokol imzalamışlardır. Cezayir-i Seba'daki durumundan dolayı İngiltere'nin Mora işini halletmesine karşı çıkan Fransa, tek başına Mora'ya asker çıkarmaya İngiltere'yi razı etmiştir.

Protokol'den onbeş gün sonra General Mezon komutasındaki 14000 asker, Tulon'dan yola çıkarak 29 Ağustos'ta Navarin'e ulaşmıştır. Bu sıralarda İngiltere, Amiral Sör Pulteney Malkolm'u İskenderiye'ye göndererek Mehmed Ali Paşa'dan, oğlu İbrahim Paşa'nın kendi rızasıyla Mora'dan ayrılmasını talep etmiştir. General Mezon İngiltere'nin bütün uyarılarına rağmen emrindeki askerleri Modon limanında karaya çıkarmış ve İbrahim Paşa ile uzlaşmıştır. Zaten 6 Ağustos'ta Sör Pulteney Malkolm İskenderiye'de bir mukavele imzalamayı başarmıştır. 9 Eylül'de Mısırlıların Mora'dan ayrılmaya başladığını belirten Kelekyan, İbrahim Paşa'nın Mora'dan ayrılmasından sonra Fransız ordusunun birkaç gün içinde bütün Mora'yı teslim aldığını vurgulamıştır.

Kelekyan, Osmanlı Devleti'nde Rusya'ya harp ilanı konusundaki toplantıda, savaş taraftarı olan Padişahı destekleyen Reisülküttap Pertev Paşa gibiler dışında, Hekimbaşı Behçet ve Keçeci-zâde İzzet Molla gibi savaş karşıtı bazı devlet adamlarının da bulunduğu işaret etmiştir. Ayrıca toplantıda savaş karşıtlarının Yunanistan'a serbestlik verilerek devletin askeri düzeninin ve güvenliğinin temin edilmesi tasarısını masaya getirdiğini dile getirmiştir. Ancak İkinci Mahmud, bu tasarının mimarlarından İzzet Molla'yı Sivas'a ve Hacı Rasim Ömer Efendi'yi Rodos'a sürmüştür.

Savaş ilanından hemen sonra, zaten sınırda bulunan Paskiyeviç, Kars'ı işgal etmiş, ordusundaki veba salgınına rağmen, Erzurum'a kadar ilerleyerek Trabzon üzerine yürümüştür. Diğer taraftan Tuna boylarında daha çetin bir mücadele olabilecekken askeri hatalar, ihanetler ve maharetli komutanların olmaması sebepleriyle Ruslar Edirne'ye kadar gelerek burayı işgal etmiştir. Rusların Edirne'yi işgali üzerine bir taraftan barış arayışına giren Osmanlı Devleti, diğer taraftan İstanbul'u tahkim etmeye çalışmıştır. Prusya sefirinin müzakerelerdeki gayretleri sonucu 10 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmıştır.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonu beklenmeden Londra'da yapılan konferans sonunda, Mora konusunda 22 Mart 1829'da bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle Yunanistan'a Siklad adalarıyla Mora, Narde ve Golos körfezlerini içine alan yerlerin bırakılması, Yunanistan'ı Avrupa'daki büyük devletler tarafından atanan Hristiyan bir prensin yönetmesi ve Yunanistan'ın her sene Osmanlı Devleti'ne vergi ödemesinde prensip olarak uzlaşmıştır.

Londra Protokolünü esas alan Edirne Antlaşması ile Rusya'ya, Tuna'nın döküldüğü yerdeki Serpant adaları, Kafkasya'daki Anapa, Poti, Akalçık, Akalkalki gibi yerler bırakılmıştır. Sırbistan, Eflak ve Boğdan'ın hakları onaylanarak, son ikisinin hakları artırılmıştır. Böylece 1829'da Sırbistan'ın muhtariyeti tanınmıştır. Yunanistan ile ilgili Londra Protokolü'nde prensipte uzlaşılan haklar burada bir kere daha teyit edilmiştir. Ayrıca Rusya'ya boğazlardan serbest geçiş, Karadeniz ve Osmanlı topraklarında serbest ticaret hakları verilmiş ve Osmanlı Devleti'nin bu devlete 137 milyon Frank savaş tazminatı ödemesi kararlaştırılmıştır. Bu tazminat ödenene kadar Rusya Bulgaristan, Eflak ve Boğdan'ı işgal altında tutacaktı.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne son verebilecek güce sahipken, kendi siyasi ve ticari çıkarları sebebiyle bunu yapmadığını Neslerod'un sözleriyle açıklayan Kelekyan, Yunanistan konusunda İngiltere ve Fransa'nın, Rusya'dan farklı düşünerek, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne vergi veren bir devlet değil, tam bağımsız bir devlet olmasını istediklerini vurgulamıştır. Bu amaç uğrunda anlaşan Fransa ve İngiltere, Yunanistan'a verimsiz bazı kayalıkları vermiştir. Ancak Ege'de bazı adalarda Osmanlı kontrolünün sürmesi sağlanmıştır. Örneğin, Sisam Adası, 1842'den itibaren Osmanlı

Devleti'nin atadığı bir Hristiyan Bey tarafından dört üyeden oluşan bir idare meclisince yönetilmeye başlamıştır. Böylece Megola İdea fikri şiddetli bir darbeye maruz kalmıştır.

Avrupalı devletlerin kararının Yunanlılar arasında büyük bir hoşnutsuzluk oluşturduğunu belirten yazar, Yunanistan ileri gelenlerinin ikiye bölündüğünü vurgulamıştır. Rusya taraftarlığı ile suçlanan Kapudisterya ile Manyalıların reisi Mavro Mihali arasında şiddetli çekişmeler olmuştur. Sonuçta 9 Teşrin-i Sani 1831'de Nopli'de bir kiliseye gittiği sırada Kapudisterya Gürcü Konstantin Mavro Mihali tarafından sokakta öldürülmüştür.

Yunanlılar arasındaki bu ayrılıkların önlenmesi için bir kral atanmak istenmiş, krallık ilk olarak Dö Saks Koburg Gota hanedanından Prens Leopold'a teklif edilmiştir. Ne var ki Leopold sınırların yeniden düzenlenmesi talebinin rededilmesi ve çeşitli tereddütleri sebebiyle bu teklifi reddetmiştir. Sonuçta Kral Lui'nin oğlu Otton, 1832 Mayıs'ında Yunan Kralı tayin edilmiş ve krallığın sınırları Narda'ya kadar genişletilmiştir.

211. sayfada Kelekyan, Navarin'de donanması yakılmış ve Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı için ordusuz kalmış bir devletin, Rusya ile vakitsiz savaşa girmesini istemeyen devlet adamlarını dinlemeyen ve sürgüne yollayan Padişah İkinci Mahmud'un, Pertev Paşa ve avanesine fazla yüz verdiğini belirtmiştir. Gelen yenilgi haberlerine karşı iyi bir siyaset izleyemeyen padişahın Fransa'ya nazaran Rusya'ya yaklaşmaya gayret ettiği görülmektedir. Yazar, tamamı müttefik olan bu devletlerin Laybah ve Verona kongrelerindeki tutumlarından yararlanılarak onları Osmanlı Devleti'nin tarafına çevirmenin mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Fransa'da Polenyak hükümetinin Rusya'ya yakınlık gösterdiğini vurgulayan yazar, onun Fransa içindeki hoşnutsuzluklara bakmayarak, dış politikayla ilgilenip, dikkatleri Ren bölgesine çektiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle Avrupa haritasının yeniden çizileceğini uman Polenyak'ın fikirlerini yazar şöyle sıralamaktadır:

“1 – Yunanın istiklâli esâsen kabul olunmuş ise de henüz bir kral intihâb idilmemiş olduğundan Dersa'âdetinde Mora'ya ilhâkıyla bir Rum imparatorluğu te'sîs ve hükümdârlığının Felemenk Kralına tevdi'i.

2 – Eflak ve Boğdan'ın Rusya'ya i'tâsıyla Tuna'nın hudûd ittihâzı.

3 – Sırbistan’la Bosna ve Hersek’in Avusturya’ya terki.

4 – Felemenk Kralı Rum İmparatoru olacağından memâlikinin Prusya’ya terki yâhûd devlet-i müşâr-ün-ileyha orasını istemezse Saksonya’yı alması.

5 – Felemenk müstemlekâtının İngiltere’ye terki.

6 – (Belçika) ile (Lüksenburg) un Fransa’ya ilhâkı.”¹⁵⁷

Kuzey Denizi’nde iki güçlü devlet (Fransa ve Prusya) istemeyen İngiltere ile güçlü bir Rum hükümeti istemeyen Rusya’nın, Polenyak’ın bu düşncesine onay vermeyeceğini vurgulayan Kelekyan, zaten Temmuz 1830’da Kral X. Şarl’ın tahttan indirilmesiyle bunun müzakere bile edilemediğini belirtmiştir. Kelekyan, 14 Haziran 1830’da Polenyak’ın Cezayir’e asker çıkarmasını da bu siyasetin tezahürü olarak göstermiştir.

Yazar, 1827’de Cezayir Dayısı Hüseyin’in Fransız konsolosuna elindeki sineklikle vurması üzerine başlayan siyasi krizin üç senelik gelişimini anlattıktan sonra, Tahir Paşa adındaki bir zatın Hüseyin Dayı’yı tedip etmesi için görevlendirildiğini ancak, geç kalındığı için Fransızların Cezayir’e asker çıkardığını ifade etmiştir. 1833’te bir de Abdulkadir Meselesi’nin ortaya çıktığını vurgulamıştır.

215. sayfada konuyu tekrar Yunanistan’a getiren Kelekyan, henüz reşit yaşta olmayan Kral Otton’un naibi olarak, Kont (Armanberg), General (Heydın) ve Mösyö (Mürer) nâmında üç Alman’dan oluşan bir hükümet kurulduğunu belirtmiştir. Bu üçlünün uyguladıkları şiddet, onlara karşı bazı yeni gizli cemiyetlerin kurulmasına neden olmuştur. Kral Otton hükümet merkezini, 1835 Haziran’ında Nopli’den Atina’ya taşımıştır. Şiddet politikaları sonunda 1843’te Kamerki ve Makeryani’nin tertibiyle Atina’da bir ihtilal olmuş ve Kral Otton Kanun-i Esasi’nin düzenlenmesi için yeni bir milli meclis oluşturmuştur.

Kral evli olmasına rağmen çocuğu yoktur. Bu sebeple hanedanın devamı olmayacağından ve Yunanistan’ın parlamenter sisteme de hazır olmadığından dolayı bu durum her tarafta suistimallere sebep olmuştur. Yunanlıların sınırlarını genişletmek için Osmanlı sınırları içerisindeki Rumları kışkırtmaları, İngilizlerin kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemeye çalıştıkları Osmanlı siyasetinin aleyhine olmuştur.

¹⁵⁷ *age*, s. 212-213

1848'deki olaylar sırasında malları yağma edilen Musevi tüccar Pasifiko'nun 800000 drahmi tazminat talebine ayaklanan Yunanlıları tedip etmek için Amiral Parkır komutasındaki İngiliz donanması Pire'yi kuşatmış ve 200 Yunan gemisine el koymuştur. Bunun üzerine Atina Kabinesi söz konusu tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Rusların kışkırtmalarıyla Kırım Savaşı sırasında sınırlarını genişletmek isteyen Yunanlıların girişimi 1853 Mart'ında İngiliz ve Fransız gemilerinin Pire'ye demirlemesi ve Fransızların karaya asker çıkarmasıyla engellenmiştir.

Kırım Savaşı'ndan gereğince istifade edemediğini ileri süren Kral Otton'un muhalifleri, 1861'de Dosyos tarafından kralın halledilmesi için bir plan hazırlamışlar, ancak başarıya ulaşamamışlardır. Krala karşı 1862 Şubat'ında tertip edilen isyan sonucu Otton Yunanistan'ı terk ederek Bavyera'ya dönmüştür.

Yunanlıların hükümete Kraliçe Viktorya'nın ikinci oğlu Prens Alfred'i getirme girişimleri, 1830'da Düvel-i Muazzama'nın belirlediği, itilaf hanedanlarından bir zatın başa getirilmemesi zorunluluğu sebebiyle, boşa çıkmıştır. İngiltere'nin, Yunanlılara, eğer büyük devletlerin belirlediği bir zatı seçerlerse Cezayir-i Seba'yı Yunanaistan verme, teklifi üzerine Yunanlılar, bu devletlerin üzerinde uzlaştığı Danimarka Veliahdı Kristiyan'ın ikinci oğlu Prens Kilyom'u 1863 Mart'ında Birinci Jorj unvanıyla hükümetin başına geçirmişlerdir. O sırada Atina'da meydana gelen kanlı karışıklıklar üzerine Fransız ve İngiliz zırhlılarından asker gönderilerek asayiş sağlanmıştır.

1816'da Cezayir-i Seba'yı işgal eden İngiltere'nin, buradaki halkın Yunanistan'a bağlanma isteklerini hep geri çevirdiğini belirten yazar, 1849'da Kefalonya'da çıkan isyan hareketinin zorlukla bastırıldığını vurgulamıştır. 1858'de Cezire-i Seba valisi Yong'un talebiyle tahkikata gelen Geladeston'un ahali ile itilaf girişimleri de sonuçsuz kalmıştır. Bütün bu gelişmeler sonunda Londra Kabinesi Korfu'nun tahkimine teşebbüs etmiş, ancak Kral Otton'un halli üzerine, 14 Teşrin-i Sani 1863'te beş devletin sefirleri, Korfu'daki kalelerin yıkılması ve bu adaların tarafsızlığı şartıyla adaların Yunanistan'a terkini kararlaştırmışlardır. Devamında gelişen olayları Kelekyan şöyle özetlemiştir:

“Mu'ahharan 'akd olunan ve yeni bir konferansda hâl-i bî-tarafiye vaz' (rentrolusion) şartı Korfu ve Paksu adalarına hasr idildi; nihâyet adaların Yunanistan'a terki hakkındaki karâr 29 Mart 1864 târihinde devletler arasında 'ahidnâmeye rabt idilerek Yunanistan hükûmeti de 8 Nisan'da şerâ'it-i mevzû'aya muvâffakat itdi; Mayıs'ın otuzunda teslîm ve tesellüm

mu'âmesi icrâ olunarak bir ay sonra Kral (Jorj) sûret-i resmîyede Korfu'yu ziyâret itdi."¹⁵⁸

4.4. MISIR MESELESİ

221. sayfadan 272. sayfaya kadar Kelekyan, Mısır Meselesi konusunu işlemiştir. Bu başlıkta Mehmed Ali Paşa'nın kişisel özelliklerinden bahsettikten sonra Mısır'a nasıl geldiğini ve burada vali olmasına kadar devam eden süreci anlatmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da nasıl güçlü hale geldiğini, yaptığı yenilikleri ve düzenlemeleri vurgulamıştır. Mora İhtilali ve sonrasında yaşanan olayları, Mısır Meselesi'nin nasıl ortaya çıktığını, meselenin nasıl uluslararası bir sorun haline dönüştüğünü ve nasıl çözüme kavuşturulduğunu ayrıntılı bir şekilde işlemiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın Arnavut asıllı olup, çocukken babası ile Kavala'ya gelmiş ve olgunluk çağında tütün ticaretiyle uğraşmaya başladığını ve zengin birinin kızıyla evlendiğini belirtmiştir. Mehmed Ali Paşa, Napolyon'un Mısır'ı işgaline karşı toplanan askerler içinde Kavala'dan gönderilen birliğin reisi olarak Mısır'a gitmiştir. Orada Arnavut askerlerinin başı Hüsnü Paşa'nın maiyetine girmiştir.

Mısır Valisi Hurşid Paşa ile Arnavut ve Mısır Memlûkleri arasındaki çekişmede mühim bir yer alarak Arnavut askerlerinin başına geçmiştir. Mısır'daki bu karışıklıklardan yararlanarak Hurşid Paşa'nın valilikten azledilerek kendisinin valiliğe getirilmesini sağlamıştır. Daha sonra Memlûkleri de hallederek, sınırlarını oğulları İbrahim ve İsmail Paşalar aracılığıyla Said, Tuba ve Sudan'a kadar genişletmiştir. Vahabi Meselesinin çözümünde Bab-ı Ali tarafından kendisine verilen görevi yerine getirmiş, Mora meselesinde de oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirmiştir.

Yazar, Mehmed Ali Paşa'nın, Mısır Valiliğini ele geçirdikten sonra para bulabilmek için Mısır'ın hemen hemen yarısına sahip olan Mısır Memlûklerini hallederek arazilerini müsadere ettiğini, 1808'de vakıfların idaresini eline aldığını ve 1809'da ağır arazi vergileri koyduğunu belirtmiştir. Mısır'ı ilerletmek için pamuk tarımı başlattığını, fabrikalar kurarak sanayiye teşvik ettiğini belirten yazar, şeker kamışı tarımının, dut ve zeytin ağaçları dikiminin de onun sayesinde gerçekleştiğini sözlerine eklemiştir.

¹⁵⁸ *age*, s. 220

Avrupa'dan gelecek yardımlarda Fransızları tercih eden Mehmed Ali Paşa, Fransa'ya öğrenciler yollamış, Kalon adında bir Fransızın idaresinde tıbbiye ve sıhhiye meclisi oluşturmuştur. Denizciliğe de önem vermiş, İskenderiye'de Navarin Olayı'ndan sonra Mösyö Serizi namında bir Fransız'a bahriye inşaatı işini vermiştir. Süleyman Paşa denilen Sev namındaki Fransız, topçular yetiştirirken, Mülazım Neson bahriyelilere manevralar öğretmiştir. Kelekyan'a göre bütün bu yapılanlarla oluşturulan Mısır'daki kuvvetler, Osmanlı Devleti'nde oluşturulmaya çalışılan yeni ordudan daha üstündü.

Mora Meselesi'nde istediği kazancı elde edemeyen ve Navarin'de donanması zarar gören Mehmed Ali Paşa, Sultan Mahmud'dan oğlu İbrahim Paşa'ya Şam Valiliğinin verilmesini istemiştir. Ancak bu isteği kabul edilmemiştir. Şam ve Cebel-i Lübnan ormanlarına ihtiyacı olan Mehmed Ali Paşa, 1841 yılında Akka Valisi Abdullah Paşa'dan kendisinden kaçarak Akka'ya sığınan Fellahların iade edilmesini istemiştir. Abdullah Paşa'nın, Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı ülkesinde istedikleri yerde kalabileceklerini beyan ederek, Fellahları teslim etmemesi üzerine Mehmed Ali Paşa, savaş ilan etmeden, İbrahim Paşa'yı 30000 askerle Suriye üzerine göndermiştir.

İbrahim Paşa 27 Mayıs 1832'de Akka'yı, 14 Haziran'da da Şam'ı zapt etmiş, 9 Temmuz'da Humus'ta Halep ordusunu yenmiş, 11 Haziran'da Hama'ya ulaşmıştır. Hüseyin Paşa komutasında olmak üzere Sultan Mahmud'un gönderdiği orduyu, Toros geçidi girişinde Adana ile İskenderun arasında Beylan'da yenilgiye uğratan İbrahim Paşa Anadolu'ya girmiştir.

Kelekyan, bu olaylar meydana gelirken Fransızların Mısırlıları desteklediğini, Rusya'nın kısa sürede güçlenen Mehmed Ali Paşa'nın gücünden ürktüğünü, bunun için Osmanlı merkez kuvvetlerini yenmenin Mısırlıları yenmekten daha kolay olacağını düşündüğünü belirtmiştir. İngiltere'nin ise iç politikada seçimlerle uğraştığını belirtmiştir.

Mısır Ordusu'nu geri püskürtmek için Çar Nikola, Sultan Mahmud'a yardım teklifinde bulunsa da, padişah bundan kuşku duyarak son çare Arnavutlukta asayişin sağlanmakla uğraşan Reşid Mahmud Paşa komutasındaki orduyu Anadolu'ya göndermiştir. Ancak 21 Kanun-ı Evvel 1832'de bu orduyu Konya'da mağlup eden İbrahim Paşa bu defa İstanbul üzerine yürümüştür.

Yazara göre, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye ve Elcezireyi alıp Bağdat yoluyla Hindistan ticaretini ele geçirmek ve sadaret makamına gelmeyi istemektedir. İstanbul'da Yeniçerilerin kaldırılması ve yapılan bazı yenilikler ahalinin mutaassıp kısmını padişaha karşı kıskırtmıştır. Bunlar başa gelen bütün işleri “*Cenâb-ı Hakkın eser-i gazabıdır.*”¹⁵⁹ şeklinde değerlendiriyorlardı.

Rus çarı tarafından İstanbul'a gönderilen General (Moravyef) adındaki yaverin yardım teklifinin, İkinci Mahmud tarafından kabul edildiğini belirten yazar, padişahın böyle yaparak diğer devletlerin de yardıma mecbur kalacaklarını beklediğini vurgulamıştır. Zaten ne Fransa ne de İngiltere buna meydan vermemiştir.

Fransa Kralı Lui Filip, X. Şarl gibi Rusya'ya yakınlaşmamıştır. Çar Nikola da ondan hoşlanmamaktadır ve ona “*Barikadlar Kralı*” (*Roi des Barricades*)¹⁶⁰ demektedir. Fransa'nın maslahatgüzarı Mösyö Varen, Paris'ten aldığı talimat üzerine, padişaha doğrudan Mehmed Ali Paşa ile görüşülmesi teklifinde bulunmuştur.

Padişah, Halil Paşa'yı, Suriye'nin güneyini Mısır Valiliğine katmak teklifiyle İskenderiye'ye göndermiş, ancak Halil Paşa'nın bu teklifi Mehmed Ali Paşa tarafından reddedildiği gibi, İbrahim Paşa'ya ilerleme emri verilmiştir. O da ordularını 1833 Şubatı'nda Kütahya ve Bursa yönünde iki koldan ilerletmiştir. Bunun üzerine padişah Rus filosunu çağırması ve 20 Şubat'ta filo boğaza demirlemiştir.

Fransa'nın, büyük karışıklıklar çıkabileceği tehdidi ve padişahın önerisini Mehmed Ali Paşa'ya kabul ettireceği sözü üzerine, Rus donanmasının boğazı terk etmesi isteği, padişah tarafından Ruslara iletilmiş, bunun üzerine Ruslar boğazdan çekilmiştir. Mehmed Ali Paşa'ya Fransızlar teklifi kabul ettiremeyince, Ruslardan yardım istenmiş ve 15000 Rus askeri Fransız sefirinin gözleri önünde Büyükdere ve Tarabya'da karaya çıkmıştır. Diğer bir kuvvetli ordu da Tuna'yı geçmeye hazırlanmıştır.

İngiliz ve Fransızlar birlikte hareket etmişler ve gemilerini Adalar Denizi'ne (Ege Denizi) göndermişlerdir. Bu durumda Mısır valisi tarafından öne sürülen şartlar

¹⁵⁹ *age*, s. 227.

¹⁶⁰ *age*, s. 228.

Fransız sefirinin ısrarları sonucu kabul edilmiş ve 7 Mayıs 1834'te¹⁶¹ bir ferman şekil ve suretinde Kütahya Mukavelesi imzalanarak, Suriye, Adana Vilayeti ve Toros Boğazlarının idaresi Mehmed Ali Paşa'nın kontrolüne terk edilmiştir.

Haziran'dan itibaren İbrahim Paşa Anadolu'dan çekilmeye başlamış, Fransız ve İngiliz sefirleri de Rus askerini göndermeye çalışmışlardır. Rus askeri ancak 10 Temmuz'da Boğaz'dan ayrılmıştır. Padişah, Rusların Mısır Meselesi'ndeki yardımlarından dolayı, Rus Prens Orlof ile 8 Temmuz 1833'te, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı, imzalamak zorunda kalmıştır.

Kelekyan, 231. sayfada, Mısır Meselesi'nin ortaya çıkışı ile ilgili iki noktaya dikkat çekmektedir. İlk olarak, Mehmed Ali ve İbrahim Paşalarla Fransa ve İngiltere'nin itilaf kurarak, Rusya'yı Osmanlı Devleti'ne dost göstermek istediklerini, hatta bunun delili olarak, Girit'in yönetiminin Mehmed Ali Paşa'ya verildiği halde, burada bir isyan çıkması durumunda Fransa ve İngiltere ile arasının bozulmasını istemediğinden, masraflarını bahane ederek kendisinden alınmasını istediğini belirtmiştir. İkinci olarak, Mısır Meselesi'nin ilk safhasında Asakir-i Mansure'nin ihtiyaçlarını gidermek için konulan vergileri toplamak için Şam valiliğine atanan Selim Mehmed Paşa'nın lüzumsuz şiddetleri Şam'da ihtilal çıkmasına sebep olmuştur. Padişah, bunda Mısır'ın parmağının olduğunu düşünmektedir ki daha sonra ticari bir keyfiyetten dolayı, İbrahim Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'nın emriyle, Akka'ya saldırması bunun delilidir.

Kelekyan, Mısır Meselesi'nin başından itibaren Rus, Fransız ve İngiliz elçilerinin icraatlarını kısaca açıklayarak, elçilerin bazı girişimlerinin Mehmed Ali Paşa'ya Suriye, Adana Vilayeti ve Toros geçitlerinin teslimi ile neticelendiğini vurgulamıştır. Hatta bu meselede Mehmed Ali Paşa'nın şöyle söylediğini ileri sürmektedir: “*Düvel-i fehîme benim istiklâlimi tasdik idiyorlar. Ben ise kemâl-i sadâkatimden nâşî kabûl itmiyorum*”¹⁶²

¹⁶¹ Bu tarihin yanlış basıldığı anlaşılmaktadır. Doğru tarih 6 Mayıs 1833'tür. Bilgi için bkz. Fahir ARMAOĞLU, *age*, s. 205.

¹⁶² Diran KELEKYAN, *age*, s. 235.

Yazar, gizli hükümlerde barındıran bir metin olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın içinde yer alan üç maddeyi açıkladıktan sonra, bu antlaşmanın müzakerelerinde Serasker Hüsrev Paşa, Müşîr Fevzi Paşa ve Reisülküttâb Akif Efendi'nin memûr edildiklerini belirtmiştir. Kelekyan, bu antlaşmayla ilgili, Rusların Hünkâr İskelesi'nde Servi Burnu'na diktikleri taşın üzerinde o zaman sadrazam kethüdâsı olan Pertev Efendi'nin şu kıt'asının kazındığını yazmıştır:

“Bu sahrâya misâfir geldi gitdi ‘asker-i Rus

Bu senin kûh-peyker yâdigâr olsun nişân kalsun

Ve fâkî devletinin böyle dursun sâbit ve muhkem

Lisân-ı dostanda dâstânı çok zaman kalsun

Gaflete hadd ve pâyân yok!”¹⁶³

Bu antlaşmada yer alan bir madde ile Rusya'nın vadettiği yardıma karşılık, Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı bu devlet lehine kapatmayı taahhüt etmektedir. Bu sebeple zikr edilen madde ile Rusya Karadeniz'de dokunulmaz hale gelmektedir.

Hünkâr İskelesi Antlaşması duyulduğunda Londra ve Paris'te büyük heyecan yaratmış, İngilizler Fransızlara Sivastapol'daki Rus donanmasını yakmayı teklif etmiş, ancak Prusya ve Avusturya'nın Rusya'ya yardım edeceğinden çekindiklerinden, yavaş yavaş sakinleşerek, bu antlaşmayı tanımayacaklarını beyanla yetinmişler. İngiltere diğer bir tedbir olarak Avusturya ile anlaşarak 3 Temmuz 1838'de bu devletten Tuna'da gemilerin serbest dolaşımı ve Karadeniz'de serbest ticaret yapılması haklarını almıştır.

Kelekyan Mısır Meselesi'nin bu safhasına kadar Osmanlı Devleti'nin, Fransa'da daimi elçisinin bulunmadığını belirtmiştir. Yunan ve Mısır sorunlarında çeşitli görevlerde bulunan Reşit Paşa'nın (o zaman Reşit Bey) bu dönemde Paris Sefaretine atandığını ve onun siyaseten olgunlaşmasının burada gerçekleştiğini vurgulamıştır.

Reşit Bey, Avrupa siyasetinde kamuoyunun önemini hükümete anlatmış ve bu konuda yazar, Lütfi Tarihi'ne atıf yaparak, Yunanlılarla Mehmed Ali Paşa'nın, günümüzde çok kullanılan tabirle, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine bir algı

¹⁶³ *age*, s. 237.

operasyonu yürüterek, Avrupa gazetelerinde yazdırdıkları yazılarla Avrupa basınını bir silah olarak kullandıklarını belirtmiştir.

Reşit Paşa'nın Fransızca'yı bu görevi esnasında öğrendiğini, buradan dönüşünde Hariciye Nezaretine atanıp daha sonra tekrar Fransa'ya gönderildiğini belirten yazar, bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin ıslahatlara başladığını, bu ıslahatlar içerisinde Fransızca nüshası da olan resmi bir gazete çıkarma, çeşitli dış merkezlere daimi elçiler gönderme, Seraskerlik, Maliye Nezareti, Ahkam-ı Adliye ve Şura-i Bab-ı Ali gibi teşkilatları kurma, Dahiliye Nezareti'ni Hariciye'den ayırma, Karantina idaresini tesis etme gibi önemli atılımların yer aldığını vurgulamıştır.

Yazar, Reşit Paşa'dan sonra Paris sefirliğine getirilen Fethi Paşa'nın, Fransızların Mehmed Ali Paşa'yı desteklediklerini, hatta Fransızların ona yeni icat ettikleri tüfek kundağı ile vapur motoru örneğini bile gönderdiklerini bildirdiğini belirtmiştir. Viyana sefiri Refet Bey'in Metternik ile yaptığı bir mülakatta, Metternik'in ve müttefik üç devlet ile Rusya'nın, hatta Prusya'nın da Mısır Valisini Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği şekilde hareket etmeye razı edeceklerini belirtmesine rağmen, Mehmed Ali Paşa yine istediği gibi hareket etmiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın Suriye ve Lübnan ormanlarından Mısır'a yüklü miktarda kereste götürmesi, Antep ve Halep civarına istihkâmlar kurdurması üzerine, elde ettiği güçten ve Fransızların doğudaki hüküm ve nüfuzundan rahatsız olan İngiltere, Hindistan Yolu ve doğudaki menfaatleri için, 6 Ağustos 1838'de, padişahla, Osmanlı ülkesi içerisinde, hatta Suriye ve Mısır dâhil, her türlü ticaret tekelinin engellenmesi için mukavele imzalanmıştır. Bu mukavele ile Avrupa ticaretine engel olan Mehmed Ali Paşa'nın iddialarının önüne geçilirken, Fransa bu mukaveleye uymuştur. İngiltere ise Hindistan Yolu'nu kontrolü altına alabilmek için 1839'da Aden'i işgal etmiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetini ve nüfuzunu azaltmak ve onu Nil Vadisi'ne çekilmeye mecbur etmek isteyen İngiltere, Sadrazam Hüsrev Paşa'nın Mehmed Ali Paşa ile açık olan aralarından faydalanmak istemiştir. Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık mücadelesine girişebileceğini anlayan Osmanlı devlet adamları, İngiliz sefiri ile görüşmeler yapmıştır. Ancak İngiltere, böyle bir durumda Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan yardım talep edip etmeyeceğine emin olmak istemiş, bunun üzerine

İngiltere'ye güvence verilmiştir. Hatta bu müzakereler sırasında Suriye ve Anadolu'da askeri tedarikler hızlandırılmıştır.

Galibiyetten galibiyete giden Mehmed Ali Paşa'nın kendini beğenmiş tavırlarla ailesi için bağımsızlık istediğini açıktan açığa anlattığını belirten Kelekyan, 21 Nisan 1839'da Hafız Paşa komutasındaki ordunun Fırat'tan geçirerek Suriye'yi zapt ettiğini belirtmiştir. 7 Haziran'da İkinci Mahmud, Mehmed Ali Paşa'yı ihanet ve asilikle suçlayarak savaş ilan etmiştir. Kısa süren savaş neticesinde İbrahim Paşa Osmanlı ordusunu geri püskürterek, 24 Haziran'da Nizip'te yenmiş ve Toroslar üzerine yürümüştür. Ancak 30 Haziran'da Sultan Mahmud'un vefatı üzerine İbrahim Paşa bulunduğu yerde durmuştur.

Sultan Mahmud'un ölümü üzerine tahta geçen on altı yaşındaki Sultan Abdülmecid, Akif Efendi'yi, sultanın cülusunu, Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığa getirildiğini ve bundan önceki yaşananları olmamış sayarak sultanın Mehmed Ali Paşa'yı affettiğini bildirmek üzere Mısır'a yollamıştır.

Akif Efendi'yi taşıyan Peyk-i Şevket vapuru ile Mısır'ı vurmak üzere gönderilen Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması yolda karşılaşmıştır. Ahmed Paşa olaylardan haberdar olunca, düşmanı olan Hüsrev Paşa'dan dolayı İstanbul'da bir mevki elde edemeyeceğini düşünerek, Mısır'a giderek Mehmed Ali Paşa ile birleşmeye karar vermiştir. Bu donanmanın içerisinde birçok İngiliz askeri olduğu gibi refaketinde de Vangard adında bir İngiliz firkateyni bulunmaktadır. Bu sıralarda, Adalar Denizi'nde Amiral Laland kumandasındaki küçük bir Fransız donanması, Mısır'a giden Osmanlı donanmasını engellemiştir. Ancak, Ahmed Paşa'nın maiyetindeki Osman Kaptan tarafından, gizlice amirale, Mısır donanmasına katılacaklarını haber vermesi üzerine, Amiral Laland Osmanlı donanmasının gidişine izin vermiştir. İngilizler tarafından şaşkınlıkla izlenen ve hikmeti anlaşılamayan bu olay sonucunda Osmanlı donanması, Mısır'a teslim edilmiştir.

Hüsrev Paşa, Ahmet Paşa'nın emrindeki Mustafa Paşa'ya mektuplar yollayarak, donanmayı hemen alıp getirmesini istemiştir. Ancak, bunun mümkün olmadığını ve boşuna verilen bir emir olduğunu belirten yazar, Mehmed Ali Paşa'nın Hüsrev Paşa'ya

yazdığı mektuplarda, Suriye'nin sürekli miras yoluyla kendisine bırakılmasını ve Hüsrev Paşa'nın sadareten çekilmesini istediğini belirtmiştir.

Sultan Abdülmecid Han'ın Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurmak ve Avrupa'ya yönelmek istediğini belirten Kelekyan, Abdülmecid'in cülusu nedeniyle Londra'da fevkelade elçi olarak bulunan Reşid Paşa ile Paris sefiri Fethi Paşa'nın İstanbul'a çağrıldığını vurgulamıştır. Reşid Paşa gelir gelmez ıslahatın gerekliliğini padişaha beyan etmiştir.

Kelekyan, Reşid Paşa hakkında, Vakanüvis Lütfi Efendi'ye dayanarak, onun bu yolsuz gidiş hakkında bazı girişimlerde bulunduğunu, Avrupa'da bulunduğu müddetçe Osmanlı Devleti'nin adli ve diğer konularda düzenlemeler yapma arzusunda bulunduğu konusunda gazetelerde yayımlar yaparak, Osmanlı hakkında iyi bir kamuoyu oluşturduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin, bir Avrupa Devleti olması fikrini ilk Reşid Paşa'nın ortaya koyduğunu vurgulamıştır.

Reşid Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle, Tanzimat Fermanı'nı Abdülmecid'e kabul ettirmiş ve ferman H. 26 Şaban 1255/ M. 3 Teşrîn-i Sâni 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda, top atışları altında, Padişah, tüm devlet erkânı ve yabancı sefirler hazır olduğu halde, halkın huzurunda okunmuştur. Bunun Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı muhabbeti artırdığını belirten yazar, Rusya'da ise endişe oluşturduğunu belirtmiştir. Mirliya Kamil Paşa tarafından Mısır'a Mehmed Ali Paşa'ya da götürülen Tanzimat Fermanı, Kahire'de okutulmuş, bir sureti de İbrahim Paşa'ya Şam'a yollanmıştır. Ancak Mehmed Ali Paşa Şam'dan elini çekmeyeceğini de anlatmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce, Avrupalı devletlerin Mısır Meselesi hakkındaki düşüncelerini yazar şöyle belirtmektedir: Akdeniz'de etkinliğini artıran Fransa, Mehmed Ali Paşa'yı desteklemektedir, hatta bağımsız bir Arap İmparatorluğu kurulması hakkında 1839 Haziranı'nda Fransız Meclisi'nde bir rapor bile okunarak kabul edilmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan yardım isteyebileceği ihtimalinden dolayı Mehmed Ali Paşa'nın karşısında durmayı çıkarlarına uygun bulmuştur. Avusturya İngiltere ile aynı düşünce ve safta yer almıştır. Avrupalı büyük beş devletin sefirleri aracılığıyla, Palmerson ve Metternik'in müzakeresi sonucu, 27 Temmuz 1839'da, bu beş devletin onayı olmadan Mısır'a müdahale edilmemesi

konusunda, Osmanlı Devleti'ne bir nota verilmiştir. Bu meselenin uluslararası bir hal aldığı görülen Reşid Paşa, Mehmed Ali Paşa ve Fransa'nın karşısına İngiltere ve Avusturya'yı çıkarmıştır.

Kelekyan, Mısır Meselesi konusunda Fransa'daki tartışmaların, Tiyer'in Solet Kabinesini indirip yerine kendisinin geçmeye çalıştığı döneme rastladığını belirterek, Tiyer'in İngiltere ile Rusya'nın birlikte hareket edemeyeceğini savunduğunu, Tiyer'in İngiltere ile ittifak kurma isteğinin şiddetle reddedildiğini, hatta onun azarlandığını, vurgulamıştır. Fransa'da bu dönemde 1815'in intikamını alma fikirlerinin bile konuşulduğunu belirtmiştir. Bu durum Palmerston'a, Avrupa'da Fransa'ya karşı bir şüphe duyulması konusunda fırsat vermiştir.

27 Temmuz 1839 tarihinde Osmanlı Devleti'ne verilen nota Londra'da müzakere edilirken, Fransa, Bab-ı Ali ile Mısır valisi arasında diğer devletlerin karışmayacağı bir uzlaşma oluşturmaya çalışmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın, 1840 Mayıs'ında Hüsrev Paşa'nın sadareten alınmasına memnun olduğunu vurgulayan yazar, bu durumdan yararlanmak isteyen Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne, Suriye'yi miras yoluyla Mehmed Ali Paşa ailesine bırakılması esasını kabul etmesini, teklif ettiğini belirtmiştir.

Palmerston, Fransa'dan bunun intikamını hemen almış ve 15 Temmuz 1840'da İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya ile Londra Mukâvelenâmesini imzalayarak Fransa'yı saf dışı bırakmıştır. Bu mukaveleyi görüşmek üzere Osmanlı Devleti, Beylikçi Şekip Efendi'yi tayin etmiştir.

Mukavelede, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında Mehmed Ali Paşa'ya karşı bir ittifak oluşturulmuştur. Mehmed Ali Paşa'ya sunulan teklifleri kabul ettirmeye çalışan bu ittifak, şayet Mehmed Ali Paşa bu çözüm teklifleri kabul etmezse, Suriye ile Mısır'ın bağlantısını kara ve denizden kesmek için Osmanlı Devleti'ne yardım edeceklerdi. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti ve İstanbul üzerine bir kuvvet gönderirse, bu ittifak Osmanlı Devleti'ne her türlü askeri yardımı yapacaktı. Böyle bir durum gerçekleşirse, bu dört devlet Çanakkale ve İstanbul boğazlarını kontrol altına alacaklar, bu durum geçici olacak ve boğazlardan savaş gemisi geçme yasağı devam edecekti. Bu yasağa da tüm devletler saygı göstereceklerini taahhüd etmiştir.

Kelekyan, bu muahedeye eklenen Sened-i Münferid (Ayrı Sened) de ise, Mehmed Ali Paşa'ya Mısır Valiliği'nin babadan oğula geçmek üzere verileceğini, ayrıca Akka Valiliği ile Güney Suriye'nin de, kayd-ı hayat şartıyla ona bırakılacağını belirtmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın bu şartları on gün içerisinde kabul etmezse, sadece Mısır ile yetineceğini, ikinci on gün içinde, Mısır için valiliğin babadan oğula geçme şartını da kabul etmezse, Osmanlı Devleti'nin bu şartı da tanımayacağını vurgulamıştır. Paşa bu şartları kabul ederse, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı tüm antlaşmalar bu topraklarda da geçerli olacak, vergiler Osmanlı Padişahı adına toplanacaktı. Ancak, Mısır ve Mehmed Ali Paşa'ya verilen toprakların askeri ve sivil masrafları bu vergilerden karşılanacaktı.

Mehmed Ali Paşa'nın elinde bulunan Osmanlı Donanmasını, bu yirmi gün sürenin dolmasından önce, askerleri ve mühimmatı ile birlikte, görevlendirilen Devlet-i Aliye memuruna teslim etmesi gerektiği, bu teslimatta müttefik devletlerin donanmalarının kumandanlarının da hazır bulunacağı belirtilmiştir. Mısır ve Akka valisinin elindeki kara ve deniz gücü de Osmanlı gücü sayılacağından, bunlara sürekli devlet hizmeti için tutulmuş gözüyle bakılacaktır.

Bu toplantının haberinin Fransa'da büyük heyecan yarattığını vurgulayan Kelekyan, gazetelerdeki savaşçı dili şöyle aktarmıştır:

“(Tan) Gazetesi: “Avrupa bize karşı pek za‘îf bulunuyor isede bizim ile en dehşetli olan muhârebe oyununu oynamağa tasaddi idebülür, biz ise kendüsüne karşı en müdhiş ihtilâl oyunları oynayacağız” diyordu. “Deba” gazetesi ise “Bu mu‘ahede bir hakâret makâmındadır, Fransa buna tahammül idemez, nâmus ve haysiyeti buna tahammüle mâni‘ olacaktır” demiş idi.”¹⁶⁴

Yazar, bu muahedeye Mareşal Solet'in “Şomon Muahedesi” unvanını verdiğini, Lui Filip'in ise ihtilalcileri on yıldır zabtetmesine rağmen devletlerin kendisini zor durumda bıraktığını belirterek, “*Acaba devletler bana kırmızı tâkyeyi (ihtilâlci takyesini) kat'iyen giydirmek mi istiyorlar?*”¹⁶⁵ diye sorduğunu ifade etmiştir. Avusturya ve Prusya sefirlerine ise şöyle hitap ettiğini yazmıştır:

¹⁶⁴ *age*, s. 259.

¹⁶⁵ *age*, s. 259-260.

“Sizler nankörsünüz, harb itmek istiyorsunuz, merâmınıza nâ’îl olacaksınız, lüzûmu takdîrinde kaplanın tasmaını boynundan çıkaracağım, bu cîvân beni tanır, bende anın ile oynamağı bilirim; bakalım bana hürmet ittiği gibi size de hürmet eyleyecek mi?”¹⁶⁶

Kelekyan, ünlü araştırmacı Deriyol’a dayanarak, Fransızların, Fransa’da hüküm süren ruh haline göre, Mısır valisinin bu ültimatomu reddedeceğine inandıklarını belirtmiştir. Devletlerin maksatlarına ulaşamayacaklarını, valinin sahilden içeri çekilerek İngiliz donanmasından kaçacağını, İngiltere’nin Rus ordusunun Anadolu’dan geçerek Suriye’ye girmesine izin veremeyeceğini vurgulamıştır. Mısır valisi doğuda bu devletlerle uğraşırken, Fransa, İtalya ve Almanya’ya asker sevk ederek, 1815’in intikamını alacak, Ren bölgesi ve Alp Dağlarında çıkar sağlayacaktır.

Yazar, kendisinde Napolyon’un izlerini taşıyan ve Napolyon döneminin özlemine çektiği anlaşılan Mösyö Tiyer’in, savaş için çeşitli hazırlıklar ve planlar yaptığını vurgulamıştır. Tiyer’in, bu planları yaparken Lui Filip’in büyük oğlu Dük Dorlean’ı da yanına aldığı belirtilmiştir. Her ikisi de savaş planlarının en mükemmellerini yapma hayallerine dalmış, Fransa’nın doğudaki donanmasının Mehmed Ali Paşa’nın donanmasıyla birleşerek İngilizlere saldırırken, güçlü bir Fransız ordusunun İtalya’ya sevkini tasarlamışlardır.

Fransa’da bu düşüncelerin hüküm sürmesi, Rusya’yı ve Almanya’yı memnun etmiştir. Çünkü Rusya, Fransa’yı ihtilal fikirlerinin merkezi olarak gösterip, yeniden muhafazakârlık fikrine binaen saldırabilecek, Prusya ise Napolyon döneminin yeni bir intikamını ve Alsas-Loren’i geri alabilecekti. Mısır Meselesi’nin Fransızlar ve Almanlar arasında ihtirasa sebebiyet vermesi, Almanların milli duygularını uyandırmıştır.

Bab-1 Ali tarafından, Mehmed Ali Paşa’ya muahedeyi tebliğ etmekle Hariciye Müsteşarı Refet Bey görevlendirilmiş ve kendisi özel bir vapurla İskenderiye’ye gönderilmiştir. Mehmed Ali Paşa muahedede yer alan şartların hiç birisini konulan süreler içerisinde kabul etmediği gibi, iddialarından da vazgeçmemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ve müttefikleri tarafından Mehmed Ali Paşa’ya müdahale edilmesi kararı alınmıştır.

¹⁶⁶ *age*, s. 260.

14 Ağustos'ta, Sir Çars Napyer kumandasındaki İngiltere, Avusturya ve Osmanlı savaş gemilerinden oluşan donanma, Beyrut önüne gelmiştir. Kelekyan, Mısır valisinin burada kurduğu yönetimin dayanılmaz olduğunu vurgulayarak, İngiliz parası sayesinde, Suriye'de İbrahim Paşa aleyhine ayaklanmalar çıkarıldığını belirtmiştir.

Sir Napyer'in Beyrut önlerine gelmesiyle çıkan isyanlardan korkan Mehmed Ali Paşa, Kandiye'yi iade etmiş, Mısır'ın veraset suretiyle, Suriye'nin kayd-ı hayat şartıyla kendisinde kalmasına yetinse de bu teklifler duyulmamıştır. 3 Teşrin-i Evvel'de Beyrut İngilizlerin eline geçmiş, İbrahim Paşa geri çekilmiştir. Bu durum, Fransa'da Tiyer'in fikirlerini suya düşürmüş, ancak galeyana gelen kamuoyu sebebiyle, işin içinden çıkmak için Fransa, müttefiklere nota göndererek, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'dan gönderilmesine razı olmayacağını bildirmiştir. Bu, bir nevi, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da kalması şartıyla Londra Mukavelesini kabul etmek ve ittifaka katılmak anlamına gelmektedir.

Her ne kadar savaş ümidinden vazgeçmeyen Tiyer, kralı savaşa zorlamak için çeşitli girişimlerde bulunsa da, bunu başaramamıştır. Krala hazırladığı meclis konuşması, savaşa meyilli olup kral tarafından uygun bulunmayınca istifa etmiş ve yerine Londra sefiri Kizo'nun Hariciye Nazırı olarak atandığı Mareşal Solet başkanlığında bir kabine oluşturulmuştur.

Kizo, kabine değişikliğinden diğer devletlerin memnun olacağını düşünmüş, Mısır valisine Akka Paşalığını almayı bile ummuştur. Ancak Osmanlı Devleti 2 Teşrin-i Sani'de Akka Paşalığını Mehmed Ali Paşa'dan almış, o da oğlu İbrahim Paşa'yı Mısır'a geri çekmiştir.

Fransa'da durumun gittikçe sakinleştiğini belirten Kelekyan, meclis-i mebusanda dış politika konusundaki görüşmelerde Tiyer'in şiddetli nutuklarına rağmen, Kizo'nun arabulucu politikasının galip geldiğini söylemektedir. Kizo, bir önceki kabinenin verdiği notadaki isteklerden vazgeçmeyerek, Mısır Meselesi'nden vazgeçmediğini göstermiştir. Paris istihkâmlarının takviyesi ile ilgili kanunu 1 Şubat 1841'de meclis-i mebusana tasdik ettirmiştir.

Bütün bunlara rağmen Palmerston, yolundan dönmeyerek, Akka'nın fethinden sonra Amiral Napyer'i İskenderiye'ye göndermiş ve eğer devletlerin kararına

uyulmazsa şehri topa tutacağını Mehmed Ali Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, Suriye'den vazgeçerek, Osmanlı donanmasını iade edebileceğini belirtmiş: buna karşılık Mısır'ın babadan oğula geçecek valiliğinin kendisine verilmesini istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, İngiliz sefiri Ponsonbi'nin kışkırtmalarıyla, Mehmed Ali Paşa'ya Mısır valiliğini kayd-ı hayat şartıyla verebileceğini bildirmiştir.

Avusturya ve Prusya için bu kadar uzatılmasını ateşle oynamak gibi görmüşler ve Palmerston'u uyararak suretiyle, bu dört devlet arasında yapılan haberleşme sonucu, Mısır valiliğinin veraset suretiyle Mehmed Ali Paşa'ya verilmesini, bir nota ile Osmanlı'dan istemişlerdir.

13 Şubat 1841'de bu hususta yayınlanan fermanla, padişah, Mısır valiliği bölünecek olursa, yeni valiyi Mehmed Ali Paşa'nın varislerinden belirleyip atayacak, toplanan vergilerin dörtte biri Bab-ı Ali'ye ait olacak, Mısır ordusu 18000 askeri geçmeyecek, yüzbaşı rütbesinden üstteki rütbeleri padişah tayin edecektir. Mehmed Ali Paşa bu şartları kabul etmeyince, Metternik doğrudan müdahale etmiş ve sonuçta 1 Haziran 1841'de yayınlanan fermanla, Mısır eyaleti Mehmed Ali Paşa'ya imtiyaz ve tüm gelirleriyle bırakılmıştır.

Bu fermanla Mısır valisinin vezirlik rütbesi belirlenmiş, Osmanlı antlaşma ve kanunlarının Mısırda'da geçerli olacağı, verginin padişah adına toplanacağı, barış zamanında Mısır ordusunun sayısının 18000 ile sınırlandırılacağı, bu ordunun nişan ve sancaklarında Osmanlı Devleti'nden hiç bir farkının bulunmayacağı, Miralaya kadar Mısır valisinin atayacağı, padişahın izni olmadan savaş gemisi yapılamayacağı, bunlardan birinin yapılmaması durumunda veraset imtiyazının derhal kaldırılacağı beyan olunmuştur.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır haricindeki yerleri hemen teslim ederek padişaha itaat edeceğinin haber alınması üzerine, kendisinin affedileceğini bildirmek ve donanmayı hemen teslim etmesini talep etmek üzere Mazlum Bey gönderilmiştir. Mehmed Ali Paşa donanmayı hemen göndermiştir. Ferman ise Adliye Nazırı Said Muhib Efendi vasıtasıyla Mehmed Ali Paşa'ya gönderilmiştir. Fermanın bir örneği de,

verilen ayrıcalıkların Osmanlı mülkünün tamamını bozmadığının anlaşılması için, tüm valilere gönderilmiştir. Böylece Mısır meselesi hallolmuştur.

Kelekyan, Mısır Meselesi'nin en şiddetli zamanlarında, Almanya ve İtalya üzerinde hayallere dalan Fransa'nın, bu meseleyi fırsat bilerek Avrupa ittifakından ayrıldığını ve Mehmed Ali Paşa'yı destekler bir politika izlediğini belirtmiştir. Ancak işler istediği gibi gitmediği için Fransa, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valisi olarak kalması şartıyla Londra Mukavelesi'ni kabul ederek, yeniden ittifaka girmiştir.

4.5. MAKAMÂT-I MUKADDESE (KUTSAL YERLER) MESELESİ

Kitabın 272. sayfasında Kelekyan, Makâmât-ı Mukaddese Meselesi başlığını atmış ve 324. sayfada kitabını tamamlamıştır. Kudüs'ün Hazreti Ömer Faruk zamanında fethinde, tüm mübarek yerlerin korunmasının ve ayinlerin serbestçe yapılmasının emredildiğini vurgulamıştır. Ondaki iki asır sonra gelen Harun er-Reşid zamanında Kemame'nin anahtarlarının Şarl Manya verildiğini¹⁶⁷, yine bu dönemde Frenklerin Kudüs'te kilise ve manastır açmalarına izin verildiğini belirtmiştir. Selahaddin Eyyubi döneminde Hristiyanların hukuk ve adetlerine dokunulmamış ve saldırılmamıştır. Osmanlı Devleti de dini serbestliğe riayet etmiş ve cemaatlerin hukukunu fermanlarla temin etmiştir. Yazar, bu meselenin sebebini ayin icrasından başka, din adamlarının rekabeti ve siyasi ihtiraslar olarak göstermiştir.

Miladi üçüncü asırda İmparatoriçe Helen tarafından inşa ettirilen Kemame'nin, uğradığı tecavüzler ve en sonunda yakılması sonucu, kilisenin Rus ve Rumlar tarafından tamir ettirilmesi, Beytüllahim'de eskiden kalan bir alametın gasp edilmesi veya çalınması sonucu ortaya çıkan ve buna benzer çeşitli meseleler sebebiyle, düşmanlıklar ve tartışmalar oluşmaktadır. Bu durumu fırsat bilenlerin emellerine ulaşmak için ortalığı karıştırdığını vurgulayan yazar, zaman zaman çeşitli suçların ve cinayetlerin işlendiğini, bu sebeple devletin zor durumda kaldığını, hatta Avrupa'daki imparator ve krallara bile şikayetler gittiğini belirtmiştir.

¹⁶⁷ Halife Harun-ür-Reşit tarafından Frank Kralı Şarlman'a bir elçi eliyle Kudüs'teki Kemame kilisesi anahtarı ile çalar saat ve sairenin hediye olarak gönderilmesi, M. 801 tarihindedir. Bilgi için bkz. Jean SAUVAGET, *İslam Dünyası Kısa Kronoloji*, Çev. Suat Kemal YETKİN, Faik Reşit UNAT, Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s.22.

Osmanlı tebası olan Ortodoksların, ekişmelerde Latinlere göre daha avantajlı olduklarını belirten Kelekyan, buna karşılık Latinlerin eski antlaşmalar ve 1740 antlaşmasına dayanarak Fransa'nın himayesini istediklerini vurgulamıştır. Ortodokslar, İmparatoriçe Helen'in Latin değil Ortodoks olduğunu ileri sürmeleri sebebiyle, Katolikleri bazı ziyaret yerlerine yaklaştırmamaktadırlar. Oysa 120 sene önce yanan Kemame Kilisesi yalnızca Ortodoksların verdiği paralarla tamir edilmişken, ondan önce birkaç kere daha yanan bu kilise yalnızca Latinler tarafından tamir ettirilmiştir.

Hangi ziyaret yerinin Latinlere, hangisinin Ortodokslara ait olduğu kesin belli olmadığından tartışmaların sürekli yaşandığını belirten yazar, burada çıkan sorunların ya mahalli mahkemelerde üzüldüğünü ya da sorun merkeze giderse, çeşitli fermanlarla halledildiğini belirtmiştir. Ancak zaman içerisinde bu mezhep kavgaları politika malzemesi haline gelmiştir. Bir tarafta Ortodoksluğun savunucusu rolünü üstlenen Rus arı Birinci Nikola, diğer tarafta da Fransa'da on iki milyon Fransızın oyunu alarak başa geçen Lui Napolyon, Katoliklerin koruyuculuğu bahanesiyle mezhepçiliği daha da çok kışkırtmıştır.

Lui Napolyon'un ilk işi, Lui Filip zamanından kalan Kudüs meselesine el atmak olmuştur. Sorunun kaynağı, İsa'nın doğduğu yerde asılı olan ve üzerinde bir takım Latince ibareler bulunan, gümüşten yapılmış yıldız alametinin kaybolmasıdır. Hazreti İsa'nın doğduğu yerde, iki ziyaret mahalli olduğunu vurgulayan Kelekyan, "Mevlid" mahallinin Ortodokslara, "Mehd" mahallinin de Latinlere ait olduğunu belirtmiştir. Kaybolan yıldız alametinin zerindeki Latince yazıların, Latinlerin oradaki hukukunu sağlamlaştırdığını savunan Latinler, bunun kaybolmasını hukuklarına tecavüz olarak algılamışlar ve Fransa hkmetinin himayesini talep etmişlerdir.

Osmanlı Devleti, sorunun zm için, kaybolan alametin bir benzerinin devletçe yaptırılarak yerine asılmasını taraflara teklif etmiş, ancak her iki taraf buna karşı çıkmıştır. Alametin varlığını kabul eden Ortodokslar, hırsızlık işini Latinlerin zerine atarak, varlığını kabul ettikleri şeyin aynısının yapılarak yerine konması teklifine itiraz etmişlerdir.

Ortodoksların aksine Fransa, birçok ziyaret mahallinin Latinlere verilmesini, alametin yaptırılıp yerine asılmasını ve Kemame'deki büyük kubbenin Latinler

tarafından tamirini Osmanlı Devleti'nden istemekteyken, Ortodokslar iddia ettikleri talepler konusunda ısrarcı davranmaktaydı. Meselenin dallanıp budaklandığını gören Bab-ı Ali, söz konusu kubbenin hükümet tarafından yapılmasını Fransa ve Rusya'ya teklif etse de kabul görmemiştir.

İhtilafın zaman geçtikçe arttığını vurgulayan Kelekyan, Latinlerin taleplerini Fransız, Ortodoksların taleplerini de Rus sefirlerinin savunduklarını, işin siyasi öneminin gittikçe arttığını belirtmiştir. Sonuçta, Rumlar ve Rus sefareti, kubbe içindeki eski Rum diliyle mevcut kitabenin korunması şartıyla, kubbenin Osmanlı hükümetince yaptırılmasını kabul etmişlerse de, Fransa'da 1848 ihtilallerinden sonra başa geçen Üçüncü Napolyon, eskiden beri bu kitabelerin Latince olduğunu ileri sürerek, Rumca kitabelerin tamamen kaldırılarak, yerine Latince kitabeler konulması şartında direktmiştir.

28 Mayıs 1850'de Fransız Sefiri General Opik Osmanlı Hükümetine, 1740 antlaşmasının 33. maddesinde yer alan, Latinlere verilen yerlerin reddinin talebine karşılık, buraların eskiden beri Latinlere ait olduğunu, gerekirse güvenilir kaynaklarla isbat edebileceğini söylemiştir. Yazar, Fransa'nın Latinler adına ortaya koyduğu hukuku şöyle belirtmiştir:

“Beyt-ü'l-lahim Büyük Kilisesi; Hazret-i 'İsa Aleyhi's-selâmın mevlidi olan mağara ve bunun derûnunda mevki'-i mahsûsuna yeniden bir yıldız 'alâmeti vaz'ı ile mefrûşâtın tecdîd ve tebdili; Kemâme dâhilindeki merkad-ı betül ve [dühn-i kudâs] taşı ve kilise derûnunda mevcûd Hazret-i Meryem'in yedi halkası; Kemâme kilisesi kubbesinin Frenkler tarafından ta'miri hakkı ve bu kilisede her şey'in 1818 senesindeki harîkden evvelki hâle ircâ'ı.”¹⁶⁸

Bu durum, Fransa ve Avrupa'nın her tarafındaki Katolikleri memnun ederken, Rusları ve Osmanlı tebası olan Ortodoksları son derece kızdırmıştır. Fransa Sefiri, bu tebligatı Sadrazam ve Hariciye Nazırı birlikteyken vermiş, bu notanın bir suretini de diğer devletlerin sefirlerine yollamıştır. Fransa bu konuda bütün Katolik devletlerin yanında olmasını istemiştir. Rusya ve Ortodokslar, kendilerine karşı bir Katolik ittifakı oluşturulduğunu anlayarak ona göre hareket etmişlerdir. Rusya, Ortodoks tebayı ayırarak kendi tarafına çekmek için, tahriklere başlamıştır.

¹⁶⁸ Diran KELEKYAN, *age*, s. 278.

Osmanlı Devleti, isteklerinin doğuracağı kötü sonuçları Fransa'ya anlatmaya çalışsa da bunu başaramamış, Fransa bu durumun Katolik âleminde oluşturacağı etkiyi hesaplayarak, Bab-ı Ali'den bir an önce cevap istemiştir. Osmanlı Hükümeti ise zaman kazanmanın faydalı olduğunu düşünmüştür. 22 Kanun-ı Evvel 1850'de bir cevap yazarak, Osmanlı Devleti'nin antlaşma şartlarına bağlılığından ve diğer devletlerin rızası olmadan maddelerde değişikliğe gidilemeyeceğinden, Kudüs'teki mübarek makamlarla ilgili 1740 antlaşmasından önce ve sonra birçok ferman verildiğinden bahsedilerek, bu fermanların incelenmesi için bir komisyon kurulmasının gerekliliği bildirilmiştir.

General Opik, 12 Kanun-ı Sani'de cevaben, Osmanlı Devleti'nin 1740 Antlaşması şartlarına uymasından memnun olduğunu, ancak fermanların incelenmesi için bir komisyon kurulması teklifinin protesto edildiğini, bu durum için hükümete görüş sorulduğunu bildirmiştir.

O sıralarda, yine Katolik olan Avusturya, Bab-ı Ali'ye bir nota göndererek, Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları'nın 13. Belgrat Antlaşması'nın dokuzuncu, Zıştovi Antlaşması'nın 12. maddeleri gereğince, Latin din adamlarının hukuklarının korunması gereğinden bahsederek, 1740'ta Latinlere Kudüs konusunda verilen hakların belirlenmesi için, muhtelif bir komisyon oluşturulmasını teklif etmiştir.

Bu arada Napolyon, General Opik'i, bu konuda kendi isteklerini yerine getirmekte gerekli şiddeti uygulayamadığı gerekçesiyle, azl etmiş yerine Marki dö Lavalet'i Dersaadete sefir olarak göndermiştir. Bu sefirin elinde biri Fransa Hükümeti, diğeri Papa Dokuzuncu Pi'ye ait olan, Katoliklerin hukuklarının iadesi konusunda, iki özel name vardır.

Bu sefirin gelmesiyle, Bab-ı Ali barışçı bir politika izlemeyi uygun görmüştür. Sefir bir nota göndererek, selefi General Opik'in tebliğ ettiği iki notada istenen 1740 Antlaşması'nın maddelerinde değişikliğe gidilmesi isteğinden üzüntü duyulduğunu, ancak bu gibi durumlarda antlaşma maddelerinin açıklığa kavuşturulmasının yararlı olacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine konuyu incelemek üzere bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştır. Komisyon başkanlığına, Hariciye Katibi Emin Efendi getirilmiş, Sefaretin üyeleri Katolik olup, Bab-ı Ali iki Ortodoks komiser bulmuş, biri

Rum Patrikhanesi Logoteti¹⁶⁹ Aristarhi Bey olduğundan, Fransa sefâreti bu işle doğrudan alakadar olduğu için buna itiraz etse de, Bab-ı Ali bu teklifinden vazgeçmemiştir. Komisyonun oluşumu, incelemeleri ve araştırmaları uzun zaman almıştır.

Kelekyan, kutsal ziyaretgâhların Ortodoks ve Katoliklerce ortak tasarruf edilmesi konusunda yarı resmi bir karar bile alındığını belirtmiştir. Rus Çarının, 1851 Teşrin-i Evveli'nde Prens Gagarin ile Dersaadet'e gönderdiği namede, Sadrazam Reşid ve Hariciye Nazırı Ali Paşalarla, sadaret müsteşarı Fuad Efendi'nin izledikleri yoldan şikayet etmesi üzerine, Reşid Paşa komisyonu dağıtmaya mecbur olmuştur. Marki dö Lavalet bu kararı protesto etmiştir.

Rusya ile Fransa'nın, Ortodokslarla Katoliklerin açıktan açığa düşmanlık gösterdiği bu zamanda, Napolyon, imparator olabilmek için bu meseleyi sürekli körüklemiştir. Rusya ve Rum Patrikhanesi ise Ortodoksların haklarının korunmasını Osmanlı Devleti'nden istemektedirler.

Ortodokslarla Katoliklerden oluşan komisyonun dağılmasından sonra, Bab-ı Ali'nin ziyaretgahların her iki mezhepçe müştereken tasarruf edilmesi önerisi, Ortodokslarca kabul edilmeyince, tamamı Müslüman üyelerden oluşan yeni bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun üyeleri, Hâriciye nâzırı Mehmed Ref'et Paşa ile Meclis-i Vâlâ Re'isi Yusuf Kamil Paşa ile sūdûrdan 'Arif Efendi, Rum ili Kadı'askeri Tahsin Bey, Dâr-ı Şûrâ-i 'Askeri a'zâsından Kadı'asker Rüşdi Efendi, Beylikci 'Afif Bey'dir.

Bu komisyonun hazırladığı tutanak, Fransız sefirinin şikâyeti ve huzura kabul edilmesi talebi üzerine geri kalmıştır. Fransa ile uzlaşıldığı sırada, Ali Paşa'nın Rusya maslahatgüzarı ile yaptığı görüşmede, Rusya'nın tadilat talep etmesi üzerine, Lavalet bunu protesto ederek 9 Şubat 1852 tarihine kadar karar tebliğ edilmezse İstanbul'dan ayrılacağını bildirmiştir. İşin bu safhasında, sessizliğe sebep olacağı düşüncesiyle, Rauf Paşa sadarete tayin olunmuş, üç dört gün sonra Reşid Paşa'da Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye riyâseti ile Hey'et-i Vükelâya dâhil olmuştur.

¹⁶⁹ **Logotet (Logothete):** Defterdâr, Muhasebeci.

Yeni kabine Reşid Paşa'nın da tavsiyesi üzerine meseleyi Fransa sefaretinin istekleri doğrultusunda halletmiştir. Alınan kararı yazar kitabına şu cümlelerle yansıtmıştır:

“(1) Latinlerin yalnız kendilerine inhisârını iddi‘â itdikleri ziyâretgâhların onlara i‘âdesi cihetine gidilmeyüb, bu bâbdaki istid‘âlarının redd olunması;

(2) Kemâme Kilisesi büyük kubbesinin her iki mezhebin i‘zâz itdiği bir mahal-i muhît olmasına mebnî yalnız bir tarafa hasr ve tahsîsi câ‘iz olmayub, müşterek tutulması ve küçük kubbesinin kemâfi’s-sâbık Ortodokslarda kalması;

(3) Merkâd-ı hazret-i betülde bi’l-cümle mezâhib ashâb-ı müşterek olduğu hâlde yalnız Latinlerin hâricde kalması münâsib görünmediğinden bunların dahi hâ‘iz oldukları fermân-ı hümayûnlar mazmûn-ı ‘âlisine tevfiken ondan müstefid idilmesi;

(4) Beyt-üllahim Büyük Kilisesi ‘asırlardan beri Ortodoksların elinde olub gerçi Latinler dahi bunun kadimen kendileri tarafından inşa olduğunu iddi‘â ediyorlar isede çünkü kilise derûnunda “Velâdetgâh” mevcûd ve buda müşterek bir ziyâret mahalli bulunduğundan kilise kapılarının bir anahtar ile mezbahın iki anahtarı Latinlere verilmekle beraber, bunların kilise derûnunda – mürûr – dan mâ‘adâ bir hakları olamaması ve sâ‘ir Fransa mutâlibine karşı bir şey yapılmayub istatükonun muhâfazası ve Ortodoks teb‘a-i devlet hakkındaki âsâr-ı teveccüh ve himâyet cümlesinden olmak üzere, merkâd-ı hazret-i betül dâhilinde vâki‘ mescid-i ‘urûcda ötedenberi – yalnız Latinler icrâ-i âyîn eyledikleri hâlde – ba‘demâ Ortodoksların dahi orada icrâ olunması”¹⁷⁰

8 Şubat 1852’de hariciye Nezareti’nden Fransa Sefaretine tebliğ edilen bu kararı kaydettirmek üzere Fransa’ya giden sefir, Paris’te oldukça fazla memnuniyete sebep olmuştur. Napolyon, sefiri Papa’ya göndererek başarılarını tüm Katolik âlemine duyurmak için gösteri bile düzenlemiştir (15 Mart 1852).

Rusya maslahatgüzarına yazılan namede ise bu kararın statükoyu değiştirmeyeceği ve statükonun korunacağı bildirilse de, Rus sefreti bunu yeterli görmeyip, statükonun korunmasına dair bir ferman yayınlanmasını istemiştir. Bu sıralarda Fransız diplomasisi tarafından yapılan gösteriler Ruamları tahrik etmiş, Ortodoksların haklarının alınarak Katoliklere verildiği zannını ortaya çıkarmıştır.

Tinof’un ısrarları üzerine Bab-ı Ali, Marki dö Lavalet’in gidişinden sonra, gizli tutulması şartıyla, statükonun korunacağı mealinde bir fermanı Ortodokslara vermiştir. Her ne kadar gizli tutulmak istense de Nisan 1852’de Fransızların bu fermanı haberleri olmuş ve maslahatgüzar Sabatye, Paris’i bilgilendirmiştir. Ali Paşa’dan bu fermanın bir suretini istese de alamamıştır. Lavalet, ayrılışından önce Ali Paşa ile

¹⁷⁰ *age*, s. 284-285.

yaptığı görüşmede, Latinlere verilen üç anahtarın kullanılmayacağı hususunda şifahen verdiği sözü inkar etmiş ve Fransa'dan bazı Osmanlı memurlarına gönderilen “Lejyon Donör” nişanlarını da sahiplerine teslim etmemiştir.

Bu sıralarda Şarl Manyi adındaki Fransız savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu geminin içine vapur aletleri takılarak kapaklı haline çevrilmesinden dolayı, boğazdan geçmesi konusunda tereddüt yaşanmıştır. Sonuçta, Napolyon'un şahsi ısrarları ve diğer devletlerin sefirlerinin geçişte bir mahzur görmemeleri sebepleriyle, geminin geçişine izin verilmiştir.

1852 Ağustosunda büyükelçi olarak gelen Marki dö Lavalet, 8 Şubat'ta, kendilerine tebliğ edilen kararın uygulanmasını istemiş ve sonunda Divan-ı Hümayun Beylikçisi Afif Bey Kudüs'e gönderilmiştir. Marki dö Lavalet, Ortodokslara verilen fermanın, Katolik âleminde oluşturacağı kötü etkiden dolayı, Kudüs'te okutturulmamasını istemiştir. Hükümet fermanın sadece mahkemede tescil edilmesiyle yetinmek istediye de bunda da başarılı olamamıştır.

Afif Bey'in Kudüs'e varmasıyla beraber, bir tarafta Ortodokslar diğer tarafta Katolikler sevinç gösterileri yaparken, kimileri Rusya'nın kimileri de Fransa'nın yenilgisinden bahsetmektedirler. Konsolosların da Kudüs'e gelmeleriyle artan gösteriler ve ısrarcı istekler üzerine Afif Bey, Dersaadet'ten görüş istemiş, sonuçta her iki fermanın da ayrı ayrı okutulması emredilmiştir. Ancak Ortodokslara okunan ferman özellikle az adamın olduğu bir topluluk huzurunda okunmuştur. Beytullahim'deki kilisenin anahtarları Latinlere verilmiş ve hükümetçe yaptırılan yıldız alameti de yerine asılmıştır.

Latinlere başka, Ortodokslara başka ferman verme sorununun bu kadarla da bitmediğini belirten Kelekyan, 1852 Kanun-ı Evveli'nde imparator olan Üçüncü Napolyon'un diğer hükümdarlar tarafından tebrik edilirken “İyi kardeş” diye anıldığını, ancak Çar Nikola'nın “İyi dost” diye hitap ettiğini vurgulamıştır. Hatta Napolyon'un, Rus sefiri Kiselef'e, Çarın “İyi dost” hitabından dolayı ayrıca teşekkür ettiğini, insanların kardeşlerini seçemeyeceğini, ancak dostlarını seçebileceğini belirten bir hitapta bulunduğunu belirtmiştir.

Çar'ın, İngiltere ile iyi münasebetler kurmak istediğini, 9 Kanun-ı Sani 1853'te Gran Düşes Helen tarafından verilen bir suarede¹⁷¹, İngiliz Sefirine belirttiğini açıklayan Kelekyan, Çarın Osmanlı Devleti hakkındaki görüşlerine sefirin şöyle cevap verdiğini vurgulamıştır:

“Haşmetme'âb! Hasta adam diyorsunuz; kerîm-ü'ş-şiyem, 'ulvî cenâb ve zî kuvvet olan bir zâtın hasta ve za'îf olan bir adamı muhâfaza ve sıyânet eylemesi lâzım geleceğini afvınıza mağrûren beyâna müsâra'at eylerim”¹⁷²

Çar Nikola, Fransa'yı devre dışı bırakarak, Osmanlı'yı İngiltere ile bölüşme teklifinde bulunmuştur. Buna göre, İngiltere Mısır ve Girit'i alacak, Rusya da kendi himayesine Boğdan, Eflak, Sırbıye ve Bulgaristan'ı alacaktı. Çar, İstanbul'u zapt etmek arzusunda değilse de emaneten idaresi altına almak istemektedir.

İngiltere ile bu meseleleri görüşürken, Fransa ile de temaslarda bulunan çar, Kutsal Yerler Sorununu birlikte çözmekten duyduğu memnuniyeti ve Napolyon'a olan muhabbetini, Fransız Sefiri General Kastel Bajak'a beyan etmiştir.

İngiltere, çarın tekliflerini reddetmesi için Sir Hamilton Seymır (Hamilton Seymour)'a talimat vermiştir. Sir Hamilton Seymır'ın Rusya'nın Kudüs Meselesi dışındaki siyasetini anlayamadığının, dönemin resmi evraklarından anlaşıldığını belirten Kelekyan, İngiltere'nin Kutsal Yerler Sorunu konusunda Fransa ve Rusya arasındaki durumu takip ettiğini, Küçük Kaynarca'da belirtilen Ortodoksların Rusya tarafından korunmasına da itiraza gerek olmadığını düşündüğünü vurgulamıştır. Ancak yazara göre, Rusya'nın gerçek niyeti daha sonra ortaya çıkmıştır.

Rusya'nın askeri tedariklere başlaması endişeye sebep olmuş, Sir Hamilton Seymır, Neslerod ve bizzat Çar Nikola ile yaptığı görüşmelerde edişelerini beyan etmiştir. Aynı endişeleri Fransız Sefiri de dile getirmiştir. Rusya, bu durumun Kutsal Yerler Meselesi ile ilgili olmadığını, durumun Rus bandırasına (bayrağına) yapılan hakarete karşı alınan bir tedbir olduğunu belirtmiştir.

Rusya, Kutsal Yerler Sorunu'nun çözümünde, Ortodoks hukukunun yerle bir edildiğini, Beytüllahim'in anahtarlarının Latinlere verilmesinin, doğuda Latinlerin

¹⁷¹ **Suare:** Akşam yemeğinden sonra yapılan toplantı.

¹⁷² *age*, s. 291.

Ortodokslara galip gelmesi olarak algılandığını belirtmiştir. Buna bir çare olarak askeri tedbirlerin alındığını beyan eden Rusya, Fransa'nın Rusya gibi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı duymadığını, isteklerini yerine getirmek için Osmanlı sularında yüzdürdüğü gemileri ve toplarını kullandığını belirtmiştir. Rusyaca cephesinden bu askeri tedbirlerin amacı ve sebebi maddi değil manevi olarak belirtilmiştir. Bunun için çar son olarak, sorunu anlaşma yoluyla çözmek gayesiyle, Prens Mençikof'u olağanüstü elçi olarak Dersaadet'e göndermiştir.

295. sayfada Kelekyan, kısaca Prens Mençikof ve beraberindeki heyete değinmiştir. Mençikof'un çar sülalesinden, "Fehametlü" unvanına sahip bir prens, Bahriye Nazırı, Baltık Filosu Kumandanı ve Finlandiya Genel Valisi olduğunu vurgulamıştır. Heyette ise, birçok amiral ve generallerin yanı sıra diplomasi memurları bulunmaktadır. Heyetin içindeki önemli şahsiyetlerden bazıları; Prens Galiçin, Kont Dimitri dö Neslerod, Karadeniz Filosu Kumandanı Amiral Karnilof, Beserabya Ordusu Komutanı General Nikopoçenskiy'dir.

Mençikof'un Dersaadet'teki ziyaretlerini özet bir şekilde değerlendiren Kelekyan, onun Teşrifat-ı Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı ziyaret etmekten kaçınmasından dolayı, Fuad Paşa'nın görevden alınarak yerine, Refet Paşa'nın atanması konusu üzerinde durmuştur. Mençikof'un görevinin yalnız Kudüs-i Şerif maddesinin düzeltilmesi konusunda olduğu Rusya tarafından belirtildiği halde, İngiliz ve Fransız maslahatgüzarlarının işi daha üst derecelerde görerek, meselenin önemini devletlerine haber verdiği de Diran Kelekyan'ın bu bahiste ele aldığı hususlar arasında yer almıştır. İngiliz Sefiri Lord İstratford 1853 Nisan başlarında Paris ve Viyana'ya uğrayarak, İngiltere'nin politikasını ve Kudüs Meselesi konusundaki düşüncelerini izah etmiş ve görevine dönmüştür. Aynı şekilde Fransa'nın yeni sefiri Mösyö Dölakur'da orta elçi sıfatıyla Dersaadet'e gelmiştir.

Kutsal Yerler Sorunu konusunda her taraftan Rusya'nın memnun edilmeye çalışıldığını vurgulayan yazar, Fransa'nın bile barışın korunması için bu konuda Rusya'ya bazı ayrıcalıkların verilmesini kabul ettiğini belirtmiştir. Bu esas üzerine sorun müzakere edilerek şu kararları içeren bir ferman yayınlanmıştır:

“(1)Kemâme'nin mesârifi taraf-ı hazret-i padişâhîden ihsân buyurularak ta'mîri;

- (2) Beyt-ü'l-lahim Kilisesi kapularıyla bir anahtarının Latinlerde bulunmasını;
- (3) 1847 de zâyi' olmuş olan yıldız 'alâmetinin – Hristiyanlara bir yâdigâr olmak üzere – taraf-ı devletden yapıdırılıb yerine konulmasıyla hiç bir kavmin yeni bir hak iktisâb itmiş 'add olunamayacağı;
- (4) Merkâd-ı betülde evvelâ Rum sâniyen Ermeni sâlisen Latinlerin sıra ile icrâ-i ayîne idecekleri;
- (5) Beyt-ü'l-lahimde Frenk Manastırına mulâsık olan iki bağçenin bilâ hakk-ı rüchân Rumlarla Latinler tarafından idâre olacağı;
- (5) Ve'l-hâsıl her mezheb azhâbının müştereken veya münferiden mutasarrıf oldukları ziyâretgâhları kemâ-fi's-sâbık muhâfaza ve tasarruf idecekleri”¹⁷³

Yazar, bu üçüncü fermanla işin basit görülmediğini, aksine bazı alanların biraz daha belirsizlik içinde bırakıldığını belirtmiştir.

Prens Mençikof'un, böyle bir ferman için İstanbul'a gelmediğini vurgulayan Kelekyan, onun Osmanlı Devleti'ne bir ültimatı vererek, çarın Osmanlı tebasındaki Ortodoks Rumların meşrû hamisi olmasını kabul etmesi şartıyla, Padişaha Rusya'nın daimi ittifakını teklif ettiğini yazmıştır. Anadolu ve Rumeli'de 12000000 Ortodoks olduğunu ve Rumeli'de Gayrimüslimlerin Müslümanlardan fazla bulunduğunu vurgulayan yazar, kabul edilmesi durumunda bunun çok önemli sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.

Mençikof'un Dersaadet'e gelmesiyle tavırlarından şüphelenen İngiltere sefiri, Amiral Dundas kumandasındaki İngiliz donanmasını celb etmiş, Fransız donanması da 20 Mart'ta Tulon'dan hareket etmiştir. Ültimatın Bab-ı Aliye tebliğinden sonra, İngiltere ve Fransa'nın bu isteklere karşı çıkılması konusundaki destekleri de alındıktan sonra, Refet Paşa tarafından taleplerin reddedildiği kararı Rus heyetine bildirilmiştir.

Devletin siyasetinin Reşid Paşa'nın elinde olmasını isteyen Mençikof, Osmanlı Devleti'nden Sadrazam Mehmed Ali Paşa ile Refet Paşa'nın azlini, Reşid Paşa'nın sadrazam yapılmasını talep etmiştir. Mençikof'un bu talepte bulunmasında, Rusya sefaretindeki tercümana Bab-ı Ali tarafından hediyeler verilmesinin etkili olduğunu vurgulayan Kelekyan, Rus politikasına karşı çıkan ve Osmanlı-Fransız-İngiliz ittifakını savunan Reşid Paşa'nın Hariciye Nezaretine tayininde Mençikof'un çaba harcamasını,

¹⁷³ *age*, s. 297.

Bab-ı Ali ve İngiliz Sefaretinin başarısı olarak görmüştür. Bununla birlikte, yazar, Sadrazamlığa Giritli Mustafa Naili Paşa'nın tayin edildiğini söylemektedir.

20 Mayıs'ta Reşid Paşa'nın başkanlığında oluşturulan meclisin, Rusya'nın ultiatomunu toplam 44 oyun 42'sinin desteğiyle reddettiğini¹⁷⁴ vurgulayan yazar, Mençikof'un Mayıs'ın ikinci¹⁷⁵ günü Rusya sefaretinin arma ve sancağını alarak Dersaadet'ten ayrıldığını belirtmiştir. 31 Mayıs'ta Kont Neslerod son bir teşebbüste bulunsa da başarılı olamamıştır. Birkaç gün sonra, Prens Gorçagof'un emri altındaki Rus ordusu, Paskiyeviç'in kumandasında Boğdan'a girmiş ve Tuna'ya kadar bütün şehirleri işgal etmiştir.

Ruslar büyük devletlere gönderdiği mektuplarda, Osmanlı Devleti'ne karşı tecavüzi bir savaş düşünmediklerini, bekledikleri manevi teminatları Bab-ı Ali'nin vermemesinden dolayı, bu manevi teminatları almak için buna mecbur kaldıklarını belirtmişlerdir. Osmanlı Devleti, Rus askerinin topraklarına girmesini protesto ettiğinde, Viyana'da bir konferans düzenlenerek uzlaşmaya yönelik bir protokol düzenlenip taraflara tebliğ olunsa da Osmanlı Devleti bunu kabul etmemiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Prut Nehri'ni geçmesini, anlaşmanın bozulması olarak görerek, Rusya'ya savaş ilan etmiştir.

Kelekyan, Reşid Paşa'nın, aynı Mısır Meselesi'nde Tanzimat Fermanını ilan ettirerek Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı bir teveccüh oluşmasını sağladığı gibi, bu meselede de Osmanlı içerisindeki ve dışındaki Hristiyanların güvenlerini sağlayabilmek için, 6 Haziran'da bir hatt-ı hümayun yayınlattığını belirtmiştir. Mezhep serbestliğini yasal bir zemine oturtan bu hatt-ı hümayun, içeride ve dışarda büyük bir etki oluştursa da Rusya için önem arz etmemiştir.

Rusya, Avusturya ve Prusya'nın kendisine yardım edeceğini, Ren sınırlarına yığınak yaparak, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yardımının önünü alacaklarını ummuştur. Ancak Avusturya, topraklarının Rusya tarafından işgalinden endişe

¹⁷⁴ Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 5, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 230. KARAL, meclisin toplam sayısının 46, red oyunun 3 e karşı 43 olduğunu, belirtmiştir.

¹⁷⁵ Fahir ARMAOĞLU, *age*, s. 237. Bu tarih, adı geçen eserde, 21 Mayıs olarak belirtilmiştir.

etmektedir. Prusya, Avusturya'nın Alman ittifakındaki gücünü zarara uğratmak için Rusya'ya yaklaşmak istese de buna resmi bir şekil verememiştir.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yapacağı savaşa dini bir şekil vermek istediğini belirten yazar, çarın Yunanistan'ı yanına çekmeyi başardığını yazmıştır. Ayrıca Rusya, Osmanlı sınırları içerisindeki Ortodoksları isyana teşvik etmiştir.

İngiltere ve Fransa'nın teşvikiyle harekete geçen Osmanlı Devleti, Serdar Ömer Paşa'nın komutasında güçlü bir orduyu bölgeye sevk etmiştir. Prens Gorçakof'u, işgal ettiği yerleri terk etmesi konusunda, ihtar eden Ömer Paşa, red cevabı üzerine Tuna'yı geçerek Küçük Eflak'ı almıştır. Diğer bir ordu da Karadeniz kıyısındaki Sen Nikola kalesini Ruslardan almıştır.

Beklemediği bir direnişle karşılaşan çar, Sen Nikola kalesini kaybedince, hemen donanmasına hareket emri vermiş ve Amiral Nahimof komutasındaki donanma, 30 Teşrin-i Sani tarihinde Sinop'taki Osmanlı donanmasını yok etmiştir. Ruslar, Osmanlı savaş gemilerinin Batum yoluyla, o sıralarda Kafkasya'da ayaklanan Şeyh Şamil'e yardım götürdüğünü iddia etmişlerdir. Bu baskın sonunda yalnız Taif Vapuru, zarara uğramış şekilde, Dersaadet'e ulaşabilmiş, donanma komutanı Bozcaadalı Hüseyin Paşa şehit, Osman Paşa ayağı sakatlanarak esir düşmüştür.

Tarihe Sinop Baskını diye geçen bu olayla, artık Osmanlı-Rus savaşının başladığını vurgulayan Kelekyan, Çanakkale Boğazı önlerinde bulunan İngiliz ve Fransız donanmalarından yardım istendiğini belirtmiştir. Bu donanmalar Karadeniz'e geçerek, Rus donanmasını takip etmişler, Yunanlıları baskı altında tutmak için, Pire Fransızlarca kuşatılmış, Yunan Kralı Otton ise bunun üzerine Osmanlı sınırındaki çeteleri geri çağırılmaya mecbur kalmıştır. 27 Şubat 1853'te Üçüncü Napolyon ve Kraliçe Viktorya çara, Osmanlı toprak bütünlüğüne saygı duyarak buraları terk ve padişahın kendi tebasıyla ilişkilerinin bağımsızlığını kabul etmesini içeren bir ultimatoma göndermişlerdir. 19 Mart'ta tebliğ edilen bu ultimatoma, çar cevap verme gereği duymamıştır.

Sent Arno ve Lord Rağlan kumandasındaki İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan ordu Gelibolu'yu üs edinmiştir. Bu sıralarda Rusların Silistre'yi kuşatarak, Dersaadet'e yürüme ihtimalleri üzerine, bu ordu, henüz hazırlıklarını tamamlamadığı

halde, Varna'ya gitmiştir. Rusların işgalinde olan Tuna yolunu çevirerek, Rusları kuşatan müttefik ordusu, 1853 Haziranı'nda Rusların geri çekilmesini ve Silistre kuşatmasının kaldırmasını sağlamıştır.

Rusların Avusturya ittifakını şiddetle istediklerini belirten yazar, buna karşın Avusturya Hariciye Nazırı Kont Buol'un ne Rusya'ya ne de Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifakına yanaşmadığını vurgulamıştır. Eflak ve Boğdan'ı geçici olarak işgal eden Avusturya, bu konuda Osmanlı Devleti ile 14 Haziran'da bir mukavele imzalamıştır. Bu meselede Avusturya tüm devletlere karşı Tuna'nın koruyuculuğu görevini üzerine almıştır.

İngilizlerin teklifiyle Sen Arno kumandasındaki donanmanın, Rusların elindeki Sivastapol Limanı'nı tahrip etmesi kararlaştırılmıştır. Böylece bu limanın tahribiyle Rusların Karadeniz'deki egemenlikleri sona erecek, Karadeniz'in tarafsızlığı sağlanacak ve İstanbul kurtarılacaktır.

Yazar, 7 Eylül'de, 30000 Fransız, 20000 İngiliz ve 7000 Osmanlı askerinden oluşan gücün Varna'ya sevk olunmak üzere vapurlarla gönderildiğini, oradan da dört gün zarfında Kırım'ın batı sahilinde, Sivastapol'un biraz ötesinde karaya çıkarıldığını belirtmiştir. Prens Mençikof'un ordusu ise Kırım ve Sivastapol arasındaki Alma Çayı kenarlarıyla arka tarafta konuşlanmıştır.

20 Eylül'de Sen Arno, Rus ordusuna hücum etmiş ve büyük başarılar kazanmıştır. Kanrober ve Boske tarafından kumanda edilen askerler, Alma sahilini alarak, Ruslar işgal ettikleri yerleri terke mecbur etmişlerdir. Böylece Sivastapol yolu ele geçmiştir.

Sivastapol'un içi dar, uzun bir körfezin güney sahilinde olduğunu belirten Kelekyan, müttefik güçlerin bir türlü burayı kati bir şekilde kuşatacak tedbirleri alamadıklarını vurgulamıştır. Sen Arno'nun 20 Eylül'de ölümüyle yerine geçen Kanrober'in mütereddid tavırları sebebiyle vakit kaybedilmesi, Rusların, Nahimof ve Kornilof adlarındaki amiraller ve Kaymakam Tutlebin'in teşebbüsleriyle hayretverici koruma tedbirleri almalarına sebep olmuştur. Rus filosu körfez içinde batırılmıştır. Böylece müttefik gemileri şehre yaklaşamadıkları için, şehir savaş gemilerinin top

menzilinın dışına çıkarılmıştır. Ruslar şehrin güneyinde istihkâmlar kurmuşlar, Malakof ve Yeşil Tepe tabyaları kısa zamanda şöhret olmuştur.

Prens Mençikof'un, sürekli gelen askerlerle takviye edilen ordusuyla serbestçe hareket etmesinin can sıkıldığını belirten yazar, Balaklava'da 25 Teşrin-i Evvel'de, müttefik güçlere açtığı savaşta, Kont Kardiğan komutasındaki İngiliz süvari birliğini yenilgiye uğrattığını, 5 Teşrin-i Sani'de Akkirman'da İngiliz güçlerini yok etmek üzereyken, General Boske'nin imdada yetişmesiyle kurtulduklarını vurgulamıştır.

Rusya'ya karşı Avusturya'nın yardımı konusunda, İngiltere ve Fransa baskılarını artırırken, Prusya, Alman Birliğinin saldırılarına karşı Avusturya'ya ettiği yardımın Eflak ve Boğdan için de genişletildiğini, 26 Teşrin-i Sani'de bildirmiştir. 9 Kanun-ı Evvel'de Alman Diyet Meclisi, Alman hükümetleri namına Avusturya'yı temin etmiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Avusturya'nın nefret ettiği Piyomente Hükümeti ile irtibata geçmiş, Avusturya ile de 2 Kanun-ı Evvel'de Viyana Kongresi ile sulh şartlarını belirlemiştir. Buna göre Avusturya, evvelce oluşturulan anlaşmadan ayrılmayacağını, Rusya ile yalnız başına müzakerelerde bulunmayacağını, Eflak ve Boğdan'a saldırı durumunda buraları koruyacağını kabul etmiştir. Yazar, Avusturya'nın bu zamandaki mevkisinin “*Bir ordu ve bir fikir*” (*Une armée, une idée*)¹⁷⁶ tabiriyle vasıflandırıldığını vurgulamıştır.

Kelekyan, Sivastapol'da savaş devam ederken, kış şartlarının büyük zorluklar çıkarttığını ve kolera salgınının müttefikleri zor durumda bıraktığını, hatta hastaların bir kısmının Dersaadet'e getirildiğini belirtmiştir.

18 Ağustos 1853'te İngiltere-Fransa ve Avusturya arasında gönderilen notalar neticesinde, bu üç devlet, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkileri güçlü ve emin kılmak için, şu esasları belirlemiştirler:

- 1- Rusya'nın Eflak, Boğdan ve Sırbistan üzerindeki himayesi kaldırılacak, Osmanlı padişahlarının bu topraklara verdikleri hak ve imtiyazlar Avrupa devletlerince korunacak ve bu durumun ayrıntıları daha sonra bu devletlerle Bab-ı Ali arasında yapılacak bir muahede ile belirlenecek,
- 2- Tuna'daki seyr-i sefer serbestliği, Viyana Kongresi'ndeki kararlara göre devam edecek,

¹⁷⁶ Diran KELEKYAN, *age*, s 309.

3- 12 Temmuz 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesi, Avrupa güçler dengesine göre yeniden düzenlenecek,

4- Rusya'nın Osmanlı tebası içindeki, hangi mezhepten olursa olsun, himaye hakkından vazgeçecek ve bu Hristiyan tebanın haklarının, padişahın egemenlik haklarına halel getirmemek şartıyla, Fransa, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya devletlerince müştereken korunacak.

Bundan başka, Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti Rusya ile barış şartlarını aralarında tayin ve savaşın durumuna göre değiştirebilecekleri konusunda anlaşma imzalamışlardır. Bu şartlar Rusya tarafından kabul edilmedikçe, Rusya'nın ortaya koyduğu şartların dikkate alınmayacağını da dile getirmişlerdir.

Kelekyan, Baltık Denizi'nde, Baraguy Diliye (Baraguy d'Hilliers) komutasındaki bir Fransız donanmasının, 16 Ağustos 1854'te, Aland Adası'nda Bomarsund denilen yeri alması karşılığında ona Fransa Hükümeti tarafından mareşal rütbesi verildiğini belirtmiştir.

Kış mevsiminde Fransız diplomatlarından bazılarının savaşa son verilmesi fikrini bile düşündüklerini vurgulayan yazar, Üçüncü Napolyon'un büyük bir galibiyet kazanılmadıkça mevkisinin bozulacağı kanaatinden dolayı savaşa devam etme arzusunda olduğunu belirtmiştir. Donanmalar fırtınalardan hasar gördüğünden ve Sivastapol'un bir türlü karadan ve denizden kuşatılmadığından dolayı, savaştan çekilmek İngiltere ve Fransa'nın siyasi nüfuzunu yıkacaktır. Bunun için Piyomente hükümetinin ittifakı kabul edilmiştir.

Avusturya'nın iki tarafı idare eden politikasından usanan İngiltere ve Fransa Piyomente'nin ittifakını kabul etmişlerdir. Piyomente ise İtalyan birliği konusunda Avrupa'nın dikkatini çekmek ve büyük devletlerden bazılarının desteğini istemektedir. Sonuçta, İtalya'nın önceki teklifleri kabul edilerek 26 Kanun-ı Sani 1855'te imzalanan muahede ile İngiltere ve Fransa tarafından Kırım'a 15000 İtalyan askeri gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Sivastapol Kuşatması'nın kesin bir sonuca ulaştırılması kararı üzerine Fransa, Cezayir'den yeni kuvvetler tertibiyle kuşatma ordusunun sayısı 130000'e çıkarılmış, General Niyel bölgeye gönderilmiş, Cezayir Valisi General Pelisyé, Kanrober'in yerine başkumandan tayin edilmiştir. Hatta Napolyon bir aralık bizzat kendisi Sivastapol'a gitmek istese de İngiltere'nin tavsiyesi üzerine bu karardan vazgeçmiştir.

Birinci Nikola 2 Mart 1855'te vefat etmiş ve yerine İkinci Aleksandır geçmiştir. İkinci Aleksandır savaşı başlatmadığı için, barışa müsait bir zemin olduğu düşünülmüştür. Ancak müttefikler barış şartlarını sunmadan, daha müsait bir hal ve yer tutabilmek için, Sivastapol'u almasalar bile savaşta başarı kazanmak istemektedirler. Bu amaçla General Pelisye 6 Haziran'da Sivastapol'u bombardıman altına almış, 7 Haziran'da da emri altındaki orduya hücum emrini vermiştir.

Yeşil Tepe Tabyası alındıktan sonra Malakof Tabyası'na hücum edilmiş, burası Fransızlarca işgal edilse de daha sonra Ruslar karşı saldırıyla burayı geri alarak büyük zaiyat verdirmiştir. Rusya tarafı da sabırsızlanmaktadır. Çünkü Nahimof ve Kornilof son savaşlarda ölmüş, Tutlebin ağır yaralanmıştır.

İkinci Aleksandır Gorçakof'a müttefik ordularına hücum emrini vermiştir. Müttefik orduları Piyomente askerinin vasıtasıyla Rusları püskürtmüş ve Sivastapol'a yaklaşarak top ateşine tutulmuştur. 17 Ağustos'tan 21 Ağustos'a kadar top ateşine tutulan Sivastapol'da günde yaklaşık olarak 1000 Rus askeri ölmüş veya yaralanmıştır. 5 Eylül'de başlayan bombardıman ertesi güne kadar devam etmiş, 8 Eylül'de daha da şiddetlenmiştir. Şehrin bazı yerlerinde yangınlar başlamış, barut dolu iki gemi limanda havaya uçmuş ve sonunda Pelisye hücum emrini vermiş ve savaş akşama kadar sürmüştür. Akşam Rus istihkâmları ele geçince ertesi gün Gorçakof, ordusuna şehri terke izin vermiştir. Vali Osten Saken şehri en son terk ederken 10 Eylül'de, yani 332 gün kuşatma ve 3 kanlı savaş ve 3 kere de kanlı hücumdan sonra şehir müttefik güçlerin eline geçmiştir. Pelisye'ye derhal mareşal rütbesi verilmiştir.

Bu sırada Ruslar Kafkasya'nın güneyinde Bayandori, Akalçık, Baş Kadıklar'de galibiyetler alarak, 27 Teşrin-i Sani 1855'te Kars kalesini almışlardır.

Kelekyan, Sivastapol'u kaybetmekle Rusya'nın savaşı kaybetmediğini, savaşa devam etme arzusu olduğu halde Fransa'yı ittifaktan ayırmak için Paris'teki adamları vasıtasıyla barış öncesi mesai harcadığını belirtmiştir. Paris'e sergi için gelen Avusturya diplomatları da barış tavsiyesinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, Rusya'nın ihtiraslarına devam edemeyecek hale gelebilmesi, Sardunya-Piyomente ise batılı devletlerin dostluğunu kazanabilmek için savaşın devamından yanadırlar. İngiltere ise, Rusya'nın Karadeniz'deki deniz gücünü yok etmeyi, Kafkasya'nın Rus hakimiyetinden

kurtulmasını ve Baltık'ta Rusların yükselmesine engel olmayı istemektedir. Hatta Baltık meselesinde, yeni İsveç Kralı Oskar ile iki seneden beri yapılan görüşmeler sonucu, 21 Teşrin-i Evvel 1855'te Fransa, İngiltere ve İsveç arasında bir ittifak dahi kurulmuştur.

Bütün bunlara rağmen, savaşa gönderdiği 300000 askerinin üçte ikisini kaybeden ve kendi kamuoyunda İngiltere hesabına çalışmakla suçlanan Üçüncü Napolyon barış istemektedir. Hatta ona karşı, biri Piyanolu namında İtalyan ve diğer Belmar isimli bir Fransız tarafından iki suikast girişimi olmuştur.

Rus çarının barışa taraftar olduğunu vurgulayan yazar, Rusların Fransa'ya bir düşmanlık beslemedikleri halde, Avusturya'ya kinlendiklerini belirtmiştir. Fransa İngiltere'yi barışa sevk için, baharda savaşın genele yayılması için Polonya'nın Rusya ve Avusturya'ya karşı silaha davet edilmesi gerekliliğinden bahsetmiştir. Fransa'nın bu kargaşada Belçika'yı zapt etmek istediğini anlayan İngiltere, elverişsiz şartlar altında da olsa Rusya ile müzakereyi kabul etmiştir.

1855 Teşrin-i Sanisi'nde en zor durumda olan devletin Avusturya olduğunu vurgulayan Kelekyan, İtalya Kralı Viktor Emanuel ile Kavur'a Paris ve Londra ziyaretleri sırasında gösterilen sevgi ve saygının, Avusturya'yı Fransa'ya yaklaştırmaya ve çarı barışa mecbur etmek için yapılacak siyasi toplantılara katılmaya mecbur ettiğini belirtmiştir.

Avusturya, çara bir ultimatom yollamayı, şayet bunun hükümlerini kabul etmezse Avusturya'nın müttefiklerin yanında savaşa katılacağına bildirilmesini teklif etmiştir. Hazırlanan ultimatomda İngiltere'nin önemli gördüğü noktalar hakkında çok hafif şartlar konulmuştur. Karadeniz Meselesi'nde uluslararası bir düzenleme yerine Osmanlı ile Rusya arasında bir uzlaşmayı içeren maddeye İngiltere'nin itiraz etmesi üzerine, yapılan müzakereler sonucunda 16 Kanun-ı Evvel 1855'te ultimatom çara gönderilmiştir. Metinde 17 Kanun-ı Sani'ye kadar cevap verilmesi, aksi takdirde Avusturya'nın müttefikler tarafında savaşa dahil olacağı belirtilmiştir. Bu ultimatomu göre:

- 1- Tuna hükümetleri büyük devletlerin koruması altına girecek, bu hükümetler içişlerini bu devletlerin himayesinde düzenleyecekler ve büyük devletlerin onayı olmadan Osmanlı Devleti buraya asker sokamayacak, sınır Besarabya tarafında düzeltilecek,

- 2- Tuna'da seyr ü sefer serbestisi anlaşma devletlerinin gözetimi altında devam edecek,
- 3- Karadeniz tarafsız hale gelecek, bunun için Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan mukavele barış antlaşmasına eklenecek, Osmanlı Devleti Avrupa Devleti sayılacak, Osmanlı Devleti'yle Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Sardunya Devletleri'nden birisi arasında anlaşmazlık olursa diğer dört devletin incelemesine arz edilecek, Boğazların kapalılığı esası yeniden ilan edilecek,
- 4- Osmanlı tebası olan Hristiyanların hakları, Padişahın egemenlik haklarına hanel getirmeyecek bir surette kabul ve ilan edilecek, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki kararı Rusyaca kabul edilecek,
- 5- Savaşın tarafları Avrupa siyasetine ait genel menfaatlere değinen şartlar ileri sürme hakkına sahip olacaktır.

Kelekyan Rusya'nın savaşa karar verdiği düşünöldüğü bir ortamda, Prusya Kralı'nın, savaşın genel bir savaşa dönüşeceğinden endişe edip, Rusya'ya ultiyatomu kabul etmesini tavsiye eden bir mektup gönderdiğini sözlerine eklemiştir.

Bütün bu görüşme ve uyarılar sonucu, Çar İkinci Aleksandır 16 Kanun-ı Sani 1856'da barışı kabul etmiştir. 25 Şubat'ta, barış şartlarının görüşölmesi için, Viyana Kongresi'nden sonraki en önemli kongre, Paris'te toplanmıştır. Kelekyan toplantıya katılanları şöyle belirtmiştir:

“Üçüncü Napole'on nâmına Hâriciye Nâzırı Kont “Valveski” ile “Baron dö Burkuney”, İngiltere tarafından Lord “Kuvley” Avusturya tarafından Kont “Bu'ol” ile Baron “Honber” Rusya tarafından “Prens Orlof” ile Baron “Bronov”, “Piyemonte” hükümeti nâmına Kont “dö Kavur” ile Marki “Villa dö Marina” Devlet-i ‘Aliye cânibinde ‘Ali Paşa ile Cemil Efendi işbu kongreye murahhas ta'yîn olundular.”¹⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin böyle bir kongreye ilk defa iştirak ettiğini vurgulayan Kelekyan, müzakerelerin çok hızlı bir şekilde gerçekleştiğini, anlaşmanın zaten önceden oluştuğunu belirtmiştir. Yazar, Üçüncü Napolyon'un Rus üyelere gösterdiği dostane tavırları ve hürmeti görenlerin, bu üyelerin yenilen bir devletin temsilcileri olduğuna inanamayacağını vurgulamıştır.

Murahhaslar onuruna büyük ziyafetler verildiğini belirten yazar, 16 Mart'ta Üçüncü Napolyon'un bir oğlu olduğunu, bunun onu mutlu ettiğii gibi, Avrupa'daki hükümdarlar nezdinde de nüfuzunu artırdığını söylemiştir. Sonuçta 30 Mart'ta Paris Antlaşması imzalanmıştır.

¹⁷⁷ *age*, s. 321.

Paris Antlaşması imzalanmadan önce Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'nin kabul edilmiş esaslara riayetini ve Gayr-i müslim teba hakkındaki adaletçi hissini ispat için, daha önce 1853 yılı haziranında Mençikof'a verilen hatt-ı hümayundaki Hristiyan tebaya tanınan mezhep özgürlüğünü yeniden ilan ve Paris Kongresi üyelerine tebliğ etmiştir. Islahat Fermanı adıyla bilinen bu fermanın öneminin büyüklüğünü, Paris Kongresi'ne katılan üyeler de onaylamıştır.

Kelekyan, bu ferman ile aslında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun, biraz daha açık bir suretle tekrar edildiğini vurgulamıştır. Bu ferman, herkesin kanun önünde eşit olduğunu, özel ve ortak tasarrufların korunmasını, bütün tebanın kamu hizmetlerine alınmasını ve askeri hizmetlere tabi tutulmasını, dini serbestliği, vergilerin eşit düzenlenmesini ve dağıtılmasını, hükümet tarafından alınıp toplanmasını, mahkeme huzurunda eşitlik esasına uyularak şahitlik edilmesini, her türlü karma ticaret, ceza ve cinayet davalarının görülmesi için karma mahkemelerin oluşturulmasını, Hristiyan cemaata ait ayrıcalıkların ve serbestliklerin yeniden gözden geçirilmesini, nahiye ve eyalet meclisleri ile Mecalis-i Ahkam-ı Adliye'ye Hristiyan cemaat tarafından vekiller tayinini, resmi evrak ve yazılarda Hristiyanlar hakkında namus ve haysiyetlerini küçük düşürücü sözler ve tabirler kullanılmamasını, onlara rütbe, nişan ve memurluklar verilmesini içermektedir. Yazar fermanın, her türlü suistimalin yasaklanmasını, rüşvet alma ve verme, hırsızlık ile ilgili kanunların şiddetle uygulanmasını ve buna benzer bazı maddeleri de içerdiğini belirtmiştir.

Yazar, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nın yedinci maddesine göre, antlaşmaya imza atan devletlerin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıdıkları gibi, padişahın da buna karşılık, yayınladığı fermanla tebasının hukukuna riayet edeceğini taahhüt ettiğini belirtmiştir. Yine bu antlaşmanın dokuzuncu maddesinde, imzacı devletlerin, tek başına veya müştereken, padişahın tebasıyla olan ilişkilerine ve Osmanlı Devleti'nin idaresine karışamayacakları da tasdik edilmiştir. Boğazların ve Karadeniz'in tarafsızlığı, Rusya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de hiç bir tersane inşa edemeyeceği de 10 ve 14. maddelerle onaylanmıştır.

Antlaşma'nın 15 ve 16. maddelerinin, Tuna'da serbest dolaşımı temin ettiğini belirten yazar, bu serbest dolaşımı uygulamak için uluslararası bir komisyon kurularak görevlendirileceğini vurgulamıştır.

20 ve 29. maddelerde, Rusya tarafında bulunan Besarabya'nın bir kısmı ile genişletilmiş olan Boğdan ve Eflak, devletlerin ortak kefilliği altında, eski hukuklarına kavuşturulmuştur. Buraların iç teşkilatı veya milli meclisleri, isteklerine göre, Paris'teki devletlerin sefirleri tarafından kararlaştırılacaktır. Osmanlı Devleti, bu iki emaret ile Sırbistan'a, devletlerin izni olmadan, hiç bir şekilde asker gönderemeyecektir.

Kelekyan, Paris Antlaşmasını şöyle özetlemiştir:

“Bir sözle denilebilir ki, Paris ‘Ahid nâmesinin hülâsa-i me’âli, hükûmet-i ‘Osmaniye’nin tamâmi-i mülkiyesi, Tuna emâretlerinin muhtâriyet idârelerini ve Bahr-ı Siyâhın bîtaraflığını mutazammın olub bunların cümlesi düvel-i mu‘âzzamanın zamân-ı müşterekesine tâbi‘ tutulmuştur. Şark mes’elesine cihet-i ta‘alluku olan Paris Mu‘âhedenâmesinin ahkâm ve şerâ’it-i asliyesi bunlardan ‘ibâretidir.’”¹⁷⁸

Son olarak yazar, R. 12 Mayıs 1327 (M. 25 Mayıs 1911) Perşembe tarihini atarak, kitabını tamamlamıştır.

¹⁷⁸ *age*, s. 324

BÖLÜM 5: TRANSKRİPT

Müdâvimîn-i Mülkiye Kütübhânesi

‘Aded – 4

On Dokuzuncu ‘Âsırda

Tarih-i Siyâsi-i ‘Umûmî

Sabah Gazetesi Sermuharrir-i Siyâsîsi ve Mekteb-i Mülkiye ve Harbiye Târih-i
Siyâsî

Mu‘allim-i Muhteremi Diran Kelekyan Efendinin Takrîr-i ‘Âlîleridir.

Mikdârı Mahdûddur

Mekteb Haricinde Satılamaz

İstanbul

Cihân Matba‘ası

1329

3

1815 DE AVRUPA

Viyana Kongresinin mukarrerâtı ve mezkûr kongreyi müte‘âkib Avusturya – Prusya – Rusya arasında ‘akd olunan ittifâk-ı mukaddes ‘ahidnâmesinin mündericâtı – te’sîr ve netâici i‘tibariyle bervech-i âti telhîs idilebilir:

1- İhtilâl fikrinin (ve fikr-i hürriyetin) menşe’i ve menba’ı olan Fransa düçâr-ı za‘if idilerek nezâret-i düveliye altına alınmışdı.

2- Avrupada milliyet ve hürriyet fikirleri tecelliyâtını men‘ itmek için her ne yapmak mümkün ise yapılmışdı. Devletlerin, sırf menfa‘atlerine ve aralarındaki münasebâtın icâbâtına tevfiik idilmiş olan mukarrerâtında ahâlinin re’y ve hukuku kat‘â nazar-ı i‘tibâra alınmamışdı.

3- Devlet-i ‘Âliyyenin Viyana Kongresinde bulunmaması ve ittifak-ı mukaddes ‘ahidnâmesinde “Millet-i ‘İsevîye” ta‘bîrinin isti‘mâli. devletimize Avrupada yabancı nazariyle bakıldığını işrâb itmiş ve tamâmî-i mülkiyesine karşı ebvâb-ı ihtirâsâtı heman resmîyete yakın bir suretde bırakmış idi.

...

(Napole’on) muhârebâtında kazandığı yerleri heman kâmilten ga’ib iderek 1793 senesindeki hudûduyla iktifâya mecbûr kalan Fransa her taraftan tazyîk altında bulunuyordu.

4

Viyana Kongresinde İngiliz murahhaslarının Felemenk kıt‘asının bir ayrı krallık teşkîl itmesine çalışmaları Fransayı şimâlden nezâret altında bulundurabilmek emelinden ileri gelmişdi. Bilâ hare devletlerin 30 mayıs 1814 tarihiyle Parisde ‘akd itdikleri ‘ahidnâmenin bir madde-i hafyesi mûcibince – Belçika kıt‘asının da Felemenkle birleştirilmesi, Fransanın şimalinde mühim bir kuvvet vücûda getirmek emelinin diplomatların hesaplarında ne kadar mühim bir mevki‘ işgâl eylediğini isbât itdi.

(Napole'on) un ('Elbe) adasından firârla Fransaya 'avdet itmesinden (Sent Helen) adasına nefy idildiği zamana kadar geçen (ve tarihte "Yüz Günler" tesmiye kılınan) müddet zarfında İngiltere ve Prusya diplomatları Fransa hakkındaki mukarrerâtda za'if ve merhamet göstermemeleri Avrupa müsâlemeti nokta-i nazarından kat'iyen elzem olduğunu beyân itmişlerdi. (Vellington) (Vaterlu) muhârebesinden sonra Parisde hükûmet-i metbû'asına gönderdiği bir tahrîrâtda demişidi ki:

"Eğer Fransa ahâlisi Avrupanın kendisinden daha kuvvetli olduğunu bilmiyorsa bunu öğrenmesi ve her işde bir i'âde-i muhâsebe günü hulûl itdiğini bilmesi elzemdir. Şâyed hükümdârlar kendi teb'alarının menâfi'i hilâfında olarak Fransız milletine müsâ'adekârlık gösterirlerse, haksız bir mu'âmele yapmış olacaklarından kat'-i nazar, bu mu'âmeleleri siyâset nokta-i nazarından da

5

bir hatâ teşkîl idecekdir; çünkü hükümdârlar Fransız milletine gâyet mühim bir ahlâk dersi (Un grande leçon morale) vermek fırsatını beyhûde geçirmiş olacaklardır. (Yena) hezimetini ve (Tilsit) mu'âhedesini unutamamakda olan Prusya murahhasları ise "Fransanın ancak hudûd-ı tedâfü'yeye (Limites défensives) mâlik olması emniyet-i hâriciyesinin te'mînine kifâyet ideceğini" Fransız milletinin Avrupada asâyişi ihlâl idememesi için hudûdun bu suretle ta'abını lazım geldiğini, Cenâb-ı Hakkın 'inâyetiyle devletlerin Fransayı böyle bir hâle vaz' itmelerine imkân hâsıl olduğundan, şâyet hükümdârlar bu fırsatı fevt iderlerse bekâ-ı müsâlemeti tedâbir-i ciddiye ile takviye eylemek lüzumunu takdîr itmedikleri anlaşılacağını" beyân eylemekte idiler.

Her ne kadar yüz günler devrinden ve tahsîs-i imparator birinci (Aleksandır) ın Parise 'azimetinden sonra Rusyanın bir dereceye kadar Fransaya müsâ'id bir meslek iltizâm eylemesi İngiltere ve Prusya murahhaslarının arzusu derecesinde ibrâz-ı şiddete mani' olmuş ise de memâlik-i mezkûrenin garb ve cenûb-ı garbî hudûdları da coğrafya ve sevk ül ceşş nokta-i nazarından Fransızları sıkacak bir suretde ta'yîn olunmuş yani şark hudûdunda emniyet-i hâriciyesi nokta-i nazarından Fransaya verilmesi lazım gelen bazı nukât-ı 'askeriye Prusyaya terk idildiği gibi, Fransa cihetinde kalan bazı

6

mevaki'-i hudûdiye kala' ve istihkâmâtının da hedemi Fransa hükûmetine ta'ahhüd idirilmiş idi. Cenûb-ı şarki hudûdunda ise (Savoa) eyâletinin bir kısmı (Sardinya) krallığına ilhâk olunmuş idi.

Fransa yedi yüz milyon Frank tazminât-ı harbiye i'tâsına mahkûm ve mecbûr idilmiş idi ki bu meblağın bir kısmı düvel-i sâ'ire tarafından Fransa cihetindeki hudûdlarında istihkâm inşâsına isti'mâl olundu. Fransayı hudûd boyundaki kal'a ve istihkâmlarından ba'zısını hedeme mecbûr kılan devletlerin, Fransızlardan aldıkları para ile Fransaya karşı istihkâm inşâsına teşebbüs eylemeleri (Napole'on) muhârebâtının bıraktığı 'amîk te'sîrin tecelliyâtındandır.

'Akd idilen mu'âhede mûcibince Fransa memâliki beş sene düvel-i müttefike tarafından işgâl-i 'askeri altında bulundurulacak ve eğer tazminât-ı harbiye peşinen te'diye olunursa bu müddet üç seneye tenzîl idilecek idi. Dört büyük devlet (Rusya, İngiltere, Avusturya, Prusya) tarafından otuz bin diğer müttefik hükûmetler tarafından da otuz bin 'asker irsâliyle teşekkül iden ve baş kumandanlığı (Vellington) a tevdi' kılınan kuvve'-i işgâliyenin mesârif-i seneviyesi olan yüz elli milyon Frank başkaca Fransızlar tarafından te'diye olunacak ve bazı ahvâl müsâ'ade hudusunda tahsîsât-ı seneviye yüz otuz milyon Franka tenzîl idilecek idi.

7

Bu tedâbir mâddiyeye 'ilâveten Fransayı siyasetle nezâret altında bulundurmanın da çaresi düşünöldü. Kabinelerce verilen karara tevfi ken düvel-i erba'anın Parisde mukim süferâsı her hafta 'akd-ı ictimâ' idecekler ve gerek Fransa efkâr-ı 'umûmiyesi, gerek memleketin ahvâl-i 'umûmiyesi hakkında almış oldukları ma'lûmâtı birleştirek mütâla'alarının da 'ilavesiyle kuvve'-i işgâliye baş kumandanına tebliğ idecekler idi. Kuvve'-i işgâliyenin Fransa işlerine müdâhelesine gelince: Bu husûs (Vellington) un takdîrine bırakılıyordu. Düvel-i erba'a nâmına müşâr-ün-ileyhe gönderilen ta'limâtda denilmiş idi ki:

"Hükümdârân-ı zişânımız her ne kadar kuvve'-i 'askeriyelerinin Fransanın umur-ı inzibâtiyesinde ve idare-i dâhiliyesine isti'mâlini esâsen arzu itmezlerse de Fransa hükümdâr-ı meşru'nun (On sekizinci "Lui" nin) tahakküm-ü mevki'i Avrupada istikrâr-ı asâyîş maksad-ı 'âliyesi nokta-i nazarından elzem ve bu sebeble nezd-i

haşmetânelerinde be-gayet mültezim bulunduğu cihetle, memleketinde iğtişâât-ı ihtilâl-kârâne zuhûru takdîrinde kendisine ‘asker kuvvetiyle mu‘âvenet ideceklerini kral-ı müşâr-ün-ileyhe sûret-i kat‘iyede va‘ad itmişlerdir. Kuvve’-i ‘askeriye isti‘mâli icâb idecek zamanın ve ‘askerin sûret-i isti‘mâlinin ta‘yîni haşmetlü hükümdârlarımız tarafından takdîr-i asilânelerine terk edilmiştir.

8

Bu “tedâbîr-i ihtiyâtiye” Fransanın tahliyesinden sonraya da teşmîl idildi; İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya devletleri ‘ahidnâmede tedâbîr-i mebhûseyi memleketlerinin asâyîşi ve ‘umûm Avrupanın müsâlemeti nokta-i nazarından elzem görmüş olduklarını beyân itmişlerdi. Ba‘de’t-tahliye zuhûr idecek, zuhûr idebilecek ihtimâlâtın nazar-ı dikkate alınması 20 teşrîn-i sâni 1815 tarihinde ‘akd edilmiş olan ‘ahidnâme-i mezkûre şöyle bir madde idhâlini mûcib olmuş idi:

“Şayed Fransada yeniden ihtilâl zuhûr iderse ittihâzı lâzımgelecek tedâbir Fransa kralıyla bil’itilâf kararlaştırılacaktır”

Devletler “ihtiyât” ı Fransaya hasr itmediler. ‘Ahidnâmenin diğer bir maddesi maksadları ihtilâl-i kebîrin Avrupada neşr itdiği fikirlerin men‘-i te’sîrâtı olduğunu tamamiyle tecelli itdirmekdedir.

Madde’-i mezkûrede dinilür ki:

“Devletler menâfi‘-i ‘âliye’-i müşterekeleri nâmına olmak üzere evkât-ı mu‘ayenede ictimâ‘lar ‘akd ve gerek milletlerin sa‘âdeti, gerek Avrupada müsâlemetler nokta’-i nazarından zamâneye göre en münâsib tedâbîrin ittihâzını müzâkere ideceklerdir.”

1815 senesi eylülünde, Parisde bulunmakta olan Çar Birinci (Aleksandır) tarafından Madam (Dö Krudner) in (Madame de krudnere) ibrâmıyla tanzîm idilen ve Avusturya İmparatoruyla Purusya Kralının da imzalarını hâvi olarak 26 eylül 1815 târihiyle

9

neşr olunan “İttifâk-ı Mukaddes” (Sainte alliance) beyânnâmesi – ki sâhib-i imzâ üç hükümdârın teb‘alarının bir milletin yani “millet-i ‘iseviye” nin a‘zâsı nazarıyla bakacaklarını ve onları ‘adalet, rikkat , müsâlemet esaslarına mübteni olan ‘akâ’id-i ‘iseviye dâ’iresinde idare ideceklerini ve bilcümle ahvâlde yekdiğerinin imdâdına yetişeceklerini me‘alen ve arzu itdikleri hâlde diğerk hükümetlerin de bu esâslara iştirâki kabul idileceğini mü‘eyyid idi ki maddeten te’sîrden ‘ârî bir nümâyiş-i dindârâne nazarıyla bakılmış idi. (Metternih) Bu beyânnâmeye “gürültülü bir hiç” (Un rien bonore) ‘ünvânını vermişidi. Her ne kadar biraz sonra mezkûr beyânnâmeye Fransa ve İspanya krallarıyla vasati Avrupa hükümdârlarından bir kaç daha iştirâk itmişlerse de eğer ittifak bundan ‘ibâret kalsa idi, Avrupadaki Hristiyan devletlerin münâsebâtınca bir ‘âmil hissiyatıyla te’sîri görülmesi muhtemel değil idi. O halde olsa olsa “Milel-i ‘iseviye” hâricinde bulunan Devlet-i ‘Osmâniyeye karşı din nâmına bir nümâyiş hükümünü alır ve – müsveddesi Çar tarafından tanzîm idilmiş olduğuna göre – Rusyanın yeni Salibiyûn muharebeleri hazırlamak yahud – Avrupa devletlerinin Hristiyan olmalarından bilistifâde – teşebbüsât-ı ihtirâmkârânesi muvâcehesinde bizi yalnız bırakmak istediğini tecelli itdirir idi.

“İttifâk-ı Mukaddes” in Avrupa memâlik-i ‘iseviyesi umûrunca

10

maddeten te’sîr hâsıl idebilecek bir hâl kesb eylesesini İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya arasında ‘akd idilen balâda mezkûr ‘ahidnâme (20 teşrîn-i sâni 1815 tarihli Paris ‘ahidnâmesi) mûcib olmuşdur.

26 eylül 1815 tarihli beyânnâmede hükümdârlar idâre’-i devlet hakkındaki kanâ‘atlerinin beyânıyla iktifâ itmişlerdir. Yekdiğerine bazı va‘adleri vâki’ ise de bu va‘adlerin suver-i icrâiyesi ta‘yîn idilmemiş idi. Mutlakiyet ve istibdâda karşı milletler tarafından vuku‘ bulabilecek kıyâmlar hakkında hiç bir söz söylenmemiş idi. El-hâsıl hükümdârlar henüz milletlerin ictihâd-ı hürriyetperverânesi ‘aleyhinde ‘akd-i ittifâk itmiyorlardı.

20 teşrîn-i sâni 1815 tarihli ‘ahidnâmede ise Fransız milletin hükümet-i metbû‘asıyla münâsebâtına müdâhele esâsı resmen kabûl idildiğinden ka(t)’-i nazar, ‘umûm Avrupa milletlerini nezâret ve tefîş altında bulundurmak için ictimâ‘lar ‘akdi

karar altına alınıyordu. Binâ-en-‘aleyh devletler Avrupada milletlerin ictihâdına karşı bir “Zâbıta-i müştereke” teşkîli yolunda ilk hatveyi atmış bulunuyorlardı.

Filhakika hükûmetler Viyana Kongresinde Avrupa haritasını yeniden tanzîm itdikleri sırada teşkilât-ı siyâsiyesini kararlaştırdıkları memâlikin tarihini ve o yerlerde mütemekkin ahâlinin ahvâl-i ‘örfiye ve hissiyâtını kat‘iyen nazar-ı dikkate almadıkları gibi, idâre’-i dâhiliyelerinde

11

mutlakiyeti iltizâmla hukuk-ı beşere karşı o kadar tecâvüzâtda bulunmakda idiler ki vücuda getirdikleri teşkilâtın metânetine emniyet itmemeleri esâsen şâyân-ı taaccüb görülemez; tedâbîr-i ihtiyâtiyeye mürâca‘at itmeleri kurdukları binanın çürüklüğünü binnefs kendileri i‘tirâf itmeleri mesâbesindedir.

Fransada on sekizinci (Lui) – ikinci def‘a olarak – ecnebi süngülerinin i‘ânesiyle makâm-ı hükûmete is‘âd olunmuş idi. Hayâtını Fransaya ecnebi müdâhelesi da‘vetiyle geçirmiş olan bu zât Fransızların kısm-ı a‘zamı – husûsuyla (Napole’on) devrinin şanlı muhârebâtının meftûnu olan köylüler – tarafından hiçbir zaman söylememiş idi. İnkılâb devrini görmüş ve hürriyetine alışmış olan Fransız milletine “Kânun-ı Esâsi” (Constitution) ta‘bîri bile deriğ idilerek idâre-i dâhiliyenin ta‘yîn-i şerâ’itinde “Berât-ı İdâre” (Charte) ‘unvanlı bir kânunla iktifâ olunması elbette âti hakkında zaman-ı sükûn ‘ad olunacak tedâbîr cümlesinden değil idi.

1815 Kânun-ı esâsisini görmüş olan İspanyada istibdâd i‘âde olunmuş, yedinci (Ferdinand) ın tahta ‘avdeti ecnebi müdâhalesi neticesi olmuş, ve orada hürriyetperverlere karşı bir devir-i terhîb başlamış idi.

(Mura) ın (Murat) krallığı zamanında Fransız fikirlerine

12

cevelângâh olan (ve Dördüncü Ferdinandın ecnebi kuvvetiyle ‘avdetinden biraz sonra – yani 1816 senesinde – Sicilyanın imtiyâzı lağv idilmesi üzerine Sicilteyn ‘ünvânını alan) “Napoli” krallığı erkânının icrâatında irtica‘ tamamiyle hükümfermâ idi.

Vasati Avrupada vücuda getirilen teşkilât ise, hem siyâset, hem ahvâl-i ictimâ'îye nokta-i nazarından za'if olduğundan” devletlerin bu muhîte ‘âid mukarrerâtı da daha vahim tehlikelere ma'rûz bulunmakta idi. Lehistanın mukâsemesi üç büyük devlet arasında vuku' bulmuş olduğu için, devletler bu kıt'ada milliyet nâmına vuku' bulacak hareket-ı ihtilâliyeden korkmasalar bile, Almanya ve İtalya muhitlerinin teşkilât-ı siyâsiye ve ahvâl-i ictima'îyesi bütün bütün farklı olduğundan (Yani bu muhitlerde yaşayan İtalyan ve Alman 'ırkına mensûb ahâli müstakil hükûmetler teşkil itmekde bulunduğundan) oranın ahvâline daha ziyâde ehemmiyet vermeleri lazım gelirdi. Bu hakikat Viyana kongresinde hiç nazar-ı dikkate alınmadı.

Viyana Kongresinin hîn-i küşâdında Prusya murahhasları (Hardenberg ve Humbold) Almanya ittifakının kuvvetli olması bu ittifâka dâhil olan hükûmetler arasında revâbit kavie-i maddiye caygîr olmasına ve idâre-i dâhihiliyelerinde şerâ'it-i metâneti hâ'iz bulunmasına mütevakıf bulunduğunu beyân itmiş idiler, bu gâyenin âtide mezkûr üç şartın vücuduyla te'mîn idilebileceği (Humbold) tarafından

13

tanzîm kılınan bir lâyhada beyân olunmuş idi.

Evvela – ‘umûm hükûmâtı şâmil olarak kuvvetli teşkilât-ı ‘askeriye;

Sâniyen – teşkilât-ı ‘adliyenin birleştirilmesi yani hükûmât-ı müttefike memâlikinin cümlesinden isdâr idilen hükümlerin merci'-i temyîzi yalnız bir mahkeme olması;

Sâlisen – hükûmât-ı müttefike memâlikinde vücuda getirilecek meb'ûsât-ı hürriyetperverânenin bir hadd-ı asgarisi olsun ta'yîn edilerek (Un minimum d'institutions libres) o derecenin tatbîki cümlesince mecburi ittihâz kılınması.

Bu sûretle hükûmât-ı müttefike-i siyâset nokta-i nazarından “Bir Devlet” (Etas Fédératif) olacak ve aksam-ı muhtelifesinden ahâlinin hukuku nazar-ı dikkate alındığından, asâyiş te'mîn idilmiş bulunacak idi.

Yeni hey'etin müştereken Avusturya ve Prusyanın nezâreti altında bulunması da başkaca mevzû'-ı bahs idi.

Bu esâsların kabûlü (Metternih) in işine gelmemesi tabî'i idi; bu yolda teşkilât vücûda getirilirse Avusturyanın hey'et-i ittifâkiyedeki nüfûzu za'if kalacak ve Prusyanın gittikçe meydan almasına imkân hâsıl olacak idi. Binâ-en-'aleyh yüz günler devrine kadar Alman hükûmâtı Prenslerinin muhâfaza-i istiklâl arzusunu tahrîk ile bu tekliflere ibrâz-ı muhalefet eylemiş idi. (Napole'on) un Fransaya 'avdetini müte'âkib, (Bavyera) ve (Vurtenburg) kralları, müşâr-ün-ileyhe

14

karşı gönderilecek kuvvete ordularını ilhâka amâde bulduklarını, şu kadar ki bu hizmetlerine mukâbil hukûk-ı istiklâliyelerinin tamamıyla tasdikini talep eylediklerini beyân itdiler. O esnâda (Napole'on) tarafından Viyanaya bir murahhas gönderilmiş – ve (Napole'on) un mahdûmu valide cihetinden Avusturya hânedân-ı imparatorisine mensûb bulunduğu cihetle, müşâr-ün-ileyhin i'lân-ı hükûmeti esâsına müstenid bir sûret-i tanzimiyeye Avusturyaca muvafakat idileceği şâyi' olmuş – bulunduğundan, Prusya murahhasları böyle bir teşebbüse imkân bırakmamak için ta'dîl-i müdde'ayâta mecbûr oldular.

Almanya hey'et-i ittifâkiyesinin şerâ'it-i teşkîliyesi (Metternih) in âmâline muvâfık suretde takarrür itmesi şu ta'dât itdiğimiz ahvâlin neticesidir.

'Umûm Alman hükûmâtı vekillerinden mürekkebe bir komisyon vasıtasıyla bu babda tanzîm kılınan 8 haziran 1815 târihli mu'âhede yirmi maddeyi hâvi olup, on bir maddesi münâsebat-ı düveliyeye ta'alluk itdiğinden, Viyana kongresi 'ahidnâme-i hitâmiyesine (Acte final) idhâl (idilmiş) idilmiştir. Diğer maddeleri Almanyanın dâhili teşkilât ve idaresini şâmidir.

İşbu muk'avelenâme mûcibince Almanyada "İlâmâşallah pâyidâr olmak üzere bir hey'et-i ittifâkiye" (Confédération Pérfétuelle) vücûda getirilmekte idi. Bina-en-'aleyh "hükûmât-ı müttefikeyi

15

bir hükûmet hâlinde tecessüm itdirmek (Etat fédératif) tasavvuru artık mevzû'-i bahs olmuyordu. 'Alakadâr-ı hükûmâtın teşkilât-ı cedîdeyi vücûda getirmelerinden maksad emniyet-i dâhiliye ve hâriciyelerinin istihsâli ve memleketlerinin tecâvüzât ve

müdâhelâta karşı te'mîn-i masuniyeti olduğu beyân idilmekte, yani ittifak ancak hükûmatın menâfi'ne imtinâ edilüb, ahâlinin hukûku kâle alınmamakta idi.

'Alakadâr hükûmetlerin müsâvât hukûku esâsi olarak kabûl idildiğine ve ittifâka â'id umûrun idâresi hükûmat-ı müttefike memâlikinde meskûn ahâli cânibinden müntehib bir meclise ihâle olunmayub, bir vazîfeyi ifâ edecek meclis-i hükûmatın murahhaslarından terkîb idilmekte olduğuna göre, teşkîlât-ı ittifâkiye bir merkezden idâre olunub kuvvetli bir 'unsur-ı siyâsi şeklini alamamakta idi. Murahhaslardan müteşekkil (Diyet) in (Diète) on yedi 'azâsı olub Avusturya, Prusya, Bavyera, Saksonya, Hanora, Vurtenberg, Bao, Hes Dükalığı ve Hes Elektoral Kıt'âsı birer murahhas gönderecekler ve diğer hükûmatın da ehemmiyetlerine göre ikisi, üçü, dördü, hatta beşi nâmına bir murahhas ta'yîn olunacak idi. Riyâset vazîfesi suret-i da'imede Avusturya'ya terk olunmakta idi. Bîlcümle hükûmatın (Diyet) e 'arz-ı teklîfe hakkı olub, hükûmat-ı müttefikeden biri nâmına takdîm olunan teklîfin müzâkeresi mecbûri

16

idi. İttifakın şerâ'it-i esâsiyesinin ta'dîli yâhûd ittifak 'ahidnâmesi ahkâmına tebdilât idhâli lâzım geldiği hâlde, en küçük hükûmetin bile bir murahhas bulundurabilmesi için (Plenum) (Plenum) nâmında bir meclis-i 'umûmi 'akdi mukarrer idi ki bunda büyük hükûmetler dörder ve diğerleri ehemmiyetlerine göre üç, iki, bir re'yi hâ'iz olacaklar ve bu sûretle re'ylerin mecmû'u altmış dokuz raddesinde bulunacak idi. Şu kadar ki (Plenum) meclisinde (1) ittifakın kavânin-i esâsiyesi ve (2) hükûmat-ı müttefikenin idare'-i dâhiliyesine 'â'id şerâ'it-i teşkîliye ve (3) hukuk-ı şahsiye ve (4) umûr-ı mezhebiye hakkında ma'mûl-ün bih mukarrerât ittihâzı 'umûm hükûmatın ittifak-ı ârâsına vâbeste bulundurulduğuna göre (Metternih) in pek za'if râbitalara istinâdını Avusturyanın menâfi'-i iktizâsından görmüş olduğu hey'et-i cedîde nâmına ciddiyetle iş görmek hemân hiç mümkün olamayacağı anlaşılmakta idi. Bu esâslarla vücuda getirilen teşkîlâtın yevm-i te'sîsinden i'tibâren 'atâlete (Immoblite) mahkûm bulunması zarûri idi.

'Ahidnâmenin idare'-i dâhiliyeye 'â'id mevâdında umûr-ı 'adliyenin tevhîdi (Unité de jurisprudence) maksûd olmadığı beyân idilmiş ve her ne kadar hükûmat-ı müttefike memâlikinde "teşkîlinden de bahs olunmuş ise de bu cihet-i mecbûriyete rabt

olunmamış” şöyle ki ‘ahidnâmenin hukuk-ı ahâliye ta‘alluk iden yegane maddesi ‘ibâreten

17

pek müşevveş bir hâlde bırakılmış idi.

(Diyet) meclisinde re’y maddesince gözetilecek sıranın ta’yîni ve umûr-ı dâhiliye ve hâriciye ve ‘askeriyeve dâ’ir bazı mukarrerât-ı cedîde ittihâzı 1 eylül 1815 târihinde (Frankfurt) da ‘akd olunacak bir ictimâ‘a temlik idilmiş idi ki bu ictimâ‘da şerâ’it ittifâk-ı ‘umûm hey’eti şâmil olmakdan başka hükûmât-ı müttefikeden her birinin de şerâ’it-i mezkûra mukayyed olduğu ve hey’et-i ittifakiye nâmına harb idildiği takdîrde i‘zâmından hiç birinin düşmanla münferiden müzâkereye girişemeyeceği ve müsâlaha idemeyeceği ve hükûmatı müttefikeden her birinin – icrâ-i ittifâkdan birinin ‘aleyhine olmamak şartıyla – düvel-i sâ’ire ile ‘akd-ı ittifâka selâhiyetdâr buldukları taht-ı karara al(ın)dı, hükûmat-ı müttefike arasından muhârebe men‘ olunarak zuhûr idecek ihtilâfâtın halli tavassuta (Médiation) ve diğere bazı tedâbîre rabt oldu.

Demek oluyor ki Almanya muhitinde vücuda getirilen teşkilât bir merkeze merbût olmadığı cihetle, hârice karşı (silinmiş bir kelime) za’if olduğu gibi, dâhilen ahâlinin hukukuna ri‘âyet edilmediğinden, sekenenin celb-i hoşnûdîsi sûretiyle de bir kuvve-i maneviye vücuda getirilmemiş idi.

İtalya muhitinde ise ahîren Cenova Cumhûriyeti memâlikinin rabtıyla tevsi‘ edilmiş olan Sardinya Krallığı müstakil bir hükûmet hâlinde ise de (Milan) ve (Venedik) Eyaletleri

2

Tarih-i Siyâsi ‘Umûmi

18

“Lombardiya ve Venedik Krallığı” – (Royaume Lombard Vénitien) ‘ünvânıyla Avusturya imparatorunun zîr-i hâhimiyetinde bulunmak üzere ayrı bir hükûmet hâline vaz‘ olunmuş ve (Toskana) (Toscane) ve (Modena) (Modene) dükalıklarında Avusturya Arşidüklerinin ‘ilân-ı hâkimiyeti ile istibdâdkârâne idâreler te’sîs edilmiş idi. Papalık makâmının (Napole’on) tarafından zabt idilen memâlikinden başka (Parme) (Parme)

dükâlığı da makâm-ı mezkûre terk edilmiş idi; (Napoli) Krallığında ise, dördüncü (Ferdinand) ın ‘avdetiyle beraber şekl-i istibdâdı i’âde itmiş olduğunu biraz evvel beyân iddik. İşte bu sûretle Fransız ordularının hürriyet fikrini tebşîr itmiş oldukları bir mahiyetse ki bir kısım-ı mühimmi (Napole’on) tarafından “İtalya krallığı” tesmiye edilmiş ve ahâlisine “İtalya milliyetinin yirmi seneye kadar teşkîl idileceği” tebşîr olunmuş idi – Bu muhît milliyet esâsına külliye menâfî bir sûrette parçalara ayrılmış ve cümlesinde de fikr-i hürriyete mugâyır bir şekl-i idâre te’sîs olunmuş idi.

...

Viyana Kongresinden altı sene evvel (28 temmuz 1808, 4 cemâziyel evvel 1223) câlis-i taht-ı saltanat olan Sultan Mahmud Han-ı Sâni memleketi hem dâhilen hem hâricen öyle bir hâl-i müşkilde bulmuş idi ki emsâli yalnız devr-i fetretde görülmüş denilse mübalağa

19

idilmiş olmaz.

Umûr-ı dâhiliye nokta-i nazarından ahvâli bervech-i âti idi:

Fransa İhtilâl-i Kebîrinin Türkiyece hiç bir te’sîri mûcib olmadığını zan itmek doğru olamaz; ihtilâl-i kebîr haberlerinin Dersa’âdete vüsûlü üzerine ehl-i islamdan mürekkeben bir “Kulüb” yahud “Komite” teşekkül itdi, hatta ‘azâsının hürriyetlerine üç renkli ihtilâl kokardını takarak o zaman Fransızlarca pek meşhûr olan “Sa’ira” (Ça ira) şarkısını taganni eyledikleri hakkında bazı ecnebi tarih nüvislerinin verdikleri tafsîlât bizce henüz ve sâikle kesb-i sübût itmemiş ise de devletin muhtâc-ı ıslâh bir halde bulunduğu ‘Abdülhamid-i evvel zamanında hiss olunmuş ve bir aralık niz’amât-ı mülkiye ve ‘askeriye tanzîmine de teşebbüs edilmiş iken, bir neticeye iktirân itdirilememesi yeni felâketler intâc itmiş olduğundan, ihtilâl-i kebîr senesinde serîr-i saltanata geçen Sultan Selim-i Sâlisin âmâl-i terakkiperverânesine ilcâât-ı zamânın te’sîri inzimâm iderek, nizâm-ı cedîd ihsâs olunmuş idi. Bunun sırf ‘askeri ıslâhâtdan ‘ibâret olmayub, idâre-i devletce yeni bir ruha – bilâhare tanzîmât-ı hayriyenin neşriyle tecelli iden ruha delâlet itdiğini Sultan Selim-i Sâlis devrinin bilcümle ahvâli, ezcümle

1807 martında Amiral (Dükvort) un (Duc kworth) donanması boğazdan geçüb Ayestefanos pişgâhına müvâsalat eylemesi üzerine Fransa sefiri

20

(Sebastiyani) nin teşvikiyle ‘âcilen icrâ kılınan tedârikâta gayrimüslimlerin teşrîk idilmesi isbât eylemiştir.

Eğer (Bonapart) bir hata olduğunu bilâhare vukû‘âtle sâbit olan Mısır seferiyle ‘Osmanlıları rencide itmiş olmasa idi, 1898¹⁷⁹ de Dersa‘âdet sefâretinde bulunarak Nizâm-ı Cedîd teşkilâtına binnefs çalışmasına general (Ober dö Baye) nin te’sîri devâm idecek ve bundan kim bilir ne kadar mühim bir inkılâb husûle gelecek idi.

Nizâm-ı Cedîdin te’sisiyle başlayan teceddüdün ilk safhasının za‘if kalmasında (Bonapart) ın Mısır Seferinin te’sîri pek büyüktür.

Edirne vak‘asının ve bilâhare Kabakçı Mustafanın delâletiyle zuhûr iden Ocaklı fitnesinin kesb-i ehemmiyet idebilmesi, esâsın kuvvetli konulmamış olmasından ileri gelmiştir. Ma‘mâfih ‘ulviet-i fitriyesi hakikaten her ta‘rîf-i tavsîfin fevkinde olan Selim-i Sâlis Hazretlerinin ne Edirne Vaka’sı esnasında, ne de Ocaklı Vak‘asının bidâyetde ‘azm gösterememiş ve – mesela – bilâhare Sultan Mahmud-ı Sani tarafından yapıldığı üzere – irticâ‘i kuvvetle ezmemiş olmasının da te’sîrden hâli kalmadığı inkâr idilemez. Bununla beraber memlekete yeni bir fikir girmiş olduğunu Sultan Mustafa-yı Râbi‘nin cülusuyla neticelenen hareket-i irticâ‘îye esnâsında Ruscuğa ilticâ iden ricâl-i devletin ilk ‘Osmânlı Teceddüperverân Cem‘iyeti – o zamana nisbetle “Cemiyet-i Ahrârâne”

21

denmeye şâyan olan “Yârân-ı Ruscuk” hey’etini – teşkîl itmeleri isbât idiyor.

Bu hey’etin mesâ‘i-i ‘âli himmetânesi ve filasl tarafdâr-ı teceddüd olan ‘Âlemdâr Paşanın ‘azm-i teşebbüskârânesi ile irticâ‘a asker ile mukâvemet kararlaştırılarak müşâr-ün-ileyhin kumanda itdiği hareket ordusu Dersa‘âdete girmiş ve Sultan Selim’in i‘âde-i cülusuna teşebbüs idildiği sırada o hâkân-ı ‘ulviyet şi‘âr şehîd

¹⁷⁹ Tarih hatalı basılmış 1798 senesi olmalı idi.

idildiği gibi, Sultan Mahmud'un hayâtı da güç hâl ile kurtarılmış ve hâkân-ı müşâr-ün-ileyh cülûsunu müte'âkib, Sekbân-ı Cedîd ocağının şeklinden – ve eski intizâmsızlığın devâmına müsâ'ade idilmeyeceği Yeniçerilerce anlaşılmasından – dolayı yeni bir hareket-i irticâ'îye zuhûr ittiğini ve 'Alemdâr gibi bir vezir-i celâdet semîrin bile tegallüb tarafdârlarının hakkından gelemediğini görmüş hatta o esnâda saray üzerine vukû' bulan hücumda kendi hayât ve saltanatı pek büyük bir tehlikeye ma'rûz bulunmuş idi. 'Alemdâr vak'ası 1808 senesi teşrîn-i sânisinde (H. 1223) vukû' bulmuştur. Sultan Mahmud Hanın Yeniçeri Ocağını lağv itmesi ise 1826 senesinde (H. 1241) vukû' bulmuştur. Bu iki târih arasında geçen on yedi senenin cism-i devlet için nasıl bir devr-i ızdırâb olduğu izâh ve beyândan müstağnidir.

Fransa İhtilâl-i Kebîri zuhûr ittiği zaman Devlet-i 'Aliye Rusya ile hâl-i harbde bulunuyordu. Sultan Abdülhamid evvelin hîn-i

22

cülûsunda, Rusya seferine nihâyet vermek üzere Küçük Kaynarca 'Ahidnâmesi gibi cism-i devlete acı yaralar açan bir mu'âhedeyi kabule mecbûriyet oluvermiş iken Sadrâ'zam Koca Yusuf Paşanın "Kırım'ı kurtarmak" emeline düşmesinin neticesi olarak, islâhât-ı 'askeriye nâmına henüz hiç bir şey yapılmamış olduğu öyle bir zamanda – ki mâliyenin hâli de hîn-i cülûsda 'askere bahşîş tevzî' idilememiş olmasıyla müsbet idi – yeniden harbe kalkışılması, devletin tedârikâtdan mahrûm bir hâlde bulunduğu yeniden anlaşılmasını mûcib olarak Aynalıkavak Tenkihnâmesinin 'akdine mecbûriyet hâsıl eylemiş idi. O sırada Avusturya hükümdâr-ı nevcâhı ikinci (Jozef) ile Rusya Çarıçesi (Katerina) (Kerson) mülâkât ve aralarında bir ittifâk 'akd itmiş olduklarından devletimiz Rusya'ya 'ilân-ı harb itmesini müte'âkib, birbirine iki düşmanla cenkleşmeye mecbûriyet görmüş ve her ne kadar esnâ-i harbde Avusturyalılara karşı bazı muvaffakiyetler müyesser olmuş ise de Rusya (Özi) yi zabt ve orada mukîm ehl-i islâma katl-i'âm icrâ eylemişlerdi.

Sultan Selim-i Sâlisin cülûsundan sonra da muhârebeye devam olundu. Fakat o sıralarda Avusturya İmparatoru İkinci (Jozef) vefât iderek taht-ı saltanata geçen birâderi ikinci (Le'opold) Fransa İhtilâli sebebiyle endişelere düçâr olmuş ve Rusları bırakub Prusyalılara yaklaşmak politikasını tutmuş, hatta (Reyhenbah)

23

(Reichenbach) Kongresinde Prusya ile bir mukâvelet peydâ eylemiş olduğundan, biraz sonra devletimizle Yer Gök mütârekesini ve Zıştoe mu‘âhede-i sulhiyesini (30 Kanun-ı evvel 1790) ‘akd itmişdir ki ahkâmı Belgrad Kal‘esinin bize i‘âdesinden ve eski Orşoe ilgâsıyla Onna kazâsının Avusturyaya geçmesinden ‘ibâret idi.

Fransadaki ihtilâlcilere karşı şiddetle izhâr-ı husûmet itmekde olan Rusya Çariçesi İkinci (Katerina) bir taraftan erbâb-ı ihtilâlin “te’dîb” ve “tenkîli” için ‘asker sevk eyleyeceğini beyân itmekle beraber “diğer taraftan Devlet-i ‘Osmâniyeye karşı muhârebeye devâm itmiş, hatta devletimizin Avusturyalılarla müsâlaha ‘akd eylesinden evvel ‘asâkir-i ‘Osmâniyenin düçâr olduğu Boze bozgunu ile İsmâ‘îlin General (Savarof) tarafından idâre olunan Rus ‘asâkiri tarafından zabtı kendisine yeni başdan ümidler vermiş olduğundan, müsâlaha-i mezkûreden sonra dahi muhârebeye birkaç ay daha devam itdi. Ruslar Tuna cihetinden Fokşân muhârebesinde yeni bir muvaffakiyet istihsâl eyledikleri gibi, Karadeniz cihetinde de (Anapa) kal‘esini işgâle muvaffak olmuşlardı. Sultan Selim-i Sâlisin o esnâda en büyük arzusu hiç olmazsa bir muhârebe kazanılarak ikmâl-i nâmus ile müsâlaha ma‘tûf bulunduğundan, bu yolda evâmir-i ısdâr eylemekde ise de ‘askerin intizâmsızlığını görmekte olan ordu erkânı galebeden meyûs idiler. İkinci

24

(Katerina) da Prusya ile Avusturya tarafından Rusya’ya karşı harb âmâli istişmâm itmiş, hatta o sıralarda Rusya’nın Bahr-ı Sefîd hakkındaki tasavvurâtı artık İngiltere’nin de câlib-i dikkati olmağa başlamış bulunduğundan, devlet-i müşâr-ünileyha husûmet vukû‘u ihtimâlini nazar-ı dikkate almışdı. Binâen‘aleyh hükûmet-i ‘Osmâniye ile devâm eylemekde olan muhârebeye hâtme çekmek lüzûmunu müşâr-ünileyha da takdîr eylediğinden, taraf-ı Devlet-i ‘Aliyeden re’isül küttâb Abdullah Birri Efendi ile İstanbul payelilerinden ‘İsmet Beyin ve Mektûbî Dürrî Efendinin murahhas sıfatıyla (Yaş) şehrine i‘zâmı üzerine ‘akd-ı i’tilâf idilüb, 15 Cemâzî evvel 1206 ve 9 Kânûn-ı Sâni 1792 tarihli Yaş Mu‘âhedesini imzalanmış idi ki şera‘it-i esâsiyesi Kırım ülkesi ve Özi Eyaleti ile Özi kırı denilen arâzinin ve Turla yani Dinyester (Dniéster) şehrinin hudûd ittihâzı ve Anadolu cihetinde muhârebeden evvelki hudûdun ibkâsı idi.

Bu müsâlahadan pek az müddet sonra, Rusya ile Avusturya arasınaki emniyetsizlik yeniden izâle idildi. İki devlet yeniden barışdılar. İhtilâl-i kebîrin hâsıl ittiği endişeler bir müddet enzâr-ı dikkati garb siyâsetine da‘vet eyledi.

Devr-i Selim-i Sâlisin hârici siyâsetde de dâhili siyâseti gibi fikdâni-i ‘azm ve kararsızlık zâhirdir. 1896 – 97 de yani General (Ober dö Baye) nin zaman-ı sefâretinde ‘Osmânlıların Fransızlardan

25

daha sevgili dostu yokdu. ‘Osmânlı ordusunun tensîki bile Fransız sefirine teslim idilmişdi. Hâl bu ki (Kampoformiyo) ‘ahidnâmesinin ‘akdiyle berâber (Bonapart) ın İngilizlere karşı perverde itdiği husûmet politikaya başka bir cereyân verdi. Avrupa siyâsetinin o karışık zamanında siyâsetin nezâketini İstanbul’da kimse anlamadı. Binâen‘aleyh biraz sonra Mısır Seferinin vukû‘uyla Devlet-i ‘Osmâniye Fransa’nın düşmanı ve Mısır Seferinin hitâmıyla beraber (Sebastiyani) nin dersa‘âdete i‘zâmıyla devlet-i müşâr-ünileyhanın yeniden dost ve müttefikidir. 1798 – 1800 seneleri arasında (Fransızların Mısır Seferi esnâsında) ‘Osmânlıların müttefiki olan İngiliz donanması 1807 de ‘Osmânlıların düşmanı sıfatıyla Kal‘e-i Sultâniye Boğazını geçmiş ve bâlâda beyân itdiğimiz üzere – Bu kere de o müddet zarfında düşmanımız bulunan Fransızların dersa‘âdet sefiri (Sebastiyani) dersa‘âdetde icrâ kılınan tedârikât-ı ‘acilenin en büyük müşevvik ve zahîri olmuşdur.

Vâkı‘â bu devir Avrupa politikasının gâyet karışık bir zamanı olub, (Napole’on) un teşebbüsât-ı cihângirânesi her tarafca ‘alel‘acele tedâbir ittihazını mecbûriyet hâsıl itmiş ise de diğer devletlerin siyâsetinde bir gâye tecelli itmekte iken, Avrupa devletleri arasında memâlik-i ‘Osmâniyenin mukâsesi def‘âtle konuşulageldiği hâlde, ‘Osmânlı diplomasisinin tedâbiri son dakikada ne yapmak

26

mümkün ise, ona mürâca‘atdan ‘ibâret kalmasını ve Avrupa politikasında fa‘âl bir mevki‘i ihrâzı için zuhûr iden vesâ’ilden istifâde idilmemiş olmasını şâyân-ı mu‘ahhaze, görmek zarûridir.

1807 martında Amiral (Dukvort) un kumanda itdiği İngiliz donanmasının dersa'âdet pişgâhına muvâsalatıyla Fransa sefiri (Sebastiyani) nin teşvîkâtıyla icrâ kılınan tedarikât-ı 'âcele sayesinde ric'ata mecbûr olmasından biraz sonra. Amiral (Frazer) in (Fraser) kumandası altında diğeri bir donanma İskenderiye Pişgâhına muvâsalat iderek (Bonapart) ın başa çıkaramadığı istilâ-i Mısır keyfiyetine bu kere İngilizler tarafından teşebbüs edilmiş ise de, mukaddemâ Fransız işgâli sayesinde Kapudân-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ma'iyyetinde Mısır'a gitmiş ve hıttâ-i Mısıriyenin Fransız 'asâkiri tarafından tahliyesi 'akabinde iktisâb-ı nüfûz iderek, nihâyet rütbe-i vüzâret-i Mısır Valiliği - 'adeta tazyîk sayesinde – istihsâle muvaffak olmuş, hatta biraz sonra devletçe Cidde Valiliğine ta'yîn kılındığı halde, yeniden bir tazyîk-i ma'nevî sayesinde ve büyük oğlu İbrahim Beyin rehin sûretiyle dersa'âdette ikameti şartıyla Mısır Valiliğini 'uhdesinde tasdik itirmiş bulunan Mehmed Ali Paşa, o sırada Kölemenlerle münâza'ada bulunduğu halde heman barışub ittifaklarını te'mîn eyledikten sonra Mısır'ın müdâfa'asına koyulmuş ve İskenderiyeyi müdâfa'adan 'âri bularak karaya çıkmış ve Reşide kadar ilerülemiş olan İngilizleri

27

hâ'iben ve hâsiren ric'ata mecbûr idebilmiş idi. Hatta o zamana kadar Dersa'âdetce hakkında sû-i nazar mevcûd iken, bu muvaffakiyeti isticlâb teveccühü mucib olarak teşrîfât-ı pâdişâhi ile dahi taltif buyurulmuşdu.

Bu hâdisât 'Osmânî – Fransız münâsebâtını takarrüb itmiş ve (Napole'on) İngilizlerin müttefikî olan Rusya'ya karşı vukû' bulacak teşebbüsâtın da Devlet-i 'Osmânîyenin mazhar-ı mu'âveneti olacağını yani devletimizin de Tuna cihetinden muhârebe itmesiyle Rusların kuvve-i mevcûdelerini ikiye ayırmak mecbûriyetinde bulunacaklarını ümid eylemiş idi.

(Napole'on) un (Tilsit) 'ahidnemesini 'akd itdiği ve (Taleyran) ı hâriciye nezâretinden 'azl ederek bütün bütün cihângirâne bir politika ta'kibine karar verildiği bu zamanın siyâseti – müşâr-ünileyhin bilâhare (Sent Helen) de yazdığı – hâtırâtında şu sûretle ta'rîf idiliyor: "Düşmana karşı Fransa'nın müdâfa'âtında Türkiye sağ cenâh, İranda sağ cenâhın ileri karakolu vazifesini ifâ itmekte idi."

1805-1806 da (Napole'on) Rusya'ya karşı Devlet-i 'Aliye ile İran'ın te'mîn-i mu'âvenetini düşündüğünden, Dersa'âdetde ki sefiri (Sebastiyani) nin bir 'Osmânlı – İran – Fransız ittifak metni 'akdi imkânından bahisle icrâ eylediği ilkâat üzerine bu tasavvuru başa çıkarmak üzere ric'al-i devletden Refiğ Efendi nâme-i hümâyun

28

ile İran'a gönderilmiş ve Feth 'Ali Şâh tarafından (Mirza Rıza) (Napole'on) nezdinde murahhas ta'yîn kılınarak, Dersa'âdet tarîkiyle Lehistana gidüb (Finkensteyn) (Finkenstein) kariyesinde müşâr-ünileyhin huzûruna kabulünde 4 mayıs 1807 tarihli mukâvelenâmeyi 'akd itmiş idi ki şerâ'it-i âtiye dâ'iresinde tarafeynin yekdiğerine mu'âvenetini tazmin idiyordu.

1783 de Gürcistan hakkında Rusya himâyesini tanımış olan Gürcistan kralı (Herakliyos) 1801 de vefât iderek memâlikini bâvasiyetnâme Rusya'ya bırakmış ise de, Feth 'Ali Şah Rusya'nın bu teşebbüsâtından muğberr olarak, Devlet-i müşâr-ünileyhaya karşı 'asker sevkiyle muhârebe açmış, fakat düçâr-ı mağlûbiyet olduğundan, Rusya – zâten işgâli altında bulunan Gürcistandan başka Dağistan ve Bakü havâlisini de işgâl eylemiş idi. (Mirza Rıza) vâsıtasıyla 'akd olunan mu'âhede mucibince (Napole'on) Gürcistan'ın İran'a ilhâkını ve bu maksadla icrâ idilecek muhârebede cüyûş-ı İraniyenin muvaffakiyetine yardım itmek üzere İrana Fransız zâbitleri irsâlini ve devlet-i müşâr-ünileyhaya top, tüfenk, mühimmât i'tâsını ta'ahhüd eylemekde ve mütekâbilen Feth 'Ali Şah da daîre-i harbi Kafkasya'ya kadar tevsî' iderek ve harekât-ı 'askeriyeye germi vererek Rusları sıkıştıracığını te'mîn eylemekde idi. 'Ahidnâme o zaman Fransanın diğerk hasmı olan İngiltereye karşı da bazı ta'ahhüdâtı tazmin eylemekde idi.

29

Taraf-ı Devlet-i 'Aliyeden dahi müzâkereye me'mûren Vahîd Efendi Lehistan'ın makarrı olan (Varşova) ya gönderilmiş ise de, (Napole'on) o sıralarda mevâki'-i 'askeriyeyi dolaşmakda bulunduğundan, üç ay orada beklemeye mecbûr olmuş, hatta bu müddet zarfında (Taleyran) ile vuku' bulan mülâkâtında Fransız siyâsetinin hulûsüne şübhe etmeye başlamış idi. Nihayet (Napole'on) un da'veti üzerine (Finkensteyn) a gidüb mülâkât itmiş, müşâr-ünileyh tarafından ta'yîn kılınan murahhas ile mükâleme-i resmîyeye başlamış ise de bir taraftan Sultan Selim'in hal'ini, diğerk taraftan

Purusyalıların mahsûr buldukları (Dansik) şehrinin Fransızlar tarafından zabtıyla, biraz sonra dahi Rus ordusunun (Fridland) (Friedland) muhârebesinde hezimetini ahvâli tebdîl etmişti.

(Napole'on) hâricden mu'âvenete muhtac olmaksızın Rusyaya galebe etmiş ve müte'akiben Rusya Çarı Birinci (Aleksandır) harbe devâmı tensîb etmeyüb (Nimen) nehrinde sal üzerinde müşârünileyh ile vuku' bulan mülâkâtı müte'akib (Tilsit) e gelmiş idi.

(Sebastiyani) nin Sultan Selim'in haber-i hal'ini mutazammın raporu bir gün, (Napole'on) ile Birinci (Aleksandır) (Tilsit) de Fransız askerine bir resm-i geçid icrâ itdirdikleri sırada vâsıl olduğundan (Napole'on) raporu okudukdan sonra (Aleksandır) a uzanarak:

30

-Bakınız Saltanat-ı 'Osmâniyenin bekâsı mümkün olmadığını hükm-i ilâhi haber veriyor! – demişidi.

(Dansik) in zabtı 1807 mayısına müsâdiftir bu târihten yedi ay kadar evvel – Bazı Fransızların (Ourstad) (Auerstadt) muzafferiyetini müte'akib, (Napole'on) Sultan Selime Vahid Efendi vâsıtasıyla irsâl ettiği nâmede, "Prusya mahv oldu" haberini göndermişidi. Hakikaten mahv hâlinde bulunmakta olan Prusya (Tilsit) müzâkerâtı esnâsında kendi yerine Türkiyenin mahvı esâsına müstenid bir çâre-i halâs aramışidi; Kral Üçüncü (Frederik Vilhelm) in Başvekili (Harvenberg) (Napole'on) ve takdîm itdiği bir lâyhada Eflak "Boğdan", eski Bulgaristan ve İstanbulda dâhil olarak Rumeli Rusyaya ve Mora ile Bahr-ı Sefîd adaları Fransaya ve Bosna ile Sırbistan Avusturyaya ve Lehistan Krallığı yeniden teşkîl edilerek Saksonya Kralına ve buna mukâbil Saksonya memâliki de Prusyaya verilmesini teklîf etmiş ise de (Napole'on) bu teklife rağbet göstermemiş ve her ne kadar Sultan Selimin hal'ini işitmesi üzerine, bir gün, (Aleksandır) ile vukû' bulan mükâlemesinde, "Hikmet nev'inden olarak bu vak'a beni Devlet-i 'Osmâniyeden kurtardı. Mütefekkim olan Sultan Selim hal' ve habs olundu. Zan iderdim ki 'Osmânlıları siyânet ile adam itmek mümkündür. Meğer bu bir hûlya imiş. Kendü kendüyü idâre idemeyen

31

bir devleti mahv idübde parçalarını İngilizlere kapdırmamak daha hayırlı”dır ve bu suretle Devlet-i ‘Osmâniye’nin ihtimâli mukâsesini göstermiş ise de, bu mukâsemenin birden bire icrâsına muvâfakatda Fransa menâfi’ince tehlike görüldüğünden, fi’iliyâta geçmemiş ve bil’akis (Tilsit) ‘ahidnâmesinde Devlet-i ‘Osmâniye’yi zâhiren de olsun muhâfaza eylemiştir.

Filhakika mezkûr ‘ahidnâmede Fransa ile İngiltere arasında i’âde-i sulh için Birinci (Aleksandır) in ve – Eflak – Boğdan Rusya tarafından tahliyesi esâsına müstenid olarak – Devlet-i ‘Osmâniye ile Rusya arasında i’âde-i sulh için dahi (Napole’on) un tavassut itmeleri meşrût olub, mu’âhede hakkında ise “Fransa ile Rusya’nın tedâfi’i ve ta’arruzu müttefik ve her ne mes’ele zuhûr ider ise halli için müttehid oldukları ve kuvve-i berriye ve bahriyelerini birlikde i’ mâli idecekleri ve eğer İngiltere devleti Rusya İmparatorunun tavassutunu kabul ile ‘aleni ‘ahidnâmenin şerâ’itine muvâfakat itmezse devlet müşâr-ünileyhaya karşı i’lân-ı harb olunacağı ve kezâ Devlet-i ‘Aliye Fransa’nın tavassutunu kabûl itmezse, ona karşı da i’lân-ı harb idilerek Avrupa kıt’asındaki memâliki mukaseme olunacağı” muharrer idi.

Bundan anlaşılıyor ki ihtiyâr itdiği mu’âmelenin ağırlığını takdîr eylemekde olan (Napole’on) Devlet-i ‘Osmâniye için sulhu

32

kabûl itmek sûretiyle olsun bir çâre-i halâs te’minini düşünmüştü. Bu, en dûn mertebede bir eser-i insâfdır. İran hakkında o kadarını da yapmadı. Her ne kadar Feth ‘Âli Han nezdine bir general gönderdi ise de Mirza Rıza vasıtasıyla ‘akd olunan ‘ahidnâme ahkâmından heman hiç birini tutmadı. İranlılar general (Paskiyeviç) in kumanda itdiği Rus ordusuna karşı yalnız kaldılar. Fransa ittifakı Feth ‘Ali Han için ‘âdetâ bir felâket teşkil itdi.

Devlet-i ‘Aliye bu muhârebeye Fransa’nın teşviki ile girişmiş olduğuna nazaran (Napole’on) un sulhu kendi başına kararlaştırması Bâb-ı ‘Alice bâdî-i iğbirâr ahvâlden ise de müşkülât-ı dâhiliye gavâ’il-i harbiyeye nihâyet verilmesini istilzâm eylediğinden yârân-ı Ruscuk’dan bu işe me’mûr idilen Galib Efendi Yergöl civârında vaki’ (İslabozi)

kariyesinde Rusya ve mutevassıt vazifesini îfâ iden Fransa murahhaslarıyla icrâ eylediği mükâlemede ‘akd-ı mutâreke eylemişidi. Ancak müsâlaha için gerek Paris’e, gerek Tuna boyunda icrâ idilen müzâkereler bir netice husule getiremeyüb, (Napole’on) işi – Sultan Selim Hanın zâtına intikâl itdirerek müşâr-ünileyhe idilen mu‘âmeleden dolayı gücenmiş olduğunu gösterdiği, Tuna boyundaki Rusya murahhasları ise Eflak ve Boğdan’ın Rusya Devletine terkini talep eyledikleri ve Sırbistan ve eczâ-i saîre-i memâlik-i ‘Osmaniye hakkında dahi ağır teklîfde buldukları cihetle, Reîs Galib Efendi vâsıtasıyla İngiltere devletiyle

33

yeni bir müzâkereye girişilüb tecdîd-i müsâfat eyledikten sonra Rusya ile harbe karar verilmişdi.

Bu muhârebe 1812 senesine (H 1227) kadar devam itmiş ve Bükreş Mu‘âhede-i sene-i mezkûre mayısının 28 nde ‘akd olunmuşdur.

Çar (Aleksandır) ın (Napole’on) a (Ültimatom) tabliğ itdirmesi üzerine Rusya ile Fransa arasında muhârebeye başlanması 27 mayıs 1812 de vuku‘ bulmuşdur. Esfâr-ı ‘Osmâniyeden heman hiç biri Sadrâ‘zam Laz Ahmed Paşa tarafından idare olunan bu muhârebe kadar fena tertîb idilmemiş ve idâresinde hatalar vuku‘ bulmamışdır. O sırada Fransa yeniden Devlet-i ‘Osmâniye ile ittifak âmâlî gösteriyordu. Eğer bilittifak hareket idilmiş olsa idi, tarihin cereyanı belki başka bir şekil alacaktı.

Fransa ve ‘Osmanlı Devletlerinin bilittifak hareket etmeleri hakkında Paris’de bulunan sefirimiz Muhib Efendi ile Fransız siyâsileri arasında mukâlemât cereyân eylemiş ise de, Muhib Efendi i’tilâfa meyil göstermemiş idi. Cevdet Paşa eser-i meşhûrunda bu mukâlemâtdan bahs itdiği sırada diyor ki:

“Fransa Başvekilinin merâmı Muhib Efendiyi kandırubda Fransa’nın da’ire-i ittifâkına almakdan ‘ibâret olub, Muhib Efendi ise bunca senelerden beri Paris’de böyle pek çok kallaşlıklar dinlemiş ve hiç birinin aslı faslı olmadığını bittecrûbe anlamış olduğundan,

34

bu misüllü hâbîde sözlere asla kulak asmazdı; ve (Napole'on) un Rusya imparatoruyla ittifakından beri Parisde Fransız me'mûrlarından gördüğü mu'âmelât-ı tahkîriyeyi hiçbir vakitte unudamazdı. Ve heman cümlesine la'net diyerek dersi'âdete 'avdet etmek üzere bulunduğu Fransa me'mûrlarının müstehziyâne olsun yüzlerine gülmek istemezdi. Sâ'ir me'mûrîn-i Devlet-i 'Aliye dahi Fransa ve Rusya birbiri üzerine hücum edübde bu sırada Devlet-i 'Aliye bir güzelce müsâlaha 'akdine muvaffak olarak yan gelüb seyre bakmak ve mukaddema (Napole'on) Rusyalı ile 'akd-i müsâlaha idübde devlet-i 'aliyeyi yalnız bıraktığı gibi bu kere devlet-i 'aliye dahi Rusya ile 'akd-i müsâlaha idiverübde (Napole'on) u açıkta bırakmak arzusunda idiler.”

Bu hâlet-i rûhiye anlaşılmaz şeylerden değil ise de, politikada hissiyâta değil, hesâba tabi'yet itmek lâzım geldiğini unutmamak vecâ'ibdendir. Şâyed devlet-i 'aliye muhârebeye iştirâk itse idi, 'acaba netice ne olacaktı, burası kesdirilemez. Ancak Rusya'nın politikası tebeddül itmemiş olduğu ve idemeyeceği düşünülüyorsa, o zaman sırf seyirci kalmakla iktifâ doğru bir politika 'add olunamayacağını i'tirâf eylemek lâzım gelir. Her hâlde tarafeyn-i muhâsemeynden biriyle kuvvetli bir irtibât peydâ ve o sâyede menâfi'-i devleti te'mînât kaviyeye rabt itmek iktizâ ider idi.

Nitekim Şânî-zâde dahi eserinde “Evvel-i eyyâmında Fransızlar kuvve-i kâmile ile

35

Rusyalı 'aleyhine hareket üzere olduklarından, eğer ta'vîk-i sulh ve sevk-i 'asâkir-i külliye ile Rusya'nın ol tarafda kesir kuvvetine i'timâm ve ikdâm olunsaydı, Fransa münhezim olsa bile galebe-i külliye-i Rusya'dan emin olmakla yine bir güzelce müsâlaha olunmak ihtimâli pek yakın idi.” demişdir. Ne çâre ki ne siyâsîlerimizin durbinliği, ne de gevâ'il-i dâhiliye buralarını hesaba almaya müsâ'id bulunmadı.

(Napole'on) Moskovaya kadar gidüb, şehrin alevler içinde kalmasına ve (Kremin) den başka hiçbir yer kurtulmaksızın yanmasına seyirci olduktan sonra ric'at mecbûriyetinde bulundu. Ondan sonra necm-i ikbâli bir daha i'âde-i şa'sa'a idemediğinden, Fransanın edbâr-ı menlûb milletlerce ahz-ı sâre ve i'âde-i istiklâle vesile ittihaz idildi. İşte bu sûretle devâm iden vukû'ât Viyana kongresinde karar kıldı.

Bu müddet zarfında Devlet-i ‘aliye meslek-i bîtarafîde sebât göstermekde, daha doğrusu bîtarafîlık nâmı altında kayıtsızlığını isbât eylemekde idi. Şübhe yokdur ki eğer Selim-i Sâlisin başına ma‘lûm olan felâketler gelmiş olmasa da, tâli‘-i hakan-ı müşâr-ünileyhin başlamış olduğu emr-i tebeddüdün inkişâfına müsâ‘ade eylemiş bulunsa idi, Viyana Kongresinin zamân-ı in‘ikâdında Devlet-i ‘Osmâniye Avrupa hey’et-i düveliyesinde bu derecelerde yabancı bulunmayacak idi. Sultan Selimin şehâdetinden Yeniçeri Ocağının lağvına kadar geçen müddet, Devlet-i ‘Osmâniye için ‘âdetâ bir devr-i fetret olduğundan

36

hârici politika yüz üstü bırakılmış ve vâkı‘a o sıralarda bazı doğru düşünenler bulunmuş ise de, sözlerine i‘tibâr idilmemiş idi.

O zaman her türlü felâketin gelüb birleştiği bir devr-i felâket itlâkına şâyândır.

Vahâbi mes‘elesini devletin başına bir ga‘ile-i cesîme açmış ve bu iş Mısır valiliğini pek garib vesâitle idinmiş olan – ve mu‘ahharan ta‘kîb eylediği hatt-ı hareket dahi müstağni-i ta‘rîf bulunan – Mehmed Ali Paşanın mu‘âvenetini talep itmek sûretiyle bertaraf idilebilmiş idi.

Vidin’i taht-ı zabtına geçirdikten sonra Plevne, Sofya, Ziştovi, Ruscuk şehirlerini işgâl itmiş ve Edirne’ye kadar gelmiş, hatta darsa‘âdete doğru ilerlemek ‘azmini izhâr itmekde bulunmuş olan Paspan oğlu ‘Osman Ağaya karşı Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa kumandasıyla ‘asker sevk idilmekle beraber “İdâre-i Maslahat” politikası ihtiyâr ve kendüsüne ma‘ül vüzâre Vidin valiliği tevcîh olunması (1797-1798) o sıralarda yeniçerilerin te‘diyâtı yüzünden artık hürce bâdâbâd silaha sarılmak meylini göstermekde olan Sırbîlilerin nazarında devletin za‘afını isbât itmiş idi. Mûte‘âkiben Konya valisi Kadı ‘Abdurrahman Paşa ma‘iyetiyle – zâhiren Sırbîlilerin te‘dîbi, batınen Rumeli Kıta‘asının ıslâhât-ı mülkiyesi için – gönderilen hareket ordusuna karşı Edirne’de tertîb olunan fesâd-ı irticâ‘ikârânenen İstanbulun

37

korkub hareket ordusunu geriye celb eylemesi dahi memleketde intizâm ve fikr-i ta‘kîb nâmına hiçbir şey kalmamış olduğunu Sırbistan ahâlisinin nazarında isbât eylemiş idi.

Bir müddet Gönüllü sıfatıyla Avusturya ordusunda bulunmuş, muâhharan şekâvet-i siyâsiyeyi ihtiyâr eylemiş, daha sonra Sırbistandaki ‘âsî yeniçerilerin te’dîbine me’mûr idilen, ordu-i ‘Osmâniye girmiş ve bütün bu ahvâlde devletin bulunduğu hâli tamamiyle görüb anlamış olan (Kara Yorgi) nin Sırbistanın muhtâriyeti nâmına vuku‘ bulan teşebbüsâtı doğrudan doğruya Paspan oğlu vak‘asının bir neticesidir; 1704 de Sırb rü’esâsının teşkîl itdikleri (İskopcina) meclisi tarafından “Sırb Kinyazı” sıfatıyla tanınmış olan merkûm (Kara Yorgi) 1805 de tenkîline me’mûren (Niş) valisinin kumandası altında sevk olunan ‘asâkir-i ‘Osmâniyeyi (Bagodina) da düçâr-ı hezimet itmiş, 1807 de Belgrad’ı işgâle muvaffak olmuş ve her ne kadar 1809 da Hersek cihetine sevk itdiği efrâdının ‘asâkir-i ‘Osmâniye tarafından perişan edilmesi üzerine müşkül bir mevki‘de bulunmuş ise de, Rusya ‘askerinin o sırada elyevm Bulgaristan’ı teşkîl itmekte olan vilâyât-ı ‘Osmâniyeye duhûlü ‘asâkir-i ‘Osmâniyenin Belgrad’a doğru yürümesinin önünü almış idi. Kara Yorgi i‘lân-ı ‘isyân itmesiyle beraber Rusya’dan himaye talebinde bulunmuş, muhârebe esnâsında devlet-i müşâr-ünileyhaya hizmete çalışmış, hatta 1811 de bâb-ı ‘âli kendisini dâ’ire-i itâ‘atine idhâl etmek

38

üzere istediği imtiyâzâtıdan ba‘zısını vereceğini bildirdiği hâlde, Rusyalıların harbe devâm itdikleri bir zamanda onlara karşı ahd-şikenlik göstermeyeceğini beyânla müzâkereyi redd eylemiş olduğundan, Rusya’nın talebiyle Bükreş ‘Ahidnâmesine Sırbîlilerin Devlet-i ‘Aliyenin haracgüzâr teb‘ası oldukları ve umûr-ı dâhiliyelerini kendileri idâre idecekleri ve taraf-ı devlete maktû‘ bir vergü verecekleri hakkında serâhat idhâl edilmiş idi. Sırbîliler bu şerâ’itin infâzını talep itmekte ve “silâhlarının nezdlerinde bırakılması, kal‘e muhâfızlarından başka Sırbistana ‘Osmânlı ‘askeri idhâl olunmaması gibi” ahkâm-ı mu‘tedileyi hâvî bir sûret-i tanzîmiye ile iktifâ ideceklerini Bâb-ı ‘Âliye bildirmekte oldukları hâlde, Bâb-ı ‘Âli bu teklîfâta muvafakat itmemiş idi. Bil‘akis yeniçeri yamaklarının ve Belgrad dayılarının Sırb ahâlisine karşı te‘dîbâtı devam eylemiş olduğundan ve Sırbistana Arnavud başı bozukları sevk idildiğinden Kara Yorgi 1813 Teşrîn-i evvelinde (Selmin) e firâr ve oradan Besarabyada kalan (Hotin) beldesine ‘azimetle orada ihtiyâr-ı ikâmet itmişidi. Çar Birinci (Aleksandır) 1812 de (Napole’on) un Rusyaya tecâvüzü esnâsında Devlet-i ‘Osmâniyenin müsâlahayı kabul itdiğinden dolayı hoşnud olduğundan ve âti için böyle birkaç vesile-i

harb saklamak muvaffak olacağına düşündüğünden Viyana Kongresi esnâsında Bâb-ı ‘Âliye Sırb işinin bir sûret-i hüsnede

39

tesviyesi hakkında ihtârâtda bulunmakla iktifâ eylemekte idi. Eğer Bâb-ı ‘Âli Rusyanın bu mesleğindeki gâyeyi anlamış olsaydı, Sırbıları hoşnûd idecek sûrette bir itilâf ‘akd ve bu sûretle onları Devlet-i ‘Aliyeye karşı tertîb olunan entrikalara iştirâkden men‘ eylerdi. Hâl bu ki Belgrad muhafızlığına ta‘yîn edilmiş olan Rumeli valisi Ali Paşa Sırbistanın on iki kazasının her birinde intihâb-ı ahâli ile gönderilecek bir Kinyazın Belgradda kendi nezdinde kalmaları ve orada teşkîl eyleyecekleri meclis vasıtasıyla Sırbistanı idâre eylemeleri gibi neticesiz bir tedbîri kâfi görmekte ve mevki‘-i icrâya vaz‘ı hakkında Bâb-ı ‘Âliden buyruldu celb eylemekte idi. Bu sûret-i tesviyenin ‘akdinde (Kara Yorgi) nin firârı üzerine tezyîd-i nüfûza muvaffak olan (Rudnik) Kinyazı (Miloş Obrenoviç)in büyük bir iştirâki sebk itmiş ise de onun da nasıl bir maksad ta‘kîb eylemekte olduğunu bilâhâre vukû‘ât isbat eylemiştir. Böyle gayr-ı kâfi tesviyelerden behemahal zarar tevellüd ider. Her iki hâlin icâbât-ı mantkiyesi vardır. Bari tedbîrlerle atıye tehlike hazırlamakdan ise, icâb-ı hâle göre biraz fazla fedâkârlığa katlanmak her hâlde müreccehtir.

(Hotin) de tavattun itmiş olan (Kara Yorgi) Mora ihtilâlini hâzırlamakdan ve Ortodoksluk nâmına tahrîkâtda bulunmakta olan Rum (Eterya) cemiyetine iltihâk itdi. Bu cemiyetde de devleti

40

bir tehlike tehdîd eylemekte idi: Rusyanın memâlik-i ‘Osmâniyedeki Rumların tahrîkenden menfa‘at beklemekte olduğunu 1770 de Rusya ordusunda yüzbaşı rütbesini ha‘iz Papaz oğlu nâmında yeni şehirli bir Rumun tavsiyesi üzerine Kont (Orlof) un kumandası altında bir donanmanın Mora sâhiline gelmesini isbât itmişidi. (Mora) da fesâd îka‘ı nokta-i nazarından neticesiz kalmış, fakat devletimizi Çeşme vaka‘-ı mü‘ellimesi gibi bir mâteme giriftâr eylemiş olan bu teşebbüs ihtirâskârânenberi bir “Rum” mes‘elesinin vücûdu gayr-ı kâbil-i inkâr idi: 1798 de devletin talebiyle Avusturyalılar tarafından ‘Osmânlı ordusuna teslim edilmiş olan ve i‘dâmen Tunaya gark olunan (Velestino) lu (Rigas) ın Ortodoksları Ehl-i İslâma karşı din gavgasına

hazırlamak maksadıyla vukû‘ bulan teşebbüsâtı nasıl bir cereyân-ı mevcûd olduğunu isbât eylemiş idi. Tuna cihetinde bir İslâmın (Pasban oğlunun) ‘isyânı Sırbistan gâ’ilesinin mukaddimesi hükmünde olduğu gibi, Mora cihetinde de Tepedelenli ‘Ali Paşanın serkeşliği, 1815 de teşekkül itmiş olan Rum (Eteryâ) cemiyetinin fa‘âliyetine müsâ‘id zemîn hazırlamakda ve Yeniçerilerin Morada devâm-ı i‘tisâfâtı da vesâ‘il-i şikâyâtı arttırmakda idi. ‘Ali Paşa 1797 de (Venedik) in Fransızlar tarafından hîn zabtında (Bonapart) dan mühendisler talebiyle Yanyayı tahkîm itdirmiş ve (Adriyatik) denizinden (İber) sâhilindeki limanlarının kendisine

41

terkini iltimâs eylemiş ise de bu bâbdaki ümidi boşa çıktığından, (Napole’on) ile arası açılmış, fakat o müddet zarfında nüfûzunu Karadağ hudûduna kadar tevsi‘ iderek, nîm-i müstakil bir hâl kesb eylemiş idi. Bâb-ı ‘Âlinin o aralık Moralıların gösterdikleri ihtilâl temâyülâtına karşı yegâne zaman emniyeti Tepedelenlinin kuvvet ve muhâbbeti idi. Hâl bu ki müntezim bir idâreye değil, sırf maddi kuvvete istinâd idilen asâyiş ve inzibât hiçbir zaman emîn değildir. Devletin tarafdârları yalnız ‘askerleri değil, zabt u rabt-ı memleketten müstefid olan ‘umûm teb‘ası olmak gerekdir. Öyle olmazsa er geç ihtilâl çıkar. Zirâ ahâlinin hoşnûdsuzluğundan ileri gelecek harekâtdan başka, hâricden vukû‘ bulan tahrîkâtda muhîti ikâ‘-i şûrişe müsâ‘id bulur. Hâl bu ki tedkîk ahvâliyle meşgûl bulunduğumuz bu zamanda devlet kendi ‘askerinden – yeniçerilerden – dahi emîn değil idi. Bil‘akis her tarafda hükûmetin başına en büyük gâ‘ile yeniçeriler idi.

O zamanın mantıksız mu‘âmelâtı meyânında Bükreş ‘Ahidnâmesinin Eflak ve Boğdan’a ‘â‘id ahkâmının tarz-ı tatbîki de şâyân-ı tezkârdır. Bükreş ‘Ahidnâmesinde (Eflak) ve (Boğdan) hakkında (Yergök) mukarrerâtının tasdîkinden ‘ibâret olub bu bâbdaki ahkâmı hiçbir tarafın feth-i dehân idebilmesine mahâl kalmayacak bir sûretde mevki‘-i icrâyaya koymak lazım gelirdi. Rusya’nın politikasında husûle gelen

42

muvakkat-ı mülâyimetin hikmeti mâzideki emsâline bakılırsa kolaylıkla anlaşılırdı. Böyle yapılmaması ve Sırbistan muhîtinde olduğu gibi bu cihetde de günü gününe tedbîrlerle iktifâ olunması on dört sene sonra (Mora İhtilâli zamanında) Rusyanın müddeayâtı meyânında birde bu mes‘elenin (Eflak Boğdan işinin) ahz-ı mevki‘

eylemesini intâc eyledi: 1815 de devletin dâhili ve hârici siyâseti işte bu hâlde olub Cevdet Paşa merhûm te'mîn-i asâyiş için icrâ kılınan tedâbiri şu sûretle ta'rif idiyordu:

“Bu esnâda Devlet-i ‘Aliyenin himmeti münhasıran mütegalibe gürûhunun imhâsına ve müteneffizânın kesr-i nüfûzlarına masrûf idi. Ve taşralarda bulunan mütegalibe gürûhunu te'dîb ile fukarâyı onların zulm ve ta'addilerinden tahlîs için vülât ve mutasarrıfına nüfûz tam verilmişken bir vefk-i dil-hah ‘âli ifâ-i vazifeye gayret itmediklerinden işbu iki yüz otuz senesi seferinin evâsıtında (1815. m) vüzerâ ve mirmirânlara tehdîdi hâvi fermânlar yazıldı. İstanbulda dahi yeniçeri serkeşlerinin emr-i te'dîbine i'tinâ olunarak yeniçeri ağası ara sıra yeniçeri fesâd paşalarını birer vesile ile i'dâm eylemekte idi. Fakat bu bâbda usûl muttaride olmayub, her türlü cezâlar me'mûrînin hûd serânesine göre icrâ olunageldiğinden, hûk-ı sû-i isti'mâlât vukû'a gelür ve nice adamlar bir küçük cürüm için i'dâm gibi ağır cezâlara düçâr ve niceleri dahi belâ-i

43

cürüm mazlûm ve mağdûr olur idi. Ol vakit mütegalibe içinde i'dama müstehak olanlar var idi. Lakin orada nice ehl-i ‘arz adamlar dahi bi-gayri hakkın i'dam idilir idi. Hâl bu ki ceza eğer kavânîn-i ‘adliyye ve usûl-i muhâkemeye tatbiken icrâ olunursa ‘âmmeye ‘ibret olarak halkın kesb-i edeb ve terbiyesine bâdî olur. Ama böyle hûd-ser-âne icrâ olunan cezâlar nice ehl-i ‘arz adamlar dahi hiddet ile kimi ‘aziye alubda da'ire-i ‘arz-ı vadiden çıkmasını mü'di olur...”

Paşa merhûmun şu sözleri o zamanın “Hikmet-i hükûmetini” anlatmağa kâfidir. Müşâr-ünileyh eserini mutlakiyet zamanında yazdığından yalnız haksız cezâların te'sîrinden bahs eylemiştir. Hâl bu ki ahvâl-i ictimâ'îye hakkında biraz daha derin tedkîkâta girişilirse idarenin müntezim olmayan yerlerde ihtilâl zuhûru zarûri ve tabi'î olduğunu i'tirâfa mecbûriyet elverir. Eflak ve Boğdan, Sırbistan, Mora mes'elelerinde siyâsî ihtirasların ve diğer bazı ‘âmillerin te'sîri pek mühim olub, onlardan sırası geldiği zaman bahs olunacaktır. Hükûmetin vazifesi zemini o ‘âmillere müsâ'id bulundurmamak yani, ihtiraslara beyâna peydâ itmemek idi. Hatâ bunun başlamamış olmasındadır.

...

İngilterenin bahr-i sefidde ahz-ı mevki' itmesi ve Hindistandaki

44

hâkimiyetini te'yîd eylemesiyle bu müstemlekesinin emniyet ve selâmeti maddesinin siyâsetinde mühim bir mevki' tutması cenubi Avrupa politikasınca en büyük te'siri husûle getiren vuku'ât-ı mühimmedendir.

İngilizler Cebel-i Tarıkı 1704'te İspanya Verâset muhârebesi esnasında zabt etmişlerdi; 1713'te 'akd olunan (Utreht) 'ahidnâmesi (Traité d' utrecht) Cebel-i Tarık ile Minorca (Minorque) adasının İngilterenin zir hâkimiyetinde bulunduğunu tasdik eylemiş ve bu sûretle İngiliz siyâseti Avrupanın cenubunda bir menfa'at ve 'alâka peyda etmiş idi. Takriben bir 'asr sonra (Napole'on) un Mısır seferi bu mevki'in lüzûm-ı teyîdini İngiliz siyâsîlerinin nazarlarında isbât itdi. Müşâr-ünileyhin Mısır'a 'azîmeti esnâsında işgal etmiş olduğu Malta adasını İngilizler, yirmi altı ay muhâsaradan sonra, 20 Eylül 1800 tarihinde zabt itdiler; o zamanlarda bile bahr-i sefidde hâkimiyetlerini sefâ'in-i harbiyeleri vâsıtasıyla icrâ itdikleri şiddetli abluka isbât eylemiş idi; 1800-1801 de Rusya Çarı Birinci Pol ile (Napole'on) arasında husûle gelen i'tilâfda devletinin bilittifak iki taraftan Hindistana tecâvüz itmeleri ya'ni (Don) Kazakları ile on bin 'asâkir nizâmiyeden mürekkebi bir ordunun Türkistan, Hive, Buhara tarîkiyle ilerlemesi Vatikana çıkarılacak 35000 kişinin bir Fransız ordusunun dahi o havâlide bulundurulacak diğeri bir Rus ordusuyla birleşib İran,

45

Herat, Kandehar tarîkiyle Hindistana yaklaşmasını ve bu iki kuvvetin hudûdda yekdiğerine bililtihâk beraberce memâlik-i mezkûreye girmeleri ta'mîm edilmiş, bu programın tatbîki için Ruslarca bazı tedârikât dahi icrâ olunmuş ise de 1801 martında Çar Birinci (Pol) ün katli idilmesi devletinin bu teşebbüsâtı 'akîm bırakmış idi. Mısır seferi zaten İngilizlerin nazar-ı dikkatini bahr-i sefid muvâzenesine da'vet eylemiş iken, bu ikinci tasavvur Hindistanın selâmeti mes'elesine bir kat daha ehemmiyet vermek lüzûmunu nazarlarında tecelli itdirmiştir, 1808 de Petersburgda Fransa sefiri bulunan (Kolinkor) ile Çar Birinci Aleksandır tarafından me'mûr idilen general (Rumyanzof) arasında Türkiyenin mukasemesi ve Hindistanın zabtı esasıyla müzâkereler cereyân etmiş, hatta bu maksadla Avusturya – Rusya – Fransadan mürekkebi bir ittifak-ı müselle

‘akdi mevzu‘ bahs olmuştur. Zâten (Napole’on) 1797 de Cezayir-i Seb‘ayı kendisine vermiş ve Adriyatik sevahilinde Fransayı Türkiyenin hemhudûdu itmiş bulunan (Kampo-Formiyo) ‘ahidnâmesinin ferdâ-i in‘ikâdında “Zantev Kefalonya adaları bizim için İtalyadan daha büyük ehemmiyeti hâ’izdir. Eğer ikisinden birini tercih itmek lâzım gelse idi, elbette adaları tercih ider idim” demiş ve o zamandan beri Cezayir-i Seb‘ada – bâhusus (Korfu) da – mikdâr-ı külli mühimmât toplamağa başlamış idi. 1807 de müşâr-ünileyh tarafından general (Gardan) ın İrana gönde

46

rilmesi de Hindistana tecâvüz planının icrâsı için bir tedbîr hükmünde bulunmuş idi.

Bütün bu ahvâl Bahr-i sefid ve Hindistan mes’eleleri arasında bir irtibat câykîr olduğunu ve Hindistan tarîkinin selâmeti İngilterenin Bahr-i sefidde kuvvetli olmasını istilzâm eylediğini isbât itmiş idi. Vâkı‘a o zamanlar Süveyş Kanalı açılmamış olduğundan Bahr-i sefidten Hindistana deniz yolu yoksa da, (Napole’on) un Mısıra tecâvüzü esnâsında en büyük tasavvuratından beri berzahın hafr ve küşâdı olmuş idi. Ma‘hazâ Hindistana gitmek üzere ta‘kîb idilecek karayollarının cümlesinin tab‘î mebde’i Bahr-i sefidde yahud Bahr-i mezkûrun daha ileri kısmı olan Bahr-i siyahda bulunmakta idi.

İngilizlerin o zamandan i‘tibâren Bahr-i sefid siyasetine büyük bir ehemmiyet vermeleri ve Viyana Kongresinde Cezayir-i Seb‘ayı edinmeleri işte bu sebebden ileri gelmiştir. Bu sûretle İngiltere 1815 de Bahr-i sefidde şu sûretle üç ‘askeri noktaya mâlik bulunmuştur: Cebel-i Târik, Malta, Cezayir-i Seb‘a.

Rusya Bükreş ‘ahidnâmesiyle Besarabyayı aldığından Tunanın munsabblarına kadar gelmiş yani Bahr-i sefidde yaklaşmış olduğu gibi, 1813 senesi Teşrîn-i Evvelin 24 ünde Apronla ‘akd itdiği mu‘âhede-i salihîye ile dahi (Gülistan Mu‘âhedesî) Dağıstanı, Şirvanı ve Araks nehrine kadar Bahr-i Hazar sevâhilini zabt ve bahr-i mezkûra

47

serbesti-i seyr-i sefâ’in hakkını istihsâl eylediğinden Hindistan yolu üzerinde en mühim bir revâcgâh-ı ticâret ve siyâset olan İranda nüfûz ve iktisâdiyetle İngiltereye karşı rekâbete başlamış idi. Artık İngiliz ve Rus menâfi‘i – bu iki rakib-i menfa‘at – Şarkdan

aksâ-i şarka kadar temâsda bulunmakta idi. Bu rekâbetin cevelângâhında bulunan hükûmetlerin menâfi'inde İngilterenin 'alâkadâr olması zarûri idi. O hükûmetlerin en mühimi elbette Devlet-i 'Osmâniyedir. Binâen 'aleyh siyâset-i 'Osmâniyenin ba'demâ şu dört nokta-i nazardan İngilterece ehemmiyetle ta'kîb idilmesi zarûri idi.

- 1- Avrupa muvâzenesi (Rusyanın dursa'adete doğru ilerleyememesi)
- 2- Bahr-i sefid muvâzenesi (Bahr-i sefidin şark havzasında İngiliz menâfi'ne menâfi bir hâl vücûd-pezîr olmaması)
- 3- Elcezire tarîki ve Basra Körfezi (Hindistan Tarîki)
- 4- Rusyanın Anadoludaki ihtirâsatı ve o cihette muvâzenenin ihlâlden masûniyeti.

...

1815 de Avrupa haritasını şu hâlde buluyoruz:

Fransa 1789 daki hudûdiyetine tenzîl edilmiş, hatta o hudûdunda (Savoia) ve (Nis) kıt'alarını gâ'ib itmişdir: fakat şark (Alsas) hudûdunda, (Bal) ile (Lando)

48

arasında (Reyn) sahili zir işgâlinde bulunuyor. Bu noktada olsun tabî'i hudûda mâlikdir. Fakat bu tabî'i hudûd nâkısıdır.

Fransanın komşularından biri, Felemenk ve Belçika kıt'alarının bir hükûmet şeklinde birleştirilmesiyle vücûda getirilmiş olan yeni Felemenk Krallığı (Royumé de Pays Bas) ikincisi Viyana Kongresinde (Reyn) eyâletini istihsâl ve bu sûretle tevessü' itmiş olan Prusya: üçüncüsü mezkûr kongrede hâl-i bîtarafiye konulan İsviçre ve dördüncüsü garbi Alp dağları cihetinde (cenubi şarki hudûdunda) bulunan Piyemonte – Sardinya – Savoia Krallığı (Royaumé Piémont-Sardaigne-Savoie) dir.

Avrupanın merkezinde Almanya Hey'et-i İttifâkiyesi (Confédération Germanique) ve Avusturya İmparatorluğu ve İtalya hükûmâtı vardır.

Almanya Hey'et-i İttifâkiyesi Prusya Krallığının heman 'umûm eyâlâtı ile Vurtemberg: Bavyera, Saksonya, Hanora krallıklarından ve diğér otuz dört hükûmetden ('Umûmunun yekünü 39 hükûmet) ve Avusturya İmparatorluğunun bir kısmından (Yani Tirol, Estirya, Karniyole, Karinti, Salsburg, Bohemya, Moravyadan ve Ma'nây mahdûduyla Avusturya kıt'asından mürekkebirdir: Viyana ve Berlin şehirleri imparatorluk hudûdu dâhilinde ise de Prusya krallığının Prusya eyâleti ile mezkûr krallığa mensûb Gutenberg, Dansik şehirleri hudûd hâricinde kalmaktadır.

49

Bundan mâ'ada İtalya muhitinde Lombardya ve Venedik krallığı (Royaumé Lombard-Vénitien) 'unvanlı bir hükûmet teşkîl edilmiş olub, hükümdarlığı Avusturya İmparatorunun 'uhdesinde bulunmaktadır. (Parma) (Parme) ve (Toskana) (Toscane) Dükâlıklarında Habsburg hanedanına mensûb arşidükler icra-i hükûmet itmekde bulduklarından Sardunya Krallığı bu kadar nüfûza karşı pek yalnız ve â'deta tahakküm-i ma'nevî altında bulunmaktadır. (Napoli) Krallığında (Burbon) hanedanına mensûb kral (Ferdinan) ibkâ olunmuş ve orası yeniden - ma'nen – mutlakiyete hâdem bir kal'e hâline vaz' edilmiştir.

(Metternih) (Napole'on) un sâha-i siyâsetde ihyâ itmek istemiş olduğu "İtalya" kelimesinden bahs itdiği sırada "sırf coğrafyaya 'âid ta'bîrâtandır" der, binâen 'aleyh siyâset nokta-i nazarından hiçbir ma'nâsı olmadığını anlatır idi. Filhakika "İtalya" kelimesi böyle sırf coğrafya sözü hâline tenzîl edilmiş idi. Zirâ Sardunya, ve Napoli, Lombardya ve Venedik Krallıkları ve birkaç dükâlık varsa da cümlesi birlikde bir İtalya hükûmeti ve bir İtalya milliyet-i siyâsiyesi yok idi; Bilakis (Metternih) in vücûda getirdiği teşkilâtta bu tasavvurun hayyiz-i fi'ile îsâlini men'itmek gayesi pek aşikâr sûretde zâhir idi.

"Almanya" kelimesi de o zaman bir "Coğrafya ta'bîri" 'add olunabilir. Çünkü Alman hükûmetleri ve Almanya Hey'et-i İttifâkiyesi varsa da

4

Târih-i Siyâsi-i 'Umûmi

50

“Müttehid bir Almanya” yokdur ve sâha-i siyâsetde bir Alman kavmiyet-i siyâsiyesi mevcûd değildir. Hâl bu ki İtalya ve Almanya mütefekkirini ve vatanperverleri memleketlerinin ve kavmiyetlerinin istiklâl ve hürriyeti nâmına kutlu bir cereyân husûlünü te’min eylemişlerdi. On dokuzuncu ‘asır bu iki büyük emelin hayyiz-i fi’ile îsâlini görecekdir.

Avrupanın şimâlinde Danimarka Krallığı 1814 de Norveçyayı gâ’ib itmiş olduğundan (İstikandinavya) şibh-i cezîresinde (Scandinave Peninsule) arazisi kalmamıştır. İsveç ve Norveçya her ikisi kendisine has bir idâreye mâlik olmak şartıyla müttehid bir krallık (Royaume-Uni) teşkîl eylemekdedir. Bükreş ‘ahidnâmesiyle Avrupanın cenûbunda Besarabyayı memâlikine ilhâk itmiş olan Rusya, şimalde dahi Finland (Finlande) büyük dükalığı memâlikini zabt ve orada muhtar bir idâre te’sîs eylemiştir. Viyana Kongresi Lehistanın Torn (Thorn) ve Posnani (Posnanie) eyâletini Prusyaya ve Galiçyanın kısm-ı şarkisini Avusturyaya ve bunların hâricinde ‘umûm Lehistan arazisini – ayrı bir hükûmet teşkîl itmek üzere – Rusya ya vermiş ve Çar Birinci (Aleksandır) orada “Leh Krallığı” nâmıyla bir hükûmet te’sîs ve bu krallığı meşrûtiyetle dahi techiz eylemiştir. Bu sûretle Rusya Avrupada birinci derecede bir kuvvet şeklini almıştır.

Lehistan hudûdunda Krakovi (Cracovie) eyâleti ufak bir

51

cumhûriyet hâline vaz’ olunmuş bunun zıddı olarak Adriyatik sâhilinde kâ’in Ragoze (Ragose) Cumhûriyeti lağv ve arazisi Avusturyaya ilhâk olunmuştur.

Devlet-i ‘Osmâniye Avrupada Karpat (Carpates) dağlarından Bahr-i sefid ve Adriyatik sâhiline kadar Balkan şib-i ceziresine kâmilen mâlik olduğu gibi Adriyatik hizâsına kadar Bahr-i sefidin şark havzasına hâkim ve mezkûr denizde mühim limanlara mâlikdir fakat Eflak – Boğdan ve Sırbistan işleri, Vehâbi mes’alesi, Rumlarda görülen temâyûlat teceddüd lüzûmunu tamamıyla isbât eylemiştir. İhtilâl-i kebîr devrinin fikirleri ve hisleri – husûsiyle Fransızların Cezayir-i Seb’ada ve Adriyatik sevâhilinde hâkimiyeti esnâsında – ahâli-i hristiyaniyeye sirâyet itmiş ve Rusyanın ihtirâsâtına pek muvâfık gelen ihtilâl meyillerini devlet-i müşâr-ünileyha Ortodokslara izhâr-ı muhabbet bahanesiyle teşvîk ve tahrîk itmekde bulunmuştur. Selim-i Sâlis pek iyi anlamışidi:

Devlet-i ‘Osmâniyenin – inkirâzdan kendisini vikâye için – cesâret ve ‘azim ile teceddüdünü teşebbüs itmesi zamanı hülûl eylemişidi: bu teceddüdün Selim-i evvelin tasavvuru – yani Devlet-i ‘Osmâniyenin ‘umûmiyetle ehl-i islâmdan mürekkeb bir devlet kuvveşşekîme hâline vaz‘ı sûretinde icrâsı (ki devr-i Selim-i evvelde böyle tatbiki tecvîz idlmemişidi) Mahmud-ı Sâni ‘asrında mevzû-ı bahs olamayacağından – mevzû-ı bahs olabilmemesini üç ‘asır zarfında husûle gelen tagayyürât men‘ itdiğinden -,

52

Ebulfeth Mahmud-ı Sâni Hazretlerinin gösterdiği çığırda yani şekl-i idâreyi muhîtin ihtiyâcâtına ve sunûf-ı sekine arasında bir irtibât husûle getirmek gâyesine tevfiik idüb bir “Avrupa Devleti” hâlinde ta‘âlli itmek sûretinde yapılabileceği anlaşılmaqda idi.

...

FÂ’İDE - 1

Viyana Kongresi 1814 Hazirandan 1815 Eylülüne kadar in‘ikâd itmişdir, Fransa ihtilâl-i kebîri devriyle (Napole’on) devrinde vukû‘ bulan muhârebât Avrupa muvâzenesini ihlâl itmiş olduğundan, yeni bir muvâzenet peydâsıyla müsâlemetin te’minini müzâkerâta esâs ittihâz kılınmıştır.

Mezkûr kongrede devletlere vekâlet iden zevât meyânında Avusturya murahhası Metternih (Metternich) ve Rusya murahhası Neslerod (Nosslrode) ile refâkatinde bulunan ve ‘an ‘asl Korfulu bir Rum olan Kapu Disterya (Capo d’ Istria) Prusya murahhası Humbolt (Humbolott) ve Hardenberg (hardenberg) ve İngiltere murahhasları Lord Kestleraig (Castlereagh) ile birâderi Çarls İstvert (Charles stuart) ve Fransa murahhası Taleyran (Talelyrand) ile refâkatinde bulunan Dük Dalberg (Dalberg) şayân-ı tezkârdır. Rusya İmparatoru Birinci (Aleksandır) ve Prusya Kralı Üçüncü (Frederik Vilhelm) ve bilcümle hükûmat-ı sagirenin

53

başvekil veya hâriciye nâzırları da Viyanaya gitmiş idiler. Murahhas sıfatıyla Viyanada toplanan diplomatların ‘adedi iki yüz on altıya kadar baliğ oldu. Bu münâsebetle Viyana gâyet parlak balolar, tiyatro oyunları ve sâ’ir şenlikler tertîb olunarak bu merâsim için

Avusturya tarafından kırk milyon frank raddesinde masraf ihtiyâr idildi. Müzâkerâtın pek yavaş ilerlemesi, fakat balo ve emsâline pek ziyâde germî verilmesi, ihtilâl-i kebîr muhârebâtı esnâsında Belçika muhitindeki çiftlikâtının Fransızlar tarafından müsâderesi üzerine Viyanada ihtiyâr-ı ikâmet itmiş olan Prens dö Lin (Prince de Ligne) e “Kongre ilerlemiyor; raks ile iktifâ idiyor” (Le congrés ne marche pas. il dance) dedirtmiş idi.

30 Mayıs 1814 tarihini hâvi olan Paris Mu‘âhededinde Konta-Vensin (Comtat-Venaissin) ve Monbayar (Montbéliard) beldeleriyle Mon Bilan vilâyetinin (Département de Mont Blanc) Fransaya terki şartıyla devlet-i müşâr-ünileyhanın 1792 senesindeki hudûdunun ibkâsı tekerrür itmiş ve ‘ahidnâme-i mezkûre mevâd-ı mahremânesinde dahi düvel-i sâ’irenin alacakları memâlik gösterilüb bu bâbdaki teferru‘âtın düvel-i erba‘a (Rusya, Prusya, Avusturya, Prusya)(Prusya iki kez yazılmış birisi İngiltere olmalı) arasında diğerkongrede müzâkere idileceği yani Fransa ile diğerkongre hükûmâtın doğrudan doğruya müzâkerâta teşrîk olunmayacağı gösterilmiş idi.

54

Tarih-i siyâsinin bundan evvelki kısmında görüldüğü üzere (Taleyran) bu şartı bozmağa ve Avrupanın teşkilât-ı cedîde-i siyâsiyesini müzâkere idecek komisyona Paris ‘Ahidnâmesine vâz‘elimz’a olan diğerkongre devletinin (yani Fransa, İsveç, İspanya ve Portunmâlik) murahhaslarının iştirâkini kabûl ittirmeğe muvaffak olmuşdur.

Ancak yüz günler devrinden sonra müzâkerât başka bir renk almış ve Fransa (Taleyran) in muvaffakiyâtından tamamıyla müstefîd olamamışdır.

Viyana Kongresi zamanında ‘akd olunan mu‘âhedât meyânında şunlar bilhassa şâyân-ı tezkârdır:

1- (Napole’on) un (Elbe) adasından Fransaya ‘avdeti haber alınması üzerine düvel-i erba‘a arasında ‘akd olunan 25 Mart 1815 tarihli ‘ahidnâme ki (Şomon) ‘ahidnâmesinin tecdîdi müşâbihindedir.

2- Almanya Hey’et-i İttifâkiyesine da’ir ‘alâkadâr hükûmetler arasında yirmi maddeyi hâvi 8 Haziran 1815 tarihli ‘ahidnâme ki mevâd-ı mûndericesinden on biri münâsebât-ı düveliyeye müte‘allık olduğundan, Viyana Kongresi mu‘âhede-i kat‘iyesine idhâl olunmuşdur.

3- 9 Haziran 1815 tarihli mu‘âhede-i kat‘iye ki Paris ‘ahidnâmesine vâz‘elimzâ sekiz devlet arasında ‘akd olunmuş ve düvel-i sâ’ire ahkâmının kabûlüne da‘vet edilmiştir. Bu ‘ahidnâme kongreye iştirâk iden hükûmât arasında husûle getirilmiş olan i‘tilâfların

55

bir fezleke-i ‘umûmiyesi, ve – Binâen ‘aleyh – Avrupa muvâzene-i cedîdesinin hücceti idi.

FÂ’İDE – 2

KAYNARCA ‘AHİDNÂMESİ

H. Cemâziyelevvel 1188 M. 5 Temmuz 1774(Doğrusu 21 Temmuz 1774) tarihinde Devlet-i ‘Osmâniye ile Rusya arasında ‘akd edilmiş olan Kaynarca ‘Ahidnâmesinin mevâd-ı mühimmesidir:

YEDİNCİ MADDE – Devlet-i ‘Aliyemiz ta‘ahhüd ider ki Hristiyan diyânetinin hakkına ve kiliselerine kaviiyen siyânet ide ve Rusya devletinin elçilerine ruhsat vere ki her ihtiyâcda gerek on dördüncü maddede zikr olunub mahrûsa-i Konstantiniyede beyân olunan kilise-i mezkûre ve gerek hademesinin siyânetine ibrâz-ı tefhîmât-ı mütenevvi‘e eyleye ve elçi-i mumâileyhin her gûne ‘arûzu Devlet-i ‘Aliyenin dost-ı sâfi ve hemcivârı olan devlete müte‘allık adem-i mu‘temedi tarafından ‘arz ve tebliğ olunmağla devlet-i ‘aliyemiz tarafından kabûl eylemelerini devlet-i ‘aliyemiz ta‘ahhüd ider.

SEKİZİNCİ MADDE – Rusya devletinin gerek rehâbîn zümresinden, gerek sâ’ir re‘âyasından olanlara tamamen ruhsat verile ki Kudüs-i şerîf ve şâyeste-i ziyâret olan sâ’ir mahallere siyâset ideler. Bu gûne yolcu ve seyyahlardan gerek Kudüs-i Şerîfde ve gerek sâ’ir mahallerde esnâ-i tarîkde dahi bir türlü cizye ve harac ve vergi asla bir teklîf talep olunmaya. Sâ’ir devletler re‘âyalarına verilen fermanlar ve yol

56

emirleri mersûmuna dahi vech-i lâyıkı üzere eda oluna ve mâdem ki Devlet-i ‘Aliyemiz arazisinde ikâmet ideler kendülerine bir dahl ve ta‘arruz olunmayub kuvvet-i ahkâm şerî‘at muktezâsınca tamamen himâyet ve siyânet olunalar.

ON DÖRDÜNCÜ MADDE – Devlet-i sâ'ireye kıyâsen kilise-i mahsûsadan mâ'adâ Galata tarafında Beyoğlu nâm mahallenin yolunda tarîk-i 'âmde Rusya devleti bir kilise binâ itdirmek câ'iz ola ve işbu kilise kilise-i 'avâm olub dosogrefe(rusogrek) kilisesi ta'bîriyle tesmiye ve 'ilelebed Rusya devletinin elçisi siyânetinde olub her türlü ta'arruz ve müdâheleden emîn ve berî ve herâset oluna.

FÂ'İDE – 3

BÜKREŞ 'AHİDNÂMESİNİN MEVÂD-I MÜHİMMESİ

(‘Ahidnâme tarihi M. 16 Mayıs 1812 ve H. 17 Cemâziyelevvel 1227)

DÖRDÜNCÜ MADDE – Mukaddemce mün'akid olan esâs sulh senedinin evvelki şartında (Prut) nehrinin memleket-i Boğdana duhûlünden nehr-i Tunaya munsabb olduğu mahalle kadar ve andan nehr-i Tunanın sâhil-i yesârisi Kili boğazıyla bahra kadar devleteynin hadd-i fasılı olub, boğaz-ı mezkûr tarafeyne müşterek ola; ve İsmâ'il pişgâhından mârûzzikr Kili boğazına kadar Rusya devleti tasarrufunda kalacak sâhil yesârına ziyâde karîb olub kablessefer gayr-ı meskûn olan küçük adalar

57

devleteynin birinden zabt ve tasarruf olunmayarak ve bundan böyle işbu adalarda istihkâmât ve ebniye ihdâs kılınmayarak hâliye ül hâliye birağıla ve fakat kat'-ı hatab ve sayd-ı mâhi misillü maslahat için tarafeyn re'âyasının amed şüdlere câ'iz ola; ve İsmâ'il ve Kili pişgâhında kâ'in büyük adaların dahi zikr olunan Tuna sâhil-i yesârına karîb olan câniblerinden i'tibâr ile ol adaların birer sâ'at mesâfe mahallerine 'alâmet vaz'olunmak ve kablüssefer mevcûd olan kariyeler ve eski Kili hâric olmak üzere kezalik hâli ve gayr-ı meskûn kale" deyu musarrah olduğuna binâen nehr-i (Prut) un sol yakasında kâ'in araziye kılâ'-i mevcûda ve kasabât ve kurâ ve cümle mesâkin ve levâhikile Devlet-i 'Aliye Rusya devletine terk ve ferâgat itmekle nehr-i (Prut) un vasatı beyneddevleteyn hâciz ola ve müşterek olan mâr ülbeyân Kili boğazı ve Tuna sularında devleteynin tüccâr sefâ'ini evvelki gibi geşt ü güzâr idüb ancak Rusya devletinin sefâ'in-i harbiyesi boğaz-ı mezkûrdan Prut nehrinin Tunaya munsab olduğu mahalle kadar âmedşüd ideler.

BEŞİNCİ MADDE – Rusya devleti dahi bâlâda mezkûr nehr-i (Prut) un sağ yakasında olan Boğdan arazisi ve memleket-i Eflak ile Kara Eflakı ve şimdiki buldukları hâl ve hey’et üzere derûnunda olan kal’alar ile ma’an şehirleri ve kasabât ve kurâ ve mesâkini ve memâliki mezkûrede mevcûd cem‘-i levâhiki ve bâlâda dördüncü maddede müstesna olunanlardan mâ’ada Tuna adalarını Devlet-i ‘Aliye-i ‘Osmâniyeye redd ve teslîm eyleye ve Devlet-i

58

‘Aliye tarafından dahi sâlifü’l-beyân esâs senedinin beşinci şartında muharrer olduğu vechile ibtidai muhârebe tarihine değin Eflak ve Boğdan imtiyâzâtına da’ir ‘akd olunan kavânîn ve senedât-ı mer‘iye ibkâ olunub Yaş mu‘âhedesinin dördüncü şartında mübeyyin olduğu vechile ve muhâsebât-ı ‘atika hengâm-ı muhârebe tekâlifinin ‘adem-i mutâlebesi ve müsellemdir ki Devlet-i ‘Aliye tarafından Boğdan şimdiki arazisine göre tesviye teklîfine müsâ‘ade derkâr olmağla mübâdele-i tasdîknâme tarihinden memleketeyn ahâlisinin iki sene mu‘âfiyeti ve ahâli-i merkûmeden diyâr-ı âhire nakil murad idenlerin dört ay zammıyla müddeti mâddeleri dahi ‘aynıyla icrâ kılına.

SEKİZİNCİ MADDE – Marûzzikr esâs senedinin dördüncü şartında tahrîr olduğu üzere Sırb milleti mâ-tekaddümdenberü olduğu vechile Devlet-i ‘Aliye-i ‘Osmâniyenin cizye güzâr re‘âyası olub haklarında bir muktezâ-i şime-i Devlet-i ‘Aliye şefkat ve semâhatla mu‘âmele olunacağı her ne kadar emr-i muhakkak ise dahi işbu harekât-ı muhârebeye millet-i mezkûrenin müdâhelesine binâen bervech-i sarîh te’minleri temhîd olunmak münâsib görülmekle ef‘âl-i sâbıklarına mebnî vechen minelvücûh mü’âheze olunmamak üzere haklarında nesyen mensiyen af ve safh ile mu‘âmele sûreti Devlet-i ‘Aliye tarafından millet-i mezkûreye müsâ‘ade oluna; ve kadîmdenberi millet-i mezkûrenin sâkin olduğu arazide mevcûd olmayub hasbmeluhârebe ihdâs olunmuş olan istihkâmât bundan böyle bilüzûm olmağla

59

hedem ve imhâ olunarak ötedenberi mevcûd olan cemî’ kıl’a ve palankalar ve sâ’ir müstahkem mevki’ler bilcümle top ve mühimmât ve levâzım-ı seferiye ve edevât-ı sâ’ireler ile kâlevvel Devlet-i ‘Aliyenin yedd-i temellük ve tasarrufuna idhâl birle dilediği vech üzere mustahfizlar ta’yîn olunacağına binâen işbu mustahfiz ‘askeri

taraflarından hukûk-ı ri‘ayete menâfi Sırp milleti ‘aleyhinde birvechile zecr ve ta‘addî vukû‘bulmamak için Devlet-i ‘Aliye rıfken ve şefkaten bu bâbda lâzım olan esbâb-ı emn ve istimâletlerini ve gerek Devlet-i ‘Aliyenin bazı cezâyir Bahr-i sefidde ve mevâki‘-i sâ’irede olan re‘âyasının nâ’il oldukları fevâ’id misillü millet-i mezkûreye dahi müsâ‘ade ve âsâr-ı şefikâne-i ‘aliyesine mazhar olmalarına müsâ‘afe birle anlara kıyâsen umûr-ı dâhiliyelerinin kendi taraflarından idaresi ve vergilerinin bervech-i maktû‘ ledettahsîs kendi yedlerinde kabz ve tesellümü misillü millet-i mezkûrenin taraf-ı Devlet-i ‘Aliyeden olacak istid‘âlarını Devlet-i ‘Aliye Sırp milleti ile tanzîm eyleye.

ONUNCU MADDE(Onbirinci madde olmalı) – İşbu mu‘âhede in‘ikâdıyla tarafeyn-i fahîmeteynin tasdiknâmeleri mübâdelesinden sonra Rusya devleti memâlik-i Devlet-i ‘Aliyenin berren ve nehren kendü ‘asâkirinden ve ince donanmasından tahliyesine mübâşeret ideceği derkâr olub, ancak bu husûsu muktazâ-i vakt ve hâl ile mesâfelere tatbîk lâzımeden olduğundan, cânibeyn-i fahimeyn-i mu‘âhideteyn mebâdele-i tasdiknâme tarihinden i‘tibâr ile üç ay gerek Anadolu semtine gerek Eflak ve Boğdan tarafına cümleten tahliye

60

için mehl-i âhar olarak ta‘yîn itmeleriyle mübâdele-i tasdiknâme gününden şürû‘ birle vakt-i mezkûr hulûlüne kadar ‘asâkir-i berriye-i devlet-i Rusya gerek Rum ili ve gerek Anadolu semtlerinde işbu mu‘âhede mûcibince Devlet-i ‘Osmâniyeye red olunan bilcümle memâlikî tamamen ve kâmilen tahliye ideler ve kezalik ince donanması ile cemi‘an cenk sefineleri Devlet-i ‘Aliye-i ‘Osmâniye sularından hurûc eyleyeler ve Devlet-i ‘Aliye-i ‘Osmâniye Rusya devleti tarafından işbu müsâlaha ‘ahidnâmesi mûcibince red olunan memâlik ve kılâ‘da hitâm-ı müddeti tahliyeye değin ‘asâkir-i Rusya bulundukca tensîk-i umûr ve ahvâl el-hâletü hazihi bulunduğu minvâl üzere Rusya devleti idâresinde kalub, ‘asâkir-i mezkûrenin külliye ihrâclarına kadar Devlet-i ‘Aliye-i ‘Osmâniye tarafından kat‘ien müdâhele olunmayarak ‘asâkir-i merkûmenin me’kûlât ve levâzımât-ı sâ’iresi istihsâl ve tedârikinde âhar müddet-i tahliyeye değin elân cârî olduğu vechile ‘amel oluna.

ON İKİNCİ MADDE – Yaş ‘ahidnâmesinin yedinci maddesinde mestûr Cezayir ve Tunus ve Trablusgarb ocakları korsanlarının Rusya devleti re‘âya ve tüccarını

hasâret-i nizâmına ve gerek ibkâ olunan ticâret şurûtuna dâ'ir Asitânedede mukîm Rusya elçisi ya maslahatgüzârı tarafından bâ'is-i bahs ve şikâyet olmuş husûsları şâmil olarak bermûcib-i 'uhûd takrîr takdîm olundukda icrâ-i muktezâ-i şurût-ı mer'iyeye taraf-ı Devlet-i 'Aliyeden dahi ihtimâm kılınarak ve levâzım-ı te'kîdâta ve takyidâtında müsâmaha olunmayarak bervech-i hitâm ru'yet ve temşiyetine himmet

61

oluna ve Rusya devleti tarafından dahi ticâret şerâ'iti muktezâsınca teb'a ve re'âya-ı Devlet-i 'Aliye hakkında mu'âmele-i müteşâbihe îfâ oluna.

--O--

2

1815 DEN SONRA AVRUPANIN AHVÂL-İ İCTİMÂ'İYE VE SİYÂSİYESİ

1815 den sonra Avrupada en zî nüfûz-ı siyâsî, Viyana kongresinde verilen kararlarda büyük mevki'î işgâl itmiş olan (Metternih) idi. 'Umûmi siyâsetde – ahvâlin sûret-i cereyânına göre – arasıra bir devletin ihrâz tenevvük itdiği, bir memleketin politika merkezi (Centre politique) hükmüne geldiği görülür: 1815 den sonra politika merkezi Viyana idi.

Fransa İhtilâl-i Kebîrine “Harîk”, “Volkan”, “İctimâ'î Afet” “Cemiyet-i beşeriyeyi yutmak üzere ağzını açmış bir ejder” “ünvânlarını vermiş olan (Metternih) teceddüdâtın adû-i ekberi idi: ta'kîb eylediği hatt-ı hareketin anlaşılmasına şu bir kaç sözü kifâyet ider: “Siyâset-i hâzıranın esâsı “Sükûn ve Ârâm (Repose) dır: “Sükûn ve Ârâm” ın ilk şartı ise hukûk-ı muktesebatın ta'arruzdan masûniyetidir.”

1821 de (Laybah) da bulunduğu sırada şehr-i mezkûr (Jimnaz) mektebi mu'allimlerine demişdi ki: “Kadîmden her ne kalmış ise, onunla iktifâ ediniz; mâzînin metrûkâtı iyidir.

62

Ecdâdımız teşkilât-ı kadimededen zarar görmediler. Onların tecrimesine niçün imtisâl itmemeli? Sizden 'âlimler yetiştirmenizi talep itmiyorum. 'Alimlere ihtiyâcımız

yokdur. Hükûmete sâdık teb‘a yetiştirmenizi talep idiyorum; vazifeniz gençleri bu sûretle terbiye itmekdir.”

İslâhât taleb idenlere ‘umûmiyetle “İhtilâlcı” nazarıyla bakar ve hürriyetperverlere karşı şiddetli bir ‘adâvet ibrâz iderdi; onlardan bahs itdiği sırada derdi ki: “Fikr-i hürriyet denilen ictimâ‘i hastalık yalnız cem‘iyet-i beşeriyenin vasatî tabakalarında ta‘ammüm itmiştir. Ahâli hürriyet cem‘iyâtından korkuyor. Cereyân-ı mezkûre iştirâk idenler sermayedârlarla hükûmet me‘mûrlarından, da‘vâ vekillerinden ve gençlerin terbiyesine me‘mûrlardan (mu‘allimlerden) ‘ibâretidir. Bunların kelime-i ittihâd ‘add eyledikleri “Kânûn-i Esâsî” ta‘bîri tahavvül ve iğtişâş ma‘nâsını ifhâm ider.”

Her gûna ıslâhât talebine mukâvemet esas siyâseti idi; “Milletlerin hâl-i iğtişâşda buldukları bir zamanda ıslâhâtla iştigâl itmek hatâ-i fâhişdir; ve bu gibi zamanlarda tatbîk olunacak tedbîr-i hakîm-âne mevcûdun bekâsını iltizâmından ‘ibâretidir” der idi.

Hikmet-i hükûmet hakkındaki fikrini Avusturyanın umûr-u dâhiliyesinden bahs itdiği sırada beyân eylemiş olduğu şu mütâla‘a tecelli itdiriyor; demiş idi ki:

“İdâre ittiğim milletler yekdiğeriyle imtizâc idemiyorlar; ben

63

bu hâlden memnûnum: çünkü bu hâl birinde zuhûr iden ictimâ‘i hastalığın diğerine sirâyetini men‘ ider. Aralarındaki şu mu‘âşeretin neticesi intizâm ve husûmet-i mütekâbilelerinin semeresi asâyişdir.”

(Metternih) in esâs siyâseti bunlar olmağla beraber, kendisinin birinci derecede mâhir bir diplomat olduğu inkâr olunamaz. Şu kadar ki kanûn-ı tekâmilin icâbâtına serfûrû itmek istemeyiz, belki de ittihâz ittiği tedâbîrle cem‘iyet-i beşeriyeyi istediği hâlde saklayabileceğini ümid ve bu bâbda mahâretine i‘timâd ider idi. Beşeriyetin mikdarâtı hiç bir zaman sırf diplomatların elinde olamayacağı, diplomatların vazifesi efkâr ve âmâl cereyânlarını – mecrâ-i tabî‘yesi dâ‘iresinde – hâl-i intizâmda saklamakdan i‘bâret bulunabileceği cihetle, (Meternih’in bu i‘tikâdı yanlış idi. Fakat iltizâm ittiği fikirleri ve Viyana kongresinde husûle getirdiği tertîbât-ı siyâsiyeyi gayet

mahâretkârâne müdâfa‘a itmiş ve bu sayede Avusturyanın tefevvuk-ı nüfûzunu yirmi beş seneden fazla bir müddet muhâfaza idebilmiş olduğu inkâr olunamaz.

(Metternih) in ta‘kîb itdiği meslek tarihin tecelliyâtında bir inhitât gayr-ı mantıkî husûle getiremezdi diplomatların tedbîrleri beşeriyetin mukadderâtını durduramaz; tarihin cereyânını biraz te’hîr idebilir; en kısa tarîkle ilerlemesine hâ’il olarak yolu uzanır; işte (Metternih) in fa‘âliyetinin neticesi bundan ‘ibâret kaldı.

64

Fakat milletlerde uyanan hisler, kabaran ümidler öyle kolaylıkla sönmez, zevâlpezîr olamazdı. Hürriyet, müsâvât, istiklâl emelleri Viyana Kongresinin ferdâsında izhâr-ı asâr itmeğe başladı. (Metternih) , vücûda getirdiği tertîbât-ı siyâsiyenin za‘fını ‘ahidnâmenin ferdâ-i ‘akinde görerek yeni tedbîrlere o tertîbâtı takviyeye mecbûriyet gördü.

Ma‘lûmdur ki düvel-i erba‘a (Avusturya, İngiltere, Rusya, Prusya) arasında ‘akd olunan 15 Teşrîn-i Sâni tarihli Paris ‘Ahidnâmesinde “Fransada yeniden iğtişâş zuhûru ve Avrupa müsâlemetinin bu yüzden tehlikeye ma‘rûz bulunması ihtimâline binâen milletlerin refâhına ve Avrupa müsâlemetinin idâmesine ‘â’id tedâbîrin müzâkeresi için ictimâ‘lar ‘akd idecekleri” beyân olunmuş idi.

Bu ictimâ‘ların birincisi 1818 de (Eks-laşapel) de (aix-la-chapelle) ‘akd idildi.

Fransa 1815 de kendisine tahmîl kılınan tazmînât-ı harbiyeyi bir İngiliz bankasından tedârik ile te’diye ve binâ’en ‘aleyh ecnebi ‘asâkir-i işgâliyenin Fransız toprağını tahliye itmelerini – ‘ahidnâme şerâ’iti nâmına – talep itmiş idi. Bu mes’elenin müzâkeresi için teşkîl kılınan kongre dört devletin murahhaslarından mürekkeb olup şu kadar var ki – ilk ictimâ‘larda Fransanın tahliyesi taht-ı karara alınması üzerine – devlet-i müşâr-ünileyhanın Avrupa hey’et-i düveliyesinde yeniden

65

ahz-ı mevki‘ itdiğinden ceht-i resmiyesi makâmında 18 Kânûn-ı sâni 1818 tarihli nota tanzîm edilmiş ve Fransız murahhasları da kongreye kabûl olunmuş idi. Mezkûr nota Fransanın – daha doğrusu on sekizinci (Lui) nin mu‘âvenetiyle “Ultra” ların eline geçen

Fransa hükûmetinin – ittifâk-ı mukaddese iştirâkı ve Avrupa milletlerinde görülen hürriyet temâyülâtına karşı beş hükümdârın yeniden ‘ahid ve peymân eylemeleri hükmünde idi.

İttifâk-ı mukaddes ‘ahidnâmesinin ‘akdi zamanından i‘tibâren bu ‘ahidnâme hakkında Rusya ile Avusturya arasında câri olan ihtilâf-ı ictihâd Eks-laşapel Kongresinde de zâhir oldu. Rusya “İttifâk-ı mukaddes” ‘ahidnâmesinde mezkûr “‘akâ’id-i Hristiyâniye icâbâtını” bilcümle mesâ’ile tatbîk, bu sûretle müdâheleleri teksîr itmeğe ve bu yoldan ilerleyerek şark mes’elesine arzu itdiği şekli vermeye uğraşıyordu. Arzu itdiği şekil, şark Hristiyânlarının himayesi bahanesiyle icrâ ideceği müdâhelelerde hiç bir Avrupa devletinin tamâmî-i mülkî-i ‘Osmânîyi iltizâm itmeyeceğine emniyet istihsâli idi. Bu fikir Rusyada o derecelerde kuvvetli idi ki hâriciye nâzırı (Neslerod) Petersburgda Fransa sefiri Mösyö (Malvirad) ile (Malvirade) kongrenin in‘ikâdından evvel vuku‘ bulan mülâkâtında “Eks-laşapel Kongresinde dâ’ire-i müzâkerât pek ziyâde tevsî‘ idecektir; orada Fransa umûruna hasr-ı mübâhesât idilmeyecektir.” demiş idi.

5

Tarih-i Siyâsî-i ‘Umûmi

66

(Metternih) ise Hristiyanlık ‘akâ’id-i cümlesinden olan sulhperverlik ve düvel-i müttefikinin gâye-i emeli olan muhâfazakârlık politikası nâmına Rusyanın ihtirâsâtına karşı bir sedd-i muhâlefet çekmek, devlet-i müşâr-ünileyhanın elini, ayağını bağlamak istiyordu. Müşâr-ünileyh de kongrenin in‘ikâdından evvel hükümdârı İkinci Fransuvaya vuku‘ bulan ma‘rûzâtında “Prusya için bir hezîmet ve Avusturya için bir galebe hazırlamakda olduğunu” beyân itmiş idi. Filhakika Rus diplomasisi kongre müddetince dâ’ire-i müzâkerâtı tevsî‘ için hiç bir gayreti derîğ itmemiş ise de gayet mahâretkârâne tedbîrlerle bunun önünü almağa muvaffak olan (Metternih) 15 Teşrîn-i sâni tarihli protokolde “Hükûmetlerin zamân-ı istiklâli hukûk-ı beyneddüvel ahkâmı olduğundan, devletlerin bu esâsdan ayrılmayacaklarını” kongreyi teşkîl iden beş devlete kabûl itdirmişdir. Müşâr-ünileyh diyordu ki: “Eks-laşapelde teşkîl iden hey’et-i diplomatikiye doğrudan doğruya, kongreye dâhil hükümdârların menâfi‘ne ta‘alluk iden umûr hâricindeki mesâ’ilin müzâkeresine kendisini selâhiyetdâr ‘add itmez.” İngiltere devleti

Fransada yeni iğtişâşlar zuhûru takdîrinde tatbîk olunmak üzere (Şomon) ‘ahidnâmesi ahkâmının tecdîden ihyâsını ve bu sâyede müdâhele esbâbının te’minini teklîf itmiş, Rusya buna cevâben eğer Fransadaki Jakobenler ile berâber Amerikada kâ’in İspanya müstemlekâtı ‘usâtı

67

ve Almanya, İtalya muhîtləri ihtilâlcileri hakkında dahi müdâhele politikası tatbîk olunursa, o hâlde kendi tarafından (Şomon) ‘ahidnâmesinin tecdîdine muhâlefet olunmayacağını bildirmiş idi. Hatırlarda olmak gerekdir ki Viyana Kongresi esnâsında Avusturya ve İngiltere murahhasları Devlet-i ‘Aliyenin tamâmi-i mülkiyesinin te’minî maddesini mevzû‘ bahs itmek istemeleri üzerine, Rusya buna mukâbil İspanyanın Amerikadaki müstemlekâtının da te’minini talep itmiş ve İngilterenin hasbelmenfâ‘a buna muvâfakat itmek istememesi Devlet-i ‘Aliye mes’elesiyile iştigâl idilmemesini mûcib olmuş idi. Rusya bu kerede Fransayı kurtarmak için ‘aynı tedbîre mürâca‘at itmekte, yani eğer bir meslek ve prensip nâmına Fransa ihtilâlcilerine karşı tedbîr ittihaz olunacak ise, Amerikada kâ’in İspanya müstemlekâtında ihtilâl idenler hakkında da tedbîr-i mezkûrun tatbîki lâzım geleceğini beyân eylemekte idi. İngiltere müstemlekâtın İspanyaya karşı ihtilâlini ‘adetâ teşvîk itmekde olduğundan, buna muvâfakat itmesi tabi‘i idi. (Metternih) İspanya müstemlekâtı mes’elesinin nezâketini takdîr eylediği cihetle, bu bâbda hiç söz açılmamasına çalışmışıdı. Mes’elenin bu sûretle mevki‘-i müb’ahiseye vaz‘ı üzerine, müşkülâtın izâlesine gayret itdi. Filhakika kongre, bir taraftan, Fransada tezelzülât (Bouleversement) vukû‘ı takdîrinde devletlerin buna muhâlefet için kuvvetlerini birleştireceklerini kararlaştırmak – yani bir taraftan

68

Avrupa hey’et-i düveliyesine yeniden idhâl idilmekte olan Devlet-i müşâr-ünileyha hakkında, diğer taraftan müdâhele politikasını tatbîk eylemek ile berâber, diğer taraftan şu yolda bir karar ittihaz itdi: “İspanya Kralı Yedinci Ferdinand ile Amerika müstemlekâtında bulunan teb‘ası arasında zuhûr itmiş olan ihtilâfin izâlesi için Fransa Kralı On Sekizinci (Lui) nin ‘âlî bir tavassut icrâ itmesi ve kral sıfatından ziyâde hânedân münâsebâtı nâmına icrâ eyleyeceği bu tavassutda ‘umûm Avrupa hükümdârları nâmına idâre-i kelâm iderek hârici bir muhârebenin önünü almağa çalışması...”

Demek oluyor ki Fransa içinde müdâhele usûlü kabûl olunmuş iken İspanya içinde bil'akis redd olunmakta idi. Avusturyanın bu işdeki mevki'i gayet garib idi. İngiltere meşrûtiyet tarafdarı bir hükûmet olduğu, hürriyet mücâhedâtına karşı müdâhele-i müsalahayı redd itdiği ve Amerikada kâ'in İspanya müstemlekâtında ta'kîb itdiği menâfi'-i iktizâdiyede bunu istilzâm itdiği için, 'amelî sûretde müdâhele politikasına muhâlefeti anlaşılır şeylerden ise de, Avusturya ve Almanya muhîtlерinde zuhûr iden ihtilâlcilere karşı müdâhele politikasının kabûlü bu iki mûhit kendi zîr hâkimiyetinde olduğu için Avusturyanın işine gelecek teklîflerden idi. Fakat (Metternih) en büyük menfa'ati i'tilâfin muhâfazasında görüyordu: Devlet metbû'asına Viyana Kongresinde te'mîn itdiği mevki'in bekâsı, i'tilâfin

69

bozulmasına tevakkuf iderdi. (Metternih) müdâhele politikasından tevellüd idecek menfa'ati, i'tilâfin bozulmasından ileri gelecek muhâtaraya nisbetle evfâk gördü; binâen'aleyh İngiltereyi hoşnudsuzluğa sevkden ihtirâz itdi.

Binâen'aleyh (Eks-laşapel) Kongresinin neticesi Fransada yeniden ihtilâl zuhûru takdîrinde kuvvetlerini birleştirecekleri hakkında düvel-i erba'a arasında 'akd olunan mu'âhede-i hafîye ile bunun ahkâmı Fransaya tebâyîğ olunması üzerine devlet-i müşâr-ünileyha ile 'akd idilen ve Fransanın yeniden Avrupa hey'et-i düveliyesine duhûlünü tazmin iden diğеr mu'âhedeye inhisâr itdi.

Çar Birinci (Aleksandır) ihtilâllerden korkmağa başlamış olduğundan, (Metternih) muhâfazakârlığa müstenid olan usûl siyâsetini müşâr-ünileyhe kabûl itdirmek için vukû'âtdan müşâr-ünileyhin endişelerinden istifâde eyledi. Avrupanın kara kısmı devletlerinin mutlakiyeti meşrûtiyet ve hürriyet mücâhedâtına karşı müdâfa'a maksadıyla ittihâdları işte bu sâyede vücûd pezîr oldu. Bu bâbda ittihâz olunacak tedâbîrin müzâkeresi maksadıyla dört kongre 'akd itdiler ki dördünün de Avusturya eyâlatı dâhilinde vukû' bulmuş olması o zaman tefevvuk-ı siyâsinin (Prepoudérance) Avusturya devletinde olduğunu isbât ider.

...

Evvelce gördüğümüz üzere, (Metternih) Viyana Kongresinde

Alman Prenslarına karşı iki yüzlü bir siyâset ta'kîb itmiş idi. Bir taraftan, cümlesi de Alman kavmine mensûb olan memâlik-i muhtelif ahâliyesinin – kongre esnâsında (Hardenberg) tarafından talep idildiği üzere – revâbit kaviiye ile yekdiğerine bağlanmasına mâni' olduğu sırada, diğeri taraftan onları hukûk-ı istiklâliyelerinin muhâfaza-i tamâmîsine tahrik itmiş, Almanya muhîtinde Prusyanın tezâid ve te'id nüfuzunu men' için bu çâreyi düşünmüş idi. Hükümdârları kendi âmâline âlet itmek siyâseti muktezayâtından iken, bu mesleği, ona hâ'il idi; çünkü hükümdârlar istiklâl ve mutlakiyetlerini bittabi' Avusturyaya karşı masûn bulundurmamak istediler. Hey'et-i ittifâkiyeyi teşkil iden krallıklarda ve prensliklerde meşrûtiyet idâreye delâlet ider mü'essesât vücûda getirileceğine dâ'ir 'ahidnâmeye idhâl kılınan madde – her ne kadar 'ibâresi gâyet mühim ise de – bunun en ufâk bir derecede mevki'-i icrâyaya vaz'ı (Metternih) in esâs siyâseti olan muhâfazakârlığa ve mutlakiyete tevâfuk idemeyeceğinden kat'-i nazar, Avusturyanın Almanya muhîtinde istediği entrikaları çevirebilmesine de hâ'il olurdu. Binâen 'aleyh müşâr-ünileyh kongrenin dağılması gününden 'itibâren hükümdârları ve diplomatları bu va'adin 'adem-i infâzına iknâ'a çalışmış, hatta (Hardenberg) e bile bu yolda vesâyâda bulunmuş idi.

Binâen 'aleyh (Prusya), (Saksonya) (Hanover) Krallarının

bu bâbda imsâk itmeleri kendisince fevkel'âde mûcib-i memnûniyet oldu ise de (Saks-Veymar) (Saxe-Weimar) dükası ile (Nasav) ve (Bâd) dükalarının hürriyetperverâne mesleği bil'akis endişesini tahrik ve bu tezâhürâta karşı entrikalara sevk eyledi.

(Saks-Veymar) dükalığının makarrı olan (Veymar) şehri ile mezkûr dükalık dâhilinde kâ'in (Yena) (Yéna) dârülfünûnu Almanyanın her tarafına milliyet ve hürriyet fikirlerini neşr idecek birer merkez-i mücâhede olmuş idi. Kurûn-ı vustâdanberi Alman şâkirdânı cem'iyetlerinde bira içmek, eğlenmek ve dü'ello itmek gibi şeylerle iştigâl olunur iken, 1815 den sonra vatanperverlik hissi bu cem'iyetlerde nüfuz itmeye başladı. (Yena) dârülfünûnunda teşkil kılınan "Talebe Cem'iyeti" (Burschenschaft) â'zâsı 1813 de (Napole'on) a ibrâz-ı mukâvemet itmiş olan Alman memâliki gönüllülerinin "Kırmızı siyah altun" renginde kokârdını taşırlar ve ictimâ'larında vatanperverâne

şarkılar taganni iderler idi. Cem‘iyetin maksadı ‘umûm Alman dârülfünûnları talebesi arasında hissiyât-ı uhuvvet-kâr-âne peydâ itmek, onları bir hiss-i meveddetle birleştirmek ve bu sâyede Almanların husûl-i ittihâdına – “Bir Millet” teşkîl itmelerine çalışmak idi.

Dârülfünûn mu‘allimlerinden bir kaçı 12 teşrîn-i evvel 1817 de (Vartburg) (Wartburg) kasrında bir şenlik tertîbiyle Protestanlığın

72

(1520) de “Luter” tarafından te’sîs ve 1813 de vukû‘ bulan (Laypsig) muhârebesi sâyesinde Alman kavminin (Napole’on) un tahakkümünden tahliyesi sene-i devriyesini tebcîl itdiler ve bu şenliğe ‘umûm “arkadaşların” (yani talebe cem‘iyatı â‘zâsının) ictimâ‘i hükmünü verdiler: büyük kısmı (Yena) dârülfünûnuna mensûb olarak beş yüz kadar talebe ve mu‘allimînin iştirâk itdikleri bu şenliğe bir âyîn dühânı ile başlanarak (Luter) in âsârından bazı manzûm du‘âlar taganni idildi ve nutuklar irâd olundu. Akşam dağın bir nokta-i mürtefi‘asında bir meserret ateşi yakılarak, talebeden bazısının sepetler derûnunda getirdikleri kütübün ser levhaları yüksek sesle okunduktan sonra ateşe atılarak ihrâk-ı binnâr idildi. Bu kütübün cümlesi cereyân-ı ahrârâneye düşman olan muharrirînin âsârı idi. Müte‘akiben Avusturya ordusu çavuşlarına mahsûs deynek ile kılıç kayışından birer ‘adet getirilüb (Pere Péréat) (Türkçede “Yuha” ya tekâbül ider) sedâlarıyla yakıldı. (Luter) in vaktiyle Papanın emir nâmesini ihrâk itmesini bu sûretle taklîd itmekde olam mu‘allimîn ve talebe Alman milliyeti ve hürriyet nâmına ma‘nen i‘lân-ı istiklâl itmekde idiler.

Bu şenlikde cereyân iden ahvâle da’ir alınan haberler Viyanada büyük bir heyecân husûle getirdi. (Metternih) hâdisât-ı mezkûreyi “İhtilâl” derecesinde i‘zâm iderek, düvel-i mu‘azzama süferâsının nazar-ı dikkatini celb itdi.

73

Kâbineler grandük nezdinde vesâyâ-i şedîdede bulduklarından, müşâr-ünileyh hürriyet-i matbû‘âtı lağva ve talebe cem‘iyetleri teşkîlini men‘e mecbûr oldu.

İctihâd-ı ahrârânede tazyîkin neticesi ‘alielekser gizli cem‘iyetler teşekkülüdür. Saks – Veymarda da böyle oldu; mülga talebe cem‘iyeti a‘zâsından bir kısmı bir haffi komite vücûda getirerek, memleketin muhtâc olduğu meşrûtiyet hakkında mücâhedeye başladılar; hatta kendi aralarında bir kânûn-i esâsi lâyihasıda tanzîm itdiler.

Bu cem‘iyet en ziyâde erbâb-ı kalemden (Koçbu) (Kotzebue) nâmında birisine izhâr-ı husûmet itmekde idi; zîrâ bu şahsın dârülfünûn talebesinin mücâhedât-ı hürriyetperverânesi hakkında Rusya Çarı Birinci (Aleksandır) a gizli raporlar (Jurnaller) göndermiş olduğu sûret-i mevsûkada haber alınmışdı. (Koçbu) 1819 da gayet ‘asabi ‘adetâ yarı mecnûn bir hâlde bulunan (Karl Sand) (Karl Sand) nâmında bir dârülfünûn şâkirdi tarafından kama ile cerh ve katl idildi; vatan fedâ’isi kamayı (Koçbu) nun böğrüne sapladığı sırada “Senin müstehakın budur, vatan hâ’ini!” diye haykırmışidi. O esnâda imparatorla berâber seyâhat tarîkiyle Romada bulunmakta olan (Metternih) hâdiseyi haber alır almaz büyük bir telaş ibrâz itmekle berâber, şiddet politikasına muvâfakat itmek istememekde, hatta meşrûtiyetin kabûlüne bile arasına meyelâni görülmekde olan Prusya

74

Kralı (Frederik Vilhelm) e kendi nazariyesini kabûl itdirmek için bu vak‘adan istifâdeyi tesmîm itdi; Almanyada teştih (‘unsurân) baş göstermiş olduğunu; ağlamakdan başka hiçbir sûret-i tedâvînin buna karşı kârgîr-i te’sîr olamayacağını beyân itmeğe başladı. (Prusya) Kralıyla (Tilbiç) de vukû‘ bulan mülâkâtında ‘umûm Almanyanın iğtişâş fikrine (yani mücâhede-i hürriyete) karşı lüzûm-ı ittihâdını beyânla müşâr-ünileyhin muvâfakatını istihsâl eyledikten sonra Alman hükûmâtını (Bohemya) nın (Karlsbad) şehrinde bir kongre ‘akdine da‘vet itdi.

“KARLSBAD KONGRESİ” (Congrés de Carlsbaed) 1819 senesi Ağustosunun yedisinde küşâd ve şehir-i mezkûr otuzunda sedd idildi. Avusturya ve Prusyadan başka Saksonya, Hanora, Bavyera, Bad, Nasav, Vurtenberg, Mekleberg, His – ‘Elketural, Saks – Veymar hükûmetleri de iştirâk eylemişidi.

Karlsbad Kongresinin neticesi Almanya dâhilinde fikr-i hürriyete karşı bir devr-i terhîb başlaması oldu; kongrenin kararı vechile dârülfünûn talebesi cem‘iyetleri lağv ve her dârülfünûna, mu‘allimleri ve talebeyi nezâret altında bulundurmak üzere bir

fevkel'âde müfettiş (Curateur) me'mûr idildi. Bu müfettiş neşriyât üzerine de gayet sıkı bir nezâret icrâsına ve sûret-i teşekkülü nizâmname-i mahsûsatda ta'yîn olunan mu'âyene komisyonu tarafından tedkik edilmedikçe hiç

75

bir risâle ve kitâb neşir itdirmemeğe dahi me'mûr idi.

“Harekât-ı ihtilâlkârâne ve ahâliyi tahrîk, izhân-ı 'umûmiyeyi tahdîş iden cem'iyetler hakkında tahkîkât icrâsı” vazîfesiyle (Mayans) da (Mayance) 'umûm Almanya hükûmâtı murahaslarından mürekkeb bir komisyon teşkîl olundu. Bu komisyon Almanya dâhilinde ihtilâl teşkîlâtı mevcûd olduğuna da'ir hiçbir delile destres olamadı. Fakat Alman hükûmatı memâlikinde bâhusus Prusyada bir çok biçâre dârülfünûn talebesi vatanperverâne şarkılar taganni itmiş, veyâhud “siyah – kırmızı – altun” renklerindeki kokardı taşımış olmalarından dolayı düçâr-ı mücâzât oldular. Mahkemeler bunlar hakkında birkaç sene mahbûsiyet gibi ağır cezâlar ta'yîn itmekde idiler. Hatta dârülfünûn talebesinden biri şeytânın bir kralı yutmasını musavver bir levha tersîm itmiş olduğundan dolayı böyle bir cezâyâ düçâr oldu.

...

Bu tedâbîrin ve her memleketde hükûmet-i müstebide tarafından gâyet vâsi' bir mikyâsda tertîb idilen polis teşkîlâtı vâsıtasıyla icrâ itdirilen teffîşât ve tecessüsâtın hukûk-ı beşeriye ve hürriyet fikirlerine açılmış olan dimağları yeniden 'atâlete mahkûm itmesi, insanları menfa'atlerini görmekten men' idebilmesi imkân hâricinde idi.

Fransa ordularının İspanyaya tecâvüzü ve (Napole'on) un

76

birâderinin İspanya Krallığını ihrâz itmesi İspanya ahâlisinin hissiyât-ı 'arkeyesini tahrîk itmiş ve papazların tahrîkâtıyla Fransızlara karşı – vatanperverlik hissinden başka – fikir irticâ nâmında şiddetli bir husûmet gösterilmiş ise de, ahâliden pek çok adamların uyanmasına ve istibdâda karşı hukûk-ı milliye'nin müdâfa'ası lüzûmunu anlamalarına yardım itmekden de hâlî kalmamış idi.

1812 de İspanya meclis-i milliyesi tarafından kanûn-ı esâsînin tasdîk ve neşri büyük bir terakkî teşkîl itmiştir. Kanûn-ı mezkûrla; derebeyliği zamanından kalma vergilerle şeref-i beşeriyeti muhill te'âmmüller lağv idilmiş, engizisyon muhâkimi dağıtılmış ve hâkimiyet-i milliye esâsı ilân olunmuş idi. Kuvve-i teşrî'iyenin milletin vekillerinin, kuvve-i icrâ'iyenin de vükelâ-i millete karşı mes'ûl bir kâbinenin elinde bulunması esâsı kabûl olunmuş idi. İspanya milleti idâre-i keyfiyeden kurtulmanın yegâne çaresi meşrûtiyet olduğunu anlamış idi.

Ne çâre ki meşrûtiyetin o sıralarda İspanyada henüz büyük düşmanları vardı. Bu düşmanların en mühimi ahâlinin cahili idi; Madride ve büyük şehirlerde münevverülfikir bir akliyet filhakika meşrutiyetperver idi ise de ruhân sınıfı ile zâdkân menfa'atleri icâbınca meşrûtiyete düşman oldukları gibi, ahâlinin câhil ve papazların nüfûzuna tâbi' kısmı da hürriyeti bir sâni'e-i şeytanet-kâr-âne olmak üzere telakki itmekte , hükümdârın mutlakiyetini Cenâb-ı Hak tarafından bahş

77

olunmuş bir ihsân add eylemekte idi.

Ahâlinin kendisini hukûk-ı hâkimiyete şâyeste görmemesi ve - mücâhidînin memleketi nâ'il-i meşrûtiyet itmiş iken -idâre-i keyfiye demek olan mutlakiyetde rûchân tasavvur görmesi cehlin en büyük delilidir. Hâl bu ki o zaman İspanyada bu derecede câhil ve muta'assıb olanlar ekseriyeti teşkîl itmekte idiler.

(Valensiya) 'ahidnâmesinin (Traité de Valencay) 'akdiyle Kral yedinci (Ferdinand) ın Madride 'avdeti İspanyolların hissiyât-ı milliyesini okşadığı cihetle müşâr-ünileyh memleketine hîn mu'âvedetinde her taraftan sürekli alkışlara mazhar olmuş idi. Bu alkışlar müşâr-ünileyhe cesâret verdiğiinden, ba'demâ milleti ne sûretle idâre ideceğini Madride muvâsalatından evvel evâmiriyle göstermiş idi. Hudûdu geçmesinden birâz sonra gönderdiği o emir ile meclis-i meb'ûsânda ekseriyet fırkasını teşkîl iden hürriyetperverânenin en zî-i nüfûzlarını tevkîf itdirmiş ve kanûn-ı esâsînin "Fikr-i fesâda ve anarşi tarafdârlığına delâlet ider bir vesîka" olduğunu, onun tanzîm ve neşri milleti efsâd emelini isbât eylediğini 'alenen beyân eylemiş idi. Vazife-i hükûmetin yeniden ifâsına böyle insafsızlıklarla bed'an itmesine rağmen Madride hîn muvâsalatında ahâli güzergâhında kaldırımları çiçeklerle tezyîn itmiş idi. Pek çokları

sırtlarındaki elbiseyi çıkarub arabasının altına yaymışlardı. Herkes yerlere kapanarak i'lân-ı meserret itmiş idi. Zemînin irticâ'a

78

müsâ'id olduğu, müsâ'id olduğu değil irticâ'ı alkışladığı işte krala bu sûretle isbât idilmişidi.

Ondan sonra artık kânûn-ı esâsîden felandan bahs idilmeyüb idâre-i keyfiye tamamiyle i'âde ve buna en şiddetli bir istibdâd da 'ilâve idildi. Engizisyon muhâkimi yeniden açıldı. Kral engizisyon tahkîkâtına me'mûr olanlara yararlık gösterdikleri zaman tevcîh idilmek üzere bir yeni nişân ihdâs itdi. Engizisyonu en ziyâde iltizâm iden ve ahâliyi cehl ve ta'assub içinde yaşatmağa çalışan Cizvit papazlarının İspanyaya 'avdetine müsa'ade olundu. Devr-i meşrûtiyette yeni idâreyi alkışlamış olanlardan ele geçirilenler tevkîf itdirildi. Zan ve şübhe üzerine de bir çok adamlar taht-ı tevkîfe alındı. Kral bu insafsızlıkları tasvîb, hatta kendisi de engizisyon meclis-i kebîrinin müzâkerâtına iştirâk itmekde olduğundan, hürriyetperverler hakkında icrâ olunan zulm son dereceleri bulub, habishâneler hıncahınc doldu. "Saray idâresi" tahakküm itmeye başladı. Her iş kralın ve kraliçenin nedîmlerine mürâca'atla tesviye olunmalda idi. Öyle bir derecede ki vezâ'if-i diniyesini krala icrâ itdirmeye me'mûr papaz (Confesseur) İspanyanın en zî-i nüfûz adamı 'add olunmakda idi.

Ma'mâfih Yedinci (Ferdinand) papazlara bu derecelerde ehemmiyet vermesiyle berâber; menhiyâtdan hiç ictinâb itmemekde geceleri tebdîlen şuraya

79

buraya gitmekde ve ahlâkının hiffetiyle mesleğindeki mantıksızlığı nazar-ı 'âlemde isbât itmekde idi.

Evvelce İspanyol milliyeti nâmına (Napole'on) un idâresine husûmet göstermiş olanlar bu yeni idârenin milleti nerelere götüreceğini birkaç gün zarfında anladılar. Hatta yüz günler devri zarfında eğer (Napole'on) muvaffak olursa, İspanyada da istibdâdın mahvı kolaylaşacağını düşündüler. Fakat (Napole'on) un hezimetini bu ümidleri söndürdü; bil'akis (Vaterlo) dan sonra Yedinci (Ferdinand) ile etrafındaki

mürteci'ler Avrupada mutlakiyetin galebesinden bir kat daha cesâret alarak , fikr-i hürrüyeti ezmek maksadıyla tatbîk itdikleri siyâsete bütün bütün germi verdiler.

Hâl bu ki bu esnâda İspanyanın menâfi'-i siyâsiyesi büyük tehlikelere ma'rûz bulunmakta idi. Amerikada kâ'in İspanya müstemlekelerinde ihtilâl zuhûr itmiş iken, ne teskîni için bir şey yapılıyor, ne de tenkiline uğraşılıyordu. İspanya bahriyesi bu ihtilâlin sevkîyatına ve bahren icrâ idilecek tenkîlâta gayr-ı kâfi bir hâl-i tedniye düçâr olmuş iken, krallık saraydaki müşâvirleri bahriyenin ihyâsı için hiçbir teşebbüs-i müesser bulunmamakta idiler. Yalnız arasıra 'asker sevkiyle iktifâ idilmekte idi. Bu da intizâmsız bir sûrette yapılıyordu.

İspanyada müntezim bir idârenin rüchânını en ziyâde zâbitân anla-

80

mışlardı. (Napole'on) un orduları İspanyada bulunduğu müddetce, Fransız idâresinde 'askerlik hayatının şeref ve 'ulviyeti görülmüş, bunun Fransa ihtilâlinin memlekete idhâl itdiği fikir ile 'alâkası olduğu kolaylıkla fehm idilmiş idi.

Amerika müstemlekâtına gönderilmek üzere (Kadiks) e i'zâm kılınan müfrezelerin zâbitânından Don Rafa'el Riyego (Don Rafael de Riégo) memleketin istibdâd yüzünden nasıl bir vartaya doğru yürüdüğünü tamâmıyla anladığından, (Kadiks) de bulunan 'askeri kıyâm itirdi ve onlarla berâber 1812 Kânûn-ı Esâsisinin i'âdeten mer'iyet ahkâmını i'lân itdi. (1 Kânûn-ı Sâni 1820) miralay (Keroga) (Queroga) nâmında diğeri bir mücâhid-i hüriyet mumailiye iltihâk eylemekle, her tarafda yeni bir şevk, yeni bir arzu görülmeye başladı. Forunya, Ferol, Vîno, Saragosa, Barsilon şehirleri meşrûtiyeti kabûl iderek, müdâfa'asına hazırlandılar. (Riyego) ma'iyetinde ancak bin beş yüz kişiden mürekkeb; ordu bulunduğu hâlde, İspanyanın kısm-ı cenûbîsinde bir başdan bir başa bir cevelân icrâ itdi. Hiçbir yerde muhâlefet görmedi. Şimâlde Foronya beldesinde dahi zâbitân ve ahâlinin hüriyetperver kısmî erkânı arasında 'akd olunan bir i'tilâf sâyesinde meşrûtiyeti müdâfa'a için bir komite teşekkül itdi.

Yedinci Ferdinan(d) (Riyego) nun Endülüs kıt'asına hîn-i muvâsalatında

81

tenkîli için kuvve-i ‘askeriye sevk itdi ise de, bu kötü teşkîl idem efrâd (Riyego) nun ma‘iyetindeki arkadaşlarına karşı silâhlarını kullanacak yerde o meşrûtiyetperverlere iltihâk itdiler. Yedinci (Ferinand) ordunun hürriyetperver olduğunu anlaması üzerine hevâh nâhevâh meşrûtiyeti kabûl ve bu kararını 7 mart tarihinde resmen i‘lân ve meclis-i meb‘ûsânı ictimâ‘a da‘vet itdi. 9 martta engizisyon lağv olundu. Fikr-i ihtilâlin böyle parlak bir galebeye mazhar olması üzerine, vaktiyle (Napole’on) un birâderine tarafdarlık itmiş olduklarından dolayı (Jozefinos) (Josephinos) tesmiye kılınan devr-i meşrûtiyet adamlarının menfalarından ‘avdetine müsâ‘ade idildi. Meclis-i milli ictimâ‘a başlayarak memlektin idâresini fikr-i cedîde tevfiik, o sûretle tensîk için kânûn lâyhaları tanzîmine teşebbüs itdi. Bir İspanyol muharreri bu inkılâbın tarihçesini şu sûretle telhîs idiyor: “Altı sene sabır, bir gün teşrîh-i mâde, iki gün âyîn-i meserret ile husûle gelmiştir.”

İspanyada cereyân iden bu ahvâlin komşu memleketde – Portekizde – te’sîr hâsıl itmemesi imkân hâricinde idi; 1788 de validesi kraliçe Dona (Mariya) nın tecennün itmesi üzerine niyâbet hükûmeti ihrâz itmiş, 1807 de (Lizbon) un (Napole’on) tarafından işgâli sebebiyle Brezilyaya firâr iderek

6

Târih-i Siyâsî-i ‘Umûm’i

82

oradaki müstemlekeyi terakki itdirmiş ve 1816 da vâlidesinin vefâtı üzerine bilfi‘il makâm-ı saltanata ku‘ûd eylemiş olan kral Altıncı (Jan) 1815 de sulhun i‘âdesine rağmen bir daha Avrupaya ‘avdet etmeyüb, Portekizi Brezilyadan idâreye devam itmiş idi; 1815 den beri hükûmetinin ‘ünvânı da tebdîl olunarak “Portekiz ve Brezilya Krallığı” tesmiye olunmuş idi. İspanyada zuhûr iden ihtilâlin haber alınmasıyla berâber Portekiz ordusu kıyâm ve kralın ‘avdetini taleb itdi. Müşâr-ünileyh mu‘âvedete ve 1812 de İspanyada neşr idilmiş olan kânûn-ı esâsiye müşâbih bir kânûn-ı esâsi neşrine mecbûr oldu.

İtalya muhîtinde Fransa idâresi ahâlinin hissiyâtı üzerine ‘amîk bir te’sîr bırakmış idi. Gerek Avusturyanın zîr hükûmetinde bulunan (Lombar Venisyen) Krallığı dâhilinde ve Avusturya arşidüklerinin icra-i saltanat itdikleri dükalıklar memâlikinde ahâli kendisini hâl-i esâretde ‘add itmekte ve ecnebi boyunduruğundan hoşnutsuzluk

göstermekde idi. Müstakil hükûmetlerin toprağında ise istibdâddan şikâyet olunuyordu. İrticâ' fikrinin ne derecelerde ifrâta vardırıldığını düşünmeli ki Papalık makamının makarrı olan Romada sokakların gece tenvîri – Fransızların ihdâs itdiği bir 'âdet olduğu için – lağv idildi; telkîh-i cederîde bid'atden 'add ve ahâli tarafından redd olundu; (Napole'on) un

83

tanzîm itirdiği (Kod Napole'on) un esâslarına istinâd idilen teşkilât-ı cedîde-i 'adliye lağv idildi. İdâre eski hâlini aldı. İntizâmın mahvıyla berâber şekâvet baş gösterüb, büyük şehirlerin etrâfına varıncaya kadar emniyet münselib oldu. Sardinya – Piyemonte Krallığında Birinci (Viktor – 'Emanu'el) Derebeylik i'tiyâdâtına; senyörlerin hukûkuna, papaz gürûhunun imtiyâzâtına varıncaya kadar devr-i sâbık mü'essesâtını tamamıyla ibkâ itmiş ve inkılâb-ı kebîrin kendi memleketince hiç bir te'sîri olmadığını, inkılâb fikir ve mü'esseselerinden hiçbir şey kabûl itmediğini ihâmen "İnkılâb devri müddetince yirmi sene uyuduğunu" beyân eylemekte bulunmuş idi. (Napoli) Krallığına iâde-i saltanatı esnâsında Dördüncü (Ferdinand) 'üvânını hâ'iz olan, fakat mu'ahharan "Sicilteyn Krallığı" nâmına Birinci (Ferdinand) 'üvânını takınan Kral (Ferdinand) 1812 de himâyelerine mazhar olduğu İngilizlerin tavsiyesi üzerine Sicilyadaki teb'asına bir kânûn-ı esâsi bahş itmiş isede Yüz Günler Devrinden sonra artık Avusturyanın zîr nüfûzuna girdiğinden, meşrûtiyeti lağv itmiş idi. Her iki muhîti (yani hem Napoli Krallığını, hem Sicilyayı) istibdâdla idâre itmekte idi.

Hâl bu ki kendi hukûkuna kesb-i ittilâ' itmiş ve istibdâda karşı kıyamda muvaffakiyet ancak teşkilât vücûda getirmekle ma'mûl bulunduğunu anlamış olan ah'ali, (Karbonari) (carbonarie)

84

nâmındaki gizli cem'iyetlerle mücâhedeye teşebbüs eylemiş idi. Fransa İnkılâb-ı Kebîrinde Fran Masonların pek büyük te'sîri görülmüş ve mu'ahharan 1820 İspanya ve Portekiz kıyâmlarında da Fran Mason cem'iyetlerinin teşvîkâtı mühim bir mevki' tutmuş idi. Karbonari cem'iyetleri (Fran Mason) cem'iyâtinin bir nev'i diğeri idi. 1820 de bu cem'iyetlerin Sicilteyn, Lombar – Vensiyen, Sardinya, Papalık memâlikinde altı yüz bini mütecâviz a'zâsı olduğunu o zamandan kalmış olan kuyûdât isbât itmektedir.

Bunların beynelahâli irşâdâtı hadd-ı zâtında büyük bir te'sîr-i mûcib olacağı derkâr iken, buna birde ordudaki hoşnudsuzluk inzimâm eylemiş idi. Kral (Ferdinand) (Mora) nın zaman-ı saltanatta kendisiyle berâber memleketi terk itmiş olan zâbitânı sür'atle terfî' itdirmekde, (Mora) nın zaman-ı saltanatında orduda bulunmuş olan zâbitlere sû-i nazarla bakub, terfîlerine mâni' olmak için her ne yapmak mümkün ise esbâbına mürâca'at eylemekde idi.

İspanyada (Riyego) nun tertîb eylediği kıyâm ve netîcesinde fikr-i meşrûtiyetin galebeye mazhariyeti haber alınmasıyla berâber (Karbonari) cem'iyetine mensûb küçük zâbitler (Nola) karârgâhındaki 'askeri kıyâm itdirdiler Mahal-i mezkûrda baş kumandanlık vazîfesi (Mora) zamanında da orduda bulunmuş olan general (Gilyom Pepe) (Guillaume Pepe) tarafından ibkâ olunmakda idi. Mumâileyh

85

dahi fikr-i hürriyet tarafdârlarından olduğundan bu kıyama hiç muhâlefet göstermedi. Hatta teşvîk bile itdi. İki mülâzım-ı sâni (Nola) daki 'askeri alarak (Napoli) ye gitdiler. Her geçtikleri yerde "Yaşasun meşrûtiyet! yaşasun kral!" alkışlarıyla teşvîkâtta bulduklarından, ahâli izhâr-ı teveccüh itdi ve 'asker kendilerine iltihâk itdi. Hatta güzergâhdaki balâddan birkaç tabur berâberlerince (Napoli) ye geldi. Bu sûretle krallık kuvve-i cebriye isti'mâli imkân-ı nâ-pezîr olmasını müte'âkib (Karbonari) cem'iyeti a'zâsından beş kişi (Ferdinand) ın huzûruna çıkararak millet nâmına kânûn-ı esâsi taleb itdiler. Müşâr-ünileyh bu talebe muvâfakatla 6 temmuz 1820 tarihinde kânûn-ı esâsiyi neşr itdi. Üç güm sonra general (Pepe) 'askeri ve binlerce (Karbonari) ile berâber mutantan bir alay ile (Napoli) ye duhûl idüb, ahâli tarafından alkışlarla istikbâl olundu. Kral (Ferdinand) meşrûtiyeti sadâkatle idâre ideceğini ta'ahhüden tahlîf idildi. O esnada tahlîf pusulasında yazılmamış olduğu hâlde, irticâlen şu sözleri dahi 'ilâve itmişdi:

"Ya insanların kalbini ve istikbâli görmeye kâdir olan Allah, eğer bu yemini hulûsla etmiyor isem yâhûd eğer bu ta'ahhüdüm ileride

86

tarafımdan pay-mâl idilecek ise beni şimdiden gazab-ı samedâniyyenle kahr eyle!"

1815 de Avusturyanın mu‘âveneti ile saltanatı i‘âde idildiği sırada meşrûtiyete muhâlefet göstereceğini, hiçbir zaman kânûn-ı esâsi vermeyeceğini ta‘ahhüd itmiş, o zamandan beri memleketinde Avusturya siyâsetinin müşahhası olarak tanılmış olan Kral (Ferdinand) hem hürriyet, hem milliyet fikirleri nâmına tertîb idilüb muvaffakiyetle neticelendirilen bir ihtilâli kabûl itmek mecbûriyetinde bulunmuş idi.

...

(Karlsbad) kongresinde (Metternih), Almanya hey‘et-i ittifâkiyesini teşkîl iden hükûmetler üzerine Avusturyanın bir kat daha takviye-i nüfûzu gâyesini ta‘kîb eylemiş, Viyana Kongresinde istihsâl idemediği hukûku burada almağa çalışmış idi. Dârülfünûnlar hakkında te‘sisine muvaffak olduğu nezâret bu çığırda bir adım daha ilerülemesi hükmündedir. Fakat şimdi Almanya hey‘et-i ittifâkiyesinin şer‘it-i teşkîliyesini nâtık olarak Viyanada ‘akd edilmiş olan ‘ahidnâmenin (Pacte Fédérale) 13 üncü maddesini husûl-i âmâline gâyet muhâlefet görmekde idi. Madde-i mezkûre hey‘et-i ittifâkiyeyi teşkîl iden memâlikin idâre-i dâhiliyesi hakkında kânûnlar neşr idilebileceğini

87

yani şekl-i meşrûtiyetin kabûlünde muhtar bulduklarını mutazammındır. Her ne kadar ‘ibâresi vâzıh değil ise de, bu maddenin ‘ahidnâmeye idhâlinden maksad hükümdârları teb‘alarının hukûkuna ri‘âyete mecbûr itmek olduğu, kongreye bu emel ile teklîf idildiği ma‘lûmdur. (Metternih) şekl-i meşrûtiyetin kabûlü Almanya hükûmâtı memâlikinde milliyet ve istiklâl fikirlerinin takviyesine hizmet ittiğini, ahâliye mevcûdiyetini, hükûmetlere haklarını anlatarak onları Avusturyanın nüfûzundan uzaklaştırdığını bittecrûbe görmüş olduğundan 13 üncü maddenin lağvını arzu idiyordu. Binâen‘aleyh meşrûtiyeti hükümdârların menâfi‘ne muğayyer göstererek madde-i mezkûrenin lağvı için muvâfakatlerini istihsâle çalışdı ve bu bâbda müzâkerât icrâsı için diplomatları Viyanaya da‘vet itdi.

Fakat hükümdârların cümlesi menâfi‘-i husûsiyelerini memleketlerinin ve milletlerinin menâfi‘inden ayırmak nazariyesini kabûl itmemekde idiler. Ezcümle (Vurtenberg) Kralı şâyed Almanya hükûmeti (metternih) in arzu eylediği çığıra

girerlerse, böyle bir mesleğin neticesi nerede karar kılacağını tamamiyle derk itmekte idi.

Bu esnada Rus diplomasiyeside Avusturyanın ta'kîb itdiği mesleğin devlet-i müşâr-ünileyhayı Avrupa siyâsetini istediği gibi idâre derecesine, yani tefevvuk-ı nüfûzunu (Hégémonie) kimsenin i'tirâz ve muhâlefet idemeyeceği bir hâle îsâl ideceğini derk itmekde olduğundan

88

ve zâten (Metternih) in Rus İmparatorunun Devlet-i 'Osmâniyeye karşı beslediği âmâle muhâlefetide müşâr-ünileyhin hoşnutsuzluğunu tahrîk itmiş bulunduğundan, Avusturya ve Rusya siyâsetlerinin rekâbeti âsârını sâha-i vukû'âtda izhâr itmeğe başladı.

Bunun esbâbını tamamıyla anlatmak için tafsîlât-ı âtiyyenin i'tâsına mecbûriyet görüyoruz:

Viyana Kongresinde memâlik-i 'Osmâniyenin tamâmi-i mülkiyesinin taht-ı te'mînâta alınmasından bahs olunur olunmaz Rusya o hâlde İspanyanın da tamâmi-i mülkiyesi ve binâen 'aleyh Amerikadaki müstemlekâtındaki hukûku devletlerin kefâleti altında bulundurulması lüzûmunu dermiyân eylemişidi.

Bu hâlde her iki mes'ele mukarrerât hâricinde bırakılmışıdi.

Fakat, Amerika müstemlekâtında – İngilterenin meslek-i teveccühkârânesi ve hatta teşvîkâtı ile – zuhûr iden ihtilâllere karşı (Metternih) muhâfazakârlık politikası nâmına hiçbir şey yapmak istememekde, ez cümle Rus diplomasiyesi İspanya Kralı Yedinci (Ferdinand) a silâhla mu'âvenet arzusunu izhâr itdiği hâlde, buna da muhâlefet göstermekde iken, Rusyanın Devlet-i 'Osmâniyeye karşı serbesti-i hareketine de muvâfakat itmeyüb, muhâfazakârlık siyâseti nâmına îkâ'-i mevâni' eylemekde idi. Çar Birinci (Aleksandır) bu politikayı Rusyaya karşı husûmete haml ve (Metternih) e karşı şiddetli bir hoşnutsuzluk izhâr itmekde

89

idi. Çünkü bu siyâsetin neticesi “İngiltere emeline vâsıl oluyor, Rusya ise emelinden men' idiliyor” demek idi.

Binâen ‘aleyh Birinci (Aleksandır) Avusturyanın şarkı (Memâlik-i ‘Osmâniyeyi) Rusyaya kapamakda olmasına mukâbil, Rus siyâsetinin de Almanya muhitini Avusturya nüfûzuna mesdûd bulundurmasını tasavvur itdi.

(Vurtenberg) Krallığı müşâr-ünileyhin bacanağı idi; kral müşâr-ünileyhi (Metternih) in tasavvurâtına muhâlefete bir kat daha teşvîk itmek üzere Çar 18 teşrîn-i evvel 1819 da (Varşova) da bir mülâkât icrâ itdi ve ertesini gün yani 19 teşrîn-i evvelde Avusturya diplomasisinin Alman hükûmâtının hukûkuna tecâvüzâtı ‘aleyhine kabinelere bir nota gönderdi. Bavyera Kralı, (Metternih) in politikasından zâten dil-gîr olduğundan, Rusyanın bu notasını almasıyla berâber, kendisi de Avusturyanın meslek-i tecâvüz-kârânesi ve müdâhelâtı sebebiyle hukûk-ı istiklâlini tehlikede görmekte olduğunu beyân itdi.

(Kadiks) vak‘ası Çarın âmâline pek muvâfık geldi, haydi müstemlekât mes‘elesini ikinci derecede ha‘iz-i ehemmiyet görülmüş olsun da Avrupadaki menâfi‘, ezcümle ihtilâl fikrine karşı icrâsı lâzım gelen nîgeh-bânlık nâmına, müstemlekâtdaki ihtilâllere karşı kuvvet isti‘mâli câ‘iz görülmemiş bulunsun;

90

hatta, haydi böyle bir mesleğin kabûlü Avrupa sulhu nokta-i nazarından dahi elzem görülmüş olsun. Hâl bu ki şimdi bir Avrupa hükümdârının – bizzât Kral (Ferdinand) ın – mevki‘i düçâr-ı tehlike olmuş idi. Böyle bir hâl muvâcehesinde ‘adem-i müdâhele hâ‘iz olabilir mi idi? Öyle yapılırsa muhâfazakârlık siyâseti nerelerde kalacaktı?

Çar müdâhele arzusunda Fransanın mazhar-ı mu‘âveneti olacağını kavîyen ümid itmekte idi. Madridde ihtilâle baş eğmeye mecbûr olan hükümdâr (Burbon) hânedânı a‘zâsından idi; ihtilâl yüzünden mahrûmiyetler görmüş bulunan ve binâen ‘aleyh ihtilâl düşmanı olan On Sekizinci (Lu‘i) buna nasıl müsâ‘ade idecekti bâhusûs Fransanın yanı başında, İspanyada ihtilâlciler şımartılırsa, Fransa dâhilinde de âsâyiş tehlikeye girmez miydi?

Rus diplomasisi (Riyego) nun kıyâmından bilistifâde ihtilâli redd ve zuhûrundan dolayı nedâmetlerini izhâr itmeleri ve ihtilâlin neticelerini ta‘mîr (yani hâl-i sâbıkı i‘âde) itmeleri hakkında İspanyollara tebligâtda bulunmalarını ve şâyed bu taleb netice-i

matlûbeyi hâsıl itmezse, bilfi‘il (yani ‘askerle) müdâheleyi ittifak-ı mukaddese dâhil hükümdârlara teklîf itdi. Bu sûretle “Avrupa ittifâkının fa‘âliyeti” (Action de l’alliance européenne) göstermiş olacaktır.

91

Eğer İngiltere tarafından muhâlefet ibrâz olunmasa, Çar maksadına nâ‘il olacaktı. İngilterede sergüdüârda bulunan dori kabinesi (Napole’on) devri muhârebâtının istilzâm itdiği mesârifât sebebiyle fenâ bir hâle gelmiş olan umûr-ı mâliyede salâh peydâsı arzusunda bulunduğundan, ihtilâfi teşdîd itmek, Rusya ile bir mes‘ele çıkarmak istemezse de, Devlet-i müşâr-ünileyhenin ta‘kîb ittiği gayeyi anlamaması imkân hâricinde olduğundan, buna muhâlefeti tabi‘i idi; muhâfazakâr olduğu için İspanyada zuhûr iden hâdisâtdan dolayı beyan-ı te‘essüf itdi. Ma‘hazâ diplomasi vesâ‘itine inhisâr idecek tebligâtın maddeten bir netice hâsıl idemeyeceğini, kuvve-i ‘askeriye isti‘mâlide muvâfık olmayacağını beyânla her gûna müdâheleye muhâlefet gösterdi. O esnâda Fransa Kralı On Sekizinci (Lu‘i) (Lahey) deki seffiri (Lator Döpen) i Madrیده göndererek “Muvâfık bir zamanda Fransa tarafından müdâhele-i ‘askeriye icrâsı hakkında” Yedinci (Ferdinand)a hafiyen tebligâtda bulunmuş olduğundan, İngilterenin Madrid seffiri bu hafî müzâkereyi ve kralın entrikalarını ihtilâl neticesinde teşekkül itmiş olan İspanya meşrûtiyetperver kabinesine haber vererek işi bütün bütün eşkâl itdi.

İngilterenin mesleği Avusturyaca ihtiyâtle harekete mecbûriyet hâsıl eyledi. Bidâyetde Rusyanın teklifine muvâfakatine mukâbil,

92

Almanya hey‘et-i ittifâkiyesine ‘âid tasavvurâtında devlet-i müşâr-ünileyhanın müsâ‘adekârâne bir meslek iltizâm itmesini te‘mîn eylemek ümidinde bulunmuş idi. Hâl bu ki İngiltereyi gücendirmek, Londra kabinesinden ayrılmak Avusturyanın işine gelmezdi; şark politikasına ‘âid menâfi‘ İngiltere ile Avusturyanın hemdestvifâk bulunmalarını istilzâm idiyordu. (Metternih) bir aralık Amerikadaki İspanya müstemlekâtında nâ‘il-i müsâ‘edât olmalarına mukâbil, Avusturyanın da Almanya muhîtnde serbest bırakılması esâsına müstenid bir sûret-i i‘tilâfiye husûle getirmeye

çalışdı. Bunda da muvaffak olamaması üzerine Çarın teklîfine cevâb-ı redd i'tâsına mecbûr oldu.

Bu az sonra zuhûr iden (Sicilteyn) İhtilâli Rusyanın teklifini tecdîd eylesine vesile istihzâr itdi. Bu kere ihtilâl Amerika yahud İspanya gibi Avusturyadan uzak yerlerde zuhûr itmiş olmayub, bil'akis devlet-i müşâr-ünileyhanın komşusu bir memleketde baş gösterdiğinden müdâheleyi kabûl itmesi zarûri görünüyordu. (Kapu Disterya) Fransa Baş Vekili Dük Dö (Rişliyo) ya yazdığı tahrîrâtda diyordu ki "Bu kere artık 15 teşrîn-i sâni 1818 tarihinde ('Eks-laşapel Kongresinde) ittihâz kılınan mukarrerâtın sırf diplomasi vesâitiyle değil, tedâbîr-i fi'iliye ile mevki'-i icrâya vaz'-ı müyesser olacaktır."

(Napoli) ihtilâlinin zuhûru (Metternih) i pek büyük bir

93

heyecâna düçâr eylemiştir. Müşâr-ünileyhin mahrem-i esrârı olan (Ganç) (gentz) hâtîrâtında diyor ki:

"Prens (Dö Metternih) i tanıdığımızdan beri hiçbir hâdisenin kendisini Napoli İhtilâlini haber alması derecesinde mükedder itdiğini görmemişdim."

Filhakika (Napole'on) zamanında Fransa işgaline düşman bulunmuş olan (Karbonari) lerin (Napoli) ve (Sardinya) krallıklarında istibdâda, fakat (Lombar – Vensiyen) Krallığıyla, Avusturya hanedân-ı imparatorîsi a'zâsından hükümdarlar ta'yîn idilmiş olan (Toskana) ve (Modana) Dükahıklarında Avusturyanın hukûk ve nüfûzuna düşman olduklarını biliyordu. Bu husûmet (Napoli) deki muvaffakiyetleriyle âsâr-ı fi'iliye göstermeye başlamakda idi. Müdâhele zarûri idi fakat (Napoli) müdâhele idübde İspanyada müdâheleye muhâlefet ibrâzı mümkün mü? Eğer İspanyada bir müdâheleyede Fransa me'mûr idilirse, o hâlde Çarın şark hakkındaki âmâline mukâvemet nasıl mümkün olacak? İşte bütün bu mesâ'il Avusturya baş vekîl şehîrini müşkül bir mevki'e ilkâ idiyordu.

Bu gibi ahvâl-i müşkilede düvel-i müttefikinin kongre teşkil itmeleri ('Eks-laşapel) de ittihâz kılınan mukarrerât cümlesinden olduğundan, böyle bir tedbîre mürâca'at, Fransa baş Vekîli

94

Dük (Dö Rişliyo) tarafından (Metternih) e teklîf idilmişidi: (Rişliyo) müdâhele politikasından hem Fransanın siyâsi mevki'i, hem (Burbon) hanedânının Fransız milleti nazarındaki nüfûzu nokta-i nazarından menfa'at görmekte idi. Fransanın kongre teşkîli hakkındaki teklîfini pek muvâfık görmekte olan Rusya, Paris kabinesiyle hemdest vifak idi. Çar Avusturya Baş Vekîline "Avusturyanın İtalya muhitinde bir kongre kararına müstenid olmaksızın müdâhelesi câ'iz değildir. İtalya muhitinde müdâhele idübde, İspanya muhitinde müdâheleyi redd eylemek câ'iz olamaz. Her iki muhitdeki hastalık bir olduğu için tedâvisini tefrîk itmemek lâzım gelir. (Napoli) hâdisesini (Madrid) hâdisesinden ayırmamalıdır. Çünkü fenâlık en evvel İspanyada baş göstermiştir." nazariyesini tebliğ itdi. Bu tebligât Avusturyanın (Napoli) krallığı hudûduna elli bin 'asker tahşid itdiği bir zamanda vukû' bulmakta idi. (Metternih) e kongresiz müdâhele iderse Avrupa politikasının (Troppavu') da (Troppau) bir kongre teşekkülüne muvâfakat eylemesi bu ahvâlin neticesi olmuşdur.

Burada şâyân-ı dikkat bir hâl vardır:

(İttifak-ı Mukaddes) in teşekkülünü (Metternih) düşünmedi. Bu ittifak Çarın bir teşebbüsünden ileri geldi.

95

('Eks-laşapel) kongresinin teşekkülünü de en evvel Çar (Aleksandır) arzu eylemişidi. (Metternih) in teşebbüsüyle 'akd olunan kongre yalnız (Karlsbad) kongresidir.

Şimdi (Troppavu') kongresi yine Rusyanın teşvîki ve Fransanın teklîfi üzerine tekerrür idiyordu.

Ma'mâfih (Metternih) ittifâk-ı mukaddesi ve ('Eks-laşapel) kongresini âmâline müsa'id bir hâle getirebildiği gibi (Troppavu') kongresinde Çarın ümidlerinin büyük kısmını boşa çıkardı. Bu muvaffakiyeti mahâret-i siyâsiyesini isbât idiyor. Fakat işin esâsı doğru değil idi. Milletlerin arzu-i ahrârânesine kuvvetle muhâlefete çalışılıyordu. Böyle bir işde mahâretin semeresi muvakkatdır; kat'i olamaz.

(Troppavu') kongresi 25 teşrîn-i evvel 1820 tarihinde küşâd idildi. Avusturya ve Rusya İmparatorları ile Prusya Kralı Avusturyanın (Silezya) eyaletinde ufak bir kasaba olan belde-i mezkûreye binnefs gelmişlerdi. İngiltere Viyanadaki sefirri Lord (İstvert) (Stewart); Viyana ve Petersburgdaki sefirleri Kont (Dö Karaman) (de Caraman) ile Kont (Dö Laferuney) (delaferneys) murahhas ta'yîn ittiler. Avusturya tarafından (Metternih) ile (Kanc) ve diğer bir zât ve Prusya tarafından (Hardenberg) ile (Brinsdorf) hâzır idilir. Rusya İmparatorunun ma'yyetinde (Neslerod) ile (Kapudisterya) bulunuyorlardı.

96

Çar (İttifâk-ı Mukaddes) in Avrupada polis vazîfesini ifâ itdiği ve her ne zaman 'ahidnâmeler ahkâmına yâhud devletlerce zamân-ı asâyîş add olunan teşkîlât-ı siyâsiyeye menâfî ahvâl zuhûr iderse silahla müdâhele idileceği maddelerinin resmen i'lânını arzu itmekde idi (Napoli) de icrâ olunacak tedâbire gelince: "Devletler ahâlilerin ihtilâl sayesinde meşrûtiyet istihsâl itmelerine müsâ'ade itmezler; fakat hükümdarların karihalarından meşrûtiyet vermeleri câ'izdir; binâen'aleyh (Napoli) de hâl-i sâbık kuvve-i 'askeriye ile i'âde olunmalı, fakat kral (Ferdinand) müte'âkiben teb'asına karihasından bir kânûn-ı esâsi ihsân itmelidir" diyordu.

(Metternih), bu arzuların hiç birini tasvîb itmiyordu. Her ne sûretle te'sîs idilirse idilsün usûl-i meşrûtiyeti muzırr görürdü. Diğer taraftan ihtilâllere karşı resmen i'lân-ı harb idilirse, gizli cem'iyetlerin bütün bütün isti'mâl-i şiddete mecbûr olacaklarını, binâen'aleyh ahvâlin bir kat daha kesb-i vahâmet eyleyeceğini anlamakda idi.

İşte bu ahvâle binâen Rusyanın serd itdiği mütâlâ'ata şu sûretle cevâb verdi:

"Eğer iki iş bir şekilde olsa idi, Rusyanın teklîfini haklı görmek tabi'i idi. Fakat bu iki iş arasında şeklen büyük bir fark cârîdir. (Napoli) de 1815 denberi teb'asına

97

meşrûtiyeti redd itmekde olan bir hükümdâr bizi mu'âvenete da'vet idiyor. Ona mu'âvenete mecbûruz. Madriddeki hükümdar ise 1812 ve 1820 senelerinde kânûn-ı esâsiyi hüsn rızâsıyla kabûl itmişdir; ahâlinin talebine muvâfakat itmiş olduğuna göre şimdi mutlâkiyeti i'âde için kuvvet isti'mâline mahal yoktur; binâen'aleyh Sicilteyn

Kralına mu‘âvenete mecbûr oldukları halde İspanya Kralına mu‘âvenete mecbûr değildirlere. Bu esbâba mebnî (Napoli) de müdâhele icrâ idilmeli, Madridde ise icrâ idilmemelidir.”

Ruslar bu iddi‘âya karşı ilk cevâbın Fransa tarafından i‘tâsına intizârı muvâfık gördüler; Fransa murahhası (Laferuney) “Devlet metbu‘ası gibi meşrûtiyeti kabûl itmiş bir hükûmetin mutlakiyet tarafdarı kalmak isteyen bir hükümdâra mu‘âvenet idemeyeceğini” beyân itdi.

(Metternih) ve diğere Avusturya murahhasları bu i‘tirâzı kabûl itmediler; Fransız murahhaslarının Fransaya ‘â’id bir nazariyeyi meydâna koyduklarını beyânla: “Burada Fransa ricâlinden olmak sıfatıyla değil, Avrupa ricâlinden olmak sıfatıyla beyân-ı re’y itmeye mecbûrsunuz” dedi.

Rusya, İngiltere, Fransa kendi emeline karşı ittifâk itmiş bulunuyordu. Bu ittifâkı bozmak lâzım gelirdi. Bunu için Fransa murahhaslarından (Karaman). “Hükümdârı On Sekizinci

7

Târih-i Siyâsi-i ‘Umûmi

98

(Lu’i) nin (Sicilteyn) ve (İspanya) Kralları nezdinde tavassutunu teklif itmesi” nasihatinde bulundu. Bunu gizlice söylemiş, güyâ ona yol öğretmiş idi: Her iki hükümdâr (Burban) Hânedânından olduklarına göre, On Sekizinci (Lu’i) nin onları buldukları müşkül mevki‘den kurtarmak üzere kendilerine ve teb‘alarına vesâyâ-i münâsebede bulunması; kral müşâr-ünileyh için ne kadar şanlı bir vazife ve bu bâbda kongrenin muvâfakatini istihsâl iden diplomat içinde ne derecelerde mühim bir muvaffakiyet! (Metternih) in (Karaman) ı böyle bir teklîfe sevk itmesindeki gâye Rusya ile Fransanın arasını bozmak idi. Filhakika neticesi öyle oldu: Çar, On Sekizinci (Lu’i) ye itmiş olduğu o kadar iyiliklere mukâbil müşâr-ünileyhin Rusyayı ikinci derecede bırakmak, kendisi birinci derecede bir mevki‘ ihrâz itmek gayretine düşmüş olmasından dolayı gazab göstermeye başladı. (Metternih) in arzusu da bundan ‘ibâret idi. Çarın Fransızlara güvenmesinden bilistifâde onu kendi tarafına kazanmağa çalışub buna

kolaylıkla muvaffak oldu. işte (Troppavu') kongresi mazbataları bu mühim hâdise üzerine tanzîm idildi.

Vukû'âtda (Metternih) e yardım itdi; o esnâda Rusyada hassa alayında zuhûr iden ufak bir serkeşlik hâdisesinin ehemmiyetini Çar (Aleksandır) ın nazarında i'zâm ile İtalyada,

99

İspanyada, Portekizde, hatta bir dereceye kadar Lehistan ve Rusyada görülen harekât-ı ihtilâlkârâne muvâcehesinde izhâr-ı za'af idilirse, bunun gayet vahîm bir netice hâsıl ideceğini beyân itdi. Çar bütün bütün evhâma düçâr olarak (Metternih) in taleplerine muvâfakat itdi.

(Troppavu') kongresinde imzalanan protokoller hakkında i'tâ-i ma'lûmâtdan evvel İngilterenin bu kongrede ta'kîb itdiği hatt-ı hareketden bahs ideceğiz:

İngilterede serkârda bulunan muhâfazakâr kabine ihtilâl fikrine külliyyen düşman idi. Ne Baş Vekil Lord (Liverpol) (Liverpoole), ne de hâriciye nâzırı Lord (Kestilreyg) (Castlereagh) (Sicilteyn) de ve İtalya muhitine mensûb diğer memâlikde bulunan ihtilâlcilerin himâye ve teşvîki gibi bir emel perverde itmiyorlardı. Fakat "müdâhele" politikasının bir (Prensib) olmak üzere hukûk-ı düvele girmesini de istemiyorlardı. (Napoli) Krallığı dâhilinde ihtilâl zuhûr itmiş; bundan dolayı Avusturya kendi menâfi'ince tehlikeler görüyor; varsın münâsib gördüğü müdâhelede bulunsun. Bu bâbda ne devlet-i müşâr-ünileyha, düvel-i sâ'ireden me'zûniyet istihsâline mecbûrdur; ne de düvel-i sâ'ire için böyle bir me'zûniyete muvâfakat yâhûd 'adem-i muvâfakata mecbûriyet vardır; (Napoli) ihtilâli yalnız Avusturya için hâ'iz-i ehemmiyet olduğundan,

100

îcâb iden tedâbîrin ta'yîn ve tatbîki de yalnız devlet-i müşâr-ünileyhaya 'â'iddir."

İşte İngiliz murahhasları kongrede mesleklerini bu nazariyeye tevfiik itmekte idiler. Devletler, 1815 de, her bir hükûmetin hudûdu nokta-i nazarından husûle getirilen teşkîlât-ı cedîdenin idâmesi için yekdiğerine karşı ta'ahhüd altına girmişlerse de,

dâhilen şekl-i hükûmet hakkında – Napole’ on Hânedânı a’zâsından Fransada serîr-ârâ olamaması şartı hâricinde – ta’ahhüdâda bulunmamış idiler. İdâre-i dâhiliye nokta-i nazarından mutlakiyet nazariyesini meşrûtiyet nazariyesine karşı Avrupanın bilittifâk silâhla müdâfa’a eylemesi, meşrûtiyeti kabûl itmiş olan ve idârelerinde tatbîk itmekde bulunan devletler için bu hatt-ı hareketleriyle binnefs kendi hükûmetlerini takbîh itmek demek olurdu. Fransa ve İngilterenin böyle bir siyâsete iştirâk itmemeye elbette hakları vardı.

Burasını İngiliz murahhasları açıktan açığa, Fransa murahhasları ise bir dereceye kadar ihtiyâtkârâne bir sûrette beyân itdiler. Ma’ hazâ kongreden ayrılmaları ‘âlem-i siyâsetin nazarında (İttifâk-ı Mukaddes) in mahvını isbât ideceği cihetle ictimâ’lara devâm eylediler; yalnız kongrenin resmen protokol neşr itmemesine karar verildi. Fransa ile İngiltere murahhasları protokolleri imzalamaktan istinkâf itdikleri cihetle, artık ittihâz-ı mukarrerât

101

Avusturya, Rusya ve Prusyaya münhasır kaldı.

(Metternih) mukarrerâtı istediği dereceye (yani yalnız “Napoli” Krallığında müdâhele derecesine) getirebilmek için pazarlığı biraz yüksekden tuttu. Hüsn-ü rızâlarıyla fikr-i ihtilâle müsâ’id mukarrerât ittihâz itmiş (yani meşrûtiyeti kabûl eylemiş) olan hükümdârânın memâlikinde de müdâhelenin mecbûrî olmasını talep eyledi. Bu teklîf Bâd, Vurtenberg, Bavyera Meşrûtiyeti ‘asker vasıtasıyla mahv itmek üzere düvel-i selase arasında bir i’tilâf ‘akdini tazmin iderdi. Hükûmât-ı mezkûreye teveccüh göstermekde olan imparator (Aleksandır) ın muvâfakat itmeyeceği âşikâr idi. (Metternih) burasını biliyordu. Pazarlık filhakika istediği noktaya geldi. Rusya Napoli Krallığında mutlakiyetin Avusturya vasıtasıyla i’âdesine muvâfakat eyledi; yalnız bazı idâri ıslâhât icrâsına da Kral (Ferdinand) icbâr idilecekti. Bu şartla (Metternih) Bâd, Vurtenberg, Bavyera hakkındaki iddi’âlarından sarf-ı nazar itdi.

13 teşrîn-i evvel 1820 de Düvel-i Selase tarafından imzalanan ve Avrupa Düvel-i sâ’iresinde teblîğ kılınan protokolün başlıca cümleleri bervech-i âtidir:

“Avrupa Hey’et-i Düveliyesine mensûb bir devletin idâre-i dâhiliyesi ihtilâl sebebiyle düçâr-ı tagayyür olur ve bu tagayyür Düvel-i sâ’ire için

102

tehlikeli görünüyorsa, bu hâl o misillü devletlerin Avrupa ittifâkı hâricinde add idilmelerini ve idâre-i dâhiliyelerinde îcâb iden intizâm ve istikrâr i’âde idilinceye kadar kendilerine o nazarla bakılmasını intâc idilecektir.

“Düvel-i müttefike o misillü devletlerin ittifâkdan matrûd ‘adını taht-ı karara almakla kalmayub, kabûl itmiş oldukları esâslara sadâkatlerini isbât eylemek üzere iğtişâş ve ihtilâl sayesinde husûle gelen tebdilâtı tanımayacaklar, bil’akis emr-i vâkî’in tasdîki ma’nâsını tazammun idecek her hareketden imtinâ’ eyleyeceklerdir.

“Memâlikinde bu misillü tagayyür vukû’a gelen devletin ahvâli komşuluk hissiyle diğeri bir devlet için tehlike teşkil ider ve devlet-i mezkûre toprağında bilfi’il hüsn-ü te’sîr husûle getirebilecek bir fa’âliyet düvel-i müttefikece mümkün görünürse o hâlde devletler birinci tedbîr olarak ihtârât-ı hayr-ı hevâhânedede bulunacaklar ve ikinci tedbîr olmak üzere dahi –Eğer mecbûriyet-i kat’iye hiss olunursa – kuvve-i cebriyeye mürâca‘at eyleyeceklerdir.”

Efkâr-ı ‘umûmiyenin 1815 den beri ittifâk-ı mukaddes hakkında hâsıl itmiş olduğu su-i zannın tamamıyla haklı olduğunu tasdîk iden bu beyânât, Avrupanın her tarafında büyük bir te’sîr husûle getirdi. Fakat İngiltere hükûmeti de, 19 Kânûn-ı evvel 1820 ve 16 Kânûn-ı sâni 1821 tarihlerinde “İdâre-i Dâhiliye” ve “müdâhele

103

politikası” hakkında kendi mütâla‘âtını hâvi olarak kabinelere iki nota tebliğ eylediğinden bu vesikalarda câlib-i dikkat olmakdan hâli kalmadı. Bu iki notada (Troppavu’) kongresinde düvel-i selasenin kabûl ettiği prensiblerin İngilterenin nazarında şâyân-ı iltifât olmadığı pek vâzıh ‘ibârâtla beyân olunmakta idi. Paris kabinesi kongrenin mukarrerâtını Fransanın idâre-i dâhiliyesinin tevlîd eylediği vezâ’ife hâlel gelmemek şartıyla kabûl itdiğini bildirdi. Her ne kadar netice-i fi’iliye Fransa ile İngilterenin bitaraf kalmasıyla. Düvel-i selasenin Avusturya vasıtasıyla (Napoli) de meşrûtiyeti mahv itdirmelerine inhisâr itdi ise de, İngiltere ve Fransanın düvel-i

selasenin âmâl-i irticâ'akârânesine hilâfgir oldukları ve eğer bu iki memleketde fa'âl cesûr adamlar serkârda bulunursa, düvel-i selasenin o kadar cesâretle hareket ve Avrupada istibdâd nâmına isti'mâl-i kuvvet idemeyecekleri anlaşılmaqda idi.

...

(Troppavu') da kongrenin İtalya hudûdunda kâ'in (Laybah) şehrine nakli ve Napoli Kralının memâlikinde intizâmın i'âdesine hâdim tedâbîrin müzâkeresi için şehri mezkûra da'veti karârgîr olmuşdu.

(Metternih) "Napolide serkârda bulunan hey'et-i ihtilâl sâyesinde mevki'-i iktidâra gelmiş bir hey'etdir; devletler onunla münâsebâta

104

girişimezler; fakat kralın sıfat-ı meşrû'u ve kendisi ittifâk-ı mukaddese iltihâk itmiş bir hükümdâr olduğu cihetle, Avrupanın müttefikidir; müşâr-ünileyh ile konuşabiliriz" nazariyesini tatbîk idiyordu. (Troppavu') da ittihâz kılınan mukarrerâtda bunu istilzâm iderdi.

Kral (Ferdinand) memleketinde mü'essesât cedîdesi lehinde tavassutda bulunacağını, idâre-i cedîdenin müdâfî'i olacağını meşrûtiyetperver kabineye beyân ve bu bâbda meclis-i milli huzûrunda yeniden yemîn itmiş olduğundan, müddet-i gaybûbetinde mahdûmunun Sicilteyn Krallığında niyâbet hükûmeti îfâ eylemesi kararlaştırılarak seyâhatine muvâfakat idildi; bu seyâhatin müdâhele tehlikesini izâle için bir tedbîr teşkil eyleyeceği düşünülüyordu. Hâl bu ki müşâr-ünileyh 16 Kânûn-ı evvel tarihinde (Livernu) da (Livourne) karaya çıkmasıyla berâber bilcümle ta'ahhüdâtı tazyîk altında vukû' bulmuş olduğundan, ke'en-lem-yekûn addı lâzım geldiğini beyân ve memleketinde mutlakiyeti i'âde eylemek üzere ittifâk-ı mukaddesin mu'âvenet-i fî'iliyesini talep itdi.

(Laybah) a muvâsalatıyla berâber, hükümdârlara tabasbusa başladı. Memleketindeki meşrûtiyetperverlere karşı tahkîr âmîz bir lisân isti'mâl ve kendilerine âmîrâne teblîgât icrasını talep itdi. (Metternih) bu kadar ifratkârlığı münâsib görmediğinden kral müşâr-ünileyh, mahdûmuna hitâben yazdırdığı nâmede diplomasiye

lâyık bir şive ile ittifâk-ı mukaddesin mukarrerâtını îzâh ve karâr-ı düveliye serfürû itmek

105

(yani mutlakiyeti kabûl eylemek) lüzûmunu tavsiye ittirdi.

Bir Avusturya ordusunun asâyişi i'âde eylemek üzere (Napoli) Krallığında müdâhele-i meslihada bulunması kongrede kararlaştırılmakla berâber, memleketinin idâresinde kendisine rehnümâ olmak üzere bir hükûmet programı dahi tanzîm ve Kral (Ferdinand) a tevdi' olundu. Ba'dehu diğer İtalya hükümdârlarında – mahazâ 'izzet-i nefislerini okşamak maksadıyla – kongreye kabûl olundular. Bunların cümlesi ittihâz olunan mukarrerâtı alkışladılar; yalnız Papanın vekîli müşâr-ünileyhin sıfatı hasebiyle sulhun hâmîsi olduğundan, harbi intâc idebilecek umûra karışmayacağını beyân eyledi.

Avusturya 'askeri Napoli Krallığı dâhilinde suhûletle ilerüleyerek (Riyeti) de (Rieti) vukû' bulan bir müsâdemede meşrûtiyet ordusunu mağlûb itdiler. 'Asâkir-i merkûmenin (Napoli) ye girmesiyle berâber istibdâd kemâl-i şiddetle âsârını göstermeye başladı. Yüzlerce kişi i'dâma mahkûm idildi.

...

(Laybah) kongresi mün'akid iken iki mühim haber alındı ki biri (Piyemonte) Krallığında da ihtilâl zuhûru, diğeri de Çarın yâverlerinden Prens (Aleksandır İpsilanti) nin ('Eterya) cem'iyeti a'zâsıyla bilittifâk – ve ihtilâl çıkarmak maksadıyla – Eflak Boğdana tecâvüzüdür. Mora ihtilâline ta'alluku olan bu ikinci

106

vak'adan ileride mufassalan bahs ideceğimizden burada (Piyemonte) Krallığı vak'asının beyânıyla iktifâ eyleyeceğiz.

(Piyemonte) Krallığının (Aleksandırı) şehrinde Kont (Santoza Vesanta Roza) ile diğer bir kaç zâbit meşrûtiyet nâmına kıyâmla şehri zabt ve 'umûm (Piyemonte – Sardinya) Krallığı ahâlisini ihtilâle da'vet itdiler. İtalya muhitinin diğer yerlerinde olduğu gibi burada da (Karbonari) Cem'iyeti kuvvetli teşkilâta mâlik idi. "Musâllah-ı 'umûmiyenin ârâ-i ahâli ile rü'yeti" gâyesi ta'kîb ve a'zâsı arasında kelime-i ittihâd

olmak üzere “Zâlim kurtan mazlûm kuzunun intikâmını aramak” ta‘bîrini isti‘mâl iden bu cem‘iyet büyük bir fa‘âliyet ibrâzına başlamış idi. (Aleksandırı) da zuhûr iden kıyâm haber alınmasıyla berâber krallığın makarrı olan (Torino) şehrinde de ahâli ayaklanub, milli renkleri (yani yeşil – beyaz – kırmızı bayrak ve kokardları) kabûl eyledi. Kral (Viktor ‘Emanu’el) ‘askerin ihtilâlcilere karşı yürümeyeceğini anlaması üzerine terk-i saltanatla birâderi (Şarl Feliks) i makam-ı hükûmete da‘vet itdi. (Şarl Feliks o esnada (Movu’e) de bulunduğundan, (Torino) ya muvâsalatına kadar niyâbet-i hükûmet hanedân-ı kralî a‘zâsından (Şarl Alber) e ihâle olundu. Bu zât ihtilâlcilerin âmâlini tasvîb itmekde olduğundan, 1812 İspanya Kânûn-ı Esâsîsi Sardinya – Piyemonte

107

Krallığınca kabûl olunarak hükümdâra “İtalya Kralı” ‘ünvânı verildi.

(Piyemonte) de zuhûr iden ihtilâl hadd-ı zâtında Avusturya için büyük bir ehemmiyeti hâ‘iz olmayub, devlet-i müşâr-ünileyhanın kuvveti her iki memleketde ihtilâlcileri ezmeye kâfi ise de (Aleksandır İpsilanti) nin Ortodoksluk ve Rumluk nâmına Eflak-Boğdanda çıkardığı ihtilâl Rusyanın harekâtını nezâret altında bulundurmak mecbûriyetini hâsil idiyordu. Hukûk-ı Devlet-i ‘Osmâniyeye karşı vukû‘ bulan tecâvüzün başında bizzât Çarın yaverlerinden biri bulunması ma‘nidâr bir emâre idi. Ma‘hazâ (Metternih) ve Avusturya diplomatları (Kapudisterya) nın da Mora kıt‘ası ve Avrupa-i ‘Osmâni hakkında nasıl emeller beslediğini biliyorlardı. Husûsiyle Rusyanın Bükreş Mu‘âhedesinin Eflak ve Boğdana ‘â’id ahkâmından dolayı Bâb-ı ‘Âli ile hâl-i ihtilâfda bulunduğu, bu ihtilâfın Rus diplomasisince ‘an-kasdin beş seneden beri açık saklandığı göz önünde bir hakikat idi. Bundan başka (Aleksandır İpsilanti) nin Eflak-Boğdanlılara hitâben neşr ettiği beyânnâmenin bir cümlesinde “Eğer Türkler gördükleri bu kıyâmdan dolayı düçâr-ı nevmîdî olarak ve ne yaptıklarını düşünmeyerek memleketinize girerlerse bundan dolayı hiç düçâr-ı telâş olmayınız. Zîrâ onların bu hareket-i kestâhânesi düvel-i mu‘azzamadan

108

biri tarafından te’dîb idilecektir” sözleri muharrer olması, Avusturyayı îkâza hâdem bir ihtâr hükmünde idi.

Bu ahvâl muvâcehesinde (Metternih) doğrudan doğruya Çara mürâca‘at iderek, o zamana kadar Avrupada sulhu muhâfaza ve himâye itmiş olduğu hâlde, Avusturya ‘askerinin Avrupada ateş-i ihtilâlin itfâsına sevk idileceği bir zamanda şarkda muvâzeneti bozacak bir ihtilâlin zuhûriyetine Rusya tarafından sebebiyet verilmesini, binâen ‘aleyh (İpsilanti) nin teşebbüsü müşâr-ünileyh Çar tarafından redd olunmasını talep itdi.

İleride (Mora) ihtilâli hakkında vereceğimiz tafsîl’atda görüleceği üzere (İpsilanti) nin tecâvüzü merkûmun sabırsızlığının neticesi olmuş idi. Birinci (Aleksandır) in Devlet-i ‘Osmâniye ‘aleyhindeki tasavvurâtı kâbil-i te’vîl olmamakla berâber, nâ’ire-i ihtilâlin o sırada iş‘âli hakkında re’yi sorulmamış idi. (İpsilanti), (‘Eterya) cem‘iyetinin fa‘âliyete başlaması Rusyayı bu fa‘âliyeti tasvîb ve tasdîke sevk ve ihtilâlcilere mu‘âvenete mecbûr eyleyeceği ümidine mağlûb olmuş idi.

(Metternih) Avrupanın hâlini Çara gayet tehlikeli gösterdi; Fransada ihtilâl fikri yeniden endişeler tevlîd itmekte idi; Yedinci (Ferdinand) ı meşrûtiyetperverlerin te’sîrinden kurtarub, mutlakiyeti i‘âde eylemek maksadıyla İspanyada icrâ olunacak müdâhele-i

109

‘askeriyeden (Troppavu’) kongresinde evvelce bahs idilmiş olduğu gibi Avrupanın müdâhele talebiyle müşâr-ünileyh (Ferdinand) dan varid olan mektûblar üzerine, bu mes‘ele (Laybah) kongresinde de mevzû‘-ı bahs idilmiş iken, Fransız murahhasları memleketlerinde efkâr-ı ‘umûmiyenin bu müdâheleye müsâ‘id olmadığını beyân itmişlerdi. (Metternih) Fransada yeni bir ihtilâlin karîb ezzuhûr olduğunu beyânla, (İttifâk-ı mukaddes) in mü’essesesi sıfatıyla buna karşı tedâbîre mürâca‘atın en evvel kendisine düşüğünü Çara ihzâr eylemekte idi.

(Metternih) in bu ihtârâtı Çarın üzerinde ‘amîk bir te’sîr husûle getirdi; hürriyetperverâne temâyülâta karşı her yerde, her noktada muhâlefet siyâsetini iltizâma ve kuvvetini bu cihete hasra karar vererek, Avusturyaya İtalya ve Almanya muhitlerinde mu‘âvenet için yüz bin kişilik bir ordu irsâline âmâde olduğunu beyân itdi. Rumların ihtilâline gelince (İpsilanti) nin teşebbüsünü tasvîb itmemiş olduğunu ve öyle mecnûnâne harekâtı ihtiyâr eylediklerinden dolayı onları takbîh ittiğini ve sâik-i

diplomatiye ile beyân itdi. Bu vesikalarda Rumların ihtilâl fikrine mağlûb olarak tarîk-i 'isyâna sapmaları şiddetle mu'âhaza idilmekte ve hareket vâkı'alarının hiç bir hükümdârın mazhar-ı teveccühü olamayacağı beyân olunmakta idi. (Metternih) in ilk işi bu vesikaların

110

mündericâtını i'lânla Rusya ve Avusturyanın hemdesti vifâk bulduklarını 'âleme göstermek üzere Çarın muvâfakatini istihsâl oldu. Vesikalar neşr ve i'lân idildi. (Mart, Nisan 1821).

Her ne kadar Çar (Laybah) kongresi esnasında ('Etery) nın teşebbüsünde hiç bir mevki'i olmadığını göstermek için her güne te'mînât vermiş ise de, (İpsilanti) birâderlerin ve (Kapudisterya) nın tasavvurâtı ve teşebbüsâtına Viyana Kongresinden beri matla' olduğu hâlde, onları ma'iyetinde saklamış hatta bazen tasavvurlarına tevcih bile göstermiş olduğuna göre, mes'ûliyet-i ma'neviyeden korunulamayacağı gibi, (Laybah) kongresi esnâsındaki beyânâtının âti için ta'ahhüd hükmünde olmadığını hatta ileride yani Avusturya diplomasiyesinin Rusyaya daha müsâ'id bulunacağı bir zamanda – Mora ihtilâlinde istifâde eylemek meylini o zamandan perverde eylemekte bulunduğunu sûret-i cereyân-ı vukû'ât tamâmıyla isbât idiyor. Îcâbât-ı siyâset o sırada ihtilâlin takbîhinde menfa'at göstermiş, kendiside öyle yapmış idi. Fakat Rusyanın şark politikası tebeddül itmiyordu. Garb politikasına ve menâfi'-i saltanata 'â'id mülâhazalar Rusyayı şark politikasında bir tevakkuf husûle getirmeye mecbûr idiyordu.

1820 de (Lombar Vensiyen) Krallığı memâlikinde dahi arzu-i hürriyet cûş ü hurûş itmiş, Avusturyaya karşı kıyâm

111

teşebbüsâtında bulunmuş, bu maksadla cem'iyetler teşkil edilmiş olduğundan Viyana Kongresi mezkûr krallık memâlikinde şiddet politikasına germi vererek hürriyetperverâne tevkîf ve bunlardan on üçünü i'dâma mahkûm itdirmiş idi. Bu hüküm imparator tarafından pranga bendliğe tahvîl edilerek Moravya dâhilinde (İspilberg Spielberg) kal'esinde prangaya konulmaları emr olunmuş idi. Mahkûmîn merkûma meyânında bulunan şâ'ir (Silviya Belliko) nun habishanede çektiği 'azâb hakkında

yazdığı eser Avrupada büyük bir te'sîr husûle getirmeğe, enzâr-ı dikkati İtalya vatanperverlerinin çekdikleri 'azaba, ibrâz itdikleri fedâkârlığa da'vet itmeğe vesile olmuştur.

(Metternih), (Laybah) kongresinden bahs itdiği sırada:

“Karlsbad” da başladığımız işe (Laybah) da devam itdik” diyor. (Karlsbad) da hürriyet ve milliyet fikirlerinin Almanya muhitindeki tezâhürâtına karşı vesâ'it-i istibdâtkârâneye mürâca'at idilmişidi. (Laybah) da, vesâ'it-i mezkûrenin İtalya muhitinde dahi tatbîki kararlaşdırıldı.

Kongrenin hitâmı Avusturyanın İngiltere memâlikinin cümlesinde fikr-i hürriyeti ezmesine müsâdifdir. İtalya muhitinin en mühim mevâki'i Avusturya işgâli altında bulunmakta ve fevkel'âde komisyonlar mücâhidini en ağır mücâzâta mahkûm itmekte idi.

...

112

1820-1821 seneleri Fransada mühim bir cereyânın baş gösterdiği bir devre müsâdifdir.

Bir taraftan (Napole'on) (Sent 'Elen) adasında ikmâl-i enfas-ı hayat itmekte iken diğer taraftan Parisde ve 'umûm Fransada müşâr-ünileyhin muhârebâtı hâtırâtı yeniden uyanmakta idi.

Bu cereyâna karşı ihtiyâtkârların tavsiye itdikleri hatt-ı hareket vardı; onlar Fransanın Avrupa politikasına, ezcümle Avrupa ittifaklarına karışmağa mecbûr olmadığını, hâricde yeni muvaffakiyât aramaktan ise, dâhilinde iktisâdiyâtını terakki itdirmek daha mühim bir gâye teşkîl ittiğini, Fransanın menâfi'-i hakîkiyesi (İttifâk-ı Mukaddes) in teşebbüsâtına karışmamasını istilzâm eylediğini beyân idiyorlardı.

Fakat o sıralarda On Sekizinci (Lu'i) nin metresi olan Madam (dö Kayla) nın nüfûzu Fransayı Rusyaya yaklaştırmak cihetine masrûf olduğu yeni, (Ultra) fırkasının en zî-i nüfûz iki a'zâsı, yani (Villem) ile (Kurbiyer) dahi bunu arzu idiyorlardı. Kralın küçük birâderi veli'ahd Kont (Dartva) dahi hem ahrâra şiddetle düşman olması, hemde

ihtilâl-i kebîrin esâsâtına meftûniyete karşı Fransada muvaffakiyât-ı ‘askeriye arzusunu uyandırmakda menâfi‘-i hânedân nokta-i nazarından menfa‘at gördüğü cihetle, bu ciheti iltizâm eylemekte idi. Binâen ‘aleyh

113

Fransada Rusyaya yaklaşmak ve hürriyet fikrine karşı kuvvetle cenkleşmek arzusunun müdâfi‘leri diğer fırkaya nisbetle gâyet kuvvetli idiler.

(Metternih) e gelince bu zât (Troppavu’) ve (Laybah) da nâ’il olduğu muvaffakiyâta rağmen Viyana kongresiyle teşkilât-ı siyâsiyenin türlü türlü yeni tehlikelere ma‘rûf bulunduğunu görmekte, hiss eylemekte idi.

Almanyada (Manmerbund) (Manmerbund) ve (Yungerbund) (Yungerbund) nâmında iki yeni ihtilâl şirketi teşekkül itdiği haberi alınmakda, iktisâdiyûnun ezcümle (Lest) in tavsiye itdikleri “Almanya hükûmâtı gümrük ittihâdı” tasavvuru, Avusturya nüfûzuna karşı Alman hükûmetlerini sâ’ik-i iktisâdi ile yekdiğerine rabt itmek ihtimâli tevlîd itmekte idi:

(Karbonari) cem‘iyetleri Fransada da baş göstermiş olduğundan orada fikr-i müsâvât ve hürriyet nâmına yeni teşkilât vücûda getirildiği haber alınmakda idi. İşte bütün bu ahvâl (Metternih) e yeniden endişeler ihsâs iderek “Her şey yeniden yapılmağa muhtacdır” (Tout est arefair) (Muvaffakiyâtımızın hiç biri kat’i değildir) dedirtmekte idi.

İspanyada da Kral Yedinci (Ferdinand) ile başına toplamış olduğu menfa‘atperestler, hürriyetperverlere karşı güne gün entrikalara

8

Târih-i Siyâsî-i ‘Umûmî

114

mürâca‘at itmekte, hatta şimâl vilâyâtında kilise tarafdârlarının (Band Apostolik) (Bandes Apostoliques) ‘üvânıyla teşkil itdikleri haydûd çetelerine gizlice mu‘âvenet-i nakdiyede bulunarak, hükûmet-i meşrûteyi onların çıkardıkları iğtişâşlarla dahi iz‘âca uğraşmakta idiler. Hatta mutlakiyet tarafdârları Madriddeki hükûmet-i meşrûteyi tanımak istemediklerinden (Bayon) da bir “Niyâbet-i hükûmet” (régime) te’sisine dahi

muvaffak olmuşlardı. (Barsilon) da zuhûr iden humma-ı asfer İspanyol milletinin ihtilâl fikrine meyl eylemesinden dolayı Cenâb-ı Hakkın gönderdiği bir âfet olmak üzere Amerikadaki İspanya müstemlekâtında da mücâhidîn-i hürriyet mühim muvaffakiyetlere mazhar oluyorlardı. Portekiz ahvâlde câlib-i dikkat olmakdan hâli kalmıyordu.

İşte Viyana (Verona) Kongresi bu ahvâlin nazar-ı dikkate alınmasının neticesi olarak in'ikâda da'vet olundu. (Laybah) kongresine iştirâk itmiş olan üç hükümdâr Çar Birinci Aleksandır, Avusturya İmparatoru İkinci (Fransuva), Prusya kralı Üçüncü(Frederik Kilyom) hâzır buldukları gibi, Sicilteyn ve Sardinya Kralları, İtalya muhitindeki dükalar, Papa vekîli ileh dahi gelmişlerdi. Fransa tarafından gelen hey'et-i meb'ûsada, Dük (dö Monmoransi) Londra sefirî (Şatoberyan), Petersburg sefirî (Laferoney) mevcûd idiler.

115

Çar (Verona) ya muvâsalatıyla berâber, İspanyada hükûmet-i meşrû'anın lüzûm-ı takviyesinden, bunun da ancak Fransa ma'arifetiyle yapılabileceğinden bahs itdi. Fransa murahhaslarına verilen ta'lîmât müdâhele mes'elesinde gâyet ihtiyâtkârâne hareketi istilzâm eylemekte iken, Dük de (lö Monmoransi) (Verona) ya esnâ-i 'azimetinde Viyanada Çar ile görüşmüş ve müşâr-ünileyhin sözlerine kapılmış olduğundan, bil'akis memleketini müdâhele siyâsetine sevk itdi.

Müşâr-ünileyh (Metternih) in tavsiyesi üzerine, devletlere bir nota tebliğ ve İspanyada hükûmfermâ olan iğtişâşın Fransaca tehlikeyi mu'dî ve bu hâlin muhârebeyi intâc ideceği meczûm olduğunu Fransa hoşnudsuzluğunun ilk 'alâmeti olmak üzere sefirini geriye celb ideceğini, binâen 'aleyh bu tedbîre hîn mürâca'atında düvel-i sâ'irenin de İspanya ile kat'-i münâsebât idüb itmeyeceklerini anlamak arzusunda olduğunu beyân itdi. Bu notada Fransanın İspanyada müstakilen hareket ve müdâhele zamanını kendisi intihâb itmek istediği ve mu'âvenet olmak üzere ittifak-ı müselleşi teşkîl iden devletlerden yalnız bir ihtiyât ordusunun hatt-ı ric'atda bulunması kifâyet ideceği dahi beyân olunmakta idi.

Fransa diplomâtının bu tebligâtına kongreye iştirâk iden devletler tarafından verilen cevaplar bervech-i âtidir.

116

Rusya Fransanın programını alkışlarla kabûl idiyordu. Avusturya ile Prusya sefirlerini geriye çağıracaklarını va'ad idiyor, müdâheleye bilfi'îl iştirâkinin ta'yîn-i şerâ'iti için yeni bir i'tilâfa lüzûm görüyordu. İngiltere ise müdâheleye iştirâki külliyyen redd idiyordu.

Gönderdikleri cevâblarda bir noktada bilhâssa câlib-i dikkat idi; müdâhelenin ittifâk-ı mukaddesin bir karârına istinâdı yani "Fransanın ittifâk-ı mukaddesin icrâ me'mûru sıfatıyla hareket itmesi" lüzûmunu beyân idiyorlardı. İspanya hükûmetine müdâhele esâsını kabûl itmiş olan devletlerin hukûk-ı mutlakiyetin Yedinci (Ferdinand) a i'âdesini âmir-i şedîd-il mâ'l bir nota irsâl itmeleri ve meşrûtiyetperverlerden müteşekkil kabîne tarafından cevâb-ı redd verilmesi üzerine sefirlerin Madridden hareketi (Metternih) tarafından teklîf edilerek düvel-i erba'a (Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya) murahhasları tarafından kabûl olundu. Fakat (Monmorans) Fransanın sebesti-i hareketini müdâfa'ada za'af gösterdi; Rusyayı gücendirmekten korkması kendisinin Çarın her arzusunu kabûle sevk itdi. İspanya hükûmetine gönderilecek notaların tanzîmi birkaç hafta sürdü. Fransa tarafından gönderilecek nota i'tidâlkârâne yazılmış isede, düvel-i selâsenin notaları; bil'akis şedîd-il mâ'l olub hatta Rusyanın notasında

117

i'lân-ı harb derecesinde bir lisân-ı şiddetcuyâne isti'mâl idilmiş idi.

Ba'dehu düvel-i erba'a Fransanın ne zaman muhârebeye başlayabileceğini ve düvel-i selâseden ne zaman mu'avenet taleb idebileceğini aralarında notalar te'âtisi sûretiyle kararlaştıdılar: müdâheleye sebep olarak kabûl olunan şartlar bervech-i âtidir:

- 1- İspanya hükûmetinin Fransa ahâlisini ihtilâle tahrîk itmesi.
- 2- İspanyada Birinci (Ferdinand) ın hâl'i yâhûd kendisine ve ya, a'zâ-i hânedânından birine karşı sû-i kâsd teşebbüsü vuku'u.
- 3- İspanyada usûl-i verâset-i saltanata hâlel getirilmesi.

Ma'hazâ Fransa bunun hâricinde bazı ahvâl hudûsunda da müdâheleye selâhiyetdâr olub, şu kadar ki o gibi ihtimâlâtta ittifâk-ı mukaddes bilfi'îl mu'avenete

mecbûr olmayacak, ancak diplomasi vesâ'iti ile ibzâl-i mu'âvenet eyleyecek idi, bu ta'ahhüdâta mukâbil Fransa devleti de lüzûm-u husûlü takdîrinde müdâheleden imtinâ' itmeyeceğini, imtinâ'a hakkı olmayacağını ta'ahhüd eylemekte idi.

Bu şerâ'itin İngilterece kat'iyen şâyân-ı kabûl görülmediği îzâha muhtac değildir. Bil'akis devlet-i müşâr-ünileyha murahhası refiklerine iki yeni nota tebliğiyle düvel-i erba'a arasında husûle getirilen i'tilâf İngilterenin nazarında tehlikeyi mü'dî olduğunu

118

ve devlet-i mütenev'isinin hiç bir zaman düvel-i sâ'irenin umûr-ı dâhiliyesine karışmak istemediğini ve Madriddeki İngiltere sefirinin şehr-i mezkûrda kalub düvel-i erba'a sefâretlerinin tebligâtından husûle gelen galeyân-ı efkârı teskîne çalışacağını beyân itdi. Bu münâsebetle cereyân iden mübâhese esnâsında, Londrada ahîren baş vekâlete gelmiş olan (Kaning) in politikası meydana konuldu; filhakika İspanya müstemlekâtında zuhûr itmiş olan ihtilâllerden bahs idildiği sırada İngiltere murahhası "Bu ihtilâller neticesinde teşekkül iden hükûmât-ı cedîdeyi ebediyen tanımamak İngilterenin nazarında hâric ez imkân olduğunu ve Londra kabinesi müstemlekât-ı mezkûre ile İspanya devleti arasında husûl-i i'tilâfî 'an-ı sâmîmil-kalb temenni iderse de, teb'asının cenûbî Amerika memâlikinde hâ'iz buldukları menâfî'i muhâfaza itmekte cümle-i vezâ'ifinden bulunduğundan, vukû'âta göre hareket etmek üzere serbesti-i hareketini muhâfaza eylediğini" beyân itdi. Bu sûretle (İttifâk-ı Mukaddes) in İspanyada mutlakiyet lehinde bir hatve itmesine mukâbil İngilterede İspanyanın Amerikadaki hukûku 'aleyhinde bir hatve daha ilerüliyordu. Daha doğrusu Rusya ve İngiltere arasındaki diplomasi dü'ellosu şu sûretle tecelli idiyordu: Rusya İspanyada İngilterenin politikasına muhâlefet idiyor, İngiltere de Rusyanın İspanya müstemlekâtı hakkındaki nazariyesini ayak altına alıyordu.

119

(Monmoransi) İspanya hakkındaki mukarrerâtı On Sekizinci (Lu'i) ye ve baş vekil (Ville) e tebliğ iderek muvâfakatlerini almak üzere Parise 'azîmet ittiğiden, mûmaileyhin 'avdetine muntazaran kongre diğerk mesâ'il ile iştigâl itdi. Bu mesâ'il meyânında üserâ-i zenciye ticâretinin men'î hakkında İngiltere tarafından dermiyân

olunan teklîf bilhassa şâyân-ı tezkârdır. Düvel-i erba‘a İngiltereye nazar-ı iğbirârla bakmakta olduklarından, esîr ticâretini tekbîh yolunda beyânâtta bulunmakla iktifâ ve tedâbîr-i fi‘iliye kararlaştırmakdan istinkâf itdiler. Ezcümle sefâ‘inin taharrîsi hakkında İngiltere tarafından dermiyân olunan teklîfe muvâfakatden imtinâ‘ gösterdiler. Beyânnâmede “Esir ticâretinin men‘ine hâdem tedâbîrin hükûmetlerin hukûkuna ve teb‘alarının menâfi‘ne muvâfık olmak şartıyla kabûl olunacağı” beyân idilmekte idi. Esir ticâretini icrâ idenler devletlerin teb‘ası olduğuna göre “Onların menâfi‘ini sıyânet şartıyla” ticâret-i mezkûrenin men‘i imkân hâricinde idi, devletlerin muhâfaza-i hukûku nazariyesine gelince, buda bir devlete mensûb bir ticâret seffinesinde diğere devletin harb seffinesi tarafından taharriyât icrâsına müsâ‘ade itmez. Hâl bu ki esir ticâretini men‘ itmek için bu esâsın kabûlü lâzım; geliyordu. Müzâkere işte bu sebeblerle neticesiz kalmağa mahkûm idi.

Şark mes‘eleside mevzû‘-i bahs oldu: Çar o esnâda ta‘kîb

120

itdiği muhâfazakârlık politikasına hâlel getirmemek üzere Viyana Kongresindeki talebleriyle iktifâ ve Devlet-i ‘Osmâniye ile menâzi‘fiye mesâ‘ilin hallini Avusturya ve İngilterenin tavassutundan beklediğini beyân itdi. Mora ihtilâli takbîh olundu. Çar bu ihtilâlcileri şâyân-ı teveccühle görmediğini ‘alenen i‘lân itdi. Hatta (Epidor) ictimâ‘i üzerine teşkîl kılınan hey‘et-i hükûmet-i ihtilâliye tarafından Ankonaya muvâsalat itmiş murahhasların (Verona) ya gelmelerine müsâ‘ade olunmadı. (Ankona) Papalık makâmına tâbi‘ olduğundan, Papa hükûmeti kongreye bir cemîle ‘arzı için murahhasları memleketlerine ‘avdete icbâr itdi. Murahhaslar gemilerine râkiben Nomidana ‘avdet mecbûriyetinde bulundular.

İspanyada icrâ idilecek müdâhelenin birâz te‘hîri hakkında Fransa tarafından vârid olan bir talep düvel-i selasse tarafından iğbirârla kabûl olundu. (Villem) İspanya hükûmet-i cedîdesinin kânûn-ı esâsiyi (İttifâk-ı Mukaddes) i memnûn idecek bir sûrette ta‘dîl iderek bu müdâheleye mahal bırakmamasını arzu idiyordu. Çar ise müdâhelenin hemân icrâsı arzusunda bulunduğundan notaların irsâlini te‘hîr hakkında Paris kabinesinden vârid olan teklîfe iltifât idilmemesini talep itdi; notaların cevâben irsâli

mukarrer olduğu, yalnız Fransa sefirinin düvel-i sâ'ire süferâsından birâz sonra hareket itmesi (Yani İspanya hükûmet-i meşrûtesine

121

ahvâlin vehâmetini anlatmak ve hükûmet-i mezkûreyi rızâ-i düveliye serfürûya mecbûr idebilmek üzere Fransa sefirine zaman verilmesi) muvâfık görüldü. Çar “Eğer Fransa müdâheleden imtinâ' iderse, bu mu'âmelenin İspanyadaki ahvâlin tasvîbi, binâen'aleyh iğtişâş tarafdarlığı 'add idileceğini (Verona) da kalmış olan Fransa murahhaslarından (Monmoransı) ya anlattı. Kongre 14 kânûn-ı evvel 1822 tarihinde sedd idilerek, tarih-i mezkûrede kongrenin hilâf müzâkerâtı olarak düvel-i selâse (Rusya, Prusya, Avusturya) tarafından kabinelere tebliğ olunan notada, “Mora ve İspanya ihtilâlleri takbîh ve İspanyada hükûmet-i meşrû'a yakında i'âde olunacağı” beyân olundu.

(Verona) da bu kararın verildiği sırada Fransada İtalya (Karbonari) cem'iyetlerini teşbîhen vücûda getirilen (Şarboneri) (Gharbonnerie) cem'iyetleri şiddetle izhâr-ı fa'âliyet idiyorlardı. Ve hükûmet de “Burbanları memlekete ecnebi 'askeri getirmiş olduklarından dolayı icrâ-i hükûmete gayr-ı lâyük 'add iden” bu cem'iyetlere karşı ibrâz-ı şiddet eyliyordu. Serkârda bulunan (Ultra) lar Çarın hoşnudsuzluğu da'vet olunursa, kralın Avrupada en zî nüfûz muhâfızından mahrûm kalacağını düşünerek meclis-i meb'ûsâna İspanyaya yüz bin kişilik bir ordu irsâli hakkında bir lâyiha takdîmiyle, sevkiyatı tasdîk itdirdiler. Dük (Dangulm) un baş kuma-

122

ndanlığı altına vaz' olunan bu orduda Mareşal (Monsey) (Moncey) ve Mareşal (Odino) (Oudinot) dahi kumandanlık vazîfeleri ifâ itmekte idiler. İspanya meşrûtiyetperverlerine iltihâk itmiş olan (Arman Karel) ve Miralay (Fabuyye) gibi Fransız ahrârı (Bidasva) geçidinde karşısına çıkdılarsa da, muhâlefetleri kolaylıkla bertaraf idildi. Fransızlar 19 mayıs 1823 de Madrیده girdiler. Hükûmet-i meşrûte Kral (Ferdinand) ı berâberince alarak (Kadiks) e iltica itmiş idi. İspanyanın her tarafında istibdâd tarafdârları meşrûtiyetperverlere zulme başlamış oldukları, irticâ'-i kemâl-i şiddetle icrâ-i hükûm eylemekte bulunduğu cihetle, Dük (Dangulm) bir emirnâme neşriyle, Fransa me'mûrîninin muvâfakatı olmaksızın kimsenin tevkîf olunmamasını emr itdi. Habishânelerde mevkûfîn işkence, hattta pek çokları telef edilmiş olduğundan,

bu misillü mu‘âmeleler ve Fransa ordusu tarafından men‘ olunarak İspanya mürteci‘leri bu sebeble Dük (Dangulm) e (Jakoben) ‘ünvânını vermeye başladılar.

Fransa ‘askeri (Kadiks) üzerine yürüyerek 31 Ağustosda (Tarokadro) kal‘esini zabt itdi. Kral ‘afv-ı ‘umûmi neşr olunacağını nâmus-ı hükümdârânesi üzerine ta‘ahhüd itmiş ve bu ta‘ahhüdüne i‘timâdla Fransızların müzâkere için Fransa ordugâhına gönderilmişidi. Hal bu ki mezkûr ordugâha gitmesiyle berâber

123

‘afv-ı ‘umûmi tasavvurunu terk ve (Don Tad’eo Kalomarde) (don Taddeo Calomarde) nâm-ı zâtı baş vekâlete nasb itdi. Bu zâtın idâresi İspanyada (Engizisyon) ‘âdâtının i‘adesinden ve irticâ‘ın tamamıyla serbest bırakılmasından ‘ibâret Fransa ordusunun muvâsalatı üzerine tevkîf idilmiş olan (Riyego) Madrیده getirilerek salben i‘dâm olundu. “Tathîr Mahkemesi” ‘ünvânıyla teşkîl kılınan fevk-el‘âde muhâkemedden yüzlerce i‘dâm hükümleri sâdır olarak, cümlesi tatbîk olundu. “Melik ül Mevt Cem‘iyeti” (Société de l’ange exterminateur) a‘zâsıyla (Apostolik) gönüllüleri her yerde hürriyetperverleri ta‘kîb ve ele geçirebildiklerini saçlarını koparmak gibi işkencelerle ta‘zîb itdiler. (İttifâk-ı Mukaddes) in İspanyada ahlak-ı ‘umûmiye ve vahşet şeklinde tecessüm itdi.

...

İttifâk-ı Mukaddes ne her yerde, nede uzun müddet muhâfaza-i muzafferiyet idemeyecekti. Hükümât-ı müttehide ile (1789) daki Fransanın ahâliye verdiği telkînât-ı ihtilâlkârâne zâ‘il olmamışdı. Her tarafda hürriyetin müdâfa‘aları bulunduğu gibi tezebzüb-ü dâ‘imiye uğrayan istibdâd-ı idâre (despotisme) on sene kadar daha Avrupayı tedhîş ve tehdîde muvaffak olabildiği müddetce Amerika istiklâl için açtığı muhârebe-i ‘azîmeye devâm itmekden

124

hâli kalmamışdı. Çünkü Amerika-i Cenûbi istiklâlini Amerika-i Şimâli istiklâliyle birleştirmek lâzımdır.

(1775) den (1825) e kadar tamam elli sene bütün Amerika kıt‘ası tahlîsine çalışarak, Avrupanın kendisini tutmakta olduğu, tâb‘iyetten yakasını kurtarmışdı.

Memâlik-i müttehîde ile (Sen Dominik) in gösterdiği misâl, ba‘id bir mevki‘de bulunan devlet-i hâkîmenin tahakkümünden en ziyâde muztarib olan İspanyol müstemlekâtı ahâlisinin nazarından devr olamazdı. On dokuzuncu ‘asır bidâyetinde İspanya Devleti Amerikada Meksika, Yeni Gırnata, Peru, Bo‘nes-Ayres Vilâyetleri, Yeni Meksika, Şili, Karakas Vilâyetleri (capitainerie general) Filorida, Küba ve Portorikoya mâlik bulunuyordu.

İspanya, hükûmât-ı müttehîdenin istiklâlîne kendisi için bir ders-i ‘ibret nazarıyla bakacak yerde bil‘akis daha sıkı bir idâre-i mütihakimâne ile her türlü fikr-i isyân ve ihtilâlîni önünü almayı düşündü.

Zenciler, Hindliler, melezler hatta Amerikada tevellüd iden Avrupalılar bile, bütün menâsib ve menâfi‘i kendilerine hasr iden İspanyol müsta‘mer (colon) ve me‘mûrîni tarafından esir mu‘âmelesi görüyorlardı.

125

Müzâhim-i ‘adîdeye ma‘ruz kalan, meşakk-ı tahammül-fersâ altında ezilen biçâre ‘amelenin işlettiği ma‘âdının kâfe-i serveti İspanyollara ve devlet-i hâkîmeye gidiyor, bütün ticâreti yedd-i inhisârlarına geçiren İspanyollar, müsta‘merâtın zararına olarak, kesb-i servet itmek için bu kuvvetlerini su-isti‘mâl eyliyordu. Vâli-i ‘umûmiler (vice roi) mebâliğ-i cesime idhâr idiyorlar, türlü türlü müsâdereler, keyfi habisler, güne gün i‘tisâflarla icrâ-i hükûmet eyliyorlar ve her türlü şikâyâta karşı: “Allah pek yüksekde, kral pek uzakda hâkim de benim!” (Dieu est très haut, le roi est très loin et le maitre c’est moi) cevâbıyla mukâbele idiyorlardı.

Engizisyon, İspanyadaki kuvvet ve dehşetiyle, bu istibdâda en iyi bir âlet oluyordu.

Müsta‘merât ahâlisi meyânında arzu-i istiklâlîni takarrür ve istidâdı için bundan daha mü‘esser bir şey yapılamazdı. En ufak bir bahâne ‘isyân ve ihtilâl için bir işâret demek olacaktı işte bu işâreti de Madrid Burbonlarının sukûtu ve Josef Bonapartın cülûsu teşkil itmişti. İspanyol müsta‘merleri (colon) müşâr-ünileyhe itâ‘at itmek istemediler.

Kendileri için elzem gördükleri bazı hürriyetleri devlet-i hâkimeden istihsâl idebilirlerdi. İhtimâl ki yine ona merbût kalacaklardı. Fakat ‘arz-ı müstedi‘yât eyledikleri İspanyol

126

Hey’et-i Meb’ûsa-i İhtilâliyesi (cortés insurrectionnelles) bunlara pek istihfâfkârâne müsâ‘idâtda bulundular: İspanyol parlamentosunda ancak yirmi altı meb’ûs ile kendilerini temsîl idebilmek hakkını verdiler – ki hemân bir milyon müsta‘mer için bir meb’ûs demekdi. – Bu kadar ehemmiyetsiz bir selâhiyet-i temsiliyenin haklarını te’minle ‘adem-i kifâyeti derkâr bulunacak, vaz‘iyet-i ictimâ‘iyelerini sûret-i ciddiye Islâh için ümîd bahş olamayacakdı. Yine ‘âciz, tâbi‘ bir sınıf olarak kalacaklardı. Bu husûsa asla rû-i muvâfakat göstermek istemeyerek da‘vâ-i istiklâl kiyâm itdiler.

...

Cereyân Meksikada başladı. (1810) Eylûlünde râhib Mikel Hidalko (Miguel Hidalgo) Guanajuato (guajuato) eyaletini ayaklandırarak Meksiko şehri üstüne yürüdü. Şehrin pişgâhında Kaleja (calleja) tarafından düçâr-ı hezîmet ve esâret idilerek (1811) Temmuzunda kurşuna dizilmiş, eferr-i edmu‘yeti, muhibbi Joze Mariya Morelos (José Maria Morelosse) tarafından tanzîm olunmuşdu.

6 teşrîn-i sâni 1813 de bir kongre Meksikanın istiklâlini resmen i‘lân eyledi. Fakat Yedinci Ferdinandın ıslahatını müte‘âkib İspanyol generalleri yeniden iktisâb-ı muzafferiyet itdiler. Morelos-

127

da esîr düşerek (1815) kânûn-ı evvelinde kurşuna dizildi.

İhtilâl der-‘akab Amerika-i Cenûbiye sirâyet itmişdi. (9 nisan 1810) tarihinde Karakas şehri de Kolonil Bolivar (Bolivar) kumandası tahtında ayaklanmışdı. Bu adam evvela mağlûben Kuraso (curaçau) şehrine ilticâya mecbûr olmuş ise de (1813) de tekrar meydana çıkarak müsta‘merler tarafından tahlîskâr sıfatıyla istikbâl olunmuş ve İspanyolları mağlûb iderek (7 Ağustos) da kemâl-i muzafferiyetle Karakas şehrine dâhil olmuşdu. Bir kaç limana mâlikiyetle iktifâyâ mazhar kalan İspanyollar ‘Avrenok

sevâhili kabâ'il-i vahşiyesinden, Lanos (lanos) Hindlilerinden istimdâd iderek vatanperverler üzerine sevk itdiler. Harb bir sûret-i fecî'e kesb eyledi. Bolivar (Bolivar) Trazillo (Decret de trazillo) kararnâme-i müdhişini neşr iderek ellerine geçecek olan İspanyolları i'dâma mahkûm idiyordu.

Kara Buboda (cara boubob) ihrâz galebe eylediysede muhâsımları Kral Ferdinand tarafından kuvvâ-i mu'âvene istihsâline muvaffak olunca galebesi hezîmete munkalib olmuşdu.

Karakas, Kartejena, Bugata tekrar İspanyolların eline geçmiş Bolivar firâr itmişdi (1815).

Bu iki ihtilâl yalnız Laplata cihetlerinde bir muzafferiyet-i kat'îye ihrâz idebildi. (1806) danberi Bo'nes Ayres İngiliz-

128

leri çağırılmış, Loro Beresfor (Beresford) şehre yerleşmişdi. Biraz sonra ecnebi tahakkümünden bîzâr olan ahâli Jan dö Linye (J. de Liniers) nâmında bir Fransızın riyâseti tahtında İngilizleri tekrâr gemilerine 'avdete mecbûr itmişdi. Fakat ahâli muhâfaza-i istiklâl dâ'iyesinde bulunarak İspanyol tahakkümünü kemâfis-sâbık idâme itdirmek 'azminde bulunan, Dö Linyeyi katl ve ifnâ eylemişdi bu yeni Fransız kongresi (31 kânûn-ı sâni 1813) de Riyo – Dö- Laplata eyâlât-ı müttahidesinin istiklâlini i'lân itdi. Monte Viyedo şehri ertesi sene tahlîs olunmuşdu. Paraguay (paraguay) daha İspanyol kuvva-i muhâfazasını teşkil itmiş Doktor Roze dö Fransa (1811) teşrîn-i evvelinde şehrin istiklâlini i'lân ile diktatörlüğü yedd-i istihsâline geçirerek yirmi üç sene muhâfazaya kudreyâb olmuşdur.

Hadd-ı zâtında 'azîm bir kuvve-i ittisa'yeyi hâiz bulunan ihtilâl İspanyolların eski mevki'lerini iktisâba muvaffak olamadıkları, Dö Laplata cihetinden Amerika-i Cenûbînden aksâm-ı mücâviresine de sirâyet idecekti.

Amerikalılara taleb itdikleri hürriyât-ı iktisâdiye ve siyâsiyeyi bahş itmeğe razı olsaydı, Yedinci Ferdinand müstemlekât imparatorluğunun bir kısım-ı mühimini muhâfazaya muvaffak olacağı vâreste-i iştibâh idi. Bu ciheti asla te'emmül itmedi.

129

İspanyada yeniden te'sîs ideceği idâre-i mazîke-i müstebbidâneyi 'aynıyla müsta'merlere cebren kabûl itdirmek dâ'iyesine düşdü ve i'tâ eylediği evâmir üzerine Meksikada General Kaleja, (Calléja) Venezuellada General Morillo (Morillo), 'arz-ı itâ'at ve dehâlet iden erbâb-ı ihtilâlden müdhiş intikâmlar almağa başladılar. Ferdinand bunların başa çıkaramadıkları bir teşebbüsü tecdîde müsta'idd bir hâlde bulunacaklarına inanmak istemiyordu. İttifâk-ı Mukaddese i'timâd idiyor, en ufak bir imtiyâzı bile kendisi için bir 'aciz gibi telakki idiyordu.

İdâre-i kadîme ıslâhâtı esâsâtını tamamen Amerikada vücûda getirmek emelinde idi. Mağlubiyet ibtidâ'iyesini teşhîs idebildi çünkü ihtilâlyûn hürriyetden vâzgeçmedikleri gibi hâricden de mazhar-ı teşvîkât olmakda idiler.

Amerika-i şimâli hükûmât-ı müttehidesi vücûda getirdikleri misâlden ilhâm dâr olanlara karşı tabî'i bir muhabbet besliyorlar, yeni dünyaya karşı Avrupanın her türlü müdâhelâtına izhâr-ı mukâvemet idiyorlar, Amerikaya icrâ-i nüfûz iden Avrupa devletlerinin mirâsına vaz'-ı yed itmeyi tahayyül eyliyorlardı. Bu andan i'tibâren (Lu'izyân) ı (Louisiane) Fransadan mübâya'a itmişler ve fî mâ ba'd kendi ülkeleri arasında kalan Florida matmah-ı nazarları olmuşdu.

İngilterenin İspanyol müstemlekâtı ahâlisini himâyesinde başka

9

Târîh-i Siyâsi-i 'Umûmî

130

sebeblerde mevcûddur: İngiltere tekâmül on sekizinci 'asır zarfında ticâretini Amerikaya kadar tevsî'e çalışmış, hükûmât-ı müttehidenin elden çıkmaması, Blokus Kontinentalin (Blocus) (Continental) i'lânı bu lüzûmu daha ziyâde teşdîd itmişdi. Emti'a ticâriyesine mahâric lâzım geliyordu. İngiltere, kesb-i istiklâl itdikleri takdîrde kendisine limanlarını küşâda bulundurmak şartıyla, ihtilâlyûnu himâyeye amâde bulunuyordu.

Hükûmât-ı müttehide ile İngilterenin müzâheret vak'ası ittifâk-ı mukaddesi, mâverâ-i bahârda, giriftâr inhizâm idebilecek kuvveti hâ'iz bulunuyordu.

...

Müstemlekât ahâlisi yedinci Ferdinandın siyâsetinden istişmâm-ı ümîd kâbil olmadığına kanâ'at-ı kâmile hâsıl itdikleri zaman ihtilâl yeniden baş göstermişti. Meksikada i'lân-ı isyân iden genc Mina (Mina) esîr idilerek kurşuna dizildi (Teşrîn-i evvel 1817). Fakat Simon Bolivar 'Avrenok munsabbında tekrâr görünmüş ve nehri cihet-i 'alyasına doğru ta'kîben elyevm Siudad Bolivar (Ciudad-Bolivar) tesmiye idilen Angostura (Angostura) şehrine yerleşerek nâkâbil inhizâm bir vaz'iyet almışdı (Temmuz 1817).

(15 Şubat 1819) da şehir-i mezkûrda bir kongre Venezu-

131

'ellanın istiklâlini yeniden i'lân itdi. Devlet-i hâkime tarafından İspanyollara kuvve-i mu'âvene göndermesi ihtimâli ağleb olan limanlara 'atf-ı ehemmiyet itmeyen İngilterenin imdâd-ı 'askerîsiyle (Kordiyer) i (Cordillére) bilmürûr (7 Ağustos 1819) da Boyaka (Boyaca) muzafferiyet-i 'azîme ihrâz iderek gâlibiyet-i tâmmeye ile Bogota (Bogota) şehrine dâhil oldu ve orada Venezu'ella ile Yeni Gırnatanın ittihadını i'lân eyledi.

Angostura Kongresi (17 Kânûn evvelde) Kolombiya Cumhuriyet-i Müttehidesinin mevcûdiyetini tasdik itmişti. Müstemlekât-ı cenûbiye başka bir halâskâr bulmuşdu. Bo'nes Ayres hükûmet-i cedîdesinden General Sen Martin, Şili müsta'merlerinin da'veti üzerine üç bin beş yüz kişilik bir ordu ile (And) (Andes) ları geçerek Santiyagoda ansızın İspanyolları basıp bilâharb şehre girdi (Şubat 1817).

(1 Kânûn-ı Sâni 1818) de Şili istiklâli i'lân idildi Sen Martin, (Peru) dan gelen İspanyol ordusunu (Maypo) (Maypo) da mağlûb itdi (5 Nisan 1818). Hükûmet-i cedîdenin İngiltereden iştirâ eylediği sefâ'in-i harbiye, Amiral Koşran (Cochran) nâmında bir İngiliz zâbitinin kumandasında, Peru limanlarından bazılarını topa tutmak üzere gitmişti. Aynı zamanda bazı iğtişâsât-ı mütelhaddiseyi vesile 'add iderek

132

hükûmât-ı müttehede Floridaya müdâhele idiyordu. Yedinci Ferdinanddan şehir-i mezkûrun kendilerine terkini talep itmişler cevâb-ı redd alınca i'lân-ı harb iderek bütün İspanyol müstemlekâtının te'mîn-i istiklâli arzusunu te'yîd eylemişlerdi.

Ferdinand bitekrâr ittifâk-ı mukaddesden taleb-i mu'âvenet itdi 'Eks-laşapel (Aix-la-chapelle) Kongresi taleb-i vâkı'a cevâb vermek üzere iken (Lord Kastlereig) in (Castlereagh) İngiltere nâmına mûmâne'eti mesâ'ileyi izâle itmişdi. Yedinci Ferdinand yalnız kendi kuvvetiyle kalıyordu. Fakat hiç cesâretini gâ'ib itmeyerek (Kadiks) de kuvvetli bir ordu cem' eyledi fakat binnetice Riyego (Riégo) mezkûr orduyu (Madrid) üzerine tevcîh iderek kralı İspanyaya bir meşrûtiyet bahş itmeye icbâr eylemişdi.

Ne kral tarafından celb olunan meb'ûslar ne de bizzât kral (1810) hey'et-i meb'ûsasından daha hürriyetperver olabilmişdi. İspanya kraliyetinin vahdeti esâsına sadâkatkâr bulunduklarından ictimâ'larını, Apostoliklerce, za'if ve 'acze haml idilebilecek imtiyâzât ile muttasıf kılmayı arzu itmediler.

İhtilâl cereyân-ı vâkı'ni ta'kîb idiyordu. İlk muvaffakiyeti o ana kadar tekmîl-i teşebbüsâtı fâ'ideden 'ârî kalan, Meksikanın ayaklanması olmuşdu. Ogustin İturbid (A. Iturbide) nâmında bir İspanyol generali derhâl silâha sarıldı ve memleketin

133

istiklâlîni i'lân iderek (21 Şubat 1821) de İguala Beyânnâmesini (Manifeste d'Iguala) neşr eyledi. Meksiko şehrini zabt ile te'sîs eylediği niyâbet-i muvakkatenin riyâsetine geçdi ve (18 Mayıs 1822) da Birinci Ogustin 'ünvânıyla kendisini imparator ta'yîn itdirdi. Cumhûriyet tarafdârlarının 'isyânı üzerine idâreden keff-i yed ile firâra mecbûr oldu bilâhare yeni bir orduya kumanda itmekde iken derdest idilerek (19 Temmuz 1823) de kurşuna dizildi.

Meksika, hükûmât-ı müttehideoyi takliden, Vitoryanın (vitoria) taht-ı riyâsetinde bir cumhûriyet-i müttehideo sûretinde teşekkül itdi bu misâlden cesâretyâb olan bütün Amerika-i vasati İspanya ordularını tard itdi ve eski Guatemala (guatémala) eyâleti (Capitainerio Generale) Amerika-i Vasati Eyâlet-i Müttehidesi Cumhûriyeti nâmını alarak: Guatemala, Honduras, San Salvador, Nikaragua ve Kostarika nâmındaki beş hükûmet birleşdi. Bolivar muzafferiyâta Kolombiyada dahi devâm idiyordu. İspanyol orduları daha (Karakas) da bulunuyorlardı (24 Haziran 1811) de bunları (Kara Bobo) da mağlub iderek (Karakas) a dâhil oldu. Bilâhare Kartajen, Pu'erto – Kabelle (Puerto-cabelle) Panamayı işgâl ile bütün memleketi tahlis eyledi. Vekillerinden general (Sukır) (Sucre) İspanyolları (Gito) (guito) ve (Guayakil)

134

(Guayaquill) den püskürdü. ‘Ekvator – Hatt-ı İsteva – cumhûriyetini teşkîl iden eyâlâtın Kolombiya Cumhûriyetiyle ittihâdını tasdik itdi. Bolivarda re’is intihâb olundu.

İspanyollar ancak (Peru) yu muhâfaza idebilmişlerdi. Orada da cenûbdan gelen Sen Martin ile şimâlden gelen Bolivarın arasında sıkışıp kalmışlardı. Evvelce Amiral (Kuşran) ın küçük filosu dört bin beş yüz kişilik bir ordu ile Sen Martini Peru sâhiline getirmişdi. Sen Martin derhâl Limayı zapt ile Perunun istiklâlini i’lân itdi. Fakat (İturbid) i taklîd itmek hevesine düşerek diktatörlüğü elde itdi ahâli ayaklandı, Sen Martini koğdu. İspanyollar bu fırsattan istifâde ile (Lima) yı istirdâd itdiler. Peru ahâlisi Bolivarı mu’âvenetlerine çağırarak Baş General ‘üvânını vermişlerdi. Bolivar muntazam bir ordu ile gelerek Limayı tekrâr zapt itdi. General Sukır (9 Kânûn-ı Evvel 1824) de Ayaguşo (Ayagucho) ovasında İspanyol kuvva-i ahîresinide düşâr-ı hezimet itmiş bu harb İspanyanın “Vaterlo” su olmuşdu. Bütün Yukarı Peru (Haut pérou), o zamandan beri muhâfaza ide geldiği, Bolivya namıyla bir cumhûriyet-i müstakile te’sîs itdi. Bolivar, pezirây-hitâm olan, bu harb-i istiklâlin “Vaşington” u idi.

Fransız ordusu İspanyada Yedinci Ferdinanda kuvve-i mutlakesini

135

i’âde itdiği zaman Ferdinand müstemlekât imparatorluğunun da ittifâk-ı mukaddes tarafından kendisine i’âde olunacağına emniyet idebilmek zehâbına düşmüşdü.

(1824) evâhirinde Avrupanın Amerikaya bir müdâhelesinden bahs idiliyordu. İttifâk-ı mukaddes bu seferde hükûmât-ı müttefike ile İngilterenin mümâne’et-i kat’îyesine ma’rûz kaldı.

(2 Kânûn-ı Evvel 1824) de Re’is Monro’e (Monroé) kongreye verdiği beyânnâme-i senevîsinde Monro’e Nazariyesi ‘üvânıyla şöret-gîr olan Birüce zîr meşrûhâtda bulunmuşdur:

Amerika kıt’ası, ta’ahhüd ve muhafaza eylediği vaz’iyet-i serbestâne ve müstakile ile, fimâb’ad Avrupa Devletlerinden hiç birisi için müstemleke ittihâzına müsâ’id memâlikden ‘add olunamayacaktır. Hükûmât-ı müttehida ile Avrupa devletleri

beyninde cârî olan münâsebât-ı muhâdenet ve hüsn-i niyete istinâden, bu kıt'anın öbür kısmına olsun usûl-i siyâsetlerini tevsî' maksadıyla Avrupa hükûmatı tarafından vukû' bulacak, her gûna teşebbüsü selâmet ve emniyetimiz için vahîm 'add ideceğimizi beyân mecbûriyetindeyiz. İ'ân ve idâme-i istiklâl iden hükûmâta gelince: bunlar hakkında dahi Avrupa devletleri tarafından gerek istihsâl-i itâ'atleri emeli ve gerek mukadderâtına icrâ-i te'sîr maksadıyla olsun, vukû' bulacak her türlü müdâheleye ancak hükûmât-ı müttehîdeye karşı bir vaz'iyet-i hasmâne izhâr idilmiş

136

nazarıyla bakabileceğiz" İngiliz sefiri Kaning (Caning), İspanya kralının taleb itmekte olduğu, Avrupa Kongresinin ictimâ'na mümâne'et itdi ve bir müddet sonra (7 Kânûn-ı Sâni 1825) yi de eski İspanya müstemlekâtını hükûmât-ı müstakile olarak tanımış ve kendileriyle mu'âhedât-ı ticâriye 'akd etmek niyetinde olduğunu da i'ân eylemişti. Sâ'ir Avrupa devletleri de bu eseri ta'kîbde gecikmediler.

...

Bu esnâda Portekiz müstemlekesi olan, Brezilyada bu cereyân-ı 'azîm-i ihtilâl-kârâneye doğru sürüklenmişti.

Muktezâyât-ı ahvâl, İspanyol müstemlekâtına nisbeten, Brezilyada muzafferiyât-ı istiklâlin daha suhûletle istihsâline yardım itmişti. (1808) denberi (Juno) nun (Junot) Portekizden tab'ıyyed eylediği Prens (Régent) Dördüncü Jan (Riyo-dö-Caneyro) pâ-yi taht ittihâz eylemişti. Brezilya İngilterenin şerr-i agâhı oldu ve bir fa'âliyet-i 'azîme-i ticâriye peyda iderek bir kaç senelik parlak bir devre-i mes'ûdiyet geçirdi: Brezilyalılar yalnız, muhâceret sûretiyle Riyoda bulunan, 'atâletperver gurûrperest Portekizlilere karşı nefret beslemekde idiler. Fransanın mağlubiyetini müte'âkib Prens (Régent) hemân Portekize 'avdet itmedi. Nâ'ib-i hükûmet (Régent) Brezilyanın, murahhaslarını tanımış olduğu, bir

137

merkezin yeniden 'âdi bir müstemleke hâline girmeye muvâfakat itmeyeceğini yakînen biliyordu.

Avrupaya ‘avdetinden evvel Brezilyayı bir kraliyet hâline ifrâğ eyledi (16 Kânûn-ı Evvel 1815). Lizbona dönmek istediği zaman, kendisini bu arzusundan vaz geçirmek için, (Riyo-dö-Caneyro) da bir kıyâm vukû‘ bulmuşdu (Nisan 1281) fakat mahdûmu (Don Pedro) yu orada Prens (Régent) ‘ünvânıyla bıraktı.

Don Pedro, Brezilyayı kendi hânedânına hasır için yavaş yavaş husûl-pezîr olan cereyân-ı inhilâli teshîl itdi. Portekiz hey’et-i meb’ûsası (Cortés), Portekiz tâcına mâlik olmak hakkını ızâ‘a ideceğini makâm-ı tehdîdde söyleyerek Avrupaya ‘avdet itmesi lüzûmunu Pedroya ihtâr idiyordu.

Müşâr-ünileyh bir Meclis-i Kavânîn (Assemblée constituante) teşkîl itdi. Kendiside Brezilyaya imparator nasib olundu (12 Teşrîn-i evvel 1822). Portekiz hükûmeti tasdîke mecbûr olmuşdu. (29 Ağustos 1825) de kral Dördüncü Jan Brezilyadaki hukûkunu büyük oğluna terk ile hükûmet-i cedîdenin istiklâliyetnâmesini tasdîk itdi. Ertesi sene, Dördüncü Janın vefatında, Don Pedro kerimesi (Donamarya) nın hatırına ri‘âyeten Portekizden ferâgat iderek Brezilya verâsetini mahdûmu İkinci

138

Pedro için muhâfaza itmiş, Portekiz ile Brezilya artık yekdiğerinden ayrılmışdı. Lizbonda icrâ-i hükûmet iden Bragans hânedânı (1889) a kadar (Riyo-dö-Caneyro) da idâme-i hükûmet eyledi.

Şimâli Amerika istiklâli gibi Amerika-i cenûbî ve hemân tekâmîl Amerika-i vasatide te’sîs-i istiklâl iden bu cereyân-ı fevkel‘âdeyi müte‘âkib İspanyol Amerika bit tâli‘ zafere müste‘id göründü zengin otuz milyona karîb ahâli ile meskûn, zaman-ı teşekkülünden beri, hükûmet-i müttehidenin fevkel‘âde muzdarib olduğu, cerîha-i esâretten ma‘ra – Brezilyadan mâ‘ada hükûmat-ı cedîdenin kâfesi zencileri derhâl ıtlâk itmişlerdi – bulunuyordu şimâldeki cumhûriyet-i vesî‘adan daha emîn görünüyordu. Bir zamanlar, ‘acaba Amerika hâkimiyeti şimâl Anglo Saksonlardan ziyâde cenûb Latinlerine ‘â’id olmayacak mıdır? su’âli vârid-i hâtır olmuşdu.

...

Bolivar, mü’essesesi bulunduğu, bütün bu yeni cumhûriyetleri, Kristof Kolomb nâm-ı ‘ulvîsine bihakkın sezâ-vâr olan, Kolombiya etrâfına toplayarak bir cumhûriyet-i

cesîme te'sîsini şiddetle arzu idiyordu. Bu bâbda (7 Kânûn-ı evvel 1284) de Panamada bir kongre cem' itmiş, hükûmât-ı müttehîde-i şimâliyeyi bile bu kongreye da'vet eylemişdi. Ne fâ'ideki bütün Amerika hükûmâtını havza-i

139

isti'âblarına alabilmek için daha pek genç, pek za'îf, nüfûscada pek 'âciz idiler. Onlarla ittihâd ve imtizâcdan menfa'atdâr olamayacaklar, Anglo Saksonlar Latinlerin izdihâmı altında ezilüb gideceklerdi. Eski İspanyol Amerikasının 'azametinden ürküdüler. Panama Kongresine i'zâm eyledikleri komiserler bütün gayretlerini mezkûr kongrenin hezimetine vakf itdiler. Yeni Latin cumhûriyetlerini parçalayan, iftirâkı mûcib olacak çocukca hareketler, asılsız hasedlerden de bu husûsda mu'âvenet görmüşlerdi. Bütün hükûmetler kongrede temsîl olunmamışdı. Bolivarın taht-ı riyâsetinde müzâkerâta iştirâk idenler meyânında ise husûl-i i'tlâf kâbil olmadı. O aralık bir 'illet-i müsteviliyenin zuhûruda vesile-i iftirâk hizmetini görmüşdü. Bolivar kendi riyâseti altında birleştirmiş olduğu hükûmetlerin inhilâlîni görmekle muzdarib olmuşdu. Bolivya ve Peru ayrıldı. Peru halâskâr lakabını alan Bolivar sayesinde istihsâl eylediği meşrûtiyeti hedem eylemiş, (Kito) nun etrâfında 'Ekvator – Hatt-ı İstivâ- cumhûriyet-i müstakilesi teşekkül itmişdi. Asıl Kolombiya ve Venezü'ella nâmıyla Kolombiyada iki cumhûriyete inkisâm eyledi. Amerika-i vasati hükûmât-ı müttehîdesi beş küçük ve kudretsiz cumhûriyet sûretinde parçalandı Bolivar, nevmîd, hasta bir hâlde, Karakasda mevki'i iktidârı terk iderek

140

(17 Kânûn-ı evvel 1830) da kırk yedi yaşında vefât eyledi. Pister-i mevtinde "İttihâd! İttihâd!" diye feryâdını kimse işitmemişti.

Bütün (19) uncu 'asırda ihtilâlât-ı mütemâdiyenin şikâr-ı dâ'imîsi olan Amerikadaki Latin hükûmetleri, arzularına rağmen inkisâma uğrayarak, Amerikada idâre-i istikbâli Anglo Saksonlara terk itmişlerdi.

MORA İHTİLÂLİ

İstanbulun zaman-ı fethinde Mora kıt'asıyla Korfu, Girid, Bahr-i Sefid adaları Venediklilerin zîr hâkimiyetinde bulunmakta idi. Bilâd-ı sâhiliyede ticâret ve bilhâssa ticâret-i bahriye müterakkî olduğundan ötedenberi milâh olan Mora ahâlisi bu beldelelere toplanmış idi. Sultan Mehmed Han-ı Sâni 1462 senesinde Bozca adayı ve (1464) den (1479) a kadar devâm iden muhârebede (Obe)= Eğriboz (Eubée) kıt'asıyla adaların nisfını zabt etmiş ve Bâyezid-i Sâni, Selimân-ı Sâni zamanlarında Mora kıt'asının diğer yerleri dahi zabt ve teshîr idildiğinden 1450 de 'akd olunan mu'âhede Venedik hükûmetinin elinde yalnız geride, Kıbrıs, Cezâyir-i seb'ayı ve Dalmaçya sâhilinin bazı yerlerini bırakmış idi.

141

Sultan İbrahim Han devrinde Venedik hükûmetine karşı açılıb yirmi üç sene imtidâd iden muhârebe neticesinde Kisamu, Laşid, İsfakya gibi nikât-ı mühimmesi zabt ve teshîr edilmiş (1645) ve Kandiye kal'esi de Sultan Mehmed Rabi' zamanında bizzât Sadra'zam Fâzıl Ahmed Paşanın kumanda itdiği bir sefer neticesinde kalem-rev-i 'Osmânîye 'ilâve edilmiş idi (1669); o târihte Giridde ancak (Garaboza), (İspinalonga) ve (Suda) limânları Venediklilerde kalmış olup bunlarda Sultan Ahmed Han Sâlis zamanında teshîr olunmuşdur.

1683 de 'Osmânlıların Viyanayı ikinci def'a olarak muhâsara itdiklerinden sonra Avusturya, Venedik Papa hükûmetleri arasında 'akd olunan ittifâk Rusya ve Kazak ve Toskana ve Malta hükûmetlerinin de mu'avenet eylemeleriyle her taraftan Devlet-i 'Osmânîye üzerine vukû' bulan muhâcemâtdan bilistifâde Venedik ordusu kumandanı (Tuma Murozini) cezâ'ir-i seb'adan (Ayamavra) yı zabt idüb oradan Moraya sevk itdiği 'askerle kıt'a-i mezkûreyi kâmilten zîr işgâline geçirmiş ve Dalmaçya kıt'asında Venediklilerin eline düşmüşdür. 1699 Kânûn-ı evvelinin (Karlofça-Karloviç-Mu'ahedesini 26 Kanun-ı sani 1699- 24 Receb 1110)¹⁸⁰ yirmi altısında 'akd olunan Karlofca 'Ahidnâmesinde İnebahtı Körfezinin şimâl tarafındaki yerler geri alınarak Moranım ceziresi ve Ayamavra adası ve Dalmaçyadan iki iskele Venediklilere terk olunmuşdur.

142

¹⁸⁰ ERİM, *age*, s.25

Sultan Ahmed Han-ı Sâlis zamanında, mezkûr Karlofça Mu‘âhedeyle Rusyanın kazanmış olduğu fevâ'id Baltacı Mehmed Paşa kumandasında sevk olunan ordu vasıtasıyla istirdâd idilmesi üzerine o sıralarda Bosna cihetinden tecâvüzâtta bulunmakta ve Karadağlıları tahrîk itmekte olan Venedik hükûmetine karşı i‘lân-ı harb edilerek berren Sadra‘zam Şehid ‘Ali Paşa ve bahren Kapudân-ı Derya Canım Hoca El-hâc Mehmed Paşanın kumandasıyla icrâ idilen muhârebe neticesinde Kordos, Koron (Coron), Navarin (Navarin) kal‘eleri ve Estendil = (Tinos), Çuka adaları zapt olunmuş idi. (B’ilâde beyân idildiği üzere Giridin hîn zabtında Venediklilere bırakılan üç adada bu zamanda kazanılmışdır.)

Rusya hükümdârlarından Üçüncü (İvan) (Bizans) imparatorunun son hükümdârı olan Konstantinin birâderzâdesi Prenses (Sofi) ile ‘akd-i izdivâc (1472) ve armasına Bizans İmparatorluğuna mahsûs iki başlı kartal şeklini ‘ilâve etmesi Rusya hükümdârânı hânedânınca Bizans İmparatorluğunca bir hakk-ı verâset idd‘âsına sebep olmasıydı. O zamanlarda (Ortodoks) kilisesine “Rum Kilisesi” ‘ünvânının verilmesi kesîrû‘l-vukû‘ idi. Moskoflar (Koca Petro) danberi hükûmetlerine “Rus-Rum İmparatorluğu” (Buradaki Rum kelimesi “Ortodoks” ma‘nâsındadır) ‘ünvânını

143

veriyorlardı. İstanbul bir gâye-i emel ittihâz edilmiş ve Ortodoks hissinden ve fikr-i ihtilâlin Rumlar meyânında tevsî‘inden istifâdenin bu nokta-i nazardan fâ‘ideyi müstelzim olacağı düşünülmüş idi.

1770 de bir Rus donanmasının Bahr-i Baltıktan hareketle Cebelit Târıktan bilmürûr Mora sevâhiline muvâsalatı ve Rumları hükûmet-i ‘Osmâniyeye karşı tahrîk etmesi Moskofların bu temâyülâtının gâyet ‘ibret-i âmîz bir delîlini teşkîl etmiştir. Rusya ordusuna girerek yüzbaşı rütbesine irtikâ itmiş olan Papaz oğlu nâmında bir zâbitin İkinci Katerinanın sevgililerinden Kont (Orlof) a ahvâl-i ‘umûmiyenin Rusyanın Morayı ve hatta İstanbulu zapt itmesine müsâ‘id olduğunu beyânla müşâr-ünileyhi harbe iknâ‘ itmesi sâyesinde tertîb olunan bu donanma Amiral (Espiridof) un kumandasında olup mukaddema İngiltere donanmasında müstahdem (Elfinson) nâmında bir zâbitde mumâileyh Amiralin mu‘âvini sıfatını ihrâz eylemekte idi. Bu donanmanın vürûdu Mora Rumlarından başka, yine Ortodoks kilisesine mensûb olan

Sırlılırla Romenler arasındada iğtişâş husûle getirmiş ise de, (Orlof) un Mora vilâyetine makarr ittihâz idilmiş olan Tripoliçe üzerine hücûmunda adem-i muvaffakiyeti işi neticesiz bırakmış ve ondan sonra müşâr-ünileyh (Orlof) ‘Osmânlıların ta‘kîbinden korkduğundan ‘askerini gemilere irkâben hemân engine açılmış idi. Rum ahâlisi bu hâli

144

görmesi üzerine, Moskofların firârından bahs ve yeniçeriler tarafından Tripoliçede, Tırhalade, Limnide, İzmirde katl‘iâm sûretiyle icrâ kılınan tenkîlâtın mes’ûliyetini – müsebbibi olmaları cihetiyle- onlara isnâd eylemiş idi.

Eğer bu muhârebe esnâsında bir tesâdüf (yani fırtına sebebiyle donanma-i ‘Osmâniyenin Çeşme limanına ilticâsı ve orada hareket idemeyecek bir sûretde sıkışması) Moskofların mezkûr donanmayı ihrâk itmelerine vesile ihzâr itmese idi, (Orlof) un firârından mütchassıl sù’ite’sîr Moskoflara bütün bütün ‘acz ve za‘if isnâdı derecesini bulacaktı. Fakat bu Çeşme vak‘ası kendilerine biraz nüfûz kazandırdığı gibi, mütê‘âkiben (Elfinson) un bir kaç gemi ile kal‘e-i sultâniyeye muvâsalatı ve Bahr-ı Sefid adalarından bir kaçını işgâl eylemesi Devlet-i ‘Osmâniye için yeni bir tehlike teşkîl eylemiştir. Şu kadar ki şark mes’elesinin bu sûretle küşâdını menâfi‘ne mugayyer gören Avusturya devleti o esnada Prusya ile bir mukârenet peydâ, o sâyede Rusyaya mukavemet esbâbını tehye itmiş olduğundan Rusyanın bu teşebbüsünde ‘akîm kalmış ve nihâyet ‘Osmânlı –Rus sefiri Küçük Kaynarca ‘Ahidnâmesinin in‘ikâdıyla hitâm bulmuşdur:

1772 den i‘tibâren Çariçe İkinci Katerina ile Avusturya İmparatoru İkinci (Jozef) arasında te‘âti olunan muharrerâtda Rumlara ‘â’id tasavvurâtdan (Projet Grec) kesretle bahs olunmuşdur. 1784 de

145

İkinci Katerinanın (Kerson) şehrini ziyâret itmesi münâsebetiyle inşâ kılınan atâk-ı zaferlerin üzerine (Bizans yolu) ‘ibâresi yazılmış olması da Rus siyâsetinin hangi noktaları hedef ittihâz itdiğini tamamiyle irâ’e eylemekde idi.

İhtilâl-i kebîrin Avrupada neşr itdiği fikirlerin Morada da ‘isyân temâyülâtının tahrîkine hizmet itmesi umûr-ı tabî‘yeden idi; 1797 teşrîn-i evvelinin on yedisinde ‘akd olunan (Kampo Formiyo) ‘ahid nâmesi cezâyir-i seb‘ayı Fransaya verdiğiinden, Devlet-i müşâr-ünileyha bu mûhitde Yunan kadîm tarihinden bahisle ahâlinin hissiyâtını tahrîk için her ne yapmak mümkün ise hiç birini derîğ itmemiştir. Rumların cem‘iyet-i hafiye teşkîl itmeleri tasavvurâtını en evvel 1795-1796 senelerinde Velestinolu Rigas (Righas) iş‘ârında tecelli itdirmiştir. Ma‘lûmdur ki her kavim 1798 de Avusturyalılar tarafından ‘asâkir-i ‘Osmâniye teslîm idilmiş ve Tunada gark idilmek sûretiyle tecziye kılınmıştır. (Napole’on) devri zarfında Rusyanın Ortodoksluk nâmına tahrîkâtı gâyet vâsi‘ bir zemîn bulmuş, Devlet-i müşâr-ünileyha Karadağ, Eflak – Boğdan, Sırbistan, Mora dâhilinde cins cins entrikalar çevirmiştir. Tilsitde (Napole’on) ile Birinci (Aleksandır) arasında vukû‘ bulan mülâkat esnasında Devlet-i ‘Osmâniyenin mukâsemesine dâ‘ir mevzû‘-i bahs idilen teklîfler meyânında Rusyanın Eflak-Boğdan,

10

Tarih-i Siyâsî-i ‘Umûmî

146

Bulgaristan ve Rum ili kıt‘alarıyla İstanbulu ve Avusturyanın Bosna ile Sırbistanı almaları mukâbilinde Yunan ile Bahr-i Sefîd adalarının da Fransaya terki düşünölmüş idi.

Mısır seferi esnasında cezâyir-i seb‘anın ‘Osmânlılar tarafından işğali ve Rusyanın da kefâleti munzamm olmak şartıyla, orada bir cumhûriyet teşkîl idildiği ve Viyana Kongresinin kararıyla cezâyir-i mezkûrenin İngiltereye terk idildiği ma‘lûmdur. Şu kadar ki (Napole’on) Mısır seferini müte‘akib adalara yeniden (Sebastiyani) yi irsâl ve mumaileyh vâsıtasıyla ahâlinin hissiyâtını tahrîk itdirmiş idi.

Viyana Kongresi teşekkül itdiği zaman Yunan Muhibleri Cem‘iyeti (Société des philhellènes) ve Şa‘ir Muhibleri (Société des philamuses) gibi bir takım Rum cem‘iyetleri mevcûd olub bunlar Rum ‘unsurunun ıslâh ahvâli için mektebler ve sâ‘ire açmakda idiler. (Korai) nin (Corai) on sekizinci ‘asrın nısf-ı sânisinde Rum lisânının eşkâl ve hurûfât-ı kadîmesinin kabulüyle husûle getirdiği teceddüd Rum ‘unsurunda bir şevk-i cedîd husûle getirmiş olduğundan, mektebler tezâyüd idiyordu. Hatta tevellüdü

i'tibâriyle Korfulu ve 'ırken Rum olan (Kapudisterya) Viyana Kongresi esnasında Rum mü'essesâtı için kongre a'zâsından mühim i'âneler cem' eylemiş idi.

147

Mora ihtilâlini teshîl iden esbâbdan biride Rum 'unsurunu mahal-i mezkûrda müctemi' bir hâlde bulunmasıdır. Teşkil itmiş oldukları nâhiyelerde az çok serbestiye mâlik idiler. Ve pek ağır ve keyfi olan vergileri müntezim sûrette te'diye eylemek şartıyla memleketleri kendi taraflarından idâre olunmakta ve başlarında mezhebdaşları tarafından ta'yîn ve me'mûrin-i 'Osmâniyece tasdik olunmuş Rum mezhebine mensûb Koca başları bulunmakta idi. Hükûmetle cereyân iden işlerinde bu Kocabaşları vazife-i vesâteti îfâ iderlerdi. Hatta bazı yerlerde "Armatol" nâmında ufak bir milis teşkilâtına da mâlik idiler. Demek oluyor ki 'askeri teşkilâta az çok benzer bir kuvvetten de istifâde idebilirlerdi. Rumlardan meskûn olan bahr-i sefid adaları ve Mora kıt'ası ahâlisi olan, Napole'onun Mısır seferi esnasında, mu'ahhara Napole'onun İngiltereye karşı açmış olduğu muhârebenin ve bu sûretle ablukanın imtidâdı müddetinde ticâretlerine fevkel'âde germi verdiler. İbhâr-ı şarkiyede bir çok sefâ'ine mâlik oldular: bu sefâ'in 'âlî el kesr – İngiliz bayrağı altında olarak bahr-ı sefidde Marsilyadan Odesaya kadar geşt ü güzâr itmeğe başladı; Rumlar kesb-i servet ve sâ mân eylediler. Bahr-ı sefidin ekser limanlarında gayet zengin ticâretgâhlara mâlik oldular

148

bu sûretle ihtilâl için lâzım gelen servet de idhâl idilmiş bulunuyordu.

('Eteryâ) cem'iyetine gelince: bunu 1815 Teşrîn-i evvelinde "Skufas" (Skouphas) "Ksantos" (Xanthos) "Dike'os" (Dikoeos) nâmlarında Fenerli üç Rum teşkil eylediler; bidâyet te'essüsünde maksadı ihtilâl olan bu cem'iyet topladığı mebâliğ-i külliye ile Rumlara ıslaha tevzî' ve bunları harbe teşvîk itdi. Müddet-i külliye zarfında bütün şarkda: İzmir Sakız ve Sisamda ve hatta, Bükreş, Moskova ve Teristede şubeler te'sîs olundu. Cem'iyetler a'zâsı meyânında "Soliyot" (Souliotes) ların re'isi "Marko Boçaris" (Marcos Botzaris) gibi gâyet cesûr adamlar vardı. Çarın yâverlerinden "Aleksandır İpsilanti" (Alexsandre Ypsilanti) mezkûr cem'iyetin reis-i evvelliğini der'uhde itmiş idi. Merkûm, Çar Aleksandırı cem'iyetin esâs teşkilâtından haberdâr idüb kendüsünden muvâfık va'adler istihsâl eylemiş idi.

1814 târihinde “Kyef” (Kiev) e iltica itmiş olan “Kara Jorj” (Kara Georges) zann olunduğuna göre Çarın inzimâm muvâfakati ile kıyâm vâk’î idâre için 1817 târihinde Sırbistana geldi, “Eteriler” (Haitairistes) de ‘aynı zamanda Eflak ve Yunanistanda ‘isyân idecekler idi. Böyle

149

‘umûmi bir ‘isyân sâyesinde ‘Osmânlıları Avrupadan çıkmağa mecbûr itmek mümkün olacağını ümid idiyorlardı.

1821 senesi Martın altısında “İpsilanti” Boğdan dâhilinde bulunan (‘Eteri) cem‘iyeti ‘azâsıyla birleşüb, Çarın müzâheretine i‘timâd ile “Prut” (pruthe) u geçdi ahâli-i Hristiyanıyeye Yunan kadîm hâtırât-ı târihiyesi ile mâlî bir beyânnâme neşr itmiş idi ki bunda Türklere “Dara” (Darius) ile “Serhis” (Xerxée) in kadın mizâclı ve rehâvet-i tebe‘a mâlik ahfâdı ‘üvânı verilmekde ve kendilerini eski İrânîlerden daha suhûletle mağlûb itmek mümkün olacağı beyân idilmekde idi.

“İpsilanti” derhâl Bükreşi işgâl eyledi; bu haber bütün Balkan şube-i cezîresinde bir heyecân-ı ‘azîm husûle getirdi. O esnâda Çar “Laybah” (Laybah) da bulunuyordu. Çar ‘Aleksandır kendi yâverinin işbu teşebbüsünden haberdâr olunca “Aferin! Yiğit çocuk!!” diye haykırdı ve kendisine mu‘âvenet eylemeyi tasmîm itdi. Fakat “Metternih” müdâhele eyledi. Ve ihtilâlin mâhiyetini anlayarak ‘Aleksandıra havf ve dehşet ilkâ itdi. Ve “İpsilanti” tarafından vukû‘bulan teşebbüse mâni‘ olmasını kendisine tavsiye eyledi; bunun üzerine Çar, yaveri “İpsilanti” ye hitâben:

150

“Bir cem‘iyet-i hafiyenin tahrîkât ve icraât sahifesine iştirâk itmek sûretiyle hükûmet-i ‘Osmâniyenin mahv ve indirâsına çalışmak bir imparator için mûcib-i mezellemdir” me’âlinde bir emirnâme gönderdi; hatta Dersa‘âdet Rusya sefiri “Baron Strogonof” (Baron Strogonof) ihtilâl vâk’âı teskîn için Rusya hükûmetinin mu‘âvenetini padişaha teklîf eyledi.

Aleksandır İpsilanti “Prut” u geçdiği sırada birâderi “Dimitriyos İpsilanti” ve Prens “Kantakuzen” (Cantacuzén) Moraya gitmişler idi. 1821 senesi Martında bunlar orada Yunanın yeniden ihyâsı ümidine delâlet iden “Feniks” (phénix) ve hâl-i hâzıra

nisbetle mâteme delâlet iden siyah renkte “Eteri” bayrağını küşâd ve ahâliyi ‘isyâna da‘vet itdiler. “Hidra” (Hydra) ceziresi mellâhîni ile “Mayna” palikaryaları derhâl bu da‘vete icâbet eylediler. “Patras Zermanos” nâmında bir Piskopos bütün Yunanlıları harb-i mukaddese da‘vet ve Kalavirita (Kalavryta) kal‘esi üzerine istiklâl bayrağını rekz itdi. “Maynot” (Mainotes) lar koşdular. Hidra mellâhîni küçük sefnelerini techîz ve düşman sefâ‘inini yakmağa mahsûs köhne gemileri ihzâr itdiler merkez-i ‘usât olan memleketin bir çok nikâtından erbâb-ı ‘isyân akın akın gelüb Maynotlara iltihâk eylediler.

151

Târih isbât idiyor ki; Devlet-i ‘Aliye, Rum komitelerinin fa‘âliyetini 1820 mayısında ve Almanya muhitindeki hükûmâtın idâre-i dâhiliyesi maddesinden mütevellid ihtilâfâtı (Ez cümle te’sîs kılınmış olan parlamentolarla hükümdârların münâsebâtını) müzâkere itmek üzere târih-i mezkûrda Viyanada in‘ikâd iden konferans münâsebetiyle haber almış idi. Mezkûr konferansa (Kapudisterya) ve sâ‘ir zevât ile ihtilâl mes‘elesini müzâkere itmek üzere (Mora) şube-i ceziresinin cihât-ı muhtelifesinden komiteciler gönderilmiş olduğu Tepedelenli ‘Ali Paşa tarafından istihbâr kılınması üzerine, güyâ mübtelâ olduğu nikrîs ‘illetinin tedâvisi hakkında Viyana etıbbâsıyla istişâre eylemek me‘mûriyetiyle tabîb-i husûsiyesi ve mahremi (Luka) yı şehr-i mezkûre göndermiş idi. Merkûm mensûb olduğu Rum milletine hizmet emelinde bulunduğunu ve ‘Ali Paşayı iğfâl ideceğini Viyanada tesâdüf itdiği Rumlara beyân ve bu sûretle Moradan Viyanaya kaç komiteci geldiğini anlayub, hatta Yanyaya kendi vasıtasıyla gönderilen mektûblarını kimsenin eline geçmeyeceğini dahi ifâde eylemiş ve kavmiyecilerin mektûblarını da alub doğruca ‘Ali Paşaya irsâl itmiş idi. Mora kıt‘asında harekât-ı ihtilâliye ne vechile teşebbüs olunacağı hakkında pek çok ma‘lûmâtı hâvî bulunan bu mektûblardan biri de Yanya despotuna hitâben yazılmış olduğundan, ‘Ali Paşa despotu nezdine celble mektûbu uzatub

152

“Şu mektûbu okusanızda dinlesem” demiş ve despot komitecilerin mektûbu olub ele geçdiğini anladığından, heman orada kendisine nüzûl-i isâbet iderek fevt olmuş idi. Ele geçirilen evrâkın mündericâtından efkâr-ı ihtilâliyenin suver-i icrâ‘iyesi ve rü‘esâ-i

erbâb-ı ihtilâlin kimler olduğu anlaşılacakda bulunduğundan, ‘Ali Paşa Mora valisi bulunan büyük mahdûmu Veli Paşaya tebligat-ı lâzımenin i‘tâsıyla berâber, evrâkın mündericâtını Bâb-ı ‘Aliye ‘arz ve inhâ eylemiş idi. Fakat o esnada Hâlit Efendi ile ‘Ali Paşa arasında şiddetli bir husûmet cereyân itmekde olduğundan Rumlar Hâlit Efendinin münâferetinden bilistifâde, Veli Paşayı ‘azl itmiş ve ‘Ali Paşa gâyet müşkül bir mevki‘de kaldığından, o zamandan i‘tibâren her iki tarafı idâre itmek politikasını ta‘kîb eylemiş ve ‘aleyhine ‘asker gönderilmesi üzerine ‘Eterya ile birleşüb ‘isyân yoluna girmişdir.

(‘Eteri) cem‘iyetinin programı “Memâlik-i ‘Osmâniye Hristiyanlarının müsellahan ittihadından” ‘ibâret idi. Fakat cem‘iyet rü‘esâsının ümîd itdikleri mu‘âvenât vürûd itmedi. Yunan agniyasının i‘ânâtı batâ’etle vürûd itmekde idi. Boğdan Beyi (Mişel Soçu) gördüğü tehdîd üzerine kendilerini memâlikine kabûl eyledi ise de ‘umûmiyetle o havâli ahâlisinin – Fenerli beylerden görmüş oldukları i‘tisâfât sebebiyle – Rumlara muhabbeti pek mahdûm idi.

153

Bundan başka Eflak ve Boğdan ahâlisinin ‘ırken (Latin) ‘ırkına mensûbiyeti ve lisânlarının da Latin lisânı olduğu fikirleri ta‘ammüm eylemeye başlamış idi. İşte bütün bu sebeplerle Boğdanlıların Rum (‘Eteri) cem‘iyetine mu‘âveneti pek mahdûd oldu. Onlar (‘Eteri) den ziyâde vatandaşları (Te’odor Viladimirosko) nun etrâfına toplandılar, bu zâtın maksadı ise Romen milliyetinin istihlâsı idi. İhtilâlcilerin muvâsalatı ile berâber Boğdan ahâlisinin metâlîbi hakkında Bâb-ı ‘Ali ile müzâkereye girişmiş idi. (Nisan 1821) Sırbistanda (Miloş Obrenoviç) de söze münhasır kalır va‘adler hâricinde bir şey yapmadı.

Mu‘âvenât-ı fi‘iliyenin mahdûd kalması ve Boğdandaki kabûlünde matlûb derecede olmaması üzerine “İpsilanti” için ‘adem-i muvaffakiyet emâreleri göründü. Romanyalılar zâten oldukça serbest ve hür olduklarından Yunanilerin menfa‘atlerine böyle tehlikeli bir işe müdâhele itmek istemediler hatta cebîn olanlar Çarın (Laybah) dan “İpsilanti” ye gönderdiği emirnâmeğe kesb-i itlâ‘ idince işden el çektiler. Erbâb-ı ihtilâl “Aluta” (Aluta) üzerinde vaki‘ “Dragazani” (Dragasani) de mahv ve perişân idildiler. (1821 Haziran)

“Aleksandır İpsilanti” Macaristana kaçdı ve derdest

154

ve tevkîf idilerek 1827 târihine kadar “Munkak” (Munkacs) da habs idildi ve bir kaç ay sonra vefât eyledi.

Fakat Mora kıt‘asında ahvâl biraz farklı sûretde cereyân itdi. Orada ‘asker-i ‘Osmâniye istihkâmlara çekilerek sahra ve dağları ‘usâta terk eylediler. ‘âsiler en müstahkem mevâki‘e bile hücûma ictisâr itdiler. “Kolokotronis” (Colocotronis) in kumandasında olarak “Patras” “Navarin” “Tripoliçe” “Misolonki” ve ezcümle mühim bir mevki‘ olan “Nopli” zabt idildi; Bütün Mora birkaç hafta zarfında usâtın eline geçdi.

Bir taraftan Morada ahvâl bu merkezde iken diğerk taraftan devlet biraz yukarıdan Pruze ve Yanya muhitinde Tepedelenli ‘Ali Paşa ile uğraşmakta idi.

Yanyalı ‘Ali Paşa üzerine sevk ve i‘zâm olunan Hurşid Paşa Parga ile Prevezeyi zabt ve ‘Ali Paşayı habs iderek kendisinden mülâkât taleb eyledi. Ve görüşüb padişah ile aralarını bulacağını va‘ad eyledi. Ve çadırına da‘vetle orada tevkîf ve i‘dâm itdirerek ser maktû‘nu İstanbula gönderdi (1822 Şubat). “Narda” tarikiyle ‘Ali Paşanın imdâdına gelen “Eteri” cem‘iyetine mesûb Rumlar dahi muhâsara ve mağlûb idilerek heman kâffesi katl olundu. Moraya i‘zâm idilmiş

155

olan Yusuf Paşa Patras üzerine yürüyüb şehir-i mezkûru zabt itdi. ‘Askerin memlekete girmesi üzerine vukû‘ bulan ahvâl Yunan târihlerinde gâyet mübâlağalı bir sûretde hikâye idilmiş ve ezcümle 15000 kişiye katl-i‘âm idildiği yazılmışdır. Maktûlünün mikdârı bunun pek dünûnda ise de Mora ihtilâli esnâsında Yeniçeriler vâsıtasıyla icrâ kılınan tenkîlâtta defa‘âtle katl-i‘âm vukû‘ bulmuş olduğu ve gerek ihtilâlcilerin, gerek Yunan kadîm târih ve edebiyâtı ve hürriyet fikri nâmına bunların Avrupada buldukları tarafdârların efkâr-ı ‘umûmiyeyi Devlet-i ‘Osmâniyeye karşı tahrîk itmek için bu vukû‘âtdan fevkel‘âde istifâde ve bu teşebbüslerinde tamâmiyle muvaffak oldukları inkârı gayr-ı kâbil bir hakikat-ı târihiyedir.

...

(‘Eterya) cem‘iyeti yemîn, rütbe ve a‘zâsı arasında te‘âti olunur işâret-i rumûziye ve parola esâslarına müstenid bir teşkilâta mâlik olub, bu cihetlerle (Gran-Mason) ve Karbonari cem‘iyâtının teşkilâtına müşâbeheti var idi. 1714 senesinin sonlarından i‘tibâren Dersa‘âdetde (‘Eterya) teşkilâtı vücûda getirilmiş ve Mora şube-i ceziresiyle, Teselyada ve adalar dâhilinde Rum ilinin cihât-ı sa‘iresinde te’sîs kılınan şu‘bâtın gitdikce tevsi‘ itmesiyle 1819

156

da gerek Dersa‘âdetde ve gerek mahâl-i münâsebe-i sâ‘irede idâre meclisleri teşkil kılınmıştır.

(Mora) ‘isyânı esnâsında Rum Patrikliğini ihrâz iden (Grigoryos) un (‘Eterya) teşkilâtına âgâh olduğu muhakkak ise de bilfi‘il cem‘iyete a‘zâ kayd idildiği vesâike müsteniden isbât idilememiştir. Bi‘lade beyân olunduğu üzere (‘Eterya) nın entrikaları Tepedelenli Mehmed ‘Ali Paşa tarafından Bâb-ı ‘Aliye iş‘âr idildiğinden mâ‘adâ İngilterenin Dersa‘âdet sefiri tarafından da Bâb-ı ‘Âliye ihtârât vukû‘ bulmuş idi; fakat ozaman idâre-i devleti eline geçirmiş olan vukû‘ Hâlit Efendi vaktiyle Fenârlülârdan bazısının hizmet-i kitâbetinde bulunmuş, Eflak ve Boğdan Beylerinin nasb ve ‘azlinden kendisine menfa‘atler te’mîn itmiş, bundan mâ‘adâ Tepedelenli ‘Ali Paşaya husûmetde kendisini onun her gûne iş‘ârını tekzîbe sevk eylemiş olduğundan mes’elenin bidâyetinde hikmet-i hükûmete muvâfık ‘add olunacak hiç bir tedbîre mürâca‘at olunmamış idi. Ezcümle Tepedelenli ‘Ali Paşayı yola getirmek mümkünâtdan iken, bu bâbda en ufak bir gayretde bulunmamış idi. Boğdan Beyi Mihal Koçu Bey müşâr-ünileyhin iltimâsıyla nasb olunmuş, divân-ı hümâyun tercümanlığı Yanko Kalminakizâde Yanko ve müte‘âkiben Kıstaki İskerlet Beylere tevdi‘ olunmuş ve diğer diplomasi mevki‘lerinede Rumlar ta‘yîn idilmiş idi. İngiltere sefirinin ihtârâtı üzerine tahkîkât maddesi yine Hâlit Efendinin tensîbiyle

157

Nikola Morozi Beye ihâle olunmuş ve mûmâileyhde – diğer mühim me’mûriyetde bulunan Rumlar gibi – ‘Eterya dâhil olduğundan, Moraya seyâhatinden avdetinde oradaki re‘âyadan tamâmiyle emîn olmak lâzım geldiğini beyân ve bu sûretle vükelâ-i devleti iğfâl itmiş idi. O sıralarda Rusya Sefâreti tercümanlığında bulunan

(Paparinopolo) da ('Eterya) a'zâsından olub, bir taraftan İngilterenin ihtârâtını te'sîrsiz bırakmak, diğer taraftan Rumlarda Rusyanın mu'âvenet-i emniyyesini husûle getirmek için her ne yapmak mümkün ise hiç birinden geri kalmamakda idi.

(İpsilanti) nin Boğdana duhûlü haber alınması ve Rumların sâkin oldukları yerlerin ekserinde ihtilâl teşkîlâtının vücûdu artık göz kapanamayacak bir hâle gelmesi üzerine, Sultan Mahmud-ı Sâni fevkel'âde gazab iderek Rumlara 'umûmiyetle katl-i'âm edilmesini irâde eylemiş ise de o sıra vükelâ ile berâber huzûr-ı padişahîde bulunan Şeyhülislâmın mes'eleyi etrâfıyla tahkîk ve şer'-i şerîfe tevfiik eylemek üzere bir kaç gün mühlet talep itmesi sâyesinde zaman kazanılmış ve bu müddet zarfında bazı'âkıbet-i beyn ve müdbir ricâlin ihtirâs-ı hayr-hâh-ânesi üzerine patrik (Grigoryos) ile metropolidler ve Rum cemâ'ati erkânı "Ehl-i 'arz ve fikre re'âyâ-i padişahinin bu fesâda vukûfları olmadığını ve nagehân-ı gazab-ı padişahî vukû'undan dolayı evlâd ü 'ıyâlleriyle havf-ı can ile dehşet

158

içinde bulduklarını ve aman ve itmi'nânlarına merhamet buyurularak kâtillerinin bağışlanmasını" mahzarla istirhâm itdiklerinden, fesâdda müdhali olanların tahkikiyle, cezâlarının tertîbi ve bîcürüm olanlara kat'iyen ta'arruz olunmaması hakkında yeni bir irâde-i seniyye sâdır olmuş ve bu me'âlde bir kıt'a fermân-ı 'ali ısdâr ile Bâb-ı 'âliye gönderilmiştir.

Rum Patrikhanesi hemân bir aforoznâme tanzîm ve Rusyanın bu işde müdhali olmadığı, 'Eteryanın teşebbüsâtına devlet-i müşâr-ünileyhanın nâmı karışdırılması sû-isti'mâlden 'ibâret bulunduğ u hakkında Rusya sefiri tarafından Bâb-ı 'aliye verilen takrîrde zikr ederek, "'Eterya" a'zâsı arasındaki râbitanın "Mugâlata-i Efkâr" ile yapılmış bir yemîn demek olduğundan, bunun kilisece bâtil 'addidildiği ve binâen'aleyh bu yemîni edenlerin ondan rücû' itmeleri lâzım geldiği ve 'Eterya'ya hizmet idenlere dinsiz ve imânsız ve Allahdan korkmaz ve mecnûn nazarıyla bakub onlardan istikrâh eylemek bilcümle dindârınca vazîfe olduğ u beyân idilmiş ve rü'esâ-i rûhâniyeden ('Eterya) ya hizmet idenlere la'net okunarak "Hak te'âla hazretlerinin kilisesi (Patriklik makâmının Ortodoks kilisesine verdiği 'ünvândır) tenbîhâtına tevfiik-i hareket eylemediğiniz ve velinni'met-i 'âcizânemiz olan saltanat-ı seniyye-i ebediyyetüddevâm

‘aleyhinde olarak hıyânet ve ihânet ve dürûyu ile tavr aldığımız hâlde milletin kahr ve harâbiyetini iltizâm ve tercih itdiğinizden dolayı Rûh-ı Kudüs kuvvetiyle rütbe ve riyâset-i rûhâniyeden

159

mahrûm ve matrûd eyleyerek kâffe-i merâsim-i rûhâniye icrâsından mü’ebbeden sizi ‘azl ve ta’tîl eyeriz. Bunları anlayub ve bilüb Allah ‘aşkına mütenebbih olarak cemâ’atce ve ‘umûmca yazub emr ve tenbîh eylediğimizden zerre kadar hâric olmayarak her suretle teblîgâtımıza muvâfık yolda hareketde bulunasınız” denilmiş ve ‘Eterya a’zâlîğından dönmeyenler için de “Kiliseden matrûd ve aforozlu ve mel’ûn ve ‘afva nâ mekrûn olalar ve vefâtlarından sonra vücûdları arîye ve la’net-i ebediye tahtında bulunalar” ta’bîrâtı isti’mâl kılınmıştır.

Ma’mâfih o zamanın usûl-i idâresine göre bazı tedâbîr dahi ittihâz kılınarak Dersa’âdet civârına bir takım me’mûrlar ta’yîn ve hânlarda yaşayan re’âyadan kefil bulamayanların ihrâcı ve ‘umûm hânlara ehl-i islâmdan me’mûr ta’yîni ve re’âyanın silâhlarının cem’i emr olunmuş ve fakat bu tedâbîr o zaman pek intizâmsız bir hâlde bulunan Yeniçeriler vâsıtasıyla icrâ olunduğundan, bir takım nâ-revâ ahvâlde tekevvün iderek, bu iş bir tedbîr-i inzibâtî olmak mâhiyetini gâ’ib idüb, ‘âdetâ tazyîk ve tedhîş hükmünü almıştır.

Bu gibi vekâyi’-i mühimme hudûsunda vükelânın tebdîli o zamanlar usûlden olub nâ’ire-i ‘isyânı itfâ için erbâb-ı şiddetden bir zâtın serkâra celbi arzu olduğundan Benderli ‘Ali Paşa sadârete nasb olunarak, o zamana kadar merkezde hiç bir me’mûriyet îfâ itmemiş olan bir zâtın serkâra gelmesi üzerine şiddet politikasına bir kat

160

daha germi verilmiştir. Ezcümle İstanbul ahâli-i islâmiyesinin teslîhi emr idildiğinden mahalle aralarında leyl ü nehâr âl’at-ı nâriyye ve lûlesi işidilmeğe başladı ve bu hâlde bir takım sû-i isti’mâlâtı sebeb oldu.

Hükûmet (‘Eterya) a’zâsından bir kaçını ve ezcümle İpsilanti zadelerin akrabasından olan Dîvân-ı Hümâyûn tercümânı Kıstaki ve deryâ tercümânı

Hançerlizâde Mihalakiyi ve Yorgaki Mavrokordatoyu ve daha bir çok Rumları i'dâm itirdi. O esnada Morada Rumların ellerine düşen ehl-i islâma işkenceler itmekde oldukları haber alınmakta olduğundan, bu haberler İstanbulla vürüd itdikce burada ibrâz kılınan şiddetde tezyîd kılınıyordu. Dersa'âdet Patriki (Grigoryos) her ne kadar aforoznâme neşriyle hükûmeti te'mîn itmiş ise de mumâ ileyhin zîmüdhil olduğuna Benderli 'Ali Paşa kanâ'at hâsıl itmiş olduğundan sini doksanı mütecâviz olan (Grigoryos) ı Bâb-ı 'aliye celb itdirerek i'tirâf-ı zünûb usûlüyle rehâbînin Hristiyanlar meyânında her ne tashîh ve tasavvur idilirse bilmeleri tabî'i olduğunu bu hâlde kendisinin de Mora fitmesinden ma'lûmâtı olması tabî'i olduğunu söylemiş ve Patrik Bâb-ı 'Alîde bulunduğu sırada Dîvân-ı Hümâyûn tercümân müdürü İstavraki Bey Fenare gönderilüb diğeri bir patrik intihâb itdirildiğinden, i'dâmı zâten karalaştırılmış olan (Grigoyos)

161

hemân fenâre irsâl idilerek Patrîkhânenin orta kapusunda sulb idilmiş ve na'aşı üç gün maslûb durduktan sonra deryaya atılması Yahûdîlere emr olunmuş olduğundan onlarda na'aşı sokaklarda sürükleyerek sâhile götürmüşler ve karnını yarub taş bağladıkdan sonra öylece denize atmışlardır. Yevm-i mezkûrda Kayseriye ve Edremid ve Tarabya Metropolitleri ile ahâlden beş kişi mecma'-ı nâs olan mahâl-i muhtelifede sulb idilmiş ve bazı mahallâtta Rumlar hakkında kıtâl ve sefâretlere hakâret vukû' bularak buda Avrupaca pek ziyâde sû-i te'sîr husûle getirmişdir. (22 Nisan 1821)

Cevdet Paşa Târihinde "O devirde böyle kavâ'id-i esâsiye menâfi-i işler hep Hâlit Efendinin ilkâ-i âti âsârındandır. Bunda Sadr-ı â'zam Benderli 'Ali Paşa dahi ma'zûrdur. Çünkü yeni İstanbulla gelmiş Patrîk kimdir onun i'dâmından ne çıkar bilmez, vakâyi'-i umûr-ı siyâsiyeden bütün bütün bîhaber bir zât idi" diyor. Fakat şâyân-ı sû'aldir ki böyle "vakâyi'-i umûr-ı siyâsiyeden bütün bütün bîhaber bir zâtın öyle mühim bir zamanda makâm-ı sadâ(r)etde ne işi vardı; düşünmek îcâb itmezmiydi ki Avrrupada hukûk-ı hürriyet nâmına kıyâmlar vukû' bulduğu bir zamanda İstanbulda bilâ muhâkeme bir patrîk asılırsa, bundan devletin düşmanları ne derecelerde istifâde idebilirler.

Teb'a-i gayr-i müslimeyi devlete yaklaştırmak için ötedenberi

hiç bir şey yapmamış olmasından ileri gelen hatâdan sarf-ı nazar idilirde sırf Mora mes’elesini tedkîk olunursa, bunda da (‘Eterya) hakkındaki ma‘lûmâtın pek sathî olması, buna karşı idârî ve siyâsi hikmet-i hükûmete muvâfık ‘add idilebilecek hiç bir tedbîr ittihâz idilmemesi, sâniyen Tepedelenlinin (‘Eterya) nın kucağına düşmesi mümkün iken esbâbına tevessül idilmemesi, sâlisen Patrîkin ve metropolidlerin bilâmuhâkeme i‘dâmı gibi üç büyük hata vukû‘ bulmuş olduğunu, yoksa (İpsilanti) nin teşebbüsü ve Mora İhtilâli (husûsuyla politika Çar “Aleksandırı” muhâfazakârlık siyâseti nâmına fikr-i ihtilâli redde mecbûr itdiği için) suhûletle önü alınabilir işlerden bulunduğunu i‘tirâf etmek lâzım gelir.

Fakat o zaman böyle bir ihtilâle karşı şiddetden başka tedbîr ittihâz kılınamayacağı düşünölmekte, bütün mu‘âlemât o sûretle icrâ idilmekte idi. Bu yanlış politikanın âsârı bir çok noktalarda göröldü.

1822 senesi nisanının yirmi ikisinde Sakız (Chio) a 15,000 Türk ‘askeri sevk idildi. Cezîre-i mezkûrede her ne kadar bir takım iğtişâşât zuhûr itdi ise de derhâl itfâ idilebilirdi. Garb meverrihleri ordunun muvâsalatıyla berâber ahâli-i cezîrenin râhibler ve genc kızlarla berâber ‘askerlerin önlerine çıkarak ‘arz inkıyâd itdiklerini ve fakat tüfenk atışı ve kılınc

darbesiyle istikbâl olunduklarını beyân idiyorlar. Kıtâl vukû‘a gelmiş olduğu muhakkak isede (Deryivel-Deriyol?) in “Şark Mes’elesini” nâm eserinde bu bâbda verdiği tafsilât-ı âtiye hakkında ‘Osmânlı târihinde ma‘lûmât yokdur: “Kilise ihrâk; erkekler kazıklanub sulb, kadınların karınları deşilüb, çocuklar parça parça idildi. Dervişler kâtilleri teşvîk idiyorlardı; hâlbü ki böyle bir teşvîke lüzûm bile yokdu. Bu fecâyî‘ arada bir az fâsıla ile geceli gündüzlü bir ay kadar temâdî eyledi. Bütün sâhil üzerine sıra sıra dar ağaçları dizilerek üzerine cesedler vaz‘ idildi. Ve kafâlardan ihrâmlar yapılarak bunların etrafında lâşe-hâr kuşlar dolaşmağa uçuşmağa başladılar, cezire dil-hırâş ve fecî‘ bir manzara iktisâb itmişidi. Nihâyet Türkler aynı mezâlîmi icrâ için mahâl-i sâ’ireyi

müteveccihen cezireden müfârekat eylediler. Ekserisi genc kızlardan ‘ibâret olmak üze(r)e berâberlerinde 35000 esîr bulunuyordu.”

Bu ma‘lûmânın kısm-ı a‘zamı mubalağadır. Fakat bu haberler Avrupaya yetiştirilüb orada fevk-el‘âde sû-i te’sîr husûle getirilmekte iken, Dersa‘âdetde “Efkâr-ı ‘umûmiye” ne demek olduğunu, onun husûmetini celb itmek için ne yapmak lâzım geldiğini düşünün bir ferd bile bulunmadığını “Şânı zâde” târihinin ve devr-i mezkûrda bizde yazılan diğer âsârın mütâla‘ası isbât eylemektedir.

164

‘Askerin bir kısmı sefinelerle Sakızdan hareket eylemesiyle berâber (Kanaris) (Canaris) ile (Andrea Miya’olis) (Andrea Miaoulis) kumandası altında bulunan Moralı sefâ’ini ‘Osmanlı donanması sefâ’inini ta’kîbe koyuldular. Kükürt, zivt ve katran humûleli ateş kayıkları dâ’ima bu gemilerin yedeğinde bulunmakta idi.

“Kanaris” ‘asâkir-i ‘Osmâniyeyi ansızın limânda sıkışdırarak muhâsara itmiş ve boruluları (sefâ’ini yakmağa mahsûs gemi) aralarına sokarak ‘Osmanlı sefâ’inini ihrâk etmiştir; bu vak‘ada otuz bin ‘askerle Kapudan Paşa gark olduğu gibi boruluların bir takımı da Mehmed Beyin kumandası altında bulunan ‘Osmanlı filosunun lenger-endâz olduğu Midilli mersâsına gönderilerek Amiral sefinesi ber-hevâ idilmiş ve sefinenin gâyet müdhîş olan işti‘âlinde binlerce ‘Osmanlı ‘asâkir-i bahriyesi şehîd olmuşdur. Ondan sonra cezâyir-i bahr-i sefîdin diğer limânlarında bulunan ‘Osmanlı sefâ’ini de sıkışdı(r)lmışdır. Harb ve vegâyı bütün adalara teşmîl eylediler. ‘Osmanlılar hiç bir tarafda bunlara mukâbele idemez oldular.

...

İhtilâlcilerin deniz ve kara üzerindeki muvaffakiyâtı kendilerine cesâret verdiğiinden 1822 senesi kânûn-ı sâninin birinde “Epidor” (Epidaur) civârında bir orman içinde usât tarafından i‘zâm olunan meb‘ûslardan mürekkebe bir meclis ‘akd ve Yuna-

165

nistanın istiklâli resmen i'lân edilmiştir. Muntazam bir hükûmet te'sîsine teşebbüs olunarak, Mavro Kordatonun riyâseti tahtında beş a'zâdan mürekkebe bir hey'et-i icrâ'ye teşkil olunmuştur. Bu hey'etin başluca a'zâsı "Negris" (Negris) ve "Kolitis" (Coilttis) idi; "Dimitriyos İpsilanti" nin (demetrius Ypsilanti) riyâseti altında elli dokuz a'zâdan mürekkebe olmak üzere bir de Meclis-i A'yân teşkil olunmuştur. Meclis-i A'yânda fırka-i rü'esâsı arasında mübâyenet efkâr-ı zuhûr itmiş olmağla berâber Yunanistan Avrupa devletleri arasında resmen tanınmış ve mevcûdiyeti Avrupaca tasdik edilmiş bulunuyordu. "Epidor" (Epidaure) da bir meclis teşkîli haberi İstanbulca telâş ve heyecân-ı 'azîmi mûcib oldu. 1822 senesi şubatının yirmi beşinde Sultan Mahmud; nuzzâr, 'ulemâ ve yeniçeri rü'esâsından mürekkebe olmak üzere riyâset-i hümâyûnlarında bir meclis-i meşveret 'akd eyledi ve bu meclisde harâretli bir çok müzâkerât cereyân eyledi. Tedâbir-i şedîde ittihâzı ve memâlik-i 'Osmaniyede mütemekkin bilcümle Hristiyanların katli 'âmî husûsları mevzû'-ı bahs olmuş ise de, İngiltere sefiri yeniden müdâhele iderek hükûmet-i 'Osmaniye'nin hiddetini teskîne muvaffak oldu.

Ma'mâfih vukû' bulan mu'âmelât, husûsuyla Patrikin ve metropolidlerin i'dâmı, Sakız vak'ası ileh. Avrupa efkâr-ı 'umûmiyesini teheyüce başlamıştı.

166

Rusya İmparatoru Birinci Aleksandır 1821 senesi temmuzunda Fransanın Petersburg sefiri "dö Feroney" (de Ferronnays) e "Cebel'it-tarik Boğazından Kal'e-i Sultâniye Boğazına kadar harb açınız; işinize muvâfık kılan şey'i yapınız ve Rusyanın yalnız muvâfakatına değil mu'âvenet-i samîmiye ve mü'essiresine i'timâd idiniz; Türklerin pek uzaklara teb'îd ve devletler beyninde i'tilâf hâsıl idilmesi iktizâ ider. Bu gün Fransanın Rusya gibi bir müttefike ihtiyâcı vardır." ve bir sene sonra da "Fransa Rusya ile müttefikten Avrupaya merâmını anlatabilür" demiş olmağla berâber, (Troppavu'), (Laybah) kongreleri esnâsında (Metternih) in nüfûzu, (Kapudisterya) nın nüfûzuna galebe itdikten Rumlara mu'âvenet itmemek, hatta ihtilâli takbîh itmek mecbûriyetinde bulunmuş idi.

Beş senedenberi Avusturya siyâseti Balkanlarda bir mes'ele-i vahîme-i siyâsiye zuhûrunun önünü almağa çalışmış ve bu mesâ'îsinde muvaffak olmuş idi. İngiltere

Devlet-i ‘Osmaniye’nin tamâmî-i mülkiyesini menâfi‘ne muvâfık gördüğü, on sekizinci (Lu’i) nin vükelâsında sulh tarafdârı buldukları için Avusturya siyâsetine mu‘âvenet itmişlerdi. İlk katl-i‘âm haberleri vürüd itdiği zaman “Türkler Rumları kesiyorlar, Rumlarda onları öldürüyorlar. Bu vukû‘ât muhît-i medeniyet hâricinde cereyân itmekdedir. İstanbulda ve Morada cereyân itmesiyle Amerikanın (Sen Dominig) adasında cereyân eylemesi arasında

167

hiç fark yokdur” demiş ve mû‘ahharan “dört yüz bin kişinin katl yahûd tebdîl-i dine mecbûr idilmesinin ehemmiyeti yokdur” sözleriyle yine Avrupanın bu işe karışmasının önünü almak istemiş ise de Rusya efkâr-ı ‘umûmiyesinde husûle gelen tagayyür (Laybah) kongresinden ‘avdetinde Çar (Aleksandır) ı tebdîl-i mesleke mecbûr eyledi; patrikin i‘dâmı ve İstanbuldan vârid olan şiddet haberleri Rusyaca haber alınması üzerine efkâr-ı ‘umûmiye “Ortodoks kardaşların imdâdına yetişilmesini” taleb itmeye başladı. Rusya hâriciye nâzırı (Neslerod) 1821 senesi 22 haziranda yazdığı bir tahrîrâtda “Osmanlı Padişahının Rusyanın din-i resmîsi olan Rum kilisesine i‘lân-ı husûmet itmesi ve mezhebdaşlık ve vezâ’if cihetiyle imparatorun dâ’ima izhâr-ı teveccüh itdiği bir milletin mahvına yürümesi üzerine, müşâr-ünileyhe karşı mevki‘miz tebeddül itmiştir” demekde idi.

Haziranın yirmi altısında Rusya tarafından Padişaha şedîd-el-mâ’l bir ultiमत gönderilerek İstanbul ve Sakız mukâtalâtından dolayı hâkân-ı müşâr-ünileyh mu‘âtebe ve tahrîb olunan kiliselerin yeniden inşâ ve memâlik-i ‘Osmaniye’nin her tarafında Hristiyan mezhebine ri‘âyet ve Tuna emâretlerinde mu‘âhedât-ı ahkâm ve şerâ’itinin tatbîk idilmesi taleb idildi. Derhâl cevâb istenmekte idi. Hâl bu ki Sultan Mahmud bu ultiमतoma cevâb vermedi.

168

Rusya sefiri “Strogonof” (Strogonof) Dersa‘âdetden müfârekat itmesi için emir aldı. Bu bir nevi‘ kat‘-i münâsebet demek idi ve bir çok netâice sebebiyet verebilirdi; fakat Çar bu melek-i hareketinde sebât idemiyerek “Metternih” e vermiş olduğu sözü tutmak mecbûriyetinde bulundu. Çar Balkanlardaki menâfi‘ ve hissiyatını Avusturya

ittifâkıyla te'lîf için bir çâre bulamıyor; İngiltereden ihtirâz idiyor; vicdân rahatsızlığından dolayı müte'ezzi oluyor ve kararsız, mütereddid bir hâlde bulunuyordu.

İngiltere hükûmeti şarkda zuhûr iden vakayi'î yakinden ta'kîb eyliyor; âti için kemâl-i mahâretle hâzırlanıyordu. Hükûmet-i müşâr-ünileyha Rusyanın tebligâtına "Türkiye, Avrupa ittifâkı hâricindedir. Devlet-i müşâr-ünileyha Avrupa ittifâkında vücûdundan sarf-ı nazar idilemez bir fenâlık hükmündedir ki memâlik-i sâ'irede muhâfaza-i asayiş için ittihâz kılınan tedâbir onun memâlikinde tatbîk olunamaz. Türkiye Avrupa hey'et-i düveliyesinin bir lahm-i zâ'idi (Ex croisance) hükmündedir ki aksâm-ı mürekkebesi arasında imtizâcsızlık asârı tamamıyla görülür: Aksâm-ı mebhûse arasında hâricden nüfûz isti'mâli sûretiyle âhenin peydâsına çalışmak Avrupa hey'et-i düveliyesinin kısm-ı mütebâkisinde görülen âhengide tehlikeye ilkâ ider" denilmişidi. Fransada bir donanma ihzârı sûretiyle Çar teşvîk idildi ise de o sırada İngiltere Kralının (Hanora) ya muvâsalatıyla icrâ kılınan

169

müzâkerât Avusturya, İngiltere vükelâsı ve Prusya kabinesi a'zâsından Mösyö (Konbulov) arasında icrâ kılınan müzâkerât neticesinde bu üç devlet "Rusyanın tasavvurâtı yalnız şarkda değil, Avrupada da müsâlemedi tehlikeye ilkâ ideceği" beyânıyla devlet-i müşâr-ünileyhaya deriğ-i mu'avenete karar verdiler. Prusya (Neslerod) un notası tebliğ idildiği zaman bir müdâhele plânı tanzîmiyle Rusyaya bir cemile 'arz itmiş iken, onunda şimdi bu sûretle tebdîl-i meslek eylemesi (Aleksandır) ı düçâr-ı te'sir itmekte ve yalnız Fransanın mu'avenetiyle bu işin başa çıkarılamayacağını anlamakta idi.

Hükûmet-i 'Osmaniye ile Rusya arasında 1821 senesi sonunda ve 1822 ibtidâsında şedîd-el-mâ'l notalar te'âti olunmuşdur. Rumlara karşı cihâd irâdesi 1821 ağustosunda Avusturyanın ibrâmıyla geri alınmış ise de Eflak ve Boğdandaki 'askerin geriye celbini redd eylemekte idi. O esnâda İspanyada Fransız 'askeriyle müdâhele-i 'askeriye maddesinin diplomatlar arasında kararlaştırılması Fransanın Rusyayı gücendirmeksizin şark mes'elesine karışmasına imkân hâsıl itdi. Hükûmet-i 'Osmaniyenin Eflak ve Boğdanı tahliye ile yerlilerden iki Hospodâr nasbine muvâfakati Rusya için bir muvaffakiyet 'add olundu. İspanyada cereyân iden ahvâl (Verona)

170

kongresinin in'ikâdını istilzâm eylemekle artık “şark, müdâhele” mes'elesi İspanyada müdâhele şeklini aldı.

Devlet-i 'Aliyeye Rusya tarafından (Ültimatom) tebliğinden sonra muhârebenin önü alınabilmiş, yani şark mes'elesinin açılması yeniden men' edilmiş olması, Avusturya için en büyük bir muvaffakiyet-i siyâsiye olduğundan, imparator (Fransuva) (Metternih) e gönderdiği nâmede bu müşkül işde istihsâl itdiğiniz muvaffakiyet hayat-ı siyâsiyenizin en parlak zaferidir demiş idi.

Bu vukû'âtdan biraz sonra İngilterede (Kastlereig) in vefâtıyla (Kaning) in riyâseti altında bir kâbine serkâra, fakat umûr-ı dâhiliye İngiltere için müşkülât-ı siyâsiye zuhûrundan ihtirâza lüzûm göstermiş olduğundan, (Verona) kongresi esnâsında (Metternih) Moradan gelen murahhaslara karşı çare 'adem-i iltifât siyâsetini kabûl itdirmeğe muvaffak olmuş idi. Fakat 1823 den i'tibâren (Kaning) şarkda daha fa'âl bir meslek iltizâmına meyl itdi; zâten Fransa ve İngilterede Rumlara müsâ'id-i cereyân gitdikce ilerilemekde idi; O esnâda Parisde Mora Cumhûriyeti için bir istikrâz 'akdine Fransızların vesâtetiyle müzâkerât idilmekde olduğu gibi, Fransa meclis-i meb'ûsânında Ultralardan Marki (dö Noil) (Noiele) tarafından îrâd olunan bir nutukda da

171

hükûmetin Devlet-i 'Osmaniye 'aleyhine bir Salibiyyûn muhârebesi tertîb itmesi taleb olunmuş, hürriyetperverân fırkasıda Rumların hukûk-ı milliyesi nâmına müdâhele idilmesini taleb eylemiş idi.

(Kaning) İngilterenin ahvâl-i dâhiliyesi sebebiyle sükûnetperverâne bir meslek ta'kîb itdiği zaman bile Devlet-i 'Osmaniyeyi tedâbîr-i şedîdeye mürâca'atdan men' itmiş “ve Nopli” nin (Nauplie) Türkler tarafından bombardıman idilmesine mâni' olmuş bulunduğu gibi İngiltere 1823 senesi şubatından beride Rumları muhârib (Belligérants) sıfatıyla tanımış idi. Amerikadaki İspanya müstemlekâtı mes'elesinde İngilterece ta'kîb idilen politikanın netice-i tabî'yesi olarak Mora Rumlara da müsâ'id bir meslek ta'kîb eylemekde olmasından kat'-i nazar Hristiyanların himâyesini yedd-i inhisârına almak mes'elesini Rusya ile münâkaşa itmek ve anın tarafından her gûne müdâhele vukû'nu

istilzâm eyleyecek esbâb ve vesâ'ili bertaraf eylemek mesleğini de kararlaştırmışdı. Bu husûsda Avusturyaya i'timâd idebilürdü.

Şu kadar ki Çarı bütün bütün gücendirmeksizin maksadına vâsıl olmak istediğinden, Mora mes'elesi hakkında Petersburgdaki İngiltere sefirinin vesâtetiyle bir mükâleme açub, mes'ele-i mezkûrenin ne sûretle halli Rusyaca muvâfık görüleceği hakkında istîzâhda bulundu. Çar, bu su'âle cevâben Devlet-i 'Osmaniyenin ve ya Rusyanın

172

ve yâhud her ikisinin de taht-ı himâyesinde olmak üzere Yunanistana muhtâriyet idâre i'tâ idilmesini şu kadar ki Yunanistan-ı garbi ve Yunanistan-ı şarki ve Mora nâmlarıyla iri iri üç kısma taksîmiyle bunların ayrı ayrı idârelere tâbi' bulunmasını teklîf itdi. Müşâr-ünileyhin bu tasavvurâtı 'Osmanlı İmparatorluğunun enkâzı üzerinde diğeri bir milletin kuvvetli bir sûretde binâ-i hükûmet itmesine râzı olmak istemediğini ve Balkan akvâm-ı Hristiyanîyesini müdâfa'a itmekle berâber dâ'imâ Rusyaya 'arz-ı ihtiyâcdan vâreste kalmamaları için akvâm-ı mezkûrenin za'if bir hâlde kalmalarını iltizâm eylediğini isbât eylemekde idi. Bu keyfiyet Yunanistanca pek ziyâde 'adem-i hoşnûdîyi mûcib oldu. Çarın nüfûzu düçâr-ı za'if olarak bil'akis İngiliz nüfûzu tevsi' itmeğe başladı. Hatta 'usâtdan bir kısmı kendi himâyesi altında olmak üzere cezâ'ir seb'anın Yunanistana ilhâkına muvâfakat eylesini İngiltereden ricâ eyledi.

(Kaning) henüz ihtiyâd politikasından bütün bütün ayrılmak istemediği cihetle, bu taleb mazhar-ı tasvîb olmadı. Bütün bu müşkülât ve 'adem-i muvaffakiyetinden dolayı düçâr-ı ye's ve fütûr olan imparator (Aleksandır) hayatının son zamanlarında sâ'ike-i ye's ile Yunan mes'elesini yalnız başına tesviye itmemesini İngiltere Hükûmetinden talebe kadar vararak, nihâyet yunan mes'elesini hâl-i

173

keşmekeşde bırakub 1825 senesi kânûn-ı evvelinin birinde vefât eyledi.

...

Avrupa bu müzâkerât ile zaman geçirmekde iken, bir taraftan Dersa‘âdetde ve memâlik-i ‘Osmaniyenin diğer yerlerinde Rumlara karşı şiddetli tenkîlât icrâ olunmakta, diğer taraftan da Mısır melâsı Yazıcızâde Seyyid Mehmed Sa‘id Efendi ile yüz yirmi nefer-i haccâc müslimînin ‘usâtın eline düşüb şehid idilmeleri ve Melâ Efendinin haremine, hikâyesinden hayâ idilecek sûretde, kat‘-i ‘uzv idilmesi haberleri vârid olmakda idi.

Bu noktada da o zamanın hükûmetinin ‘afv olunmaz derecede kâr-ı na-şinâslığı zâhirdir; çünkü Dersa‘âdetde ve vilâyâtda Rumlara karşı revâ görülen sû-i mu‘âmelât ihtilâlciler tarafından biri yüze iblâğ idilerek Avrupaya haber verilmekde iken, Rum ‘usâtının bu gibi harekât ve haşyânesini Avrupanın küş-i itlâ‘na îsâl itmek için hiç bir tedbîre mürâca‘at idilmemekde idi. Eğer Bâb-ı ‘Âli birâz ihtiyâtlı ve birazda müdbir bulunsa elbette sû-i te’sîr o derecelere vâsıl olunmazdı.

‘Usâtın bahr-ı sefiddeki güne gün cür’etleri haber alındıkca sefâ’in tedâriki için 6 kânûn-ı sâni 1824 târihinde Rumları tenkîl vazîfesi zâten Vahâbî mes’elesindeki hidmâtıyla kesb-i

174

memdûhiyyet itmiş olan Mehmed ‘Ali Paşaya tevdi‘ olundu. Bu tedbîri Sultan Mahmuda – (Metternih) tarafından gönderilen ta‘limât üzerine – Avusturya maslahatgüzârı tavsiye eylemişti. Fermân-ı padişahide bu sûretle îfâ idilecek hizmete mükâfâten Kandiye ve Mora valilikleri mahdûmu İbrahim Paşaya va‘ad idiliyordu.

Mehmed ‘Ali Paşa âmâl ve makâsid-i haris-ânesinin teclîsini te’mîn eylemekde olan bir vazîfeden pek memnûn olmuş idi.

Mısır ‘asâkiri derhâl sefer bir hâle vaz‘ olunarak 16000 piyâde ile 800 bâr-gîr ve bir çok topdan mürekkeb bir kuvvet müşâr-ünileyh İbrahim Paşa ile bilâhare Süleymân Bey nâmıyla yâd idilen “Sev” (Séves) nâmında bir Fransızın taht-ı kumandasında olarak İskenderiyeden 60 sefineye bi’l-irkâb yola çıkarıldı.

Bu kuvvet Rodosa bi’l-muvâsala orada kalmış olan ‘Osmanlı filosuna iltihâk itdikden sonra kuvvâ-i imdâdiye almak için Anadolu sâhili boyunca yoluna devâm itmiş ve Rum ‘usâtından gemilerle denizde bu donanmayı aramakda olan “Miya’olis”

(Miaoulis) bu donanmaya Sisam sularında rast gelerek hücum ile sefâ'inden bir kısmını tahrîb itmiş idi; Mısır 'asâkiri Siklad cezâyiri arasında ta'kîb olunarak "Nakos" (Nacos) kurbunda "Kanaris" in (Canaris) boruluları arasına düşmüş ve içlerinden yüzlercesi o(r)ada telef olmuş idi. Nihâyet Kandiye sâhiline ilticâ olunmuş

175

isede "Miya'olis" ve "Kanaris" 'asâkir-i merkûmeyi ta'kîb ve ikâ'-i tahrîbâtta devam ve İbrahim Paşayı denize açılmakdan men' eylemiş idiler. Müşâr-ünileyh İbrahim Paşa cezîrede kışı geçirmeye karar vererek mâhirâne tertîb olunmuş bazı çapulculuk ile orada i'âde-i kuvvet itmiş ve bir takım mukâtelât icrâsı sûretiyle Yunan muhârebesine hazırlanmış olduğundan baharın hulûlüyle berâber daha serbestâne harekete muvaffak olmuş idi.

Filhakika Avrupa siyâsetinin noktalarını anlamağa gayr-ı muktedir olan Rumlar kış esnâsında birbirine düşmüş idiler Rusyanın 'adem-i fa'âliyeti kendilerini ümitsizliğe sevk itmiş olmasından kat'-i nazar, 'usât tarafından 'Osmanlı donanmasına karşı denize çıkarılmış olan teknelerin mürettebâtı da düşâr oldukları sefâletten dolayı me'yûs olmağa başlamışlardı. Bir aralık "Miya'olis" in kumandası altında büyük bir şevk ihrâz itmiş olan bu donanmalar malzeme ve mühimmâtın fîkdândan dolayı dağılmışlardı. İbrahim Paşa Girid adası etrafında daha ziyâde serbesti-i harekete mazhar olacağını hiss iderek oraya geldi. Ve kış geçer geçmez denize açılarak bir mâni'eye tesâdüf itmeksizin 1825 senesi şubatının yirmi altısında "Modon" (Modon) a vâsıl olmuş idi. Yalnız İbrahim Paşanın karaya çıkışı Rumlar için müdhîş bir hezîmet demek idi. ; çünkü ma'lum ve muntazam Mısır 'asâkirine karşı

176

pek zebûn kalacakları aşikâr idi. İbrahim Paşa pek çabuk bir takım muzafferiyâta mazhar oldu.

Mısır 'asâkiri derhâl taht-ı muhâsarada bulunan "Koron" (Coron) üzerine yürüyerek bu mevki'i kurtardıktan sonra cenûb-i garbiden Moranın zabtına başlayarak "Navarin" i (Mukaddemâ harekât-ı 'askeriyeye cevelân-gâh olmakla meşhûr olan eski "Pilos") muhâsara itdi. Bu haber Morada şâyi' ve Rumlar arasında heyecânı mûcib

oldu. “Çamados” (Tzamados) nâmında bir kapudân “Navarin” i tahlîs itmeye ve yâhud bu uğurda fedâ-i cân eylemeye ‘ahd ve misâk iderek süvârisi bulunduğu hafif donanma ile “Navarin” önünde vâki‘ “Sfakya” (Sphactérie) nâmındaki adacığa bi’l-muvâsala orasını zabt ile muhâsara vukû‘na mâni‘ olmak ve mevki‘i kurtarmak için uğraşmağa başladı. Bu sûretle Rumlar denize hâkim oldular. Cezîrenin kurbunda vâki‘ sâhil üzerinde ahz-ı mevki‘ itmiş olan Süleymân Beyin kumandasındaki topcu bölüğü mevki‘-i mezkûru topa tutarak barınamayacak bir hâle getirdi. Ve “Çamados” un ma‘iyetindeki ‘asker mevki‘i terk idüb sefînelerine çekilmeğe mecbûr oldular; ‘ahdinde sâdik olan “Çamados” bu mevki‘i terk itmeyüb kendini bazı refikâsıyla berâber muhâcim Mısır ordusuna telef itirdiği bu refikâsı meyânında Sardunya Krallığının sâbık Harbiye

177

Nâzırı Kont “Santa Roza” (Santa Rosa) dahi bulunuyordu. “Navarin” Mısır ‘asâkiri tarafından zabt olunmuş idi.

Biraz sonra “Miya’olis” sahte bir ric‘at icrâsına tasaddî ve bir kaç borulu ile “Modon” mersâsına girmiş ve Mısırlıların bir çok sefîneleri gark ve nâ-bûd olmuş isede bu teşebbüs beyhûde idi; çünkü “Navarin” mayısın on sekizinci günü teslîm olarak ahâlisine katl-i‘âm edilmiş idi.

İbrahim Paşaya pederine vukû‘ bulan iş‘ârı üzerine bir kaç hafta sonra Mısırdan 8000 neferden mürekkeb bir kuvve-i imdâdiye ile vürûd ittiğinden hücum teşebbüsünde bulundu ise de atılan lağımlar sebebiyle bir çok telefât virüb ric‘at mecbûriyetinde bulundu. Binâen ‘aleyh şehri teslîme mecbûr itmek için erzâk idhâlini men‘ itdi; bu sûretle kaht ve galâya düçâr itmeye karar vererek ablûka tertîb ve bunu sâhilde vâki‘ “Vasilidi” (Vassilidi) “Kilisova” (Klissova) adacıklarını zabt ve üzerlerine toplar ta‘bîye itmek sûretiyle de takviye eyledi. “Miya’olis” mahsûrını mu‘âvenet için ablukadan içerü girmek teşebbüsünde bulundu isede Mısır topcu neferâtının açdıkları ateş kendisini ric‘ata mecbûr itti. Misolonki ahâlisi on beş ay kadar şiddetle mukâvemet itdikden sonra teslîm olmağa karar verdi; içlerinden bazıları şehri terk itmek istemeyüb iki kola ayrılarak hatt-ı muhâsarayı

178

yarmak teşebbüsünde bulundular; bu kollardan biri İbrahim Paşa fırkası tarafından ‘ali-ülgafile basılıb şehre kadar ta’kîb olundu, Mısır ‘asâkiri ‘aynı zamanda şehre girdiler Rumlar sokaklarda kendilerini müdâfa‘a ve düşman ‘asâkirinden kısm-ı küllisinin kendileriyle berâber mahv ve telef olması için kendi hânelerini tahrîb eylediler.

“Hristos” (Christos) Koca Başısı “Kaçalıs” berâberinde kadın, çocuk ve ihtiyâr iki bin kişi olduğu hâlde mühimmât-ı harbiye idhâr edilmiş olan mahalle ilticâ eylemişti. Mısır ‘askerinin oraya muvâsalatı üzerine debboyun kapularını kapadılar. Kapular açıldıkda içerüde bulunanlar bir kasırğa gibi yekdiğerini iterek dışarı çıktılar. Kocabaşı o zaman deponun etrâfına dizmiş olduğu barut fiçilerine ateş verdi. Ve gâyet müdhiş işti‘âl vukû‘a gelerek üç bini Mısırlı olmak üzere 5000 kişi telef oldu. İbrahim Paşa fırkasının vürûdu üzerine “Salon” a (Salona) ilticâ itmiş olan 4800 kişi hesab hâricinde olarak “Misolonki” nin 15,000 raddesinde bulunan bütün ahâlisi hâkk-ı helâke serildi (1826 nisan).

Diğer işlerde olduğu gibi Misolonki hâdisesi esnâsında tenkîlâtta pek ileri gidilmiş olduğundan, yeniden Avrupaca hoşnudsuzluk âsârı gösterilmeye başlandı. Ve mukaddemâ Moralıların

179

eline düşmüş olan Vezir ‘Ali Namık ve Mîrmîrân Sâlim Paşalarla mübâdele idilmek üzere Hânya Beyi Petrozâde Yorgaki ile Mezistre kinyazlarından Petrakiye sû-i mu‘âmele idilmemesi Bâb-ı ‘Aliye ihtâr edildi. Bu mübâdele İngilterenin vesâtetiyle icrâ olundu.

Misolonki işinin hitâmıyla berâber İbrahim Paşa Moraya giderek cibâl-i şâhikada tahassun iden eşkiyânın tâbîye ve metrislerini zabt ve tahrîb ve eşkiyânın çoğunu esîr ve hayvanât-ı kesîre iğtinâm eyledi. Bu mevâki‘den birinde eşkiyâ yedinde esîr kalmış olan beşyüz elli kadar erkek ve kadın ehl-i islâmın tahliyesi de müyesser olmuştur. Reşid Paşa da Misolonkinin muhâfazasını ma‘îyeti erkânına bırakub Atınayı muhâsaraya ‘azîmet eyledi.

Şehr-i mezkûr (Napole'on) zamanında Fransa ordusunda Miralay bulunmuş ve mu'ahharan Fransa ordusu İspanyaya girdiği zaman mezkûr orduya karşı çıkmış olan "Fabviyer" (Fabvier) tarafından müdâfa'a edilmekte idi. Gayet şiddetli bir mukâvemetden sonra Atina 1827 senesi haziranında teslîm oldu. Bunun üzerine artık erbâb-ı ihtilâlin elinde 'asâkir-i 'Osmaniye'nin işgâl itmemiş olduğu bir kaç ada ile makarr-ı hükûmetleri olan "Nopli" gibi bazı mevâki'den başka yer kalmamış idi. Hezîmet-i ecîre ihtilâlciler arasındaki nifâk ve şikâkı takviye eyledi. Fark-ı muhtelif rü'esâsı hâdise-i mezkûrenin mes'ûliyetini yekdiğerine 'atf ve isnâd

180

idiyorlardı. Meclis-i Milli, biri (Hermione) de Moralılar (Péloponésiens) diğeri "Ejin" (Egine) de "Avrupa'î" e (Continentalux) nâmlarıyla yekdine muhâsım iki kısma ayrıldı. 'Asâkir de bu mücâdelâta iştirâk itdi. Az çok Noplide vâki' büyük kal'adaki 'asker yekdiğeriyle imtizâc idemeyen, ve yekdiğerinden farklı maksad ta'kîb eylemekte bulunan iki re'is kumanda eylemekte idi.

Bu dâhili ihtilâfât az zamanda en vahîm şekli aldı. Her iki kumandan tarafdârlarını başına toplayarak yekdiğeri 'aleyhine top atışı isti'mâl itdiler. Şehri topa tutarak yekdiğeriyle muhârebeye girişmek için kal'eden çıktılar; sekiz gün bilâ fâsıla şehri nehb ü gâret itdiler. Bahriye neferâtı mücâdele-i milliye sevdâsında bulunmayub korsanlığa sülûk itmişlerdi. Yunanistan kendi kendine ve rota-i izmihlâle doğru gidiyor; bu ahvâl bittabi' Avrupada fevk el'âde su-i te'sîr husûle getiriyordu. Eğer devlet bu işi – pek ufak bir fedâkârlık ihtiyârıyla – diplomâsi tarîkiyle tesviye itmek cihetine gitse fırsat yine ne kadar müsâ'id idi, husûsiyle yeniçeri mes'elesiyle iştigâle mecbûr olan bir devlet için en münâsib siyâset bu değil midir?

...

1826 senesi evâ'ilinde 'usâtın hemân her cihetde mağlub

181

idilmesiyle Mora 'isyânına maddeten hitâm virilmiş idi.

Târihin bu devrinde iki vak‘a şark siyâseti üzerine ‘amîk bir te’sîr husûle getirmiştir.

Bu vak‘alardan biri 1826 senesi ibtidâsında Birinci (Aleksandır) in vefâtıyla Rusya taht-ı imparatorisine Birinci (Nikola) nın ku’ûdu, ikincisi de sene-i mezkûrede yeniçeri ocağının feshidir.

Sultan Mahmud cülûsu günündenberi yeniçeri ocağının devlete verdiği zararları görmüştü. Fazâ’il-i ‘askeriyeden mahrûm olan yeniçerilerin muhârebâtda işe yaramayacak bir hâle gelmiş olduklarını on sekizinci ‘asır zarfında vukû‘ bulan muhârebeler isbât itmiş, bunların her terakkiye düşman olduklarını da Selim-i Sâlisin felâketi isbât eylemiş idi. Vâkı‘a Mora ihtilâlinde ‘usâtı tenkîl müyesser olmuş ise de, bunu padişâhın ‘askeri yapmamıştı. Eğer Sultan Selimin vücûda getirmek istediği ıslâhât hayyiz-ı fî ile îsâl idilebilmiş olsaydı, Devlet-i ‘Osmaniye ‘usâta karşı kendi ‘askeriyle izhâr-ı satvet idebilecekti. Fakat öyle olmadığı için Sultan Mahmud, sadâkati cây-i tereddüd olan Mısır vâlisine mürâca‘ata mecbûriyet görmüş ve tenkîlât onun mu‘âvenetiyle olmuş idi. Mehmed ‘Ali Paşanın ‘askeriyle böyle bir tefevvuk gösterebilmesi mahzâ Avrupa terakkisini kabul itmiş olmasının nefîcesi

182

idi. Devlet-i ‘Osmaniye ıslâhâta başlamak için evvelâ kuvve-i ‘askeriyenin (Yeniçerilerin) padişâha ve hükûmete itâ‘atını te’mîn itmesi elzem idi binâen ‘aleyh yeniçeri ocağının lağvına lüzûm görülmüş olması cây-i i‘tirâz değildir. Cây-i i‘tirâz olan ceht-i zamanın hiss-i intihâb idilmiş olmamasıdır.

Öyle bir zamandaki Morada intizâm i‘âde idilmemiş ve Rusyada makam-ı saltanata ku‘ûd iden yeni imparatorun berâ-i tebrîk nezdine gönderilen İngiltere fevk el‘âde sefirine “Türkiye gayr-ı kâbil tedâvi bir hastalıkla ma‘lûldur” dediği işidilmiş idi, böyle bir zamanda ‘acaba mevcûd kuvveti mahv idüb bütün bütün kuvvetsiz kalmak câ’iz miydi; yeniçeri ocağının zamn-ı ilgasına bu nokta-i nazardan bakmak îcâb ider.

(Mora) ‘isyânının zuhûru Avrupada (Romantizm) edebiyâtının ve milliyet siyâsetinin muktedir ve nüfûzlu tarafdârlara mâlik olduğu bir zamana müsâdiftir. Fransada (Burbon) tarafdârânının bir kısım-ı mühimi Hristiyanlık nâmına,

(Ponapartissit) lerede milliyet fikri nâmına ihtilâli alkışladılar. İlk zamanlarda Rusyanın ihtilâlcilere müzâhereti muhakkak ‘add idildiği cihetle, Moralıları iltizâm idenler Fransa ile Rusyanın siyâset ve fa‘âliyetlerini birleştirmeleri lüzûmundan bahs idiyorlardı. Belki Yunanalılar muhabbet bir bahane şeklinde olub Fransızlarca asıl ta‘kîb idilen

183

gâye Almanya muhîtinde (Napole’on) zamanının mü’essesâtını ihyâ iderek (Ren) nehri hudûduna mazhar olmak ve Viyana ‘Ahidnâmelerini yırtmak idi. Fakat cereyân Yunan muhibliği sûretinde gösterilmekte idi.

Memâlik-i sâ’iredede ‘aynı hâl göründü. Avrupanın her tarafından Yunanistanın müdâfa‘ası için gönüllüler kayd olunarak memâlik-i mezkûreye ‘azîmet itdi. Ez cümle (Piyemonte) nazar-ı sâbıkasından “Santaroza” ; Fransız Miralaylarından “Faboyer” ve İngiliz şu‘râsından “Lord Bayrın” bunlar meyânında bulunuyorlardı. Servetinin kısm-ı küllisini bu uğurda hasr itmiş olan (Bapren) 1824 târihinde (Misolonki) de Rumlara mu‘âvenet ve onları ittihâda da‘vetle iştigâl itdiği sırada sıtmaya tutularak vefât itdi. İhtilâlcilere mu‘âvenet için i‘âne defterleri küşâd ve konserler, piyangolar tertîb idildi.

Londra bankerleri hâll-i ‘isyânda olan ve binâ-en ‘aleyh hiç bir sıfat-ı resmîyeti hâ’iz bulunmayan Yunan kuvve-i icrâ’iyesi tarafından meydân-ı tedâvüle vaz‘ olunan 27 milyonluk istikrâz tahvîlâtını mübâya‘a itdiler ve bu meblağdan fâ’iz bedeli olarak 5 milyon ve amortisman bedeli olmak üzere 500,000 Frangı bit-tenzîl mütebâkisini kâr-ı kadîm esliha, top eski sefâ’in vererek te’diye eylediler.

184

Bilâhare ihtilâlciler yine İngiltereden iki milyon İngiliz lirası daha istikrâzına muvaffak oldular.

Eğer hâricden yardım olmazsa intizâmı ve vesâ’it-i harbiyesi mahdûd olan bir hey’et-i ihtilâliyenin – Ve lev Morada olduğu gibi bir komin, bir ‘unsurun hey’et-i ‘umûmiyesi hâlinde bulunsun – gâlibiyeti müşekkel, ‘alî-elkesr imkân hâricindedir. Moradada 1825 sonlarında öyle olmuş idi. Hükûmet-i ‘Osmaniye Mısır valisinin mu‘âvenetine mürâca‘atla her taraftan Rumları düçâr-ı hezimet itmiş idi.

Çar Birinci Aleksandırın vefâtı üzerine makâm-ı saltanata câlis olan birâderi Birinci (Nikola) İkinci (Katerina) nın politikası tarafdârı olub, Rusya için Şah-rah muvaffakiyâti, (Bizans Yolu) siyâsetinin inkişâfında gördüğü cihetle, Bükreş ‘ahidnâmesi mes’elesini ele aldı. Mezkûr ‘ahidnâmenin Rumili Vilâyâtına ‘â’id ahkâmının ‘adem-i icrâsından dolayı Devlet-i ‘Osmaniyede Anadolu kıt‘asına ‘â’id ahkâmı infâz idilmemiş olmasından dolayı müteşekkî idiler. Devlet-i ‘Osmaniye Mora fetretinden dolayı “Rumlara gadr ve zulm idiliyor” iddi‘âsıyla Rusya tarafından şikâyâtın tekessürü ve sefirlerin kat‘-i ‘alâka ile Dersa‘âdetden hareketi üzerine Eflâk ve Boğdana ‘a’id ihtilâfin Rusya tarafından bir bahâne makâmında isti‘mâl edilmesine mahal kalmamak üzere ‘ahidnâme ahkâmınca

185

Eflâk ve Boğdana yerli “Boyar” lardan Voyvoda nasb ve imtiyâzât kadîmelerini ibkâ itmiş isede mezkûr ‘ahidnâmede Sırlılara te’mîn kılınan imtiyâzâtın şekil ve teferru‘âtını ta’yîne zaman kalmamış yani tam bu bâbda icrâ-i müzâkerât için Dersa‘âdete Sırbistan “Kinyaz” larından altı kişi celb edilmiş olduğu bir zamanda Mora İhtilâli zuhûr eylediğinden taraf-ı Hükûmet-i ‘Osmaniyeden (Kinyaz) lar rehin makâmında tevkîf olunmuş ve bu sûretle hareket idilmesi Rusyaca pek ziyâde su-i te’sîr husûle getirmiş idi.

Çar Nikolanın husûl-i âmâline işbu Bükreş ‘Ahidnâmesi i’tilâfi kâfi idi:

Petersburgdan verilen ta’lîmât üzerine Rusyanın Dersa‘âdet sefâreti maslahatgüzârı (Mihalaki) Bâb-ı ‘Alîye mürâca‘atla – Sırlıların imtiyâzlarının – Rusyaca anlaşıldığı sûrette icrâsını, ve mevkûf Sırb “Kinyaz” larının ahillâ-i sebîlini ve Eflâk – Boğdanda “Yaşlu” neferâtı nâmıyla istihdâm olunan ‘asâkir-i İslâmiyenin külliyyen kaldırılmasını ve Anadolu hudûdunda Rusyanın taraf-ı Devlet-i ‘Aliyeye tesliminden imtinâ‘ itmiş olduğu (Fas) ve (Sohum) ve (Anakra) kal‘eleri hakkında bir karar ittihâz kılınmak üzere hudûda murahhaslar i‘zâmını talep itdi. Ve bir kaç gün sonra “şâyed devlet kırk güne kadar cevâb vermezse pasaportunu alub gideceğini” beyân eyledi. Maslahatgüzâr

186

mumâileyh tarafından verilen (Ültimeatom) da “bu müddetin inkizâsında imtinâ‘larının netâîcini tefekkür itmek vükelâ-i Devlet-i ‘Aliye için güç bir şey değildir” me’âlinde bir fikre münderic idi. Bu ültimeatomda Yunanlılardan bahs idilmekten ictinâb olunmuş isede, o mes’eleninde mevzû‘-i bahs idilmesinden korkulması tabî‘i idi.

İhtiyât-kâr-âne hareket ne kadar müddet devâm idebilir idi.

Rusya devletinin tebligâtına bu şekli vermesi Mora mes’elesinin tesviyesini İngilizlere bırakmak, Balkan işiyle Anadolu mes’elesini de kendi hesâbına almak mesâbesinde idi. Bu sûretle bir mukâsemenin esâsı vaz‘ edilmiş olacaktı. Hâl bu ki böyle bir politika İngilterenin mazhar-ı tasvibi olamazdı. Mukâseme siyâsetinden bahs idildikçe “Devlet-i ‘Osmaniyeyi taksîm idebilmek için iki İstanbula lüzûm vardır” demiş olan (Vellington) “Dört ‘asırdan beri “hasta” olan Devlet-i ‘Osmaniye nin hastalıklarının kesb-i şiddet idememesine müddet-i medîde daha sarf-ı mesâ‘i itmek gerekir” demekde idi. İngiltere İngiliz efkâr-ı ‘umûmiyesine ve Avrupaya karşı Mora mes’elesinin hallini der‘uhde itmiş olduğu ve şarkda sulhün idâmesinide elzem gördüğü cihetle bu bâbda müzâkerât icrâsıyla müşâr-ünileyh (Velligton) müşkilât-ı fevk-el‘âde ile (Petersburg) a gönderildi. Müşâr-ünileyh Yunanistanın lehine olarak Çara İngiltere hükûmetinin mu‘âvenet ve müzâheretini teklîf eylemekle Neslerodla icrâ

187

eyledikleri müzâkere netîcesinde nisânın dördünde Rusya ile İngiltere beyninde Mora mes’elesine dâ‘ir bir protokol imzâ idildi. İşbu protokol mucibince Yunanistan muhtâriyet idâreye mâlik bulunacak yani Hükûmet-i ‘Osmaniyeye senevi bir vergi i‘tâsıyla mükellef bir harâcgüzâr olacak idi. Bu esâsı kabûl itdirmek için İngiltere ile Rusya her gûne fikr-i menfa‘atden ‘ârî olarak teklîf-i tavassut eyleyecekler idi. Bâb-ı ‘Âlinin teklîf-i vâk‘-i kabûlden istinkâf iderek Çarı igzâb ve bazı gûnâ hâdisâta sebebiyet vermemesi iktizâ eyliyordu. Tuna meselesi hakkında Birinci Nikola tarafından izhâr olunan arzuya mümâşât iderek Çarı igzâb itmemesi için İngiltere hükûmeti tarafından padişah nezdinde teşebbüsât-ı lâzime icrâ idildi. Padişah işi anladı hudûdda vâki‘ Akkirmana (Akgerman) murahhaslar gönderdi. Rus nuzzârı bu murahhaslara ültimeatomlar verdiler. ‘Osmanlı murahhaslarının politikası müzâkerâtı temdîde çalışmaktan ‘ibâret idi. Ruslar ta‘tîl-i müzâkerât eyleyeceklerini makâm-ı

tehdîdde beyân ve filvâki' kat'-i müzâkerât ile 'avdet eylediler; bunun üzerine 'Osmanlı me'mûrları Rus murahhaslarını derhâl yeniden da'vetle teşrîn-i evvelin yedinci günü Bükreş Mu'âhedenâmesini mü'id ve muvazzah olan Akkirman Mukâvelenâmesini 'akd itdiler. Mârüzzikr mukâvelenâme mûcibince Kafkasyanın eteğinde "Mingreli" (Mingreli) de

188

vâki' Sohum kal'e, Anakliya, Redvet kal'e Rusyaya terk olunmakta ve Devlet-i müşâr-ünileyha bahr-i siyâhdada serbesti-i seyr-i sefâ'inin resmen i'lânını, Sırbistanın istiklâlini istihsâl itmekte idi. Bazen Romanyanın sıfat-ı metbû'yeti hükûmet-i seniye ile Rusya hükûmeti beyninde taksîm idilerek izn-i sultâni ile memleketin eşrâf ve a'yânı tarafından yedi sene müddetle ta'yîn olunan Koca başıların ba'demâ ancak Çarın inzimâm-ı müsâ'idesiyle 'azl idilebilecek idi.

Bu ta'rîf itdiğimiz zaman İranın Gürcistanı yeniden zabt itmek üzere Rusyaya karşı açmış olduğu muhârebede mağlûbiyetlere düşâr olduğu zamandır. Ezcümle "Elizabetpol" mağlûbiyeti 1826 eylülünde vukû' bulmuştur. Rusyanın memâlik-i 'Osmaniyyeye tecâvüz zamanını artık gelmiş 'add itmesi kolaylıkla hâtıra getirilecek ihtimâllerden idi. Hükûmet-i 'Osmaniye'nin bilcümle harekâtında Birinci (Nikola) nın ihtirâslarına karşı Avrupa siyâsetinde kendisine tarafdârlar, zahîrler te'mîn itmesi lâzım gelirdi.

Yunan mes'elesinin bir an evvel tesviyesini İngiltere kadar Avusturyada takdîr itmekte olduğundan (Petersburg) da tanzîm kılınan protokolün esâsları 4 nisan târihinde Bâb-ı 'Aliye tebliğ olundu. Bilhâssa İngilterenin Dersa'âdet sefîri Yunanistana imtiyâzât-ı matlûbenin i'tâsıyla bu gâ'ilenin tesviyesini tavsiye eylemekte

189

olduğu hâlde, o zaman re'is-ül-küttâb olan Pertev Paşa su-i misâl olacağı beyânıyla ötedenberi ibrâz-ı muhâlefet itmekte bulunduğundan bu kere dahi bu mes'elenin Devlet-i 'Aliyenin umûr-ı dâhiliyesinden olduğu beyânıyla cevâb-ı redd verdi. Ve – Cevdet Paşa Târihinde de i'tirâf idilmekte olduğu üzere – öyle bir zamanda ne kadar ihtiyâtle hareket itmek lâzım geldiğini takdir itmeyerek ve devletlerle bir mükâleme bile

açmayarak Yunanlıların hemân darb ve te'diye için Rumili ve Mora ser'askerlerine Bâb-ı 'Aliden evâmîr-i kat'îye verdirdi.

Bâb-ı 'Alinin bu mesleğine İngiltere ve Avusturya yeniden ısrâr gösterdiklerinden, Hükûmet-i 'Osmaniye bir müddet daha tereddüden sonra nihâyet 1827 senesi haziranında cevâb gönderdi. Notada müdâhele-i vâk'alarıyla 'usâtı ibrâz-ı mukâvemete teşcî' ve teşvîk eylediklerinden dolayı devletler mu'âheze idilmekte ve bütün teb'a vezîr-i destânın kendi hükümdâr-ı meşrû'larına karşı hiss-i sadâkat ve itâ'at perverde eylemeleri lüzûmuna dâ'ir olan ittifâk-ı mukaddes (Sainte-Alliance) kuvâ'dı hakkında düvel-i müşâr-ünileyhümanın nazar-ı dikkatleri celb olunmakta idi, İngiltere, her kimin olursa olsun İrlanda umûruna müdâhele itmesine râzı olmayacağı gibi padişahda Hükûmet-i 'Osmaniye'nin umûr-ı dâhiliyesine devletler tarafından müdâhele vukû'na râzı değil idi; bu mes'eleye dâ'ir ba'demâ

190

artık kendülerine cevâb vermeyeceğini devletlere bildirdi. Bu cevâb gâyet muhikk ve fakat birâz acı ve Rusyanın âmâl ve makâsadı ma'lûm olduğuna göre gâyetle tehlikeli idi.

O sırada Rusya ile Fransa arasında bir mukârenet peydâsından bahs olunmakta idi.

Efkâr-ı umûmiyenin mazhar-ı teşvîki olan Kral Onuncu Şarl (Charles X) da Rusya gibi Rumların lehine olarak icrâ-i harekete hâzır idi. Bu mes'ele hakkında bir Fransız – Rus i'tilâfi husûle getirilerek İngiltere za'afa düçâr ve nüfûzu ihlâl idildi. Sâbık Rusya hâriciye nâzırı "Kapudisterya" Yunanîler tarafından muvakkaten kendi cumhûriyetlerine re'îs intihâb ve ta'yîn olundu. Yunanistan bunca hezimetlere rağmen Rusya politikasında vukû'a gelen tahavvül üzerine yeniden kesb-i hayât ve kuvvet idiyordu.

Bir siyâsînin Moralılar tarafından riyâset-i hükûmete ta'yîni Rusyanın politikasında husûle gelen tahavvül üzerine yeniden Devlet-i müşâr-ünileyhadan imdâd beklemelerinin neticesidir. Birinci (Aleksandır) ber-hayât oldukça müşâr-ünileyhin kabûle mecbûriyet gördüğü hatt-ı hareket Moralıları nevmîd itmekte idi. Fakat Birinci

(Nikola) nın makâm-ı hükûmete ku‘ûdundanberi – her ne kadar müşâr-ünileyh Rumları sevmediğini diplomatlar ile vukû‘ bulan mu‘â-

191

hedâtında bir kaç kere beyân eylemiş isede – Rusyanın siyâseti ‘âsîlere müsâ‘id bir şekil a(l)mışdır.

Bu hâle karşı tedâbîr ittihâz itmek İngiltere için bir vazife hükümünde idi. Mes’elenin bidâyetinden beri İngiliz siyâseti Mora mes’elesini Rusyaya hall itdirmemekde ve “Bahr-i sefidde Rusyanın kesb-i nüfûz itmesine, bir mevki‘-i maddî veyâ ma‘nevî tutabilmesine müsâ‘ade itmemek" gâyesini ta‘kîb eylemekde idi.

Bunun için (Kaning) Parise ‘azimetle ve Fransa hükûmetiyle bir i’tilâf ‘akdi zımnında müzâkerâta mübâşeret itdi. Maksudı Rusyanın efrâtkârâne mutâleb ve icrââtına mahal bırakmayub, Devlet-i müşâr-ünileyhayı i’tidâl dâ’iresinde harekete icbâr için Fransanın te’mîn-i mu‘âveneti idi. O sıralarda Çar Nikola “Yunanistanda istikrâr-ı asâyiş Bâb-ı ‘Aliye karşı tedâbîr-i şedîde mütevakıfdır” diyordu. (Kaning) in Fransada cereyân iden müzâkerâtı neticesinde Kral Onuncu (Şarl) in vükelâsı “Yunanistan mes’elesini hall itmek, fakat tedâbîr-i müttehidede Bâb-ı ‘Aliye karşı izhâr-ı husûmet itmemek” esâsını kabûl itdiler.

(Kaning) in bu mürâca‘atı üzerine 1826 nisanında Rusya ile İngiltere arasında ‘akd idilmiş olan protokolü mü’eyyiden

192

yeni bir mukâvelenâme ‘akd idildiği 11 temmuz 1827 târihini hâvidir.

Bu mukâvelenâmede kabûl idilmiş olan esâslar bervech-i âtidir:

Yunanistanın idâresinin Devlet-i ‘Osmaniye’nin idâresinden bütün bütün tefrîki yani Yunanistanın muhtâriyet idâreye nâ’iliyeti ma‘mâfiye Devlet-i ‘Osmaniye’nin ‘ahden Yunanistanın metbû‘u mevki‘inde bulunması. Bâb-ı ‘Âlinin bir ay mühlet zarfında bu mukâvelenâme hakkında kendisine icrâ idilen teblîğ-i resmiye cevâb vermesi taleb olunacak ve ‘aksi takdîrde üç müttefik devlet (Rusya, İngiltere, Fransa) inde’l-lüzûm tarafeyn muhâribîni ‘akd-i mütârekeye icbâr ideceklerdi.

1827 haziranında ‘asâkir-i ‘Osmaniye Atınayı zabt itmiş olduğundan, Sultan Mahmud Hanın Rumları herçih bâdâbâd te’dîb ve tenkîl itmek esâsına müstenid olan politikasının netice-i matlûbeyi hâsıl idebileceği Dersa‘âdetce kaviyen ümîd idilmekte idi. Ağustosun on altısında Londra mukâvelenâmesi Bâb-ı ‘Aliye teblîğ olundu. Her ne kadar sekiz gün evvel (Kaning) vefât itmiş ise de politikanın müşâr-ünileyhin ‘akd itdiği ittifâkla vaz‘ olunan esâs dâ’iresinde inkişâfı tabî‘ i idi.

Bu teblîğ üzerinede Bâb-ı ‘Ali mesleğini ta‘dîl itmedi.

193

1827 haziranında ‘asâkir-i ‘Osmaniye Atınayı zabt itmiş olduğundan, Sultan Mahmud Hanın “Rumları herçih bâdâbâd te’dîb ve tenkîl itmek” esâsına müstenid olan politikasının netice-i matlûbeyi hâsıl idebileceği Dersa‘âdetce kaviyen ümîd idilmekte idi. Ağustosun on altısında Londra mukâvelenâmesi Bâb-ı ‘Aliye teblîğ olundu. Sekiz gün evvel (Kaning) vefât itmiş ise de fakat politikanın müşâr-ünileyhin ‘akd itdiği ittifâkla vaz‘ olunan esâs dâ’iresinde inkişâfı tabî‘ i idi.

Bu teblîğ üzerinede Bâb-ı ‘Ali mesleğini ta‘dîl itmedi. Pertev Paşa Padişaha mûmâşât için şiddet politikasını iltizâm idiyordu. Bâb-ı ‘Ali tarafından bir emirnâme irsâliyle Moraya ‘asker göndermesi emr olduğundan müşâr-ünileyh ecnebi konsoloslarının protestosuna rağmen eylülde dört bin ‘asker daha i‘zâm itdi. Pertev Paşa düvel-i selase beyninde ne samimi bir i‘tilâf vukû‘na ne de düvel-i müşârieyhim tarafından müttefikken bir hareket-i ‘askeriye icrâsına ihtimâl vermiyordu. İngilterenin Londra mu‘âhedenâmesini ancak Rusyaya karşı yolu sedd itmek ve Fransız-Rus mu‘âhedenâmesinden ‘Osmanlılarca dâî‘-i endişe olabilecek her maddeyi tayy itdirmek için imzalamış olması, ‘Osmanlı siyâsetini Düvel-i selase arasında tefrika husûlü ümidlerine sevk idiyordu. Hâl bu ki sâha-i fi‘iliyâtda bütün bütün başka bir hâl zâhir oldu.

13

Târih-i Siyâsî-i ‘Umûmî

194

Düvel-i selase padişah tarafından yine muhâlefet vukû‘u ihtimâline mebnî hafiyen bazı tedâbîr ittihâz ve ezcümle Yunan sevâhiline bazı sefâ’in-i harbiye irsâl

itmiş idiler. Amiral Kodrington (Amiral Codrington) un taht-ı kumandasında olarak en evvel İngiliz sefâ'ini ve müte'âkiben Amiral "Rini" (Amiral Rigny) kumandasındaki Fransız sefâ'ini "Navarin" (Navarin) önüne geldiler. O esnâda İbrahim Paşa Çamlıca ceziresini teshîr için donanma ile hareket eylemek üzere idi. Hâl bu ki İngiliz ve Fransız amiralleri hareketini men' itdiklerinden, İbrahim Paşa keyfiyeti Bâb-ı 'Aliye inhâ itdi. Müşâr-ünileyh gönderilen cevâbda "İcâb iden gemilerle hareket itmesi ve Frenk gemileri tarafından mümâna'at vukû' bulursa mukâbele-i bilmisle mübâderet ferâ'iz-i hâliyeden olduğu ve İbrahim Paşanın bu hareketi Padişahdan efrâd-ı milletin mecmû'na kadar cümlenin selâmeti mücib olacağı" beyân olundu. Ma' hazâ İbrahim Paşa yeniden ümerâ-i bahriyeyi celble bir müzâkere itmiş ve donanma-i hümayûnun büyüklerinin hâlimden ve mütebâkîsininde mukabele-i sefâ'in-i ecnebiyeye kâfi olmadığından bilmübâhese şu hâlde mukâbelenin göz göre tehlikeyi ihtiyâr demek olacağı bu istişârede tekerrür eylediğinden, keyfiyet olvechile Dersa'âdete inbâ olunmuşdur.

Bir taraftan Bâb-ı 'Aliye bu iş'ârât vukû' bulmakda iken, taraf-ı diğerdan amiraller ile eylülün yirmi beşinde bir mütâreke 'akd

195

olundu; (Navarin) i terk itmeyeceği İbrahim Paşa tarafından ta'ahhüd idilmesi üzerine (Kodrington) Zanteye; (Rini) Miloya çekildiler, Mısırlılar derhâl limândan çıkmağa teşebbüs eylemeleri üzerine Fransız ve İngiliz donanmaları bağteten göründüler; Rus Amirali "Hayden" (Heyden) daha teşrîn-i evvelin onsekizinci güne geldi. Amiraller, İbrahim Paşanın mevâ'id-i vâkı'asına rağmen İbrahim Paşanın binlerce 'askerle Mora kıt'asına hezîmet itmesini ve ahâlinin yeniden iz'âc idilmekde, hatta katl-i'âm vukû' bulmakda olduğunu görerek (Navarin) limanına girmeğe karar verdiler.

Müttefik donanma eylülün yirminci sabâhı bilâ muhâlefet limanın müdhaline dizildi ondan sonra sûret-i cereyân vukû'âtı (Târih-i Lütfi) ber vech-i âti hikâye idiyor:

"Sefâ'in-i harbiyenin limana duhûlleri üzerine donanma-i Mısıriye başbuğu Muharrem Bey tarafından adam irsâliyle su'âl-i hâle ve kal'eden boş top endâhtine mübâderet olunmuş isede, kat'iyen nikâh olunmayub, her biri donanma sefinelerinden birinin hizâsına temirleyerek ve beş kıt'ası yelken üzerinde bulunarak topların fitilleri

ihzâr olunduğu görüldükde donanma tarafından sabr ve sükût ile netice-i hâle intizâr olunduğu hâlde ibtidâ gelen firkateyn donanmanın ateş gemisinin diğer mahalle gitmesini teklîf ider; muvâfakat görüldüğünden çanaklıkda mahya Frenk ‘askerleri ateş gemisinin üzerine tüfenk

196

atmağa başlarlar; oradan dahi mukâbele sûreti gösterildiğinden ateş gemisini işgâl itdikleri hinde firkateynden gülleli toplar atılmağa başlamış isede donanma-i hümâyûn tarafından henüz izhâr-ı husûmet olunmamışken o aralık İngiliz Amiralî cânibinden Muharrem Beye iki nefer okçiyân (Zâbit) vürûduyla münâza‘anın sebep-i su‘âl olunur iken Fransız Amiralinin süvâr olduğu kalyondan lâ-yenkati‘ toplar atılmakla diğer gemiler bil‘umûm toplarını sâğarlar donanma-i hümâyûn tarafından dahi bâçâr ül hükmullah el vâhdelkahhar kûyân-ı mukâbeleye bidâ-i ile üç buçuk sâ‘at mümettid olan muhârebede ‘Osmanlı gemilerinden on bir kıt‘ası sûzân ve kusûrları başdan kara limanın münhâsında kürîzân oldular. O günün leyle-i pervilesinde tarafeynden top sesi kesilmiş isede gece vakti dahi donanma gemilerinden dört kıtâsı muhterik oldu.”

Avrupa müverrihlerinin ta‘rifinde ufâk bir fark var:

‘Osmanlı ateş kayığının ecnebi sefâ‘inine yaklaştığı olduğu bunun üzerine mahfaza donanma tarafından küçük bir sandal gönderildiği, ve Mısır gemilerinden biri tarafından tüfenk ateşi icrâ idilmesi üzerine sandaldan mukâbele idildiği, ondan sonra ateşin kesildiği her iki taraf müverrihleri cânibinden i‘tirâf olunuyor. Fakat ondan sonra – ‘aynı İngiliz Amiralî tarafından Muharrem Beye iki zâbit gönderildiği sırada – (Siren) nâmındaki (Sirené)

197

Fransız firkateynine mermi atıldığını ve Amiral (Rini) nin bundan münfa‘il olarak bütün seffinelerden ateş itdirildiğini iddi‘â idiyorlar. Bu sûretle vak‘anın mes‘ûliyeti ‘Osmanlılara ‘itaf idilmek isteniyor.

Hâl bu ki (Navarin) ateşinin musammem olduğunu müsbet delâ‘il pek kesîrdir.

Evvelâ vak‘adan bir gün evvel Mısır donanmasında müstahdem bir kaç Fransız Amiral (Rini) tarafından bir mektûb gönderilerek ‘Osmanlı donanmasıyla muhârebe idilmesi muhtemel olduğundan milli bandıralarına karşı harb itmemek üzere terk-i hidmet eylemeleri tavsiye edilmiş olduğu bir hakikat-ı târihiyedir.

Sâniyen vak‘adan bir gün evvel bir Fransız gemisi limana girüb İbrahim Paşayı su’âl bahânesiyle birâz tevakkufdan – ve binâ’en-‘aleyh limanın her tarafını gözden geçirdikten – sonra ‘avdet eylemişti.

Sâlisen Onuncu (Şarl) ile Amiral (Rini) arasında cereyân iden muhâbere, muhârebenin Fransaca dâhili politika nokta-i nazardan elzem görüldüğünü isbât eylemekdedir. Amiral (Rini) ye (Navarin) vak‘asından iki gün evvel Kral (Şarl) dan vârid olan bir nâmede “Uyumaması, bil‘akis âmâlini bir an evvel hin-i fi‘le îsâl itmesi tavsiye olunmakda idi.

(Navarin) vak‘ası Fransada büyük bir meserretle telakki olundu. (Napole‘on) zamanında hükûmetden tahsîsât almış, krallık

198

zamanında hürriyet tarafdârı olmak üzere tanılmış olan şâ‘ir (Piyer Libron) yazdığı bir makâlede “(Navarin) de işidilen top sesleri bir devr-i cedîdi i‘lân itdi; efkâr-ı ‘umûmiyenin hükümdârlarada hâkim olduğu, donanmaların ve topların ona tâbi‘ ve Amirallerin ona itâ‘ata mecbûr oldukları anlaşıldı.” diyordu. (Villem) kabînesinin irticâ‘kârâne teşebbüsâtından usanmış olan Fransız milleti (Napole‘on) zamanının ‘an‘anât-ı harb-cûyânesine ‘avdet itmek istiyordu Moralılara gösterilen tevcihlere ve (Navarin) vak‘asının nâ‘il olduğu meftûniyetde bu hâlet-i rûhiyenin âsârını görmek lâzım gelir (Metternih) bu hâlet-i rûhiyeyi anlamış olduğu için ferdâ-i vak‘ada şu mütâla‘ayı beyân etmiştir: “Fransada elyevm ‘umûm firkalar tevsî‘-i hudûd emelini iltizâmda birleşmekdedirler. Fransa yeniden harb-i şerefleri aramaktadır, arayacaktır. Cumhûriyeti ve Birinci Napole‘onu o tehlikeli vâdilere sevk iden hâlet-i rûhiye yine galebe idiyor.”

İngilterede ise bil‘akis fevk el‘âde bir te’sîr-i izhâr ve Amiral (Kodrington) ‘azl idildi; İngiliz donanmalarının Baş kumandanı Dük “dö Klarens” (duc de clarence)

isti'fâsını verdi. İngiltere hükûmeti (Navarin) vak'asını "Hâdise-i meş'ûme" ta'bîriyle tavsîf idiyordu, Kral nâmına 1828 senesi kânûn-ı sânisinin yirmi dokuzunda İngiltere parlamentosunda irâd olunan nutuk iftitâhı

199

işbu hâdise-i meş'ûmeden dolayı pek ziyâde te'sîr-i krâliyi mutazammın idi.

...

İbrahim Paşa vak'anın hîn-i zuhûrunda (Arkadya) kazâsında bulunmakta olduğundan kendisine ma'lûmât tevârüdünü müte'âkib (Navarin) e mu'âvedetle Tâhir Paşa ile Muharrem Beyden ber-hayât kalan diğer rü'esâ-i rûhâniyeden sûret-i cereyân vak'ayı tahkîk ve Bâb-ı 'Aliye inbâ eylemişidi. Haber-i hüznün eserin Bâb-ı 'Aliye vürûdu ile berâber dîn-ı müttefike elçilerine protestonâmeler gönderildi. Düvel-i selase elçileri mükâleme isteyüb Bâb-ı 'Ali tarafından muvâfakat gösterilmesi üzerine, bir müzâkere-i 'amîke vukû' bulmuş isede tarafeynin te'lîf-i efkârı kâbil olmadığından, süferâ-i selase Felemenk elçisini vekîl bırakub sefînelerine râkiben hareket eylemişdir.

Biraz sonra Moraya Fransa 'askeri irsâli ve 'asâkir-i Mısıriyenin mahal-i mezkûrdan ihrâcı ile işin şekli bütün bütün tebeddül eylemişdir ki bunda Fransızlardaki hâlet-i rûhiyeden başka Rusların zamanı kendilerine müsâ'id görmelerinin te'sîri pek büyükdür.

General (Paskileviç) İranlılarla vukû' bulan muhârebâtda mühim muvaffakiyetler ihrâz, ezcümle 1827 senesi nihâyetine doğru "İçmiyazin" "İbâs" "Serdâr-âbâd" beldelerini feth eylemiş

200

ve müte'âkiben "Erivan" ı zabtla Erivaniski (Erivanski) 'ünvânına nâ'il olmuş idi. "Araks" (Araxe) nehri üzerinde şâhzâdeyi mağlûb iderek İranlıları nehrin sâhil-i diğerine çekilmeğe mecbûr eyledikten sonra Tebrizi zabt itmiş ve Tahran üzerine yürümüş ve İran Şâhı Fethullah 'Aliye Türkmençay Mu'âhedenâmesini kabul itdirmiş idi. (21 Şubat 1828) Bu mu'âhedenâme mûcibince İran Şâhı "Erivan" ile "Nahçıvan" Hanlıklarını Rusyaya terk itmekde ve büyük mikdârda tazminât-ı harbiye i'tâsını

ta‘ahhüd itmekde idi. Nisanın yirmi altısında Birinci Nikola (Nicola) Hükûmet-i ‘Osmaniyeye karşı i‘lân-ı harb itdi. Ve ma‘îyetinde Amiral “Vitcensten” (Wittgenstein) olduğu hâlde Mayısın yedisinde “Prut” u geçüb Tunaya kadar bütün Romanya memâlikini zabt eyledi. Ve Amiral “Hayden” (Heyden) in kumandası altındaki donanma ile kal‘e-i sultaniye boğazına girdi.

Bu esnâda Bâb-ı ‘Ali ricâlinin yeni bir hatâ-i siyâsîsi var; zuhûr-ı harb tahakkuk eylemesiyle berâber, taraf-ı Bâb-ı ‘Aliden vâlilerle mutasarrıflara avâmir-i ‘aliye gönderilmiş ve bunda ehl-i İslâmın dîn-i mübîn uğruna silahlanması tavsiye olunduğu sırada Rusyanın mu‘âmelât-ı ‘ahd-ı şikenânesinden bahs olunarak, o sırada “Akkirman mu‘âhedesi mücerred vakit kazanmak için lamüsalahaten imzâ olunmuş idi”

201

yollu bir tedbîr isti‘mâl edilmiş idi. Rusya Devleti i‘lân-ı harb için bu fıkrayı bahâne ‘add, yani Devlet-i ‘Osmaniye’nin, ifâ itmemek niyetiyle ‘akd-i mu‘âhede itdiği taht-ı i‘tirâzında bulunduğu beyânıyla, bunu su-i niyetine delîl ittihaz eyledi. Mû‘ahharan makam-ı sadâretten Rusya Başvekîline nâme yazılarak tashîh-i keyfiyete çalışıldı isede kârgîr te’sîs olmadı.

Avusturya Devleti bâri İngilizlerle Fransızların izâle-i infi‘âli lüzûmunu Bâb-ı ‘Aliye ihtâr eylediğinden hükûmetden vukû‘ bulan da‘vet üzerine bu iki devletin elçileri ‘avdet eylediler. Devlet-i ‘Osmaniye’yi Rusyanın darbesine karşı yalnız bırakmak İngilterenin işine gelmeyeceği gibi, Fransadaki cereyanda böyle Rusyanın işini görmesine seyirci olmak gibi bir vazi‘yete kat‘ien müsâ‘id değil idi. Binâ’en ‘aleyh bu iki devlet Mısırlıların Moradan ihrâcı için ‘akd-i i‘tilâf ve 1828 senesi temmuzunun dokuzunda bir protokol tanzîm ve imzâ eylediler.

Fransa hükûmeti, cezâ’ir-i seb‘adaki vaz‘iyetinden dolayı bu vazifenin İngiltere tarafından ifâ edilmesine muhâlefet gösterdiğinden Fransanın vazife-i mezkûreyi başına der‘uhde eylemesine Londra kabinesi muvâfakat itdi.

Mârüzzikr protokolün te‘âtisinden on beş gün sonra General “Mezon” (Maison) un kumandası altında 14,000

202

kişilik üç livâ “Tulon” da sefâ’ine irkâb idildi işbu kuvve-i ‘askeriye ağustosun yirmi dokuzuncu günü “Navarin” e vâsıl oldu. İngiliz konsolosu, kendi hüsn-i rızâsıyla mahdûmu İbrahim Paşayı gerüye çağırmasını Mısır Valisinden talep için İngiliz Amiralî “Sör Pulteney Malkolm” (sir Pulteney Malcolm) un İskenderiyeye gitmiş olduğu bahânesiyle hükûmet-i metbu‘ası nâmına ‘asâkir-i merkûmenin karaya ihrâcının te’hîr edilmesini talep itdi ise de General “Mezon” hükûmet-i metbu‘asının ta‘lîmâtına tevfiğ-i harekete mecbûr olduğu beyânıyla ma‘iyetindeki ‘asâkiri “Modon” (Modon) limanında karaya çıkardı. Ve İbrahim Paşa ile münâsebâta girişerek derhâl müşâr-ünileyh ile i’tilâf hâsıl itdi. Zâten Sör (Pulteney Malkolm) vâsıtasıyla icrâ kılınan müzâkere müntic-i muvaffakiyet olmuş ve ağustosun altısında bu bâbda İskenderiyede bir mukâvelenâme ‘akd edilmiş idi. Binâen‘aleyh eylülün dokuzunda Mısırlılar Moradan müfârekatı tekerrür itdi. Bu esnâda İbrahim Paşa ile Fransızlar arasındaki münâsebât gâyet vedâdkârâne bir şekil almış idi.

Ezcümle Fransız ordusu da‘vet ü huzûrunda büyük bir resm-i geçîd icrâ edilmesi üzerine müşâr-ünileyh İbrahim Paşa Fransız avcı alaylarından birinin mahâret ve hüsn-i intizâmını takdîr ile Miralayına kendi kılıcını hediye itdiği gibi alay zâbitânı

203

ile teklîfsiz görüşerek 1323 senesinde İspanyada İspanyalıları hürriyetlerinden mahrûm itmiş olan Fransızların nasıl olubda Yunanîlerin istihsâl-i hürriyetleri için Yunanistana gelmiş oldukları Fransız zâbitlerinden su’âl eylemek sûretiyle dahi nüktedânlığını isbât eyledi. Müşâr-ünileyh Moranın mevâki‘-i müstahkemesini terk iderken Mısır ‘asâkirini Türk kışlalarına yerleşdirmiş idi. ‘Asâkir-i ‘Osmaniye padişahın emri sâdır olmadıkca kışlaları terk itmeyeceklerini bahâdırâne beyân itdiler; General “Mezon” ma‘iyetindeki küçük ordusunu ‘asâkir-i ‘Osmaniye üzerine sevk eyledi. Bunun üzerine ‘Osmanlı ‘askeri taht-ı işgâlleri altında bulunan mevâki‘i tahliye eylediler.

Fransız ‘asâkiri Navarin, Koron, Patras ve Tripoliçeyi yedd-i zabtlarına geçirdiler; Ma‘hazâ ‘Osmanlıları çıkarmak için Modon istihkâmlarına karşı bir kaç top isti‘mâl itmeğe ve bir hüçûm göstererek tehdîd eylemeye mecbûriyet elvermiş idi. Hüçûm esnâsında yirmi beş Fransız ‘askeri telef oldu. Bir kaç gün zarfında Mora

büsbütün teslim idildi. Onuncu Şarl (Gharles) hükûmeti müdâhele vâk‘asından dolayı tefâhür idebülürdü. General “Mezon” mareşal rütbesine terfi‘ idildi.

Târih isbât idiyor ki o zaman her ne kadar serkârda bulunan re’is-

204

ülküttâb Pertev Paşa ile sâ’ir-i ricâl-i ‘Osmaniye padişahın emeline hizmet için harb cihetini iltizâm itmişlersede, vecâ’ib-i zamanı anlayanlarda vardı. Ezcümle harb mes’elesini kararlaştırmak üzere ‘akd olunan meclis-i meşveretde Hekimbaşı Behcet ve Keçecizâde ‘İzzet Molla gibi bazı ricâl birleşerek, bazı nasâyihde bulunmuşlarsada muvaffak olamadıklarından, son bir tedbîr olmak üzere “Muharebe açmanın zamanı olmadığını, Yunanistanın serbestîsini tasdîk iderek ehven-i şerri ihtiyâr eylemek ve devletin nizâmât-ı ‘askeriye ve müsâllah-ı mülkiyesinin ikmâlîne çalışmak daha muvâfık olacağı” hakkında ‘İzzet Mollaya bir lâyiha yazdırarak Padişaha takdîm itdirmişlersede, Sultan Mahmud harbi iltizâm eylemekde bulunduğu cihetle, ‘İzzet Molla Sivasa ve lâyihanın muharreri idbâ-i zamandan Hacı Râsim ‘Ömer Efendi Rodosa nefy idilmişlerdir. Sultan Mahmud büyük bir padişah isede, lâzîme-i zamanı anlamamış olduğunu o zamanki idâreleri tamâmiyle göstermekdedir.

‘Îlân-ı harbi müte‘âkib, zâten hudûd-ı hâkânîye yakın bir muhîtte bulunmakda olan (Paskiyeviç) hemân yürüyüş itmiş ve her ne kadar (Kars) ı işgâl eylemesinden biraz sonra ‘askeri arasında vebâ zuhûr itmiş isede, harekât-ı ‘askeriyeyi yine kemâl-i sür‘atle ilerü getirüb Poti, Ardahan, Bâyezid, Toprak Kal‘e ve müte‘âkiben Erzurum kendi eline düşmüş ve bunun

205

üzerine düşman Trabzona doğru yürümeye başlamıştır.

Tuna boylarında daha metîn emr-i müdâfa‘a müyesser olmuşdur. Eğer İbrahim muhâfızı Süleyman Paşa ile vücûhdan bazısının ‘adem-i sebât-ı vehamiyetinden nâşı orası düşmana teslîm idilmemiş olsa idi, Ruslar çok müşkülât çıkacaklardı. Müte‘âkiben Varna pişgâhında da üç ay tevakkufa mecbûr oldular. Ve mahzâ oradada Yusuf Paşanın ihânetiyle şehre girebildiler. Şimni pişgâhında dahi müşkülât-ı ‘azime çıkdı. Pek çok ricâl-i ‘askeriyenin re’yine göre eğer o zaman ‘asâkir-i ‘Osmaniye tecâvüzi bir

muhârebeye başlasalardı, belki galebeye nâ'il olacaktı. Fakat teşkîlât cedîdesine henüz mazhar olmakda bulunan ordumuzda o zaman buralarını düşünebilecek derecede mâhir kumandan yok idi.

1829 da (Diyebîç) in (diébiç) kumandasında bulunan Rus ordusu Şimni pişgâhına muvâsalatla orada bir çok zaman tevakkufa mecbûr oldukdan sonra, Balkanları geçmek teşebbüsünde bulundu. O zaman kadar Ruslar Balkanların marûru teşebbüsünde bulunmamışlardı. Devlet-i 'Osmaniye'de böyle bir teşebbüs vukû'nu hâric-ez-imbân 'add itdiği için tedâbir-i tedâfi'yeye teşebbüs itmemişdi. (Diyebîç) 'askerini bir taraftan Peravadiye – Aydos diğer taraftanda Varna – Burgaz tarîkiyle ileri sevk idüb, mümâna'at görmediği için maksadına vâsıl oldu. İki kol 'asker 1829

206

temmuzunda (Rum ili Koy) da buluşdu. Sâhile yakın bulunduğu, için donanma vasıtasıyla dâ'ima zehâ'irini istihsâl idebilmekde idi. Zâten 'asâkir-i 'Osmaniye tarafından hatt-ı ric'atinin kat'i endişesinde yok idi. Ruslar bu sûretle ilerüleyüb, ağustosun on dördünde şehri mezkûre duhûl ve pişdârlarını Çarsuya ve Tekfûr dağına kadar sevk eylediler.

Edirnenin Ruslar tarafından işgâli üzerine taraf-ı padişahiden işe 'aklı erenlerin müz'akere-i ahvâl itmeleri irâde buyurulduğundan, bir taraftan İstanbulun tahkîmine teşebbüs idilmekle berâber, diğer taraftanda Edirneye murahhaslar gönderildi.

Prusya sefiri bu müsâlaha müzâkerâtında gâyet nâfiz bir mevki' ihrâz eylemişdir. Müzâkerât 10 eylül 1829 târihinde hitâm bularak Edirne 'Ahidnâmesi 'akd olunmuşdur.

Avrupa diplomasisi 'Osmanlı – Rus seferine bir an evvel nihâyet vermek için muhârebenin neticesine intizâr itmemiş idi. Hükûmet-i 'Osmaniye ile Rusya Hükûmeti beynindeki münâsebâtın kat'i târihinden Navarin muhârebesinin ferdâsına kadar Londradaki süferâ-i ecnebiye muhâsemeye hitâm vermek çâresini taharri itmişler idi. (Navarin) vak'ası üzerine Sultan Mahmud daha söz anlar bir hâle geldiğinden Londra Konferansı neticesinde 22 mart 1829 târihli protokol 'akd idildiki Yunanistanın Sîklâd

207

adalarıyla Morayı ve Narde ve Golos körfezlerine kadar havâli-i berriyeyi müstemil bulunması ve devletler tarafından müntehib Hristiyan bir prens tarafından idâre olunarak Devlet-i ‘Aliyeye her sene vergi vermesi cümle-i ahkâmından idi.

Londra Protokolü Edirne mu‘âhedenâmesine esâs ittihaz olundu. Tunanın munsabblarında tarassud mahalli olan “Serpant” (Serpent) adalarıyla mâverâ-i Kafkasyada “Anapa” (Anapa), “Poti” (Poti), “Akalçık” (Akhalsikh), “Akalkalki” (Akalkalki) gibi bazı mahaller Rusyada kaldı.

Sırbistan ile Boğdan ve Eflakın hukûku te’yîd ve hatta bunlardan son iki emâretin hukûkları tezyîd idildi; şu sûretle ki bunların Koca başları ba‘demâ yedi sene müddetle değil kayd-ı hayât şartıyla intihâb ve ta‘yîn idileceklerdi. 1829 târihli bir hatt-ı şerîf ile Sırbistanın muhtâriyet idâresi i‘lân olundu Yunanistan hakkında ise mu‘âhedenâmede mûnderic bulunan 22 mart târihli protokol ahkâmı tatbik idildi. Çar kendi teb‘ası için boğazlardan serbesti-i mürûru ve Bahr-ı siyâh ile kâfe-i memâlik-i ‘Osmaniyede serbesti-i ticâreti istihsâl ve tazminât-ı harbiye olarak 137 milyon Frank talep itdi; ve bu tazminâtın tamâmen te’diyesine kadar Bulgaristan ve emâretler muvakkaten Rusyanın taht-ı işgâlinde kalacak idi.

208

Rusyanın Edirne mu‘âhedesinin ta‘yîn şerâ’itinde ta‘kîb itdiği politikayı anlamak için (Neslerod) un bu bâbda söylemiş olduğu şu sözleri nazar-ı dikkate almak lâzım gelir:

“Rusya hükûmeti bu muhârebe esnâsında eğer istese idi. Hükûmet-i ‘Osmaniyeye son darbeyi urabilirdi; fakat ancak kendi himâyesi tahtında olarak izhâr-ı mevcûdiyet idecek bir hâle gelmiş olan hükûmet-i mezkûrenin gerek bir takım muhârebât icrâsı sûretiyle pek ziyâde kesb-i tevsî‘ idecek ve gerek kuvvet, medeniyet, san‘at ve servet husûslarında kendüsü ile icrâ-i rekâbetde gecikmeyecek olan bazı hükûmâtı hükûmet-i mezkûrenin yerine ikâme eylemeye kendisini mecbûr idecek olan sâ’ir bilcümle tahvilâta kıyasla kendi menâfi‘-i siyâsiye ve ticâriyesine daha muvâfık geliyordu.

Bu sözleri Rusyanın Yunanistan için gâyet mahdûd müsâ‘edât istihsâl itmiş olması hakkında ta‘accibe mahal bırakmıyor:

Fakat, Fransa ile İngiltere Yunanistanın hükûmet-i ‘Osmaniyeye harac-güzâr olmasını muvâfık görmüyorlardı. Çünkü Ortodoks mezhebine mensûb olması hasbiyle hükûmet-i mezkûre Rusyanın istilâ cûyâne bir mahiyeti hâ’iz bulunan nüfûzuna ma‘rûz kalacak idi. Binâen ‘aleyh bu iki devlet Yunanistana istiklâl-i tâm i‘tâsını kararlaştırdılar. İngiltere Yunan hükûmet-i cedîdesinin cezâ’ir-i

209

seb‘a karşusunda pek ziyâde tevsî‘ eylediğini gördüğünden hudûd-ı cenûbiyesinin “Aspro – Potamo” (Apsro-Potamo) ve “Hellad” (Sperchios) ve “Lamya” (aLamia) körfezi ile tahdîdini teklîf itdi. Bu husûs 3 şubat 1830 târihli protokol ile kararlaştırıldı. Bu hâlde (Megalo İdea) tasavvurâtı şiddetli bir sadmeye uğrayor. Ve Moralılara gayr-ı münbit kayalıklar veriliyor idi. Sisam adası bu işin bidâyetindenberi harekete iştirak itmiş olduğu hâlde cezâyir-i mezkûre bile Yunanistana rabt edilmedi; 1842 târihinden i‘tibâren padişah tarafından mensûb bir Hristiyan beyinin taht-ı idâresinde dört a‘zâdan mürekkeb idâre meclisinde mâlik ve hükûmet-i ‘Osmaniyeye haracgüzâr nîm-i müstakil bir emâret oldu.

Devletlerin karârı Yunanistan muhitinde büyük bir hoşnudsuzluk hâsıl itdi. Zâten Yunanistan ricâli ikiye ayrılmış idiler. Kuvve-i icrâ’iye re’isi (Kapudisterya) Rusya tarafdarlığını temsîl itmekde olduğundan mûma-ileyhi Rum kavminin değil Rusyanın menâfi‘ne hizmet itmekle ithâm eylemekde idiler. İki fırka arasından şiddetli münâza‘alar vukû‘ buldu. (Manya) lıların re’isi (Mavro Mihali) (Kapudisterya) Yunanistanda politika entrikalarının mürevvici sıfatıyla takdîm eylemekde idi. Bu münâza‘ât (Kapudisterya) nın 9 teşrîn-i sâni 1831 tarihinde (Nopli) de kiliseye gittiği

14

Târih-i Siyâsî-i ‘Umûmî

210

sırada Gürci Konstantin Mavro Mihali tarafından sokakda kama ve tabanca yarasıyla katl edilmesi sûretiyle hitâm buldu.

Yunanlılar arasındaki tefrika kendileri için bir hükümdâr intihâbını işkâl idiyordu. Yunanistanın bir hükümet-i Hristiyanîye hâlinde te'essüsü Edirne mu'âhedenâmesiyle ta'yîn idilmişidi; 3 şubat 1830 târîhli protokol mûcibince Yunanistanın tac-ı hükümeti Dö Saks Koburg Gota hânedânından Prens (Le'opold) a teklîf olundu. Müşâr-ünileyh bir çok müddet-i tereddüd ibrâz ve ezcümle hudûdun tevsî'ni talep itdi; Fakat cevâb-ı redd olunduğundan, Yunanistanda icrâ-i hükümet itmekden istinkâf eyledi. 'Asırlardanberi devâ'ir-i beldeye hayatıyla ülfet itmiş olan bu millete Avrupa usûlü üzere mutasarrıflar, mu'âvinlikler ve beldeye riyâsetleri ihdâsı gibi Fransadakine müşâbih teşkîlât-ı idâreye bahş ve te'mîn idildi; ve mezhebine gâyet merbût olan bu Ortodoks milleti Katolik mezhebine sâlik kral "Lû'i" nin oğlu (Otton) (Othone) kral ta'yîn ve yeni Yunan krallığının hudûdu Nardaya kadar tevsî' idildi (1832 Mayıs).

...

Devlet-i 'Osmaniye'nin donanmasını (Navarin) de gâ'ib itmiş olduğuna ve Yeniçerilerin lağvıyla ordusunun teşkîlât-ı cedîdesi henüz başlamış olduğuna göre, Rusyaya karşı muhârebeye

211

kalkışmak na-be-mevsim olduğunu göstermiş olan ricâli nefy idübde siyâset-i 'Osmaniye'yi "Ashâb-ı Reml ve Nücûm" denilen sahtekârların "Kırk üç senesi nihâyetinde ordu-i hümâyûnun Kırırma dâhil olacağı" gibi sözleriyle idâre iden Pertev Paşa 'avanesine yüz vermiş olan Sultan Mahmud Hanın bu muhârebe esnâsında ma'rûzâta yazdığı 'ibâreler, bozgunluk haberleri geldikçe mes'ûliyeti kumandanlara ve mahalli vücûhuna 'atf ile iktifâ itdiğini, devletin hazırlıksız davranmasından ve siyâsetini hüsn-i idâre idememesinden ileri gelen netâic-i elîmeyi nazar-ı dikkate almadığını isbât itmekdedir. Sultan Mahmudun o zaman yazdığı irâdelerden birinde "Frenklerin cümlesi müttetik olduklarına şübhe yok isede Fransalu cümleden ziyâde Rusyaluya hulûs göstermek için sa'y itmekte olduğu zâhirdir". sözü mücerreddir. Hâlbuki cümlesi müttetik 'add olunan Frenkler (Laybah) ve (Verona) kongreleri zamanında Devlet-i 'Osmaniye'ye müsâ'id bir meslek tutmuşlardı. Mu'ahharan dahi

eğer biraz müdbirâne hareket idilse idi. Onları Devlet-i ‘Osmaniye tarafına çevirmek pek kolay olacağı bad-ı hayattan idi.

Filhakika Fransa, o sırada, Rusya i’tilâfına pek ziyâde ehemmiyet veriyordu. (Polenyak) kabinesi dâhilde husûle gelen hoşnutsuzluklara bakmayarak hârici politika ile iştigâl itmekde, efkâr-ı ‘umûmiyeyi o cihetle işgâle çalışmakta idi. (Ren)

212

hudûdu mes’alesi yeni başdan Fransız efkâr-ı ‘umûmiyesi pişgâhında tecelli itdirilmekte idi. (Şatoberyan) ın o zamanlarda yazdığı bir muhtıradâ şu sözler mündericidir:

“(Esterasburg) dan Kolonyaya kadar (Ren) nehri hattının Fransa ile Almanya hey’et-i ittifâkiyesi arasında hudûdu teşkîl itmesini arzu idiyoruz, bunu bize ne İngiltere, nede Avusturya vermeyeceklerdir. Biz bu husûsda ancak Rusyadan muhâdenet ve mu‘âvenet bekleyebiliriz.”

Prens (dö Polenyak) Devlet-i ‘Osmaniyenin sukûtuyla Avrupa haritasının kâmilten ta‘dîli tasavvurunu beslemeğe başlamışidi. Bu bâbdaki fikri bervech-i âti idi:

1 – Yunanın istiklâli esâsen kabul olunmuş ise de henüz bir kral intihâb idilmemiş olduğundan Dersa‘âdetinde Moraya ilhâkıyla bir Rum imparatorluğu te’sîs ve hükümdârlığının Felemenk Kralına tevdi‘i.

2 – Eflak ve Boğdanın Rusyaya i’tâsıyla Tunanın hudûd ittihâzı.

3 – Sırbistanla Bosna ve Hersekin Avusturyaya terki.

4 – Felemenk Kralı Rum İmparatoru olacağından memâlikinin Prusyaya terki yâhûd devlet-i müşâr-ünileyha orasını istemezse Saksonyayı alması.

213

5 – Felemenk müstemlekâtının İngiltereye terki.

6 – (Belçika) ile (Lüksemburg) un Fransaya ilhâkı

(Anvers) in Fransaya ve (Rotterdam) ile (Amsterdam) ın Prusyaya terki. Şimâl denizinde iki kuvvetli hükûmet vücûda gelmesi, yani sevâhilin kâmilen iki devlete geçmesi, demek olacağından, İngilterenin bu teklîflere muvâfakat idemeyeceği âşikâr idi. Dersa‘âdetde kuvvetli bir Rum hükûmeti teşkîlide Rusyanın işine gelemezdi. Binâen‘aleyh (Polenyak) ın tasavvurâtı esâsen kâbil-i icrâ değildir. Ma‘hazâ 1830 temmuzunda Kral Onuncu (Şarl) ın sukûtuyla neticelenen ihtilâlin zuhûruda bu tasavvurâta ‘â’id müzâkerâtda ileri gidilmesine mahal bırakmadı.

Tam o sıralarda (14 haziran 1830) bir Fransız donanmasının Cezâyire ‘asker çıkarmasında (Polenyak) ın bu siyâsetinin neticesi olmuşdu. 1827 de Cezâyir Dayısı (Hüseyin Dayı) nın elindeki sineklikle ‘alenî bir sûrette Fransa konsolosa urub mûmaileyhi tahkîr itmesinden münfa‘il olan Fransızlar Bahr-i sefidde dolaşan Cezâyir korsanlarından dolayı şiddetli serd-i şikâyât itmekte idiler. O sırada Fransızlar bu işin tesviyesinin Mısır Valisi Mehmed ‘Ali Paşaya ihâle olunmasını talep idiyordu. İngilizler ise Mehmed ‘Ali Paşanın bazı kebâ’il istihâbiyla Cezâyiri himâyeye ideceğini ihbâr itmekte idiler. İbrahim Paşanın birden

214

bire (Mora) dan (Kahire) ye celb olunması mahzâ iş hakkında gizli bir i’tilâf ‘akdinden ileri gelmiş olduğu dahi Bâb-ı ‘Aliye ihbâr idilmiş idi. Ma‘hazâ (Hüseyin Dayı) nın te’dibi hakkında Fransa tarafından vukû‘ bulan mürâca‘at Bâb-ı ‘Alice hüsn-i telâfi olunarak Tahir Paşa nâmında bir zât bu işe me’mûr idilmişdi. Fakat mes’ele-i mezkûre üç seneden beri mevcûd olduğuna göre Bâb-ı ‘Alinin tedâbîr-i mukteziyyenin ittihâzında yani Bahr-i Sefîd muvâzenesi mes’elesine ta‘alluku derkâr bulunan bu işi diğer mesâ’il ile birleştirecek hukûkunun muhâfazasında – yâhûd şâyed hâl-i sâbıkın ibkâsı mümkün olamayacak ise işin esbâbını aramakda – gâyet geç kalmış olduğu inkâr olunamaz.

Tahir Paşa Marsilyaya muvâsalatında Fransız donanmasını hareket itmek üzere gördü. Ve her ne kadar me’mûriyetini bildirerek te’hîr-i ‘azîmet talebinde bulundu ise de teblîgâtından fâ’ide hâsıl olmadı. Hatta Fransız Amirali müşâr-ünileyh isterse Cezâyire gidebileceğini şu kadar ki şâyet Cezâyirliler Fransız sefâ’inine muhasıma iderlerse Tahir Paşanın seffinesine Fransızlar tarafından ibrâz-ı husûmet zarûri olduğunu

beyân itdi. Bina-en ‘aleyh Tahir Paşa seffinesine râkiben Midilliye ‘avdet ve oradan keyfiyeti Bâb-ı ‘Aliye iş‘âr eyleyerek cevâba intizâr eylemiş ise de, Fransızlar o esnâda Harbiye Nâzırı Kont (dö Burbon) un kumandası altında tertîb ittikleri

215

kuvve-i ‘askeriyeyi gemilerle Cezâyire sevk eylemişlerdir; 1833 de ‘Abdülkâdir mes’alesi zuhûr eylemiştir.

Yunana gelince: Kral (Otton) hükûmete intihâb idildiği zaman henüz sen rüşde bulunmadığından Yunan hîn-i ‘azîmetinde umûr-ı hükûmet Kont (Armansberg), general (Heydın) ve Mösyö (Mürer) nâmında üç Almandan mürekkebe bir hey’et niyâbet vâsıtasıyla idâre olunmuş ve ahvâl-i mahalliyeye bakmaksızın hemân Avrupa usûlünde hükûmet teşkiline teşebbüs edilmiştir. Esnâ-i idârede Bavyeralıların ibrâz itdikleri şiddet az zamanda onlara bir cereyân hâsıl eyledi. 1835 haziranında Kral (Otton) makâm-ı hükûmeti (Nopli) den Atinaya nakl itdi. O sıralarda idâre-i hükûmet (Armansberg) in te’sîriyle bir şekl-i müstebdâne kesb eylemiş olduğundan yeniden hafî cem‘iyetler teşekkül itmeye başlamıştı. Nitekim 1843 de (Kamerki) ile (Makeryani) nin tertîbiyle Atinada bir ihtilâl zuhûru üzerine Kral (Otton) Kânûn-ı esâsinin tanzîmi için bir meclis-i milli teşkîl itdi. Bu meclis Yunanistanı a‘yân ve meb‘ûsânı hâvi bir parlamento ile techîz eyledi.

Kral izdivâc itmiş isede evlâdı yokdu; Yunanlılar hânedân teşekkül itmediğini görüyorlardı. Diğer taraftan (Parlemantarizm) usûlü tatbîk idebilecek derece-i kemâle vâsıl olmamış

216

bulduklarından her tarafda su-i isti‘mâlât görülmekte idi. Bu sebeble hâsıl olan hoşnutsuzluk gitdikce artmakta idi. Yunanistan erkânı tevsî‘-i hudûd için pek ziyâde ihtirâs göstermekte ve memâlik-i ‘Osmaniyedeki Rumları tahrîke çalışmakta idiler. Bu meslekleri sebebiyle o esnâda memâlik-i ‘Osmaniye’nin tamâmi-i mülkiyesini ve Bahr-ı sefid muvâzenesini şiddetle iltizâm itmekte olan İngiltere’nin iğbirârını da‘vet idiler; devlet-i müşâr-ünileyha – 1848 de zuhûr iden bir şûriş esnâsında mağazası yağma idilen (Pasifiko) nâmında bir Mûsevî nâmına sekiz yüz bin drahmi tazmînât talebine kıyâm

itdi. Ve (Palmerston) un tensîbiyle Amiral (Parkır) in (Parker) kumandası altında bir İngiliz donanması (Pire) yi muhâsara altına aldı. Fransa ile Rusya tavassutla işi hüsn-i tevsiye itmek istedilersede Amiral (Parkır) ablukaya devâm itmekde olub, az müddetde iki yüz Yunan tüccâr gemisi müsâdere itmiş olduğundan, Atina kabinesi nihâyet tazmînâtın i'tâsına mecbûr oldu. Kırım Muhârebesi esnâsında Rus me'mûrlarının tahrîkiyle Yunanlılar tevsî-i hudûd hayâlâtına yeniden germi verdilersede Fransa ile İngiltere tarafından her gûnâ teşebbüslerine şiddetle muhâlefet idildi. (1853 martında) Düvel-i müttefike donanması Pirede linker endâz oldu. Ve karaya Fransa 'askeri çıkarıldı. Bu mu'âmele Yunanlılara girân geldi ise de

217

o bir kaç sene zarfında sulhun semeresi olarak iktisâden terakkiyât-ı mühimmeye mazhar oldukları gayr-ı kâbil-i inkârdır. Ma'hazâ Kral (Otton) un hilâfgîrleri Kırım muhârebesini fırsat 'add itmekde ve müşâr-ünileyh ile tarafdârlarını mezkûr fırsattan istifâde itmedikleri için mes'ûl tutmakda idiler. 1861 de bunlardan (Dosyos) tarafından kralı hal' itmek üzere tertîb olunan fesâd, hükûmetce istihbâr idilerek önü alındı isede (Dosyos)un muhâkemesi esnâsında ahâlinin ibrâz eylediği hissiyât Kral (Otton) a hiç teveccüh kalmamış olduğunu isbât itdi. Biraz sonra (Kanaris) (Nopli) de 'isyân ve şehri mezkûrda bir hükûmet-i mûnise teşkîl itdi. Bu teşebbüsde hükûmetin tenkîlâtıyla neticesiz kaldı. Fakat 1862 şubatında kralın seyâhat tarîkiyle Pelopolis cihetinde bulunmasından bilistifâde hilâfgîr firkadan (Garivas) nâm-ı zât Yunanistanın (Vonice) beldesinde bir 'isyân çıkardı. Ve (Patras) şehri hemân bu cereyâna iltihâk itdi; ve hemân Atinada (Kanaris), (Volgaris), (Rofos) dan mürekkeben vücûda getirilen hey'et-i muvakkate, Kral (Otton) un hal'ine ve yeni bir hükümdâr intihâb itmek üzere meclis-i millinin in'ikâdına karar verdi. Düvel-i mu'azzama (Otton) a Yunanlıların re'yine serfrû itmesini tavsiye eylediklerinden müşâr-ünileyh terk-i saltanatla

218

Bavyeraya 'azimet eyledi. Yunanlılar makâm-ı hükûmete Kraliçe (Viktorya) nın ikinci mahdûmu Prens (Alfred) i (müşâr-ünileyh Dük (Dedimburg) 'ünvânıyla ma'rûfdur) intihâb itdilersede 1830 da Düvel-i mu'azzama arasında husûle getirilen i'tilâf hânedânlarından bir zâtın Yunanistanda hükümdâr olamaması mutazammın

bulduğundan bu intihâb neticesiz bırakıldı. Hatta İngiltere eğer Yunanlılar devletler tarafından intihâb olunan zâtı intihâb iderlerse Londra kabinesinin Cezâyir-i seb'ayı Yunanistana terk ideceğini bildirdi. Devlet-i müşâr-ünileyha (Saks Koburg) hânedânından Dük ('Erenset) i teklîf idiyordu. Nihâyet o zaman henüz Danimarkada velî'ahd (ve bilâhare krallık makamına su'ûd iden) (Kristiyan) ın ikinci mahdûmu Prens (Kilyom) un intihâbı tekerrür iderek, müşâr-ünileyh devletlerin tasdîkiyle 1863 martında Birinci (Jorj) 'ünvânıyla makâm-ı hükûmete geçti. Ma'hazâ o sırada Atinada yeniden kanlı şûrişler zuhûr itdiğinden, Fransız ve İngiliz zırhlılarından 'asker ihrâcıyla i'âde-i asâyîşe mecbûriyet oluyordu.

İngiltere cezâyir-i seb'ayı işgâl itdiği zamandanberi (1816) cezîre-i mezkûre ahâlisi Yunanistana iltihâk arzusunu göstermekde idi, her ne kadar bir meclis-i milli teşkîl ve mu'âmelât-ı hükûmetin Rum lisânıyla temşîti kabûl idilmiş ise de, İngiltere hükûmeti

219

ahâlinin Yunana iltihâk emrinde izhâr itdiği arzuya mukâvemet idemeyeceğini anlamışidi; cezîre meclis-i millisi her vesîle ile Yunanistana iltihâk arzusunu izhâr eylemekde olub, ahâlîde sergeşlik göstermekde idi. 1849 da Kefalonyada zuhûr iden bir hareket-i 'isyâniye güçlûkle tenkîl idilebilişidi. 1858 de cezîre-i seb'ada İngiliz komiserliğini (Valilik vazîfesini) îfâ iden (Yong) ahâlinin is'âf arzusu muvâfık olacağını Londraya bildirmiş ve bu bâbda tahkîkât icrâsı vazîfesiyle gönderilen (Geladeston) tarafından ahâli ile bir i'tilâf husûle getirmek üzere vukû' bulan teşebbüsât müşâr-ünileyhin teklifinin meclis-i mahalli tarafından reddi ile 'akîm kalmış idi. (Geladeston) 'avdetinde bu mes'elenin (Yong) tarafından vukû' bulan tevsiye dâ'iresinde hallinden başka çâre olmadığını tanzîm eylediği mahremâne raporda beyân eylemiş isede, Londra kabinesi mukâvemet fikrinde bir müddet daha ısrâr ile (Korfu) nun tahkîmine teşebbüs eylemişdi. Fakat Kral (Otton) un hal'i üzerine siyâsetin îcâbâtı ahâlinin arzusuna muvâfakat müreccih olduğunu İngilizlerin nazarında isbât itdi; 1863 teşrîn-i sâninin 14 ünde düvel-i hamse sefirleri Korfudaki kal'elerin hedemi ve bu adaların hâl-i bîtarafiye vaz'ı şartıyla İngiltere tarafından Yunanistana terkinin tazammun iden mukâvelenâme vaz'-ı imzâ itdiler ve mu'ahharan 'akd olunan ve yeni bir konfera-

220

nsda hâl-i bîtarâfiye vaz' (rentrolusion) şartı Korfu ve Paksu adalarına hasır idildi; nihâyet adaların Yunanistana terki hakkındaki karâr 29 mart 1864 târihinde devletler arasında 'ahidnâme'ye rabt edilerek Yunanistan hükûmetide 8 nisanda şerâ'it-i mevzû'aya muvâfakat itdi; mayısın otuzunda teslîm ve tesellüm mu'âmelesi icrâ olunarak bir ay sonra Kral (Jorj) sûret-i resmîyede Korfuyu ziyâret itdi.

Sene-i mezkûrede Yunanistan meclis-i meb'ûsânı meclis-i 'ayânın lağvına karar verdi ve kânûn-ı esâsi o sûretle te'dîl olundu. O zamandanberi Yunan meclis-i millisi yalnız meclis-i mürekkebden 'ibâretidir.

221

MISIR MES'ELESİ

Mehmed 'Ali Paşa 'ırken Arnavud ise de çocukluğunda pederiyle berâber Kavalaya ihtiyâr-ı muhâceret itmiş ve orada büyüyüb tütün ticâretine sülûk ve mahalli agniyâsından birinin kerîmesiyle 'akd-i izdivâc eylemişti. (Napole'on) un Mısır'a tecâvüzüyle hıttâ-i mezkûrenin ecnebi istilâsından tahliyesi için 'asker yazıldığı sırada kendiside Kavaladan gönderilen müfrezinin rü'esâsı meyânında Mısır'a gitmiş ve oradaki Arnavud 'askerinin sergerdesi Hüsnü Paşanın ma'iyetine duhûl iderek Fransızlara karşı vukû' bulan müsâdemâtda bâhusûs (Ebuhur) muhârebesinde fevk-el'âde yararlık göstermiş idi. Mu'ahharan Mısır valisi Hurşid Paşa ile Arnavud 'askeri ve Mısır Memlûkleri arasında zuhûr iden münâkaşât arasında mühim bir mevki' tutmuş ve tadrîcen Mısır'daki Arnavud 'askerinin sergerdeliğini ele geçirerek bu kuvveti istediği gibi isti'mâle başlamış idi. Hurşid Paşa; münâkaşâtın men'ine muvaffak olamayub 'âciz kaldığından, Mehmed 'Ali Paşa Mısırın idâresi büyük bir keşmekeş ve tezebzüb içinde bulunmasından bilistifâde ahâliyi tahrîk ve onun mu'âvenetiyle Hurşid Paşayı 'azl ve yerine valiliği istihsâl itmiş idi. Bunu müte'âkib müşâr-ünileyh Mısır'daki Memlûklerin vücûdunu kaldırmak lüzûmunu düşünerek

222

gâyet mâhirâne tedâbir ile bunada muvaffak olmuş idi. Ondan sonra oğulları İbrahim ve İsmâ'îl Paşaların vâsıtasıyla Sa'îd ve Tuba ve Sudana tevsî'-i memâlik itmiş ve Vehâbilere karşı 'asker sevk itmesi taraf-ı Bâb-ı 'Aliden talep olunması üzerine evvelâ bizzât kendi kumandasında, müte'âkiben – kendisinin Mısır'a 'avdeti üzerine – oğlu İbrahim Paşa idâresinde bulunan 'askeriyle onları tenkîle muvaffak olmuş idi; Mora mes'elesi esnâsında yine Bâb-ı 'Alinin talebi üzerine İbrahim Paşayı ve Mısır donanmasını gönderüb muhârebeye iştirâk itmiş idi.

Mehmed 'Ali Paşanın Mısır Valiliğini hemân cebren almış olduğunu, bilâhare Vehâbilere karşı mu'âveneti devletin 'âdeti 'âciz kalması üzerine talep idildiği. Daha sonra Mora mes'elesinde böyle düşünülüyorsa, böyle bir adamın kendi kuvvetinden istifâde etmek istemesini tabî'i 'add etmek lâzım gelir. Devlet eğer Mora mes'elesini henüz kesb-i vehâmet itmeksizin tesviye itmiş olsa idi, hem Yunanistanın istiklâli başa çıkarılamayacak, hemde Mehmed 'Ali zemîni kendi tasavvurâtına o derecelerde müsâ'id göremeyecek idi. Pertev Paşanın yanlış, ma'nâsız politikası Morayı istiklâle, Mehmed 'Ali Paşayı da hükûmetin za'afından istifâdeye sevk itdi.

Mısır Valiliğini ele geçirmesini müte'âkib ilk teşebbüsü para tedârîki olmuş idi. Memlûklerin mahvıyla berâber bunlara 'â'id arâzî-i vâsi'ayı

223

(yani Mısırın hemân nisfından ziyâdesini) kendi mülkü olmak üzere müsâdere itdiği gibi, 1808 senesinde evkâfın su-i idâresini bahâne ittihaz ederek cümlesini yedd-i idâresine geçirmiş ve filhakika cevâmî' ve müdâris ve emsâlini evvelkinden iyi idâre etmekle berâber kendiside fevk-el'âde müstefid olmuşdur; 1809 da Mısır dâhilindeki arâziden vesa'it ve cesâmete göre fevk-el'ade bir vergi tarh ittiğinden, bu yüzden pek çok şikâyât vukû'a gelmiş idi. Müsted'îler 'ali-elkesr verginin haksız bir sûrette tatbîk idildiğini idi'â eyliyorlardı. Binâ-en'aleyh arâzînin vesa'it-i hakîkesini senedlerin tedkîkiyle aramak lâzım geliyordu. Mehmed 'Ali Paşa bu sebeble tasarruf senedlerinin takdîmini talep itmiş ve getirilen senedleri müsâdere ile o sâyede topraklara sâhib olmuş idi ma'hazâ Mısırın terakkiyât-ı iktisâdiyesinde çalışıyordu. Mısırda pamuk zirâ'atının terakkiyâtı onun hümmetiyle vukû' bulduğu gibi fabrikalar küşâdı ile sanâ'ide teşvîk

itdi. Şeker kamışı zirâ‘atı ve memleketde dut ve zeytin ağaçları garsıda müşâr-ünileyhin asâr-ı hümmetidir. Mısırı (Napole‘on) zamanında başlanmış olan asâr-ı ‘umerânın inkişâfiyla techîze çalışmakta ve bu husûsda Fransızların mu‘âvenetini diğer Avrupa milletlerinin mu‘âvenetine tercîh eylemekte idi. Tahsîl için Fransaya gençler gönderdiği gibi, (Kalon) nâmında bir Fransızın zîr idâresinde bir mülkiyet-i tıbbiye ile, birde

224

sıhhiye meclîsi te’sîs eyledi. Bu sâyede servet-i kesîre idhâr itdi. Servetinin artmasıyla berâber âmâl-i harîsânesi tevsi‘ eylemekte, vukû‘âtda kendisine yardım itmekte idi.

Mehmed ‘Ali Paşanın muvaffakiyâtını te’mîn iden husûsâtdan biri kuvvetini gâyet mâhirâne tanzîm eylesidir.

Bahriye efrâdı tedârîki için cebren ‘asker ahzı usûlünü tatbîk eylemekte idi. Ezcümle 1830 da techîz itirdiği dört sefîne için tâ‘ife tedârikine lüzûm görülmesi üzerine İskenderiyedeki eşkicileri toplatmışıdı. (Navarin) muhârebesini müte‘âkib inşâat-ı bahriyeyi Mösyö (Serizi) nâmında bir Fransıza tevdi‘ itdi.

Bilâhare ihtidâ iderek Süleyman Paşa tesmiye kılınan (Sev) nâmında bir Fransız miralay tensîkât-ı ‘askeriyeye me’mûr idi; gâyet mâhir topcular yetiştirdi. Mülâzım (Neson) bahriye efrâdına manevralar öğretmekte idi.

Avrupalı mu‘allimlerle vücûda getirilen bu kuvvetin Türkiyede henüz teşkîl idilmekte bulunan yeni ‘askere tefevvuk itmesi tabî‘i idi.

Yunanistan mes’elesinden bir şey kazanamadığından me’yûs olan Mehmed ‘Ali Paşa hidmâtına mükâfâten mahdûmu Mehmed İbrahim Paşanın Şam Valiliğine ta’yînini talep itdi isede bu talebi Sultan Mahmud tarafından is‘âf olunmadı. “Navarin” de tahrîb idilen donanmasını

225

yeniden inşâ itdirmek için paşanın Suriyeye ve Cebel-i Lübnan ormanlarına ihtiyâcı var idi. İskenderin halefi “Petoleme” (Ptolemées) ler gibi Mısır hâkimlerinin mutmah-ı

nazarları dâ'ima Şama ma'tûf bulunmuşdur. Zâten Nil vadisi Suriye cihetinden 'aleme küşâda bulunuyordu.

Mehmed 'Ali Paşanın kendülerine kıran gelen hük-m-i nüfûzu altında ezilmiş bir kaç fellâh 1841 târihinde 'Akkaya ilticâ itdiler!; Mehmed 'Ali Paşa bu fellâhları 'Akka valisi 'Abdullah Paşadan taleb eyledi; Fakat vâli teb'a-i 'Osmaniye'nin, memâlik-i 'Osmaniye'nin her tarafında ikâmet idebilecekleri beyânıyla teslîmden imtinâ' eyledi. Mehmed 'Ali Paşa, i'lân-ı harb itmeksizin İbrahim Paşayı 30,000 'askerle Suriye'nin fethine gönderdi.

İbrahim Paşa müddet-i kelfle tarafında muvaffakiyât-ı 'azîmeye mazhar oldu. Denizde kuvveti bulunması sâyesinde (Bonapart) dan müsâ'id bir hâlde harb eylemekte olan müşâr-ünileyh 1832 senesi mayısının yirmi yedisinde 'Akkayı ve sene-i merkûme haziranının on dördünde Şamı zapt eyledi; kezalik temmuzun dokuzunda Humusda Haleb ordusunu mağlûb eyledi.

Ve mâh-ı mezkûrun on birinde birkaç fersah mesâfe şimâlde bulunan Hamaya geldi. Sultan Mahmud Hüseyin Paşanın kumandasında Mısır ordusu üzerine daha kuvvetli bir ordu sevk itdi. İki

15

Târih-i Siyâsi-i 'Umûmi

226

ordu "Toros" geçidi müdhaline Antakya ile İskenderun arasında Beylan (Beylan) da karşılaştılar, beyinlerinde vukû'bulan müsâdemede padişahın 'asâkiri mağlûb olmağla İbrahim Paşa Âsyâ-i Suğrâya girdi.

O sırada Fransızlar Mısırlılara fevk-el'âde teveccüh gösteriyorlarsada, Rusya bil'akis Mehmed 'Ali Paşanın kesb-i kuvvet eylemesinden tevahhuş idiyordu. Devlet-i 'Osmaniye'nin düşman tabî'yesi olan bu devlet hükûmet-i 'Osmaniye'nin hâl-i za'afını ve Mehmed 'Ali Paşanın az zamanda husûle getirdiği teceddüdâtı görüyor. 'Osmanlıları mağlûb itmek, Avrupa usûlünde teşekkül idecek yeni Mısır hükûmetini mağlûb itmekden daha kolay olacağını hâtıra getirerek politikasını bu mütâla'âta îtinâ eyliyordu. İngiltereye gelince devlet-i müşâr-ünileyha o sırada dâhili politika – intihâb işleri – ile meşgûl idi.

Çar (Nikola), balâde îzâh itdiğimiz sebebe mebnî, padişaha mu‘âvenet-i ‘askeriye teklîfinde bulunarak Mısırlıları gerüye püskürtmek vazîfesini der‘uhde eylemek istedi. Sultan Mahmud bu teklîfenden dolayı şübheye düşdü ve son ümidini Arnavudlukda te‘mîn-i sulh ve âsâyış ile ‘avdet eylemekde olan Reşid Mahmud Paşanın kumandasındaki orduya rabt ve bu orduyu Asya-i sağraya sevk eyledi.

227

İbrahim Paşa 1832 senesi kânûn-ı evvelin yirmi birinde Konyada Reşid Paşa ordusu üzerine hücum iderek orduyu kâmilen mağlûb itdi. Ve Reşid Paşada esîr-i harb olarak müşâr-ünileyhin eline düşmüşüdi. İbrahim Paşa bunun üzerine İstanbul üzerine yürüdü.

Mısır ‘askerinin Suriye ve Elcezîreyi zabt idüb Bağdad tarîkiyle Hindistan ticâretini ele geçirmek istediği anlaşılmaqda idi; Sadârete nasb idilmek, o sâyede umûr-ı saltanatdan bir teceddüd hâsıl itmek istediği teklîfenden anlaşılmaqda idi. İstanbulda Sultan Mahmudun Yeniçeriler hakkındaki teşebbüsü ve bazı tedâbîr-i teceddüdkârânesi ahâlinin muta‘assıb kısmını padişaha karşı tahrîk itmiş olduğundan, bunlar İbrahim Paşaya ‘âdeta din nâmına bir mütekaddim nazarıyla bakıyorlar ve her ne vukû‘ bulursa “Cenâb-ı Hakkın eser-i gazabıdır” diyorlardı. Nitekim o sırada hükümfermâ olan kulları hastalığınada bu ma‘nayı vermişlerdi.

O günlerde Dersa‘âdete Rusya Çarı tarafından General (Moravyef) nâmında bir yâver gönderilmişüdi. Mısırlılar gâlib gelirlerse Sultan Mahmudun yalnız saltanatı değil, belki hayâtı da tehlikeye ma‘rûz bulunacağı muhakkak idi. Öyle bir zamanda ittihâz kılınan tedbîrlerin derece-i isâbetine çok bakılmaz. Vükelâ-i devlet “Denize düşen yılanı sarılır” diyorlardı. İşte bu darb-ı

228

meslek hükmüne itbâ‘ makâmından olarak Sultan Mahmud Rusyanın teklîfini kabûl itdi. Böyle yapıdığı sırada belki düvel-i sâ‘ireyi de mu‘âvenete mevbûr ideceği ümidinde bulunmaqda idi. Filhakîka padişahın himayesi yalnız Çâra kalmasına ne Fransanın nede İngilterenin muvâfakat itmeyecekleri derkâr idi. (Lu’i Filip) Onuncu (Şarl) gibi Rusya politikasına münhemik değil idi. Çar Birinci Nikola (Lu’i Filip) i “Barikadlar Kralı”

(Roi des Barricades) ‘add idiyor ve böyle ihtilâl sâyesinde makâm-ı saltanata vâsıl olmuş bulunduğundan dolayı ibrâz-ı husûmet idiyordu. Zâten Lu’i Filip Rusların Dersa‘âdeti zabt eylemelerine hiç bir vechile rû-i rızâ gösteremezdi. O târihte Fransanın Bâb-ı ‘Ali nezdinde maslahatgüzârı olan Mösyö (Varen) Parisden aldığı ta‘lîmat üzerine Mehmed ‘Ali Paşa ile doğrudan doğruya müzâkerâta girişmesini padişaha tavsiye itdi. Suriyenin cihet-i cenûbiyesinin; yani ‘Akka, Nablus, Sayda ve Kudüs-i Şerifin Mısır Valiliğine ilhâk ve ‘ilâvesini teklîf itmek için taraf-ı padişahîden Halil Paşa İskenderiyeye i‘zâm olundu.

Mehmed ‘Ali Paşa hiç olmazsa bütün Suriye kıt‘asıyla Asya-i Vustâda vâki‘ Adanayı almak istiyordu. İskenderiye Fransa Konsolosu Mösyö “Mimot” Mehmed ‘Ali Paşayı muttâlib vâkı‘asında teşvîk ve teşcî‘ eyliyordu. Halil Paşa tarafından

229

dermiyân olunan teklîfât redd olundu. İbrahim Paşa ilerülemek için emr aldı, kendisi Kütahyaya ve pişdâr kolu da Bursaya geldi. (1833 Şubat)

Sultan Mahmud Rus filosunu imdâdına çağırıldı; mezkûr filo şubatın yirminci günü gelüb boğaz içinde lenger-endâz oldu.

Ma‘mâfih 1832 senesi teşrîn-i evvelinin on birinde mevki‘-i iktidâra gelmiş olan Fransa kabinesi ahvâlin vehâmetini nazar-ı dikkatden devr tutmadığından “Dük dö Bruglu” Amiral “Rusen” ı büyük elçi sıfatıyla Dersa‘âdete i‘zâm itmişidi. Sefîr mumailiyh hîn-i muvâsalatında Rus sefâ‘inini Boğaz içinde görmesinden dolayı fevkel‘âde hiddet ibrâzıyla Rus ‘asâkirinin i‘âdesini padişahdan taleb itdi. İğtişâsât-ı ‘azîme zuhûra geleceğini söyleyerek padişahı tehdîd ve Türkiye tarafından dermiyân olunan teklîfâtı Mehmed ‘Ali Paşayı kabûl itdireceğini ta‘ahhüd itmekte olan bu sözlere Sultan Mahmud i‘timâdla Rus ordusunun hareketini taleb eyledi. Ve bu taleb ve iltimâs üzerine Rus sefâ‘ini fekk-i lenger ile Dersa‘âdetden müfârekat itdiler.

Filhakika Fransız diplomasisi Mehmed ‘Ali Paşayı müdde‘ayât vâkı‘asından ferâgat itdirmeye uğraşdı; fakat müşâr-ünileyh lisân-ı kat‘i ile mukâbele eylemekde idi. Padişah tekrâr Rusyaya mürâca‘ata mecbûr oldu. Fransa sefirinin gözleri önünde 15,000 Rus ‘askeri nisanın beşinci günü Bosforun iki sâhilinde

230

Büyükdere ve Tarabyada karaya ihrâc idildi. Diğer bir kuvvetli orduda Tunayı geçmeye hâzırlandı.

Buhrân son dereceye gelmişti. Yeni ta'yîn edilmiş olan İngiliz sefiri "Lord Punsonbi" Amiral "Rusen" tarafını iltizâm idiyordu. Adalar denizinde Fransız ve İngiliz sefâ'ini gördü. Mehmed 'Ali Paşa Rusya ile muhârebeye girişmekden ihtirâz itmiyordu. Mahza menâfi'nin nakîse-dâr olmasından endişe idiyordu. Paşada Fransa sefirinin ibrâm ve ilhâhı üzerine Mısır valisi tarafından dermiyân olunan şerâ'iti kabûl eyledi. İşte bu esâsla Kütahya mukâvelenâmesi 'akd idildi. Ferman şekl ve sûretinde bulunan ve 7 mayıs 1834 târihini hâvi olan bu mukâvelenâme mûcibince bütün Suriye kıt'asıyla Adana vilâyetinin ve "Toros" boğazlarının idâresi Mehmed 'Ali Paşanın 'uhdesine tefvîz olundu.

Hazirandan i'tibâren İbrahim Paşa âsya-i vasıtâyı tahliye eylemişti. Fransız ve İngiliz sefirleri Rus 'asâkirinin 'avdetini tesrî'e çalışdılar; 'asâkir-i merkûme ancak temmuzun onunda müfârekat eylediler. Buhran artık nihâyet bulduğundan dolayı herkes birbirini tebrîk idiyordu.

Aradan çok geçmeden Çarın mahrem-i esrârı olan Prens "Orlof" un hükûmet-i 'Osmaniye ile temmuzun sekizinde Hünkâr

231

İskelesi mu'âhedenâmesini 'akd ve imzâ eylemiş olduğu işidildi. Rusya tarafından ifâ olunan hizmete karşı Sultan Mahmud devlet-i müşâr-ünileyhaya bu mükâfâtı vermek mecbûriyetinde bulunmuş idi.

Bâb-ı 'Alide mevcûd evrâk Mısır mes'elesinin zuhûrundan beri cereyân iden ahvâlde şu iki dakîkayı irâ'e idiyor:

Evvelâ Mehmed 'Ali ve İbrahim Paşalarla Fransa ve İngiltere arasında (Bâ husûsi Fransa ile) bir i'tilâf-ı hafînin vücûdu sâniyen o sırada Yunan Kralı henüz intihâb idilmemiş olduğu ve devletlerin kararının Bâb-ı 'Alice kabûlü mes'elesini mûcib-i münâzi'e bulunduğu cihetle, bu ahvâlden ve Mısır Mes'elesinin kesb idebileceği

tahavvûlâtından bilistifâde Rusyanın Devlet-i ‘Osmaniyeye dost görünmek sûretiyle ta‘kîb-i menâfi‘ eylemiş ve bunda şâyân-ı dikkat bir fikir ta‘kîb-i ibrâz itmiş olması.

Ezcümle Giridin idâresi Mehmed ‘Ali Paşaya terk edilmiş iken 1830 evâ’ilinde, masârifinden bahisle ‘uhdesinden alınub muktedir bir vezîre ihâlesini talep itmiş idi. Bunun Yunan Mes’elesine tevsi‘ idübde Giridde yeniden ihtilâl çıkarsa Fransa ve İngiltere ile hâll-i ihtilâfda bulunmamak arzusundan ileri geldiği o zaman Bâb-ı ‘Alice düşünülerek Bâb-ı ‘Aliye en dost görünen Rusya sefiri (Potnif) e sûret-i mücehhez mânede beyân edilmiş idi. Bâb-ı ‘Ali bu iş ile meşgûl iken Giridin

232

‘usât eline düşmüş olan (Geratyos) kal‘esinin me’mûrîn-i Devlet-i ‘Aliyeye teslim olunduğu ve ahâlinin silahları toplandığı Giridde bulunan Mirmirân Mustafa Paşanın yine Mehmed ‘Ali Paşa vâsıtasıyla Bâb-ı ‘Aliye vârid olan bir mektûbundan anlaşılmiş ve müte‘âkîben Yunan Mes’elesine dâ’ir 3 şubat 1830 târihli Londra Protokolü hükûmet-i ‘Osmaniye ile düvel-i selase sefirleri arasında mevki‘-i müzâkereye konulduğundan, bu mes’ele ehemmiyetini ga’ib itmiş idi.

Mısır Mes’elesinin ilk safhasının zuhûruna (‘Asâkir-i Mensûre) denilen ‘asâkir nizâmiye masarifine karşılık olmak üzere ihdâs kılınan ihtisâb resminin Şamda nâ-be-mevsim bir sûretde mevki‘-i tatbîke vaz‘ı ve Şam valiliğine ta’yîn olunan Selim Mehmed Paşa tarafından lüzûmsuz şiddetler ibrâzı yüzünden Şamda ihtilâl zuhûru olmuştur. Ve bu ihtilâlde müşâr-ünileyh Selim Paşa kurşun asliyetiyle telef olunmuş idi.

Sultan Mahmud Han irâdelerinden birinde bu Şam vak‘asını muhâkeme itdiği sırada “bazı tarafların (yani Mısırın) parmağı olduğu” zannı beyân filhakika çok zaman geçmeden ticârete ‘a’id bir keyfiyetden dolayı Mehmed ‘Ali Paşanın ‘Akka valisi ‘Abdullah Paşaya güvenmesi bahâne ittihâz olunarak yirmi kadar harb sefinesiyle İbrahim Paşa kumandasında otuz bin ‘asker ‘Akkaya çıkmış ve Mısır Mes’elesinin mübâdîsi bu sûretle baş göstermiştir.

233

İbrahim Paşanın ‘Akkadan ilerüye doğru ilerülemekde olduğu haber alınmasıyla berâber Rusya Devleti hemân İskenderiyede mukîm Konsolos vekîlini şehri-i mezkûrdan kaldırarak Bâb-1 ‘Aliye kolayca bir cemîle ‘arz itmiş idi. Mûma ileyh Konsolos Dersa‘âdete hîn-i muvâsalatında elçi (Potnif) ile berâber Bâb-1 ‘Aliye da‘vet olunarak haklarında fevk-el‘âde ihtirâmât icrâ kılındığı gibi bu madde hakkında Sultan Mahmud tarafından Çar (Nikola) ya gâyet dil-nüvâz-âne bir nâme-i hümâyûn dahi yazılarak müşar-ünileyhe girân-bâhâ murassa‘ tasvîr-i hümâyûn gönderilmiş idi.

Konya Vak‘ası haberi alınmasıyla berâber, Rusya tarafından yeniden Bâb-1 ‘Aliye karşı samîmiyete ‘atf idilecek sûrette idâre-i lisân olunmuş ve Konyayı zabt itmiş olan İbrahim Paşa nezdine Miralay (Duhamel) nâmında bir Rus zâbiti gönderilerek kendisine vesâyâ icrâ itdirilmiş idi.

Mûma ileyh vâsıtasıyla icrâ itdirilen teblîgâtta Rusya İmparatorunun General (Moravyef) vâsıtasıyla Zât-1 Hazret-i Padişahiye vukû‘ bulan teklîfâtından bahs ve kendisine nasâyih idilmiş, ezcümle “Rusya İmparatorunun Mısır Valisinin sîret ve hareketini redd ü takbîh itdiği ve emr-i‘isyânın hasmı ve Hazret-i Sultan-1 Zîşânın müttefik ve dost-1 sâdık olduğu ve Mehmed ‘Ali Paşayı hâlât-1 hasmâne ve harbiyesini ta‘vîk itmesine ve cenâb-1 hilâfetme’ib

234

sultânı ile hâlisâne uyuşmasına sevk ve ilcâ için General (Moravyef) in kâfe-i nüfûzunu sarfa me’mûr olduğunu” bildirmiş idi o esnâda General (Moravyef) İskenderiyede Mehmed ‘Ali Paşa nezdinde gönderilmiş olduğundan vazîfesinin hitâm bulunmasına değin İbrahim Paşanın ta‘tîl-i muhâsemât itmesini Miralay (Duhamel) ihtâr itmiş ise de İbrahim Paşa kendisi aldığı ta‘lîmâtı icrâyaya me’mûr olduğunu ve politikadan bigâne bulunduğunu beyânla cevâb-1 redd vermiş idi. Ma‘hazâ o sırada Konyaya birde Fransız me’mûru geldiği ve İbrahim Paşaya – Muhârebeye devâmını teşvîk yolunda – ta‘lîmât getirdiği maznûn bulunduğu dahi Miralay (Duhamel) in raporunda okunmaktadır.

Mu‘ahharan Dersa‘âdete sekiz kıt‘a harb gemisi gönderildiği zaman gerek bu sefâ‘inin ve gerek derûnundaki on bir tâbûr piyâde ‘askerinin her nereye arzu idilirse gönderilmesi Bâb-1 ‘Alinin ihtiyârına bırakılmışdı. Daha sonra Rus filosu gelmiş ve

‘asker Hünkâr İskelesi civârında nasb olunan çadırlara ikâme idilerek zâbitânı hakkında bilhâssa iltifât-ı Padişahi râygân buyrulmuştur.

O zaman henüz “Reşid Bey” olan siyâsî-i eşher Reşid Paşa evvelâ Halil Paşa ile berâber Mısıra, mu’ahharan – İbrahim Paşanın Kütahyaya hîn-i muvâsalatında müşâr-ün ileyh ile mülâki olarak bir zemîn-i tesviye bulmak üzere şehri mezkûre gönderilmiş ise de,

235

istihsâl itdiği netice Sultan Mahmudun arzusuna muvâfık olmadığından, bir aralık teveccüh-i padişahi kendisinden münselib olmuş idi. Filhakika Mehmed ‘Ali Paşanın “Düvel-i fehîme benim istiklâlimi tasdik idiyorlar. Ben ise kemâl-i sadâkatimden nâşî kabûl itmiyorum” dediği bir zamanda Sultan Mahmudun arzu itdiği bir zemînden sûret-i tesviye bulmak imkân hâricinde idi.

Bu işin nihâyet olamaz, Fransa ve İngilterenin tavsiyesiyle “Kütahya Mukâvelenâmesi” denilen ve hakikat-i hâlde Suriye kıt‘asıyla Adana vilâyetinin Mehmed ‘Ali Paşaya ihâlesini (yani Taurus Dağları geçidlerinin müşar-ünileyhe teslimini) mutazammın fermândan ‘ibâret olan sûret-i tesviye ile hitâm bulduğu ma‘lûm olub, ancak Rusyanın o sırada ele geçirdiği Hünkâr İskelesi Mu‘âhedesi pek büyük ehemmiyeti hâ’iz bulunduğundan, mûndericâtından bazı mevâddın buraya derci münâsib ‘add edilmiştir.

Hünkâr İskelesi ‘Ahidnâmesi bir ittifâk-ı hafî olmak üzere ‘akd edilmiş idi. Hafî ‘ahidnâmede şu maddeler mûndericdir:

Evvelki madde Şevketlü Kudretlü Âl-i ‘Osman Efendimiz Hazretleriyle Fehâmetlü Miknetlü Rusya İmparatoru Cenâbları ve devletleri ve teb‘aları beyinde gerek berren ve gerek bahren alielabid sulh-ı muhâdenet ve ittifâk câri olub, işbu ittifâk-ı mücerred memleketlerinin her dürlü tecâvüz ve ta‘addiden muhâfazası maksadından nâşî olmağla asâyiş ve emniyet

236

mütekâbilelerine kâfe-i mevâd ve husûsâtda bilâ noksân tanzîm ve bu bâbda mütekâbilen imdâdât-ı maddeye ve mu'âvenet-i mü'essire îfâ itmekliği va'ad eylerler.

İkinci madde bin sekiz yüz yirmi dokuz sene-i İseviyesi eylülünün ikinci günü Edirne'de mün'akıd olan mu'âhede ve mu'âhede-i mezkûreye dâhil olan bilcümle mu'âhedât-ı sâ'ire ve ke-z(â)lik bin dokuz yüz otuz iki senesi temmuzunun dokuzuncu günü Yunana dâ'ir Dersa'âdetde 'akd olunan tanzîmnâme işbu ittifâk-ı tedâfû'î maddesiyle mu'âhede-i mezkûreye lafz-ı bilafz münderic olduğu misüllü her bir nasslarıyla tasdîk olunmuştur.

Üçüncü madde işbu ittifâk mu'âhedesine esâs olan muhâfaza ve müdâfa'a-i mütekâbile usûlü iktizâsınca Devlet-i 'Aliyenin istiklâl ve istikrâr-ı nâmını te'mîn eylemek Rusya Devletinin ikmâl-i arzu-i hâlisânesi olmak hasebiyle fehâmetlü miknetlü cemî'-i Rusyalılar İmparatoru cenâbları Devlet-i 'Aliyeyi Rusyanın i'âne-i bahriye ve harbiyesini talebe müceddiden ilcâ ve istilzâm idecek ahvâl zuhûru İnşallah-ı Te'âla ma'mûl değil isede şâid vukû'u takdîrinde tarafeyn-i fehimeteyn-i mu'âhede'nin ne kadar 'asker ve kuvvetli lâzım görürler ise berren ve bahren i'tâsını ta'ahhüd ider. Binâ-en'aleyh hezâ kavlı olunmuştur ki o hâl ve takdîrde Devlet-i 'Aliyenin isti'ane taleb ideceği kuvve-i berriye ve bahriye re'y ve irâde-i 'aliyesine müfevvez ola

237

Bu ittifâk-ı hafî mu'âhedesinin müzâkerâtında Ser'asker Hüsrev Paşa ve Müşîr Fevzi Paşa ve Re'is-ülküttâb 'Akif Efendi me'mûr idilmiş idiler.

Rusyalıların Hünkâr İskeleyinde Servi Burnuna rekz itdikleri taşın üzerinde o zaman Sadra'zâm Kethüdâsı olan Pertev Efendinin şu kıt'ası hakk idilmiştir:

Bu sahrâya misâfir geldi gitdi 'asker-i Rus

Bu senin kûh-peyker yâdigâr olsun nişân kalsun

Ve fâkî devletinin böyle dursun sâbit ve muhkem

Lisân-ı dostanda dâstânı çok zaman kalsun

Gaflete hadd ve pâyân yok!

Hünkâr İskelesi ‘Ahidnâmesi Rusyanın va‘ad itdiği mu‘âvenete mukâbil, Hükûmet-i ‘Osmaniye Kal‘e-i Sultâniye Boğazını sedd itmeyi yani her hangi bir bahâne ile olursa olsun Boğazlardan hiç bir ecnebi gemisinin mürûrunu müsâ‘ade itmemeyi ta‘ahhüd idiyordu. Bu sûretle Rusya için, mukaddemâ Lehistanda olduğu gibi müdâheleye dâ‘imâ bir sebep ve bahâne mevcûd bulunuyordu ve bundan mâ‘adâ Rusya Bahr-ı Siyâhda gayr-i kâbil-i ta‘arruz bir hâlde idi. Birde Rusya nev‘e-mâ bir hakk-ı himâye gibi memâlik-i ‘Osmaniyeye müte‘allık umûrda yalnızca hareket itmek kayd-ı ihtirâzîsini muhâfaza idiyor ve devlet-i sâ‘irenin müdâhelelerini bertaraf eyliyordu.

238

Hünkâr İskelesi Mu‘âhedesinin ‘akdi Londra ve Parisde heyecân-ı ‘azîmi mûcib oldu. İngiltere hükûmeti Sivastapola gidilüb Rus donanmasının ihrâk idilmesini Fransa hükûmetine teklîf itdi. İngiliz ve Fransız kurvazörleri Adalar Denizinde cevelân itmeye başladılar; muhârebe vukû‘u muhakkak idi. Çünkü Birinci Çar Nikola muvaffakiyet vâkı‘asından dolayı mağrûr bulunduğundan geri çekilmeye meyyâl görünmüyordu. Fakat Fransada serkârda bulunan (Dük dö Brogli) Rusya ile muhârebe vukû‘u hâlinde, hükûmet-i mezkûrenin, Prusya ve Avusturyanın müzâheretine i‘timâd idebileceği cihetle, böyle bir muhârebeyi istihzâr için (Lu‘i Filip) hükûmetini pek o kadar kuvvetli bulmuyordu.

Binâen‘aleyh Fransa ile İngiltere yavaş yavaş kesb-i sükûn ve – ancak – Hünkâr İskelesi ‘Ahidnâmesini tanımayacaklarını beyânle iktifâ itdiler. İngiltere diğer bir tedbîr-i ihtiyâtiye daha mürâca‘at itdi: Devlet-i müşâr-ünileyha Avusturya ile bir i‘tilâf husûle getirerek Tunada serbesti-i seyr-i sefâ’in ve ticâretlerinin Bahr-ı Siyâhda te‘mîn-i tamami-i serbestisi hakkında devlet-i müşâr-ünileyha ile 3 temmuz 1838 de bir mukâvelenâme ‘akd itdi.

Mısır Mes‘elesinin bu safhasına kadar Fransa Devleti nezdinde saltanat-ı ‘Osmaniyenin dâ‘imî bir sefîri bulunmamış idi. Evvela Yunan Mes‘elesinde, müte‘âkiben Mısır gâ‘ilesinde muhtelif me‘mûriyetlerle umûr-u

239

hükûmete iştirâk itmiş olan Reşid Paşanın (o zaman Reşid Bey) Paris sefâretine ta'yîni bundan sonra vukû' bulmuştur. Ve Parisde geçirdiği müddetde müşâr-ünileyhin kemâlât-ı siyâsiyesince 'azîm-i tesîr hâsıl itmiştir.

Reşid Bey efkâr-ı 'umûmiyenin Avrupada politika nokta-i nazarından ehemmiyetini hükûmete anlatmış idi. Lütfi târihinde beyân idildiği üzere vazîfelerinden en mühimi "Bir müddetdenberi Yunan takımıyla Mehmed 'Ali Paşa Devlet-i 'Aliye aleyhine Avrupa gazetelerine bir çok şeyler yazdırub efkâr-ı 'umûmiye-i Avrupayı Devlet-i 'Aliyeden tenfir için her dürlü esbâb ve vesâ'ile tevessül den geri durmamış olduklarından bu efkârın tebdîl ve ıslâhına" ma'tûf idi. Reşid Paşa Fransa lisânınıda Paris sefâreti esnâsında tahsîl eylemiştir. Ma'lûm olduğu üzere müşâr-ünileyh bu me'mûriyetinden 'avdetinden sonra hâriciye nezâretine ta'yîn olunmuş ve mu'ahharan 'uhdesine vezâret tevcihle sefir-i kebîr pâyesiyle yeniden Fransaya i'zâm kılınmıştır.

Bu sırada devlet ıslâhâta başlamış, bir Fransızca resmî gazete te'sîs olunmuş, hükûmet-i 'Osmaniyenin Düvel-i Mu'azzama ile münâsebâtını düvel-i müşâr-ünileyhim nezdinde dâ'imi sefirler bulundurmak sûretiyle hüsn-i muhâfaza itmek usûlü kabûl olunmuş Ser'askerlik, Mâliye nezâreti, Ahkâm-ı 'Adliye ve Şûrâ-i Bâb-ı 'Ali te'sîs kılınmış,

240

Dâhiliye Nezâreti Hâriciye Nezâretinden tefrîk olunmuş, Karântina ihdâs idilmiş, velhâsıl emr-i ıslâhâta germî verilmekte bulunmuş idi.

Devlet-i 'Osmaniye Mehmed 'Ali Paşanın harekâtını kemâl-i ehemmiyetle ta'kîb itmekte idi. Reşid Paşadan sonra Paris sefâretine ta'yîn olunan Fethi Paşa "İngilterede o kadar değil isede Fransada efkâr-ı 'umûmiye Mısırlılar tarafına meyyâl olduğu, Mehmed 'Ali Paşanın bu hâli envâ'-i desâ'is ile kazandığı, hatta Fransa Devletinin müşâr-ünileyhe yeni îcâd olunan tüfenk kundağı ile vapur mâkinesinin numûnesini gönderdiği" beyân idilmiş idi.

Viyana sefiri Ref'et Beyin (Metternih) ile vukû'bulan bir mülâkâtında ise, "müşâr-ünileyh ve eğer Mehmed 'Ali Paşa Devlet-i 'Aliyeye rızâ-cû-yâne hareket

itmezse düvel-i selâse-i müttefike ile berâber Rusya Devletinin müttefikâne davranacağını ve Prusya kralıda her ne kadar mevki‘ ve politikaca münâsebeti yok isede, anın dahi bu bâbda dâ’ire-i ittifâka dâhil olacağını” ifâde eylemiş idi. Hâl bu ki bir müddet zarfında Mehmed ‘Ali Paşa mevki‘ni tahkîm etmek için hiç bir teşebbüsü dirîğ itmemiş idi. Suriyede Lübnan kerâstelerinden memleketine bir çok kerâste idhâliyle donanmasını tahkîm etmiş Haleb ve ‘Ayntab cihetlerinde açıktan açığa istihkâmlar inşâ itdirmiş ve – güyâ pâra farkı mes’elesini bahâne ittihâz iderek tekâsît-i Mısıriyenin irsâlini düçâr-ı te’ehhürât itmeğe başlamış idi.

241

Hem Mehmed ‘Ali Paşanın böylece kesb-i kuvvet ve miknet itmesinden, hemde Fransanın şarkdaki hüküm ve nüfûzundan müte’essir olan İngiltere, Mısır valisinin Fransız siyâsetinin elinde bir âlet olmak üzere büyümesini Hindistan ile olan münâkalâtı ve şarkdaki menâfi‘i için tehlikeli buluyordu. Buna mû-şikâf-âne bir nazar-ı ‘atf itdi; ve 6 ağustos 1838 târihinde Padişah ile memâlik-i ‘Osmaniye ve hatta Mısır ve Suriyede ticâret husûsunda her gûnâ inhisâr vukû‘nu mâni‘ bir mukâvelenâme ‘akd eyledi.

Bu mukâvelenâme ahkâmı Avrupa ticâretine îrâs-ı sekte itmekde olan Mısır valisinin müdde‘ayâtına bir mâni‘e teşkîl idiyordu. Fransa mâr-ezzikr mukâvelenâmeye muvâfakat itdi. İngiltere Hindistan tarîkini lâyıkiyle taht-ı nezâretde bulundurmak için 1839 târihinde ‘Adeni de işgâl itdi.

Mehmed ‘Ali Paşanın kuvvet ve nüfûzunu kesr itmekden ve müşâr-ünileyhi Nil vadisindeki arâzisine çekilmeye mecbûr eylemekden kat‘-i amîd itmemekde olan İngiltere Devleti Sultan Mahmudun müşâr-ünileyh hakkındaki kîn ve gazabında tahrîke çalışıyordu. Londra kabinesinin Sadrâ‘zam Hüsrev Paşaya olbâbda pek çok i‘timâdı var idi; bu iki paşanın araları açık idi İngiltere Kütahya Mukâvelenâmesinin Hünkâr İskelesi Mu‘âhedenâmesi gibi ancak bir zaman-ı mevkit için olacağına cezm ve yakîn hâsıl itmiş ve

16

Târih-i Siyâsi-i ‘Umûmi

242

yeniden bir münâza‘a ve ihtilâf vukû‘u hâlinde bundan istifâde eylemeyi tasmm eylemişidi.

Mehmed ‘Ali Paşanın istiklâl da‘vâsına kalkışacağı açıktan açığa anlaşılmakda olduğundan ricâl-i devlet bir mes‘ele hakkında İngiltere sefiriyle mülâkâta başlamışlardı. Londra kabinesi en ziyâde Devlet-i ‘Osmaniyenin zuhûr-ı harbden Hünkâr İskelesi Mu‘âhede-i ahkâmınca Devlet-i ‘Osmaniyenin Rusyadan mu‘âvenet taleb idüb itmeyeceğini anlamak istemekde idiler. Bu bâbda ‘arîz ve ‘amîk müzâkereden sonra İngiltere sefirinin âti-ezzikr müzâkere mazbatası verildi:

“Zât-ı şevket semât-ı hazret-i padişahinin Rusya tarafından isti‘âneye dâ‘ir bir gûne tasmm-i ‘âlîsi olmayub, Rusya Devleti ile mün‘akıd mu‘âhede-i ittifâkiyenin ahkâmı dahi istenildiği hâlde icrâ-i i‘ânet sûretine münhasır olarak, İngiltere Devleti ise kendi usûl politikası iktizâsınca saltanat-ı seniye lehine hareket ideceği teblîgât-ı vâk‘adan müstefâd olunmağla, Devlet-i ‘Aliyenin kuvve-i berriyesi dahîle-ülhamd rütbe-i kifâyede bulunmağla bu usûle göre Rusya i‘ânesinden dolayı asla tevehhüm olunmak iktizâ itmez.

“Rusya Devletinin Mısır maddesinde düvel-i fehîmenin usûl ve kararına muhâlif şimdiye kadar bir gûnâ lisân kullandığı yoktur.

“Mısır valisinin her bir harekât ve mu‘âmelâtı su-i niyet fazîhesini

243

müş‘ir ve Mısırın hey‘et-i mâliyesinin devâmı hem devlet-i hilyeye ve hem düvel-i bahriyenin usûl-i mültezimesine muzırr ve mugâyir olması cihetiyle def‘-i gâ‘ilesi bihak arzu olunan mevâddan olarak şimdiye kadar sabr ve te‘enni olunması dahi mücerred düvel-i fehîmenin nasâyih vâk‘asına ri‘âyet ve i‘tibardân neş‘et itmiş iken, birde i‘lân-ı da‘vâ-i bâtıla düşdüğü hâlde saltanat-ı seniye bunun üzerine hareket itmeye şer‘en ve dînen ve mülken ve milleten mecbûr olmağla bu husûsda dakika-i vâhide te‘hîr sûretini tecvîz idemez.”

Bu müzâkerâtın icrâsı sırasında Suriye ve Anadolu cihetlerince tedârikât-ı ‘askeriyeye germi verilmekte idi.

Gâlibiyetden gâlibiyete mazhar olan Mehmed ‘Ali Paşa gitdikce müşkil-pesend olmakda idi; şübhe yok ki müşâr-ünileyh ‘â’ilesi için hakîki bir istiklâl esbâbını tehiyye idiyordu. Bunu açıktan açığa anlatıyordu.

Binâ-en‘aleyh Sultan Mahmud feth-i muhâsemâtı kararlaştırdı. 1839 senesi nisanının yirmi birinde Hafız Paşanın kumandasında bulunan ‘Osmanlı ordusu Fırat nehrini geçüb Suriyeyi zabt itdi haziranın yedisinde padişah Mehmed ‘Ali Paşayı ihânet ve ‘âsilikle ithâm iderek resmen ‘aleyhine i‘lân-ı harb eyledi. Harekât-ı ‘askeriye pek çok müddet devâm itmedi. İbrahim Paşa ‘Osmanlı ‘askerine ibrâz-ı mukâvemetle bunları Fırat üzerinde gerüye

244

püskürttü ve haziranın yirmi dördüncü günü “Nizib” de mağlûb iderek derhâl “Toros” üzerine yürüdü; fakat haziranın otuzunda Sultan Mahmudun vefâtı haberi vâsıl olmağla İbrahim Paşa ordusu bulunduğu mahalde tevakkuf itdi. On altı yaşında bulunan Sultan ‘Abdülmeccid Hân câlis-i evreng-i saltanat olundu.

Hakan-ı müşâr-ünileyhin makâm-ı saltanata cülûsunu ve Hüsrev Paşanın sadârete ta‘yînini ve padişah-ı cedîd tarafından Mehmed ‘Ali Paşa hakkında mu‘âmele-i ‘afv ve safh-ı münâsib görülerek vukû‘ât-ı sâlifenin meza mâ meza hükmüne konulduğunu tebşîr itmek üzere ‘Akif Efendi Mısıra gönderildi.

Efendi-i müşâr-ünileyhin rakib olduğu (Peyk-i Şevket) vapuru esnâ-i râhde Mısırı urmak üzere Ahmed Paşa kumandasında yola çıkarılmış olan donanmaya tesâdüf itmekle Sultan Mahmud Hanın irtihâlini ve Hüsrev Paşanın sadâretini haber vermiş ve ‘afv hakkındaki fermân-ı hümayûnu götürmekte olduğunuda söylemiş idi. Hâl bu ki Ahmed Paşa Hüsrev Paşanın kendisine düşman olduğunu ve artık İstanbulca bir mevki‘ tutamayacağını anladığından Mısıra giderek Mehmed ‘Ali Paşa ile birleşmeyi kararlaştırdı. Donanmanın refâkatinde (Vangard) (vanguard) nâmında bir İngiliz firkateyni bulunmakta idi. Bundan başka ‘Osmanlı sefâ’inindedede bir çok

245

İngiliz zâbitânı var idi. Bunların cümlesi Mısır valisine haddini bildirüb İngiltere menfa‘atlerine muzırr olan bir rekâbeti imhâ ve Mehmed ‘Ali Paşanın hüküm ve nüfûz-ı

‘azîmini eylemek üzere bu vazîfeleri der‘uhde itmişlerdi. Amiral “Laland” adalar denizinde bulunan küçük Fransız donanmasına kumanda itmekde idi. Mâlik bulunduğu vesâ’itin ‘adem-i kifâyesine rağmen mûmaileyh amiral ‘Osmanlı sefâ’inine yolu sedd itmeğe karar verdi. Râkib olduğu (‘ÿyena) (yéna) nâm-ı sefine ile ‘Osmanlı donanmasını durdurmağa muvaffak oldu. Fakat sefâ’in-i ‘Osmaniyeden birini kumanda itmekde olan Ahmed Paşanın mahremlerinden bulunan ‘Osman Kapudan müşâr-ünileyh ile mülâkât idüb donanmayı Mehmed ‘Ali Paşaya teslîm itmek üzere İskenderiyeye gitmekde bulduklarını hafiyen bildirmesi üzerine donanmanın seyâhatine devâm itmesine müsâ‘ade eyledi bu mu‘âmele İngilizlerin ta‘accübünü mûcib olmakla berâber hikmetini anlamadılar Ahmed Paşa İngiltereye muvâsalatında Mehmed ‘Ali Paşa tarafından âsâr-ı fevk-el‘âde-i ihtirâmla kabûl olundu ve ‘Osmanlı donanmasını Mısır hükûmetine teslîm itdi.

Hüsrev Paşa ile Mehmed ‘Ali Paşa arasındaki husûmet-i kadime bu münâsebetle de âsârını gösterdi Hüsrev Paşa Mısır Ahmed Paşanın donanması erkânından Mustafa Paşaya mektûblar yazarak Ahmed Paşanın ihânetinden bahs ve Mustafa Paşaya hemân donanmayı alub ‘avdet itmesini emr eylemiş idi. Hâlbü ki böyle bir emr

246

göndermek pek vâhî olduğu âşikâr idi. Çünkü İskenderiye limanına girüb Mısır hükûmetine ‘arz-ı teslimiyet itmiş olan bir donanmayı velev Mustafa Paşa arzu itse bile – alub getirmek kolay işlerden olmadığı âşikâr idi. Mehmed ‘Ali Paşa Hüsrev Paşaya yazdığı mektûblarda – Suriye kıt‘asının ‘umûmiyetle bervech-i tevârüs uhdesinde ibkâsından başka müşâr-ünileyh Hüsrev Paşasında sadâreti terk eylemesini şart olarak teklîf itmekde idi.

Sultan ‘Abdülhamid (‘Abdülmecid olmalı) Han cülûsuyla berâber Avrupa devletleriyle te’yîd-i münâsebâta büyük ehemmiyet vermiş ve Avrupanın celb-i tevcihine çalışmışdır. Taklîd-i seyf resminde mâbeyn-i hümayûn kâtibini eğri kapu caddesinde nasb olunan çadırlarda bulunan süferâ nezdinde göndererek istifsâr-ı hâtir eylemesi düvel-i ecnebiyenin Dersa‘âdetdeki vekîllerine te’yîd ve teşyîd münâsebâtı iltizâm ider bir hükümdârın câlis-i evreng-i saltanat olduğunu anlatmışıdi. İltizâm-ı

zamâiminin menfa‘ata dâ’ir neşr olunan hatt-ı hümâyûnda dâhilde fevk-el‘âde hüsn-i te’sîr hâsıl itmişdi.

Cülûs-ı Hümâyûnu müte‘âkib hâriciye nezâretine ‘ilâveten muvakatten sefâret-i fevk-el‘âde ile Londrada bulunan Reşid Paşa ile Paris sefîri Fethi Paşanın Dersa‘âdete gelmeleri irâde buyurulduğundan müşâr-ünileyh Reşid Paşa Dersa‘âdete ‘avdeti ile berâber ıslâhât-ı esâsiye icrâsına olan lüzûmu padişâh-ı cedîde beyân itmişdi.

247

Vak‘anüvis Lütfî Efendi diyorki:

Reşid Paşa Devlet-i ‘Aliyenin eskidenberi Avrupalıların ‘inde müştehir olan usûl-i gayr-ı marziyesi devâm itdikce ilerüsünün vahîm olduğu ve o vakte kadar Devlet-i ‘Aliyenin zâyi‘ ettiği hukûku ve maddi ve ma‘nevi giriftâr olduğu müşkülâtın hep o yolsuz gidişden neş’et eylediğini kaviyen anlamış ve bunun için Hakan-ı mağfûrun evâhir-i saltanatlarında bazı teşebbüsâta mübâşeret olunmuş idi.

“Binâ-en‘aleyh Reşid Paşa sefâretle nezdinde bulunduğu devletlerin vükelâ ve erkânına ve mecâlis ve muhâfil ashâbına bizzât ve bilvâsita her dürlü efâdât-ı lâzîmenin icrâ ve gazetelerde o yolda mübâhis i‘tâsıyla saltanat-ı seniyenin ıslâhât-ı ‘adliye ve nizâmât-ı lâzîmeye teşebbüs hâlinde bulunduğunu i‘lân ile Avrupaca efkâr-ı ‘umûmiyenin Devlet-i ‘Aliye tarafına hüsn-i meyelânında cânsipârâne gayret eylemiş idi. Devlet-i ‘Aliye ile Düvel-i Mu‘azzama beyninde te’kîd-i münâsebâtı vedâdiyeyi ve Paris ve Londrada Devlet-i ‘Aliye nâmına sefâretler teşkilini ve her bir usûl ve nizâmda Avrupa devleti sırasına geçmeyi Devlet-i ‘Aliyenin ikdâm-ı efkâr idinmiş olduğunu en evvel Avrupada Reşid Paşa meydana koymuşdur.

Müşâr-ünileyh Ders‘âdete gelmesini müte‘âkib Tanzîmât-ı Hayriye Fermânının toplar endâhtı ve gâyet parlak bir merâsim ile kırâ’atıyla teceddüd-i devletin

248

‘âleme i‘lânını Sultan ‘Abdülmeccid Hazretlerine kabûl itdirerek bizzât padişâh hazretleri ve bilcümle ricâl-i devlet ve süferâ-i ecnebiye ve binlerce ahâli hâzır

bulunduğu hâlde fermân-ı hümâyun Gülhâne meydânında (3 teşrîn-i sâni 1839 – 26 şa‘ban 1255) kırâ‘at olundu.

Bunun te’sîri pek mühim oldu. Avrupanın her tarafından Devlet-i ‘Aliyeye karşı bir muhabbet asârı gösterilmekle başlandı. Bu hâl bittabi‘ Rusyacada dikkat ve hiç şübhe yokki endişe ile telakki idildi.

Tanzimât Fermânı Mirlivâ Kâmil Paşa ma‘arifetiyle Mısır’a Mehmed ‘Ali Paşayada gönderildi. Müşâr-ünileyh fermânı ‘âleme ve vücûh ve ahâli ve emirâ-i ‘askeriye ve konsolos vekîlleri hâzır oldukları hâlde Kahirede feth ü kırâ‘at itdirmiş ve sûretini ve İbrahim Paşaya olan emr-i ‘âliye Beriyetüşşam tarafına göndereceğininide ifâde itmiş ve bu sırada Beriyetüşşamdan elini çekmeyeceğini de anlatmışdır.

Tanzimât Fermanının neşri târihine kadar, Fransa diplomasisi alan hükûmet-i ‘Osmaniye’nin Mehmed ‘Ali Paşanın mutâlibine muvâfakatine mecbûr olacağını ümîd ediyordu. Fransanın bu siyâsetine şiddetle düşman olan (Parlemerson) ise, Devlet-i ‘Osmaniye’nin bir def‘a daha Rus ‘asâkirinin mu‘âvenetine mürâca‘ata mecbûr kalmamasını te’mîne lüzûm görmekte idi. Avusturya diplomasiside bu emele müsa‘id bulunduğundan, (Palmerston) ile (Metternih) arasında tarafeyn sefirleri

249

vâsıtasıyla cereyân iden müzâkere neticesinde Dersa‘âdetdeki Düvel-i Mu‘azzama süferâsı tarafından Bâb-ı ‘Aliye temmuzun yirmi yedisi târihiyle hülâsa-ı me’âli zîrde münderic nota teblîğ olunmuş idi.

“Zîrde vâz‘-ı imzâ biz Düvel-i Mu‘azzama süferâsı hükûmet-i metbu‘amızdan almış olduğumuz ta‘lîmâta tevfiken düvel-i hamse-i mu‘azzama beyninde şark mes‘elesini hakkında i’tilâf-ı efkâr hâsıl olmuş olduğunu Bâb-ı ‘Aliye iş‘âr ile kesb-i şeref eyler ve Bâb-ı ‘Aliyi, devletlerin rey ve muvâfakatleri inzimâm itmedikçe sûret-i kat‘iyede her gûne müzâkerât icrâsından ictinâb ve düvel-i müşâr-ünileyhimce kendi hakkında ittihâz olunan kararın neticesinde intizâr eylemeye da‘vet ideriz.”

Böyle bir notaya vaz‘-ı imzâ itmek ne Rusyanın nede Fransanın işine gelmezse, Rusya yalnız kalmağa cesâret idemediği gibi, Fransada (Solet) kabineside bir taraftan ittifâk-ı düveliyeden ayrılmamak lüzûmuna, diğer taraftanda fi‘iliyâtda

Avusturya ve İngilterenin bu teblîgâtla ta'kîb eyledikleri gâyeyi neticesiz bırakabileceği ümîdine mebni Dersa'âdetdeki Fransız sefîrinin teblîgâta iştirâkını muvâfık görmüş idi.

Şu izâhâtdan anlaşılıyorki Reşid Paşa Tanzimât Fermânının kırâ'atından iki ay evvel, bu mes'eleyi beyn-eddüvel bir mes'ele hâline vaz' itmiş, bu sûretle Mısır valisinin ve Paris kâbinesinin

250

ihtirâmîlerine karşı diğer Avrupa devletlerini – husûsiyle İngiltere ve Avusturyayı – çıkarmış idi. Hâl bu ki Mehmed 'Ali Paşa zamanın tebeddül itdiğini takdîr itmeyerek Tanzimât Fermanını kendisine getüren Kâmil Paşaya Suriye hakkındaki iddi'âsından vâz geçmeyeceğini söylemiş idi.

Bu vukû'ât Fransanın Bahr-ı Sefidde fevel'âde nüfûz peydâ itmiş olduğu bir devre müsâdifdir. Devlet-i müşâr-ünileyha Yunanistanda pek ziyâde söylemiş olduğu gibi (Ankona) nın işgâlındanberi serbesti tarafdârı olan İtalyanın üzerindedeki büyük bir te'sîr icrâ itmekte idi, Cezâyirde Kostantin şehri Fransızlar tarafından işgâl edilmiş olduğundan, Tunusun işgâli bile mevzû'-i bahs idi.

İstanbulda Tanzimât-ı Hayriye Fermânının kırâ'atından dört ay evvel (1839 haziranda) Suriyede vukû' bulan hâdisât-ı mü'essifeden dolayı hükûmet nâmına meclis-i meb'ûsânda kırâ'at olunan raporda Fransanın Mısır Mes'elesini müdâfa'a eylemek husûsundaki arzusu te'yîd ve tasdîk edilmiş idi. Mezkûr raporda, Rusyanın mıntika-i icrâatına düşmüş olan hükûmet-i 'Osmaniye'nin idâme veya inkırâzına mahsûs olmak üzere kuvvetli bir 'Arab İmparatorluğunun sûret-i kat'iyede te'sîsi lüzûmundan elfâz-ı harbcûyâne isti'mâli sûretiyle bahs edilmiş idi. Böyle bir lisân-ı isti'mâli Rusya

251

ve İngiltere hükûmetleri beyninde Fransa aleyhinde bir mukârenet husûlüne mûcib olabilirdi.

Tanzimât-ı Hayriye Fermânının kırâ'atından sonra (1839) senesi kânûn-ı evvelinde küşâd idilen meclis-i meb'ûsânın hîn-i küşâdetde olbâbda daha şiddetli bir lisân isti'mâl idildi. Bundanbaşka sâ'ir Avrupa devletlerinin müdâhelesi yüzünden

Mehmed 'Ali Paşanın menâfi'î sektedâr olmak tehlikesine ma'rûz bulunuyordu; meb'ûs'andan bazıları milletin muhâfaza-i şân ve şerefi için daha mü'essir bir hareketde bulunmadığından dolayı kabineyi tahtı'e idiyorlardı. Bu muhâlefet ezcümle nutuk-ı kraliye verilecek cevâbın müzâkere ve münâkaşası esnâsında tezâhür itdi.

Fransa kendisini Mısır valisinin vekîl-i müdâfi'î, hatta vali-i müşâr-ünileyhi harekâtından tevakkufa mecbûr itmiş olduğuna göre kendisine karşı mes'ûl bir vekîl-i müdâfi'î 'add eylemekte idi.

Bu devir (Tiyer) in (Solet) kabinesini iskât idüb mevki'ni işgâl itmekle uğraşdığı devirdir. Mûma ileyh kabineye karşı muhâlefeti hârici politikayada teşmîl idiyordu. Ezcümle Mısır Mes'elesi hakkında irâd itdiği nutuk bütün memleketde 'amîk bir te'sîr husûle getirdi.

Mûma ileyh bu nutkunda İngiliz ittifâkına tarafdâr olduğunu i'lân itmekle berâber Rusya ile İngiltere beyninde i'tilâf husûlü mümkün

252

olamayacağını ve çünkü bu iki hükûmet menâfi'in yekdiğerine pek ziyâde mübâyin olduğunu hatta o zaman Fransanın kendi menfa'at ve şerefi için bütün kuvvetiyle Mısır Mes'elesini tervîc ve iltizâm itmesi lâzım geldiğini ve ihrâz-ı gâlibiyet için Mısır valisi oldukça kuvvetli bulunduğundan Fransanın bundan istifâde eyleyeceğini beyân eyledi. Fransada Mısır hakkında âsâr-ı hoşnudu ve İngiltere aleyhinde o derecede bir husûmet izhâr idilmekte idi ki İngiliz ihtilâfî (İ'tilâf-ı muhâdenetkârâne) (antante cordiale) olduğundan dolayı Mösyö "Tiyer" mu'âheze idildi. Ve 1815 mu'âhedâtının intikâmını almakdan bahs olunuyordu. Her tarafda vatanın te'âlisi, Napole'onun muzafferiyâtından, Fransa hükûmetinin eski 'azamet ve satveti efkâr-ı 'umûmiyeyi işgâl idiyordu. Nitekim biraz zaman sonra hükûmet Napole'onun bakiye-i 'azâmetin Fransaya nakli için İngiltereden müsâ'ade talep iderek ahâlinin bu hissiyâtına mümâşât olundu. Mehmed 'Ali Paşa hakkında pek ziyâde i'timâd mevcûd olub hakkında Avrupa devletlerinin bu "İskender-i Cedîd" e bir şey yapamayacakları ve Fransa müşâr-ünileyhi müdâfa'a ve iltizâm itdiği takdîrde hiç bir tehlikeye ma'rûz kalınmayacağı zann olunuyordu. Bizzât Mösyö "Tiyer" "Ruslarla İngilizler bu işde dışlerini gâ'ib ideceklerdir" diyordu.

Fransada gösterilen Şu temâyülât Lord (Parlemerston) un

253

elinde Avrupa Fransa hakkında Şübhe hâsıl itmek için ‘âdetâ fırsat kabîlinden idi. (Solet) kabinesinin sukûtu ve hâriciye nezâretinde inzimâmıyla, Fransada Mösyo (Tiyer) in riyâseti altında bir kabine teşekkül itmesi ile berâber, müşâr-ünileyh (Napole’on) un bakîye-i ‘izâmının (Sent Helen) adasının Fransaya nakline muvâfakat itdi. Bunu, Avrupa, vaktiyle (Napole’on) nun (‘Elba) adasından ‘avdetiyle Yüz Günler devrine benzetecek idi. Vâkı‘a Şimdi (Napole’on) un ancak cesd bi rûhu Fransaya ‘avdet idiyordu; fakat onun bıraktığı rûh Fransa milletinde pek kuvvetli değilmiydi!

Mısır Mes’alesi hakkında 27 temmuz 1839 târihiyle Bâb-ı ‘Aliye teblîğ kılınan nota mûcibince Londrada müzâkerâta devâm olunmağla berâber, Paris kabinesi nezd-i Bâb-ı ‘Alidede teşebbüsâtda bulundu. Mısır valisiyle Mehmed ‘Ali Paşa arasında devletlerin iştirâk ve müdâhelesi hâricinde doğrudan doğruya bir i’tilâf husûle getirmeye çalışdı.

1840 senesi mayısında Hüsrev Paşanın sadâretten sukûtu Mehmed ‘Ali Paşayı fevk-el‘âde memnûn itdiğinden, Fransa Bâb-ı ‘Aliye bu fırsattan bilistifâde mes’elenin hemân hallini tavsiye ve Beriyetüşşamında tevârüs usûlüyle Mehmed ‘Ali ‘â’ilesine bırakılması esâsına müstenid bir fermân isdârını akîden talep idiyordu. Bir aralık bu fikre

254

İstanbulda yaklaşanlar bulunmuş olduğunu Fransa diplomasisinin o zaman perverde itmiş olduğunu ümîdler isbât idiyor. Fakat (Palmerston) Rusya Çarının ve Prusya Kral-ı Cedîdi Dördüncü (Frederik Kilyom) un kendi politikasına zahîr olduklarına emîn bulunduğundan, Fransanın, devletleri hâric ez müzâkerât bırakmak emrindeki teşebbüsâtının intikâmını kolaylıkla aldı; 15 temmuz 1840 târihinde Devlet-i ‘Aliye dahi dâhil olarak İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya ile Londra Mukâvelenâmesini ‘akd itdi. Bu sûretle Fransayı müzâkerât hâricinde bıraktı. Mu‘âhede-i mezkûre esâs ittihâz idilerek icrâ kılınacak mükâlemeye me’mûren Beylikci Şekip Efendi murahhas ta’yîn olunarak Londraya gönderildi.

Mu‘âhedede deniliyordu ki:

“Zât-ı Hazret-i Şâhâne Haşmetlü İngiltere Kraliçesi ve Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı ve Rusya İmparatoru Hazrâtı ile Mehmed ‘Ali Paşaya i‘tâsı niyât-ı şâhâneleri iktizâsından olan tanzîmât ve sûret-i tesviye şerâ’iti kararlaştırdıklarından bir ittifâk-ı kâmil ile hareket itmeye ve düvel-i mühimme-i muâhedenin her bir husûsda mukatder olabilecekleri kadar hareket itmek üzere Mehmed ‘Ali Paşaya tanzîmât-ı mezkûreye imtisâl ve mutâva‘at

255

itdirmek zımnında mesâ‘îlerini yekdiğerine zamm ve ilhâk eylemeye müte‘ahhid olurlar.

“Hükümdârân müşâr-ünileyhin mu‘âvenetleriyle taraf-ı şâhânedan Mehmed ‘Ali Paşaya teblîğ olunacak tanzîmât-ı mezkûreye mûma-ileyh muvâfakatden imtinâ‘ eylediği hâlde hükümdârân-ı müşâr-ünileyhim zât-ı şâhânenin da‘vet ve iltimâsları ile tanzîmât-ı mezkûreyi icrâ itdirmek için beylerinde karargâr olan usûle teşebbüs itmeye ta‘ahhüd iderler ve bu müddetde zât-ı şâhâne Mısır ile Beriyetüşşam beyinde olan muhâberâtı bahren kat‘ etmek ve işbu eyâletin birinden diğeri ‘asâkir ve bârgâr ve eslahe ve cebehâne ve her dürlü mühimmât sevk ve naklini men‘ eylemek için kendülerine i‘âde itmelerini mütteliklerinden iltimâs buyurmalarıyla İngiltere Kraliçesi ve Avusturya İmparatoru Hazrâtı Bahr-ı Sefidde olan kuvve-i bahriyeleri kumandanlarına bu bâbda tenbîhât-ı îcâbiyenin serî‘yen i‘tâsını ta‘ahhüd eylediklerinden başka donanmalarının kumandanları padişahlarına izhâr-ı sadâkat ve itâ‘at iden teb‘a-i şâhâneye düvel-i erba‘a beyinde olan ittifâk ismine olarak kudretlerine göre vüs‘lerinde olan imdâd ve i‘ânenin i‘tâsına müsâra‘at eyleyeceklerini dahi va‘ad iderler.

Eğerci Mehmed ‘Ali Paşa tanzîmât-ı mezkûreye mutâva‘atdan imtinâ‘ eyledikten sonra kuvve-i berriye veyâ bahriyesini Dersa‘âdet üzerine tevcîh eylediği takdîrde düvel-i mu‘âhede-i müşâr-ünileyhim taraf-ı şâhânedan

256

Dersa‘âdetde olan elçilerine vâki‘ olacak iltimâs-ı mahsûsa yani o hâlde zât-ı mülûkânenin da‘vetlerine icâbet ve Bahr-ı Sefid ve Siyah boğazlarını ve payitaht-ı Devlet-i ‘Aliyeyi kâfe-i muhâcemâtdan masûn itmek için cümlesi beyninde karargîr olduğu vechile bir hareket-i müttefike icrâsıyla taht-ı ‘Osmaniyenin muhâfazasına dikkat eylemek husûsu karargîr olduğundan mâ‘adâ böyle bir karar iktizâsınca bâlâda muharrer mahalle gönderilecek kuvvetlerin zât-ı hazret-i şâhânenin tevakkufunu murâd eyledikleri vakte kadar durub zât-ı şâhâne bunların vücûdlarının ‘adem-i lüzûmuna hükm itdikleri gibi cümlesi bir vakitte çıkılıb Bahr-ı Siyâh ve Bahr-ı Sefide ‘avdet itmeleri dahi mukarrerdir.

Bu sûretle icrâ olunacak hareket-i müttefike zât-ı mülûkânenin mutâlebe-i mahsûsalarıyla ve yalnız bâlâda meşrûh olan hâlde kendülerinin muhâfazasıçün teşebbüs olunmuş bir usûl-i istisnâ’iye nazarıyle bakılıb yoksa Devlet-i ‘Aliyenin kâ‘ide-i kadîmesine halel getirilmemesi yani cem‘-i zamanda düvel-i ecnebiye sefâ’in-i harbiyesinin Bahr-ı Sefid ve Siyâh boğazlarından duhûlüne dâ’ir olan memnû‘îyetin vâki‘ olması mahsûsen karargîr olmuş olmağla Cenâb-ı mülûkâne dahi ahvâl-i meşrûha müstesnâ olarak sâ’irede işbu usûl-i mevzû‘a-i gayr-i mütegayyireyi ibkâ ve Devlet-i ‘Aliye sulh üzere oldukca Bahr-ı Siyâh ve Sefid boğazlarından hiç bir sefîne-i harbiye-i ecnebiye kabûl itmeye kat‘iyen karar vermiş olduklarını işbu senedle i‘lân

257

buyurmalarıyla İngiltere Kraliçesi ve Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı ve Rusya İmparatoru hazrâtı dahi işbu karar-ı padişâhîye ri‘âyete ta‘ahhüd iderler.

İşbu mu‘âhedeye merbût sened-i münferidde Mısırın idâresi bervech-i âti ta‘yîn olunmuş idi.

Mehmed ‘Ali Paşaya kendüsü ve ahlâf-ı sahîhesi için Mısır valiliği idâresi verilecek ve bundan başka kayd-ı hayâtla ‘Akka valiliği ‘ünvânı ve ‘Akka kal‘esi kumandanlığı ile Beriyyetüşşamın cânîb-i cenûbiyesinin idâresi ihâle olunacaktır.

Bu madde kendüsüne bir Devlet-i ‘Aliye me’mûru vesâtetiyle icbâr olunduğu günden i‘tibâren on gün zarfında Mehmed ‘Ali Paşanın kabûl itmesi ve Cidde Eyâletinden ve dâhilinde kâ’in şühûr-ı mukaddeseden ve Girid Cezîresinden ve Adana

Eyaletinden ve ‘Akka Paşalığına bu kere ta‘yîn olunan hudûda dâhil olmayan kâffe-i memâlik-i ‘Osmaniyeden çekilmelerini mutazammın kuvve-i berriye ve bahriyesi zâbitânına i‘tâsı lâzım gelen ta‘lîmâtı me‘mûr-ı mûma-ileyhe teslîm eylemesi lâzım geldiği dahi beyân olunacaktır.

On gün zarfında Mehmed ‘Ali Paşa tanzîmât-ı mukarrereyi (yani bâlâdaki şerâ’iti) kabûl itmediği hâlde zât-ı şâhâne ‘Akka Kal‘esi Paşalığı idâresinin kayd-ı hayâtla verilmesinden sarf-ı nazar buyuracaklarsa da işbu müddet-i münkaziyeyi ta‘kîb idecek on gün zarfında yani bu haber kendüsüne vâsıl olduğu günden yirmi gün mürûruna kadar kabûl olunmak ve bir minvâl-i meşrûh derhâl hudûd-ı Suriyeye

17

Târih-i Siyâsi-i ‘Umûmi

258

ve Mısır Eyâleti dâhilinde bulunan limanlara çekilmelerini mütezammın zâbitân-ı berriye ve bahriyeye verilecek ta‘lîmât me‘mûr-ı mûma-ileyhe teslîm kılınmak üzere Mehmed ‘Ali Paşaya ve ahlâf sahîhesine Mısır valiliğinin ihâlesine rızâdâde olacak ve taraf-ı hükûmet-i seniyyeye te‘diye ideceği vergi bâlâda ta‘yîn olunan iki sûretin hangisi tekerrür iderse mahallin vesa‘it ve ‘adem-i vesa‘itine tatbîk olunacaktır.

Her hâlde Mehmed ‘Ali Paşanın on günden yirmi güne kadar ta‘yîn olunmuş olan müddetin inkizâsından evvel donanma-i hümâyûnu kâfe-i ‘asâkir ve mühimmâtı ile ahzına me‘mûr olan Devlet-i ‘Aliye adamına teslîm itmesi, lâzım gelecek ve işbu teslîm ve tesellüm maddesinde düvel-i müttefike donanmaları kumandanlarıda hâzır bulunacaktır.

Devlet-i ‘Aliyenin kâme-i mu‘âhedât ve kavânîni memâlik-i Devlet-i ‘Aliyenin sâ’ir tarafları misillü-i Mısırdaki ve ‘Akka Eyâletinde dahi mer‘îyyü’l-icrâ olub ancak vergiyi yoluyla te‘diye itmek şartıyla Mehmed ‘Ali Paşa ve ahlâfının ‘uhdelerine muhavvel olan eyâlâtdân zât-ı şâhânenin isimlerine ve zât-ı şâhânenin vâli ve vekîli olarak vergi ve teklîf-i mu‘tedile ahz idebileceklerdir. Eyâlet-i mezkûrenin kâfe-i mesârif-i ‘askeriye ve sâ’iresi bu para ile idâre idilecektir.

Mısır ve ‘Akka valisinin tutabileceği kuvve-i berriye ve bahriye kuvve-i Devlet-i ‘Aliyeden ma’dûd olduğundan bunlara dâ’imâ devlet hizmeti için tutulmuş nazarıyla bakılacaktır.

259

Şâyed bu keyfiyetler kendüsüne teblîğ olunduğu günden i’tibâren ta’lîk olunan yirmi gün müddet zarfında Mehmed ‘Ali Paşa teklîf olunan tanzîmâta muvâfakat itmez ve Mısır valiliğinin tevârüsünü kabûl eylemez ise zât-ı şâhâne kendülerine teklîfi geri almaklıkta muhtâr bulunacaktır. Binâen-‘aleyh menâfi‘-i mahsûsa-i şâhâne ve müttefiklerinin nesâyihî kendülerine ne tarîk irâ’e iderlerse ana sâlik olacaktırlar.

Bu i’tilâfin in’ikâdı Fransaca haber alınır alınmaz büyük bir heyecân hâsıl itdi. Bütün gazeteler harb-cû-yâne bir lisân isti’mâline başladılar. (Tan) gazetesi: “Avrupa bize karşı pek za’îf bulunuyor isede bizim ile en dehşetli olan muhârebe oyununu oynamağa tasaddî idebülür, biz ise kendüsüne karşı en müdhiş ihtilâl oyunları oynayacağız” diyordu. “Deba” gazetesi ise “Bu mu’ahede bir hakâret makâmındadır, Fransa buna tahammül idemez, nâmus ve haysiyeti buna tahammüle mâni‘ olacaktır” demiş idi.

Mareşal (Solet) mu’ahedeye yeni “Şomon Mu’âhedesî” ‘unvanını vermişidi. (Lû’i Filip) bile on senedenberi Avrupada ihtilâl fikrini zabt itmiş olduğunu, fakat devletin bunu takdîr itmeyüb kendisini müşkül bir mevki‘de bıraktıklarını, söylemekte ve ‘acaba devletler bana kırmızı tâkyeyi (ihtilâlcî

260

takyesini) kat’iyen giydirmek mi istiyorlar diye su’âl eylemekte idi.

Müşâr-ünileyh Avusturya ve Prusya sefirlerine hitâben de: “Sizler nankörsünüz, harb itmek istiyorsunuz, merâmınıza nâ’il olacaksınız, lüzûmu takdîrinde kaplanın tasmaını boynundan çıkaracağım, bu cîvân beni tanır, bende anın ile oynamağı bilirim; bakalım bana hürmet ittiği gibi size de hürmet eyleyecek mi?” demişidi.

Ma’hazâ bu gibi sözlerden kralın niyât ve makasîd-ı hakîkiyesini keşf itmek müşküldür; müşâr-ünileyh şübhesiz pek ziyâde hiddet itmiş idi; fakat kaba adamlar gibi

nezâketsizlik göstermemek için bu sûretle idâre-i lisân itmesi lâzım geliyordu; belki iğbirâr-ı ‘umûmi cereyânına kapılarak mevki‘inden sukût itmemek için bu gibi ahvâlde Mösyö “Tiyer” kadar bağırmak lüzûmunu hiss eylemişidi.

Fransızlar muhârebe zuhûrunu muhakkak görüyorlar. Ve bu ihtimâli memnûniyet-i fevk-el‘âde ile telakki idiyorlar idi.

Müdekkik şehir (Deriyol) o zaman Fransada hükümfermâ olan hâlet-i rûhiyeyi şu sûretle ta‘rîf idiyor:

Parisde hükümferma olan kanâ‘ate göre Mısır valisi devletler tarafından i‘tâ olunan ültimatomu bir sûret-i münâsebede redd

261

idecekti. Şu hâlde devletler maksadlarına nasıl vâsıl olacaklardı? Vâlî sevâhilin bir kaç mesâfe ötesinden İngiliz donanmalarından kaçacakdı. Bu hâlde, ‘acaba İngiltere, bir Rus ordusunun asya-i vasati ile Suriyeye duhûlüne müsâ‘ade edecek miydi?

İngilizlerin böyle bir vak‘anın netâicinden korkacakları zann olunuyordu. O hâlde Mısır valisi bizzât kendisini müdâfa‘a ile Rusları tahammülgüzâr muvaffakiyetsizliklere düçâr eyleyecekti.

Düvel-i müttefikinin “Palmerston” un ihtiyâtsiz harekâtıyla ihzâr itdiği gayr-ı kâbil iktihâm-ı müşkülât içinde bulunduğu bir sırada, Fransa hâzır ve âmâde bulunan ordularını Almanya ve İtalyaya sevk edecek; Avusturya ve Prusyadan 1815 senesi intikâmını alacak ve Mehmed ‘Ali Paşa şarkda nâ‘il-i muvaffakiyet olacağı bir zamanda Fransa “Ren” nehri üzerine ve Alp dağlarında istihsâl-i menfa‘at eyleyecekti.

Mösyö “Tiyer” ta‘cîl itdi. Napole‘onun târihini yazmış olan bu zât müşâr-ünileyhin sergüzeştini kesretle mütâla‘a itmek sâyesinde bu kahramanın şahsiyetine nüfûz eylemişidi; akvâm beyninde zuhûr iden ihtilâller hakkındaki efkâr-ı siyâsiyesinden istinâre-i fikr idiyordu. Ve Lu‘i Filipin ordularına ta‘lîm için ‘askeri plânlar yaptı. Mûma-ileyh Londra mu‘âhedenâmesine vâz‘-ı

262

imzâ devletlerle müzâkerâta girişmekden imtinâ‘ ve kemâl-i ‘azimet ve vakârla hâl-i infirâd ve tecerrüdü ihtiyâr eylediği bu hâl “Palmerston” ve refikâsınca mûcib-i endişe olurdu. Refikâsı, Mösyö “Tiyer” in me’yûsiyyetle yapmış olduğu bir hareketin netâicinden kendisi kadar emîn değil idiler. Ve hakikatde bu netâicinin vahîm olabilmesi ihtimâli mevcûd idi. Fransa kabinesi teslihânını tesrî‘ ve ihtiyât ‘asâkirini silâh altına cem‘ eyledi; emirnâme-i krâfler ısdârı sûretiyle yeni piyâde ve süvâri alayları teşkîl itdi.

“Tiyer” in bu teşkîlât emrinde mahâret ve iktidârı görüldü. Mûma-ileyh bilâhare parlamentoca tasvîb olunmak kayd-ı ihtirâzîsiyle Paris istihkâmâtının inşâsına mukteza krediler açdı; kendisi îfâ itdiği bu hizmetden dolayı memnûn ve müftehir bulunuyordu; her husûsla iştigâl eyledi, her şey’i yoluna koydu. Bir gün, mûma-ileyh “Ren” ve “Po” nehirlerini irâ’e iden haritayı tedkîk itdiği sırada uyuya kaldığı görülmüşüdi. Harita Fransız ‘asâkirinin meşy-i müstakbellerini siyah ve yeşil toplu îgnelerle ta’yîn itmekte idi!

Tiyer Napole’on Bonapartın ata binişini tasvîr ve Napole’onun şiddet arzu ve teheyyücât-ı vataniyesini Lu’i Filipin büyük mahdûmu “Dük

263

Dorlean” a (doc d’Orléan) nakl eyler. Bir gün “Dük Dorlean”:

“Sen Deni” sokağının bir ırmağında telef olmakdan ise “Ren” ve Tuna nehirleri sevâhilinde telef olmağı tercîh iderim” dedi. Her ikiside muhârebe planlarının en mükemmelleri hakkında müzâkere itdiler. Fransanın şark sularındaki donanması Mehmed ‘Ali Paşanın sefâ’in-i harbiyesiyle berâber İngilizler üzerine parlak muzafferiyetler ihrâz eyleyecekleri bir sırada en kuvvetli bir Fransız ordusununda İtalyaya sevk ve i’zâmı husûsunda mûma-ileyhima beyninde i’tilâf hâsıl oldu. Hakîkaten bu bir muhârebe hâzırlığı mı idi?

Fansada bu hissiyâtın hükümfermâ olması memâlik-i ecnebiyede memnûniyetle telakki olundu. Rusya Çarı (Nikola) Fransayı yeniden ihtilâl fikrinin makarrı ‘add iderek yeniden muhâfazakârlık fikri nâmına te’dîbine kalkışmak imkânını görüyordu.

Prusyalılar ise (Napole'on) devrinin yeni bir intikâmını almak ve (Alsas Loren) i zabt itmek ümîdini perverde eylemekde idiler.

Alman şu'arâsından (Beker) (Becher) (Alsas Loren) hakkında şu neşîdeyi okuyordu.

264

“Ey Almanyanın serbest (Reni) onlar sana sâhib olamayacaklar!”

Parisden (Alfro dö Muse) (Alfred de Musset) ise cevâb-ı âtiyi veriyordu.

“Almanyadaki “Ren” inize mâlik olduk. Pederin geçdikleri o yerlerden evlâdda geçecektir.”

Mısır Mes'elesinin bu sûretle Fransızlarla Almanlar arasında bir mes'ele-i ihtirâs şeklini alması, Almanyada hissiyât-ı milliyeyi uyandırdı. (Laypisig) muhârebesinin sene-i devriyesi münâsebetiyle (Ren) nehrinin öbür cihetinde şenlikler icrâ ve bunlara Fransızların temâyülâtına karşı emel-i müdâfa'a izhâr idildi.

Bâb-ı 'Ali ile devletler arasında husûle getirilen sûret-i i'tilâfiyeyi Mehmed 'Ali Paşaya tebliğ itmek vazîfesi hâriciye müsteşârı Ref'et Beye tevdi' edilerek mîr-i müşâr-ünileyh vapur-ı mahsûsla İskenderiyeye i'zâm kılındı. Hâlbu ki birinci müddet zarfında tebligât-ı vâkı'adan semere-i matlûbe hâsıl olmadığından keyfiyet Ref'et Bey tarafından Bâb-ı 'Aliye iş'âr eylemesi üzerine bunun için Bâb-ı 'Alide mahsûsen 'akd olunan meclis-i 'umûmiyede Mehmed 'Ali Paşanın talebi vechile Suriye hakkında da hakk-ı tevârüs verilmesi muhâzîr-i mülkiye ve milliyeyi mûcib olacağından bunun 'adem-i tecvîzi ittifâk-ı ârâ ile taht-ı karara alındı. Yirminci gün

265

hitâm bulduktan sonra yine Mehmed 'Ali Paşa Beriyetüşşam hakkındaki iddi'âsında temerrüd itmekde idi. Binâ-en'aleyh valilik pâyesi 'uhdesinden alınarak hıttâ-i Mısıriyenin idâre-i muvâkkatesi 'İzzet Mehmed Paşaya tevcih kılındı. Ve Mehmed 'Ali Paşaya karşı Devlet-i 'Osmaniye ile müttefikleri tarafından her dürlü harekât-ı harbiyenin icrâsı karargîr oldu.

Ağustosun ondör(d)üncü günü “Sir Çars Napyer” (Sir Chares Napier) kumandası altında olarak İngiliz, Avusturya ve ‘Osmanlı sefâ’in-i harbiyesinden mürekkeb muhtelit bir donanma Beyrut önünde görüldü; ve derhâl Suriyede İbrahim Paşa ‘aleyhinde bir takım kıyâm emâreleri zuhûr itdi. İngiliz parası bu kıyâmda çok iş görmüşdü.

Mısır valisinin oralarda te’sîs itmiş olduğu idâre pek tâkat-fersâ idi; müslüman Dürzîler ve Hristiyan Marunilerle meskûn olan Cebel-i Lübnan bir ‘Asırdan beri dâ’imâ Fransanın taht-ı himâyesinde olarak “Ka’ab” ‘âilesi a’zâsından müntehab ve hükûmet-i ‘Osmaniyyeye haracgüzâr bir Hristiyan emir tarafından idâre olunur bir muhtâriyete, mâlik bulunmuş iken, Mehmed ‘Ali Paşa bu imtiyâzı nez’ itmiş, Fransa hükûmetide Mısır valisiyle gâyet samîmi münâsebâtta bulunmakda olduğundan bu işe müdâheleden imtinâ‘eylemiş idi. Binâ-en‘aleyh Cebel-i Lübnan emîri Beşir İngilizlerin tarafına

266

geçerek 1840 târihinde bunlar tarafından icrâ olunan entrikaların müntic muvaffakiyet olması için pek çok mu‘âvenetde bulundu.

“Sir Napyer” (Sir napier) nin Beyrut önlerine muvâsalatı haberi şâyi‘ olur olmaz bütün şimâli Suriyede ‘isyân zuhûr itdi, bundan düçâr-ı havf ve hirâs olan Mehmed ‘Ali Paşa derhâl Kandiyeyi i‘âde itdi. Ve yalnız verâset sûretiyle Mısırın ve kayd-ı hayât şartıylada Suriyenin kendinde kalmasıyla iktifâ eyledi. Fakat bu kadarı kâfi değil idi; bu kere teklîfât vâkı‘ası aslâ mesmû‘ olmadı.

Teşrîn-i evvelin üçünde Beyrut İngilizlerin eline düşdü. İbrahim Paşa ric‘at iderek harekât-ı tedâfi‘ye ile iktifâya mecbûr oldu. ‘Osmanlı ‘askerinin Rusyada mühim muvaffakiyetleri haber alınmağa başladı.

İbrahim Paşanın gayr-ı me’mûl rücümeti üzerine Mösyö (Tiyer) in bilcümle tasavvurâtı ‘ukîm kaldı. Fakat Fransada efkâr-ı ‘umûmiye fevk-el‘âde galeyâna gelmişidi. Bu işin içinden çıkmanın bir yolunu bulmak lâzım geliyordu. Saray-ı kraliyede bir çok müzâkerâtdan sonra devletlere bir nota gönderilerek Mehmed ‘Ali Paşanın Mısırdan bütün bütün teb‘îdine Fransızca muvâfakat idilmeyeceği bildirildi. Bu, zımnen Mehmed ‘Ali Paşanın Mısırdaki kalması şartıyla müzâkereye

267

muvâfakat yani Londra mukâvelenâmesindeki esâsın kabûlüyle ittifâk-ı düveliye iltihâk kabilinden idi.

Ma‘mâfih (Tiyer) henüz harb ümîdinden vazgeçmiş olmayub, şiddetcûyane bir meslek iltizâmından sarf-ı nazar itmiş olan kralı tazyîk için yeni bir fırsat aramakda idi. Belki (Palmerston) tarafından yeniden bir sebep îkâ‘ olunacağını ümîd idiyordu.

Fransa meclis-i meb‘ûsânının teşrîn-i evvelin sekizinde küşâdı mukarrer olmakla kralın nutk-ı iftitâhiyesi müsveddesini mâh-ı mezkûrun yirmisinde müşâr-ünileyh ‘arz itdi. Kral nutku harb-cû-yâne bulduğundan tasdîk itmedi. Bunun üzerine (Tiyer) isti‘fâ itmekle, Londra sefîri (Kizo) hâriciye nâzırı olmak üzere Mareşal (Solet) in riyâseti tahtında bir kabine teşekkül eyledi. Artık Mısır Mes‘elesî devre-i hâddesini geçirmiş demek idi.

“Kizo” devletlerin Fransada vukû‘ bulan tebeddül-i vükelâdan memnûn olacaklarını ve daha ziyâde i’tilâfcûyâne hareket eyleyeceklerini ümîd idiyordu. (Tiyer) in 8 teşrîn-i evvel târihli notası mündericâtı muhâfaza itmekle berâber Mısır valisi için meselâ ‘Akka Paşalığı gibi fazla bir şey istihsâli ümîdinde bulundu. Fransa tarafından Mısır valisi lehinde icrâ-i teşebbüs olunduğu gibi vali-i müşâr-ünileyhin de, menâfi‘-i zâtiyesi için bizzât teşebbüsâtta bulunması lâzım geliyordu.

268

Hâl bu ki Bâb-ı ‘Ali teşrîn-i sâninin ikisinde ‘Akka Paşalığı Mehmed ‘Ali Paşanın ‘uhdesinden nez‘ itdi, Mehmed ‘Ali Paşa, İbrahim Paşayı Mısıra celb itdi. Ve her yerde tekâpu gösterdi.

Fransada izhân-ı ‘umûmiye bir dereceye kadar kesb-i sükûn eylemişidi. Her ne olur ise olsun sulhu iltizâm itdiğinden dolayı, kabineyi tahtı’e iden bir kısım-ı metbû‘âtın ta‘arruzât ve muhâcemâtına ve meclis-i meb‘ûsânda hârici politikamıza kerh idildiği sırada “Tiyer” in şiddetli nutkuna rağmen, (Kizo) muslih-âne politikasında muvaffak oldu. Napole’onun bakiye-i ‘izâmının “Invalid” (Invalides) e nakli için kânûn-ı evvelin on beşinci günü vukû‘ bulan merâsimde hiç bir karışıklık vukû‘a gelmedi.

Ma‘mâfih Mösyö “Kizo” Mısır Mes‘elesini terk itmemişidi, Mısırın hakk-ı verâsetiyle iktifâ itmesini Mısır valisine tavsiye ve ihtâr ve bu nokta hakkındaki arzu-ı gayr-ı mütegayyiresini te’yîd idiyor ve selefi olan kabinenin mübâşeret itmiş olduğu teslihâta devâm eyliyordu.

Müşâr-ünileyh Paris istihkâmâtının takviyesi hakkındaki kânûn lâyihasını 1841 senesi şubatının birinde büyük bir ekseriyet ile meclis-i meb‘ûsâna tasdîk itirdi.

Ma‘mâfih bununlada (Palmerston) u mesleğinden geri çevirmek mümkün olmadı.

269

‘Akkanın fethinden sonra Amiral (Napyer) İskenderiye pişgâhına giderek eğer devletleri kararına inkıyâd itmezse şehri topa tutacağını Mehmed ‘Ali Paşaya bildirdi.

Mehmed ‘Ali Paşa derhâl müzâkerât icrâsına muvâfakat eyleyerek teşrîn-i sâninin yirmi beşinci günü bir mukâvelenâme ile Suriyeden keff-i yed itmeye ve ‘Osmanlı donanmasını hükûmet-i ‘Osmaniyeye i‘âde eylemeye muvâfakat idiyordu. Buna mukâbil ise devletler müşâr-ünileyh için Bâb-ı ‘Aliden Mısırın hakk-ı verâsetini istihsâle çalışacaklardı; fakat Dersa‘âdet İngiltere sefiri Lord “Ponsonbi” (Ponsonby) tarafından vukû‘ bulan teşvîkât üzerine Bâb-ı ‘Ali Mehmed ‘Ali Paşaya kayd-ı hayât şartıyla yalnız Mısırın hakk-ı tasarrufunu bahş eylemek husûsunda ısrâr eyledi; bu kere Bâb-ı ‘Ali işin pek ilerisine gitmiş bulunuyordu.

Avusturya ile Prusya işin sürüncede bırakılması ateşle oynamak kabîlinden olduğunu takdîr iderek (Palmerston) a teblîgâtda bulundular. Düvel-i müttefike arasında cereyân iden muhâbere neticesinde düvel-i erba‘a ile kânûn-ı sâni târihinde bir nota irsâliyle Mısır valiliğinin verâset sûretiyle Mehmed ‘Ali Paşaya tevcîhini ta‘ahhüd eylemesini Bâb-ı ‘Aliden talep itdi. Ve bu husûsda 13 şubat târihinde bir hatt-ı hümayûn sâdir oldu; fakat bu hatt-ı hümayûn mevcûd gayr-ı kâbil-i tecvîz bazı kuyûd-ı ihtirâziyeye göre padişah

270

Mısır valiliği inhilâl idecek olursa vâlî-i cedîd Mehmed ‘Ali Paşanın vârisleri meyânından kendisini intihâb ve ta’yîn eyleyecek, müşâr-ünileyh paşa tarafından tarh idilecek olan rüsûm ve tekâlîfin rub‘u Bâb-ı ‘Aliye ‘â’id olacak ve Mısır ordusu 18,000 nefere tenzîl kılınarak yüzbaşı rütbesinin mâfevkinde rütbeleri hâ’iz bulunan bilcümle zâbitân padişah tarafından ta’yîn olunacak idi.

Mehmed‘Ali Paşa bu şerâ’iti kabûl itmedi. “Metternih” bir kere daha doğrudan doğruya Dersa‘âdetde icrâ-i tavassut ve müdâheleye mecbûr oldu.

Nihâyet cânib-i Bâb-ı ‘Aliden, rebî‘-ülâhir 1257 (1 haziran 1841) târihinde ihsân buyurulan fermân ile eyâlet-i Mısriye imtiyâz ve rantıyla Mehmed ‘Ali Paşaya tefrîk olunub, müşâr-ünileyh bu karârı tevkîr ve tanzîm ile kabûl itdi. Fermân-ı mezkûrda Mısır valisinin rütbe husûsunda ve kadem-i vüzerâta göre takaddüm ve te’hir maddesinde sâ’ir vüzerâ ile müsâvât üzere bulunacakları ve Devlet-i ‘Aliyenin mu‘âhedâtı ve kavânîn ve nizâmâtı Mısırdada cârî bulunacağı ve vergisiyle vâridâtı nâm-ı şâhâneye nisbeten tahsîl olunacağı ve zaman-ı sulhda Mısır ordusunun mevcûdu 18,000 kişiyi tecâvüz idemeyüb ‘askerin nişânlarında ve sancaklarında Devlet-i ‘Osmaniyenin ‘askerinden hiç bir fark bulunmaması ve Miralaya kadar Mısır valisi

271

tarafından nasb olunub Mirlivâ ve Ferîk paşalar için bilistizân idâre-i seniye istihsâl kılınması ve taraf-ı şâhânedan ruhsat-ı kat’iye olmadıkca süfün-i harbiye yapılmaması cümle-i mukarrerâtdan olduğu ve bu şerâ’iti imtiyâz-ı verâsete merbût ve mu‘allak bulunduğundan bunlardan birinin ‘adem-i icrâsı takdîrinde verâset imtiyâzının derhâl ref‘ ve fesh idileceği beyân olunmuş idi.

Evvelce Mehmed ‘Ali Paşanın Mısır hâricindeki yerleri hemân teslîm iderek zât-ı şâhâneye mutâva‘at ideceği haber alınması üzerine böyle yaptığı hâlde mazhar-ı ‘afv olacağını kendisine bildirmek ve donanmanın hemân teslîmini talep itmek üzere evvelce Mazlûm Bey gönderilmiş ve Mehmed ‘Ali Paşa hemân donanmayı göndermiş idi. Bunun üzerine Mehmed ‘Ali Paşada müte‘allıkâtı ezcümle hademesi hakkında ‘afv-ı şâhâne şeref-sâdır olmuş idi. Donanma o zaman ‘avdet itmiş idi.

Müzâkerâtın neticelenmesiyle Mısırın bâ-imtiyâz-ı verâset müşâr-ünileyhe verilmesi takarrür itmesi üzerine mündericâtı bâlâda telhîs idilen fermân dîvân-ı d'âva ('Adliye) nâzırı Sa'îd Muhib Efendi vâsıtasıyla müşâr-ünileyhe gönderildi. Ve verilen imtiyâzın derecâtı tamâmi-i mülkî-i 'Osmaniyeyi ihlâl itmediği anlaşılmaq üzere bir sûreti de valilere irsâl kılındı.

Bu sûretle Mısır Mes'elesi hall olunmuş ve bu mes'elenin en

272

şiddetli zamanlarında Avrupa ittifâkından ayrılmış olan Fransa devletide yeniden Avrupa ittifâkına girmiş idi.

MAKÂMÂT-I MUKADDESE MES'ELESİ

Hazret-i 'Ömer Farûk, Kudüsün hîn-i tesellüm ve fethinde mahâl-i mübâreke-i mevcûdenin tamami-i muhâfazasını ve serbesti-i 'ayîni emr buyurmuşlardır.

Halife-i müşâr-ünileyh hazretlerinden iki 'asır kadar sonra gelen Hârun-erReşidin, nişâne-i ittifâk ve muhâdenet olarak, Kemâmenin anahtarlarını Şarl Manya ihdâ itdiği mervîdir. [809-876]. Hârun-erReşidin, zamanında, Frenklerin Kudüsde kilise ve manastırlar tasarruf itmelerine müsâ'id bulunmuş olduğu muhakkaktır.

Selâhaddin 'Eyyûbiden bed'an ile 'arz-ı Filistin bütün devlet-i islâmiye zîr idâresinde tekerrür idinceye kadar mürûr iden 'asırlarda dahi kâ'ide-i 'adl ve hakk tamamen hükümfermâ olmuş, Hristiyanlığın âmâl – yahûd – hukûk ve 'âdât-ı mezhebiyesi her nevi' ta'arruz ve tecâvüzden masûn, mashûb ve mahfûz kalmışdır.

Kudüs-i şerîfin zîr-i hâkimiyet-i 'Osmaniyeye geçmesi üzerine, serbesti-i edyânına tamâmî-i ri'âyet gösterilmiş ve cema'atlerin hukûku fermânlarla te'mîn kılınmışdır. Fakat bu mes'eleye icrâ-i âyînden başka rekâbet-i

273

rûhâniye ve ihtirâsât-ı siyâsiye karıştığından, hükûmet-i 'Osmaniye bu yüzden gitdikce büyük büyük müşkülât çekmişdir.

Üçüncü ‘asr-ı mîlâdîde İmparatoriçe [Helen] (Sent Helen) tarafından inşa itdirilmiş olan Kemâmenin mürûr-ı i’sâr ile uğradığı tahavvülât ve tecâvüzât ve ahîren nasılsa bir taraftan îkâ’ idilen harîk üzerine yalnız Rus ve Rumların i’ânesiyle vukû’ bulan ta’mîrât; Beyt-ül-lahimde yâdkâr-ı kadîm olan bir ‘alâmetin gasb veya sirkatte idilen cerâ’at ve bu misillü diğer esbâbdan dolayı dürlü dürlü münâza’alar, muhâsemeler zuhûr idiyor idi. Cehl veya gaflet-i ‘avâmı istihsâl-i merâma tavsît idenler için, ahvâl-i mezkûrenin her biri başlıca bir fırsat olarak, aralık aralık cürümler hatta cinâyetler îkâ’ idiliyor ve tervîh-i müfâsid âmâl gareziyle, devlet bin türlü müşkülâta ilkâ idilmekle berâber, öteden beri Avrupada imparatorlara ve krallara bile iblâğ-ı şikâyât ve tahrîsât olunuyor idi.

Zîr-i ta’biyyet-i ‘Osmaniyede bulunan Ortodokslar Latinlerin tasarrufu altında bulunmaktan mütevellid ihlât ve münâza’âtda her zaman biraz ziyâdece müstefid olageldiklerinden, Latinler buna mukâvemet idebilmek için ‘uhûd-ı ‘atîkeden, ez cümle 1740 ‘ahidnâmesi ahkâmından bilistifâde Fransanın himâyesine mürâca’at itmekte idiler.

Ortodokslar İmparatoriçe (Helen) in Latin değil,

18

274

Ortodoks olduğundan tutdurarak kadim da’vâsında bulunan Katolikleri vâkı’â bazı ziyâret mahallerine ‘âdetâ zâ’ir ve misâfir sıfatıyla olsun yanaşdırmak istemiyorlardı. Yüz yirmi sene evvel Kemâme muhterik olduğundan yalnız Ortodoksların parasıyla ta’mîr edilmiş isede, ondan evvelde birkaç kere yanmış ve o def’alarda yalnız Latinler tarafından ta’mîr ve termîm edilmiş idi.

Hakîkat-i hâlde Latinlerin bazı mahallere mutasarruf oldukları gayr-ı kâbil-i inkâr isede bu bâbdaki vesâik-i siyâsiyede hangi ziyâretgâhların münhasıran Latinlere ‘â’id olduğu ve hangilerinin müştereken tasarruf idildiği hakkında sarâhat olmadığından, münâza’ât eksik değil idi. Ma’hazâ bu işlere mevâd-ı ‘âdiye nazarıyla bakılır ve ikâme olunan da’vâlar ya mahalli mahkeme-i şer’iyyesinde bir karara rabt olunur. Yahûd merkez-i hükûmete mürâca’atla keyfiyet – eğer saltanat-ı seniyece

muvâfık görülürse – bir fermân istihsâli ile hall ve fasl idilir idi. Fakat zamanın te'sîrâtı yavaş yavaş bu mezheb gavgalarını politika münâza'âtı hâline vaz' itmekte idi.

Rusyada Ortodoksluk gayreti kemâl-i şiddetle icrâ-i hüküm itmekte ve Birinci (Nikola) mezhebin te'sîrinden mümkün olduğu kadar istifâdeye çalışmakta olduğu gibi, Fransada da Prens (Lû'i Napolyon) intihâb-ı 'umûmi ile on iki milyon Fransızın re'yini kazanarak riyâset-i hükûmete geçmiş; o esnâlarda

275

1839 da Romada cumhuriyet te'sîs idilmesi üzerine memleketini terkle (Gâ'ie) ye ilticâ itmiş olan Papa Dokuzuncu [Pi] General (Odino) nun kumandası altında bulunan Fransız 'askerinin irsâli sûretiyle Napolyonun müzâheretini görmüş ve Romaya 'avdet eylemiş idi.

Prens (Napole'on) cumhuriyet tarafdârlarına karşı intizâm tarafdârı (parti de l'ordre) denilen zümrenin mu'âvenetine istinâd itdiği cihetle, hissiyât-ı mezhebiyeyi tahrîke çalışıyordu. (Lu'i Filip) zamanından kalmış olan Kudüs-i Şerîf maddesi bu siyâsetine pek muvâfık geldi.

Nizâ'ın menşe'i Kudüsde (Mevlid-i İsa) nâm-ı makâmın bâlâsına mevzû' gümüşden ma'mûl ve Latince bir 'ibâre ile muvaşşah yıldız 'alâmetinin ortadan gâ'ib olması idi. Hristiyanların i'tikâdında Hazret-i 'İsânın tevellüd buyurdıkları mahalde iki ziyâret mevcûd olub bunlardan biri "Mevlid" diğeri "Mehd" mahallidir. "Mevlid" Ortodoksların, "Mehd" ise Latinlerin elinde idi. Gâ'ib olan yıldız 'alâmetinin üzerindeki Latince 'ibâre Latinlerin oralardaki hukûku mü'eyyed olduğundan, bunlar bir yed-i mechûl tarafından kaldırılmasından hukûklarına tecâvüz ma'nâsını çıkarmakta ve binâ-en'aleyh – ihkâk-ı hukûk için – mu'tâdları üzere Fransa hükûmetinin himâyesini talep itmekte idiler.

276

İşin aldığı şekil ve renge bakılarak, def'-i gâ'ile için devletce öyle bir 'alâmet yapıdırılarak mahal-i mahsûsuna konulması teklîf idildikde her iki taraf bu sûret-i i'tilâfiyeye – sevk-i garazla – yanaşmamış idi. Ortodokslar 'alâmet-i mezkûrenin vücûdunu i'tirâf itmekle berâber, fi'il-i sirkati Latinlere 'atf ve isnâdda ısrâr

göstermişler ve mevcûdiyetini kabûl ve tasdîk itdikleri bir şey'in aynı yapıdırulub yerine konulmak teklîf edilince kat'iyen izhâr-ı rey-i muvâfakat itmemişler idi.

Bil'akis Fransa birçok ziyâret mahallerinin Latinlere i'âdesini ve 'alâmet-i mezkûrenin eskisi gibi yapıdırulub yine vaz'ı ve Kemâmedeki büyük kubbenin yalnız Latinler tarafından ta'mîrini talep iderek Bâb-ı 'Ali tarafından muvâfakat olunması hakkında mürâca'atlarda bulunmuşdur. Ortodokslar ise bütün bütün 'aks-ı mutâleb-i müdde'ayât ile uğraşmakta idiler.

Mes'elenin mücib olduğu teşettütü görmekte olan Bâb-ı 'Ali bir sûret-i tesviye olmak üzere mevzû'-i bahs olan kubbenin cânib-i hükûmetden ta'mîri husûsunu gerek Lu'i Filip hükûmetine, gerek Ortodokslara – yahûd – Rusyaya teklîf ve tebliğ eylemiş isede, her iki taraf bunada muvâfakat göstermemişlerdi.

Zaman geçdikce ihtilâf artmakta ve Latinlerin talebini Fransız, Ortodoksların talebini Rusya sefâretleri müdâfa'a eylemekte, binâ-en'aleyh

277

işin şekl-i siyâsîsi gitdikce kesb-i ehemmiyet itmekte idi. Nihâyet-ülemr Rumlar ve binâ-en'aleyh Rusya sefâreti – kubbe dâhilinde eski Rum lisânıyla mevcûd kitâbelerin ibkâ ve muhâfazası şartıyla ta'mîrât-ı lâzîmenin taraf-ı Devlet-i 'Aliyeden icrâsına muvâfakat eylemiş isede, Fransa hükûmeti 1848 inkılâbından sonra – yani Üçüncü (Napole'on) un riyâset-i hükûmete gelmesiyle berâber – min-elkadîm mevcûd kitâbeler Latince olduğu beyânıyla mezkûr Rumca kitâbelerin tamamıyla kaldırılması ve yerine kadîmi vechile Latince kitâbeler vaz' olunması şartını dermiyân itmiştir.

Re'is Napole'on tarafından Dersa'âdetdeki Fransa sefiri General (Opik) e (aupick) gönderilen ta'lîmât üzerine, sefir mûma-ileyh bu iş hakkında yeni bir rapor tanzîm itmiş ve bunda mütâla'âtını bir başdan bir başa Katolikler kilisesinin muhâfaza-i makâmını nokta-i nazarından yürüdüğünden, mes'ele Fransanın Bâb-ı 'Ali nezdinde vukû' bulan teşebbüs-i cedîdi üzerine devre-i hâdhesine girmiştir.

Sefâret-i mezkûre cânibinden 28 mayıs 1850 târihinde hükûmet-i 'Osmaniyeye tebliğ kılınan takrîr-i şifâhîde beyn-üdevletin 1740 da 'akd idilmiş olan 1740 târihli 'ahidnâmenin otuz üçüncü maddesiyle mahâl-i mübâreke tasarrufu Latinlere te'mîn

kılınmış olan yerlerin reddi taleb idilmiş ve bu yerlerin min-elkadîm Latinler tasarrufunda

278

bulunmuş olduğu evrâk-ı mu‘tebere ile isbât olunacağı dahi beyân idilmiştir:

Fransanın Latinler nâmına dermiyân itdiği hukûk bervech-i âti idi:

Beyt-üllahim büyük kilisesi; Hazret-i ‘İsa Aleyhis-selâmın mevlidi olan mağara ve bunun derûnunda mevki‘-i mahsûsuna yeniden bir yıldız ‘alâmeti vaz‘ı ile mefrûşâtın tecdîd ve tebdîli; Kemâme dâhilindeki merkad-ı betül ve [dühn-i kudâs] taşı ve kilise derûnunda mevcûd Hazret-i Meryemin yedi halkası; Kemâme kilisesi kubbesinin Frenkler tarafından ta‘mîri hakkı ve bu kilisede her şey’in 1818 senesindeki harîkden evvelki hâle ircâ‘ı. Bu talepler Fransa sefîri tarafından Bâb-ı ‘Aliye Fransada ve hatta Avrupanın her tarafında Katolikleri memnûn edecek, fakat diplomasi nokta-i nazarından Rusları ve teb‘a-i ‘Osmaniyeden Ortodoksları fevk-el‘âde tahrîk ve igzâb edecek sûrette teblîğ olundu.

Sefir teblîgâtını Sadr-a‘zâmla hâriciye nâzırı birlikde oldukları zaman icrâ itmiş ve notanın bir sûretini düvel-i sâ‘ire süferâsına dahi göndermiş idi. Fransa hâriciye nezâreti ‘umûm Katolik devletlere bir tahrîrât-ı ‘umûmiye irsâliyle bu mes‘elede Fransaya iltihâk itmeleri talebinde bulunduğundan, Rusya devleti ile Ortodokslar kendilerine karşı bir Katolik ittifâkı vücûda getirilmekte olduğunu anlamış ve ona göre hareket itmeğe başlamış idiler.

279

Bu bâbda Rusların ilk yapacakları şey Ortodoks teb‘ayı devlet-i metbû‘alarından ayırarak kendilerine celb eylemek üzere tahrîkât icrâsı idi; Ortodoksları Devlet-i ‘Osmaniyenin Rum kilisesinin hukûkunu alub menâfi‘-i siyâsiye te‘mîni için Latinlere vermekde olduğu işâ‘a idildi. Bâb-ı ‘Ali bu tezâhürâtın hâsıl ideceği netâic-i elîmeyi Fransaya anlatmak istedi isede anlatmak mümkün olmadı.

Fransa sefâreti Katolik ‘âleminde husûle getireceği te’sîri hesâb iderek işin sür‘at-i mümkünü ile tesviyesini ta‘kîb eyliyor ve Bâb-ı ‘Aliyi cevâb-ı i‘tâsı için tazyîk

idiyordu. Hükûmet-i ‘Osmaniye ise zaman kazanmaktan fâ’ide görüyordu. Binâ-en‘aleyh sefâretin mürâca‘at-ı cedîde ve akîdesi üzerine hâriciye nezâretinden 22 kânûn-ı evvel 1850 târihinde bir takrîr cevâbı tastîr kılınarak bunda Bâb-ı ‘Alinin ‘ahidperverliği beyân olunduktan ve hiç bir maddesi tarafeynin rızâsıyla tebdîl ve tagyîr idilmemiş olan bir ‘ahidnâmenin mer‘iyyet ahkâmı tabî‘î bulunduğunu isbâtdan sonra, mezâhib-i muhtelife hristiyanları Kudüs-i Şerîf makâmât-ı mübârekesinde hissedâr olduklarından ve her birinin yedinde bir çok fermânlar ve senedât-ı kadîme mevcûd bulunduğundan 1740 mu‘âhedesinden evvel ve sonra verilmiş olan ferâmînin ve vesâik-i sâ’irenin bir komisyon vâsıtasıyla tedkîkine lüzûm gösterilmiş idi. General (Opik) ise 12

280

kânûn-ı sâniide bir cevâbnâme göndererek, 1740 ‘ahidnâmesinin mer‘iyyet ahkâmı hakkında verilen te‘mînâtdan dolayı beyân-ı memnûniyet itmiş, fakat fermânların ve evrâk-ı sâ’irenin tedkîki ahkâm-ı ‘ahdiye ile hâ’iz-i ‘alâka olmadığını bildirerek Bâb-ı ‘Alinin şu kararından dolayı resmen protesto itmekle berâber, bu bâbda hükûmet-i metbu‘asından istizân-ı madde eylediğini de ‘ilâveten iş‘âr eylemiştir.

O sırada Katolik mezhebine tâbi‘ olan Avusturya Devleti sefâretindende Bâb-ı ‘Aliye bir nota teblîğiyle Karlofça ve Pasarofca mu‘âhedelerinin on üçüncü ve Belgrad mu‘âhedesinin dokuzuncu ve Zıştovi mu‘âhedesinin on ikinci maddeleri mûcibince Latin ruhânının muhâfaza-i hukûkundan bahisle bir mes’elenin tesviyesi için yegâne çâre mîlâdın 1740 târihinde Latinlerin Kudüs-i Şerîfde ne gibi hukûk-ı tasarrufiyeye mâlik olduklarını tedkîk ve ta’yîn edecek muhtelif bir komisyon teşkîlinden ‘ibâret olacağını beyân eylemiştir.

(Napole’on) bu işin bir an evvel tesviyesiyle Katolik ‘âlemine bir cemîle arzı emelinde bulunduğundan ve General (Opik) in teblîgât ve teşebbüsâtını kendi istediği derecede şiddetli görmediğinden mûma-ileyhi ‘azl ile yerine Mârki (dö Lavalet) ‘add (De Lavalette) Dersa‘âdete gönderdi. Sefîr-i cedîd, her ikisi Katolikleri hukûk-ı sanâyi‘esinin istirdâdından bâ‘is olarak biri Fransa re’is-i hükûmeti diğeri

281

Papa Dokuzuncu (Pi) tarafından yazılmış iki nâme-i mahsûsu hâmil idi.

Bu zâtın muvâsalatı üzerine Bâb-ı ‘Ali sulha doğru bir teşebbüsde bulunmayı muvâfık gördü. Hâriciye nâzırı ‘Ali Paşa, Fransa sefir-i cedîdinin ilk teşebbüsâtı üzerine , müşâr-ünileyh bir nota göndererek selefi General Opik tarafından Bâb-ı ‘Aliye tebliğ kılınan iki notanın muhteviyâtı mûcib-i te’essüf olduğunu 1740 mu‘âhedesi başka bir ‘ahid ile te’dîl idilmemiş bulunduğundan ahkâmı mer‘î isede bu gibi mu‘âhedâtın bir veya bir kaç maddesinin ‘inde’lhâce tefsîr ve ta‘yîn ma‘nâsı bil‘umûm devletlere ‘â’id bir hak olub, hiç bir hükûmet diğeri bu hakkı isti‘mâlden men‘ idemeyeceğini beyân ve müttefikken hareketle mes’elenin her tarafın şânına lââyık ve hukûkunu muhâfazaya kâfil bir sûretde hall olunabileceği ümîdini ityân itmiştir. Nihâyet tarafeyn arasında işin tedkîki için bir komisyon teşkîli kararlaştırılmış ve devletce komisyon riyâsetine tahrîrât-ı hâriciye kâtibi Emin Efendi ta‘yîn olunarak tarafeynden a‘zâ sıfatıyla ikişer komiser intihâb kılınmıştır. Sefâretin müntehibleri Katolik olub, Bâb-ı ‘Ali iki Ortodoks komiser bulmuş ve bunlardan biri Rum Patrikhanesi Logoteti Aristarhi Bey olduğundan Fransa sefâreti, mûma-ileyhin doğrudan doğru ‘alâkadar olduğunu beyânla i‘tirâz itmiş isede, Bâb-ı ‘Ali teklîf-i vâki‘den nûkûl itmemiştir. Ko-

282

misyonun in‘ikâd ve tedkîkât ve taharriyâtı epey vakt devâm ve imtidâd eylemiştir.

Bu komisyon vazîfesinde muvaffak olmak üzere idi; hatta mevzû‘-i bahs olan ziyâretgâhların Latinlerle Ortodokslar tarafından müştereken tasarruf idilmesi için beynlerinde nîm-i resmî bir karar dahi verilmiş idi. Hâl bu ki Çar 1851teşrîn-i evvelinde Prens (Gagarin) i bir nâme-i mahsûsla Dersa‘âdete göndererek Sadr-a‘zâm Reşid ve hâriciye nâzırı ‘Ali Paşalarla sadâret müsteşârı Fû‘ad Efendinin (Siyâsi-i meşhûd Fû‘ad Paşa) mesleklerinden şikâyet itdiğinden, Reşid Paşa muhtelit komisyonun müzâkerâtını ta‘tîle mecbûr olmuşdur. Marki (dö Lavalet) bu karar aleyhine protesto itmiştir.

Şimdi artık Fransa Rusyaya, Katoliklikde Ortodoksluğa karşı açıktan açığa i‘lân-ı husûmet eylemişti. İmparatorluğa hazırlanmakta olan (Napole’on) arz-ı Filistin Mes’elesini politikasını ileri götürmek üzere şa‘şaalandırub durmakta idi.

Diğer taraftan Rusya maslahatgüzârı (Titof) nâme-i imparatorîden bahisle nezd-i hükûmet-i seniye de ‘ali-ettevâli mürâca‘atda bulunmakta ve Rum Patrikhâneside Ortodoks kilisesine ‘â’id hukûkun sıyânetini nâmelerle Devlet-i ‘Osmaniyeden talep eylemekte idi.

283

Ortodokslarla Katoliklerden müteşekkil muhtelit komisyonun lağvından sonra tarafeynin yedd-i tasarrufunda bulunan ziyâretgâhların kâfesini sûret-i müşterekede tasarruf itmeleri Bâb-ı ‘Ali tarafından teklîf olundu isede Ortodokslar bu kerede muvâfakat göstermediklerinden a‘zâsı munhasıran İslâmîdan olmak üzere hâriciye nâzırı Mehmed Ref‘et Paşa ile Meclis-i Vâlâ Re‘isi Yusuf Kamil Paşa ile sūdûrdan ‘Arif Efendinin, Rum ili Kadı‘askeri Tahsin Beyden Dâr-ı Şûrâ-i ‘Askeri a‘zâsından Kadı‘asker Rüşdi Efendiden Beylikci ‘Afif Beyden mürekkebe yeni bir komisyon vücûda getirildi.

Bu komisyon tarafından tanzîm kılınan mazbata Fransa sefirinin bir şikâyeti ve mes‘eleyi îzâh için huzûr-ı hümâyûna kabûlünü talep itmesi üzerine geri kaldı. Bâb-ı ‘Ali bir sûret-i tesviye kararlaştırmış veledi-el‘arz irâde-i seniyesinide istihsâl itmiş, binâ-en‘aleyh Fransa ile uzlaşmış isede, ‘Ali Paşanın Rusya maslahatgüzârı ile vukû‘ bulan bir mülâkâtında müşâr-ünileyh ta‘dîlât talep itmiş diğer taraftan Fransa sefiri (Lavalet) de Rusyanın talep itdiği ta‘dîlâta karşı protesto iderek, ve şâyed 9 şubat 1852 târihine kadar karar teblîğ olunmazsa İstanbuldan ayrılacağını bildirmiş olduğundan, iki tarafın ihtirâs ve entrikası son dereceye vâsıl olmuş idi.

İşin bu safhasında – sükûta medâr olmak üzere – kabinece tebeddül icrası muvâfık görülerek Ra‘uf Paşa mesned-i sadârete ta‘yîn buyurulmuş, Reşid Paşada üç dört gün sonra Meclis-i Vâlâ-i

284

Ahkâm-ı ‘Adliye riyâseti ile Hey‘et-i Vükelâyâ dâhil olmuştur.

Yeni kabine – şübhe yokdurki Reşid Paşanın tavsiyesi üzerine – mes‘eleyi Fransa sefâretinin arzusuna muvâfık sûretde hall eylemiştir. Binâ-en‘aleyh:

(1) Latinlerin yalnız kendilerine inhisârını iddi‘â itdikleri ziyâretgâhların onlara i‘âdesi cihetine gidilmeyüb, bu bâbdaki istid‘âlarının redd olunması; (2) Kemâme kilisesi büyük kubbesinin her iki mezhebin i‘zâz itdiği bir mahal-i muhît olmasına mebnî yalnız bir tarafa hasr ve tahsîsi câ‘iz olmayub, müşterek tutulması ve küçük kubbesinin kemâfi’s-sâbık Ortodokslarda kalması; (3) Merkad-ı hazret-i betülde bilcümle mezâhib ashâbı müşterek olduğu hâlde yalnız Latinlerin hâricde kalması münâsib görünmediğinden bunların dahi hâ‘iz oldukları fermân-ı hümâyûnlar mazmûn-ı ‘âlîsine tevfi ken ondan müstefîd idilmesi; (4) Beyt-üllahim büyük kilisesi ‘asırlardan beri Ortodoksların elinde olub gerçi Latinler dahi bunun kadimen kendileri tarafından inşa olunduğunu iddi‘â idiyorlar isede çünkü kilise derûnunda “Velâdetgâh” mevcûd ve buda müşterek bir ziyâret mahalli bulunduğundan kilise kapılarının bir anahtar ile mezbahın iki anahtarı Latinlere verilmekle berâber, bunların kilise derûnunda – mürûr – dan mâ‘adâ bir hakları olamaması ve sâ‘ir Fransa mutâlibine karşı bir şey yapılmayub istatükonun muhâfazası ve Ortodoks

285

teb‘a-i devlet hakkındaki âsâr-ı teveccüh ve himâyet cümlesinden olmak üzere, merkad-ı hazret-i betül dâhilinde vâki‘ meşid-i ‘urûcda ötedenberi – yalnız Latinler icrâ-i âyîn eyledikleri hâlde – ba‘demâ Ortodoksların dahi orada icrâ olunması esâsına müstenid karar 8 şubat 1852 târihinde hâriciye nezâretinden Fransa sefâretine tebliğ kılınmış ve sefir bu kararın bazı noktaları hakkında protesto itmek ve kuyûd-ı ihtiyâtiye serd eylemek ile berâber husûl-i i’tilâfdan dolayı memnûniyetini beyânla me’zûnen Fransaya gitmiş ve Parisde metbû‘ât fevk-el‘âde memnûniyet izhârına başlamışdır. (Napole’on) sefîri Papa nezdine göndererek muvaffakiyetini bu sûretlede Katolik ‘âlemine ‘ilân itmek gibi bir nümâyiş dahi icrâ eylemişdir. (15 mart 1852)

Nâme-i Çarîye cevâben dahi bir nâme-i hümâyûn yazılarak karar-ı vâk‘i-i hâvi varaka-i tebliğye ile berâber Rusya maslahatgüzârına tevdî‘ idilmiş isede nâme-i hümâyûnda ancak istatükoya halel getirilmediği beyân olunub işin tafsili varaka-i mezkûre mündericâtına ‘atf ve ta‘lîk buyurulmuş olduğundan, sefâret buna kâfi nazarıyla bakmayub, istatükonun muhâfazasına dâ‘ir bir fermân isdârını musirr-âne talep itmişdir.

Bu esnâda Fransız diplomasisi tarafından icrâ idilen nümâyişler Rumları fevkel'âde tahrîk ediyor. Ve Ortodoksların hukûku

286

alınub, Latinleri verildiği zannı hâsıl oluyor idi. Bütün Ortodoks 'âlemi galeyânda bulunuyordu.

(Tinof) un ısrârı üzerine nihâyet Bâb-ı 'Ali Marki (dö Lavalet) in 'azimetinden sonra talebini is'âf ve (İstatüko) nun mahfûzîyetini me'alên bir fermân tastîriyle Ortodokslara tevdi' itdi, fakat bu fermân bazı şurût ve kuyûd ile – muharrem tutulması şartıyla – teblîğ idildi. Mündericâtı mukarrerât-ı ahirenin rûhuna olmasa bile 'ibâresine bütün bütün tevâfuk itmemekte idi; bunun müşkülât-ı cedîdeye sebep olması zarûfî idi. Ancak bu işde 'Osmanlı kabinesinin tedrîcen hangi gâyeye doğru yürümüş olduğu cây-i te'emmüldür. Bâb-ı 'Ali (Napole'on) un Fransada ve Katolik 'âleminde efkâr-ı 'umûmiyeye karşı bir nümâyiş icrâ itmek, Çar Nikolanın ise Koca Petro zamanından beri Rusyaca ta'kîb idilen gâye-i siyâsiyenin yeni bir safhasına doğru yürümek istediğini anlamaması imkân haricinde idi. Artık şimdi mes'elenin şekli-i siyâsîsi bütün bütün kesb-i 'alâniyet eylemesi zarûfî idi.

Nisan 1852 evâhîrinde Fransızlar, Ortodokslara ayrıca fermân verildiğinden haberdâr oldular. Derhâl işin rengi değışti. Maslahatgüzâr (Sabatye) hemân Parise ma'lûmât verdi. Ve 'Ali Paşaya mürâca'atla bu fermânın sûretini talep eyledi. Fakat müşâr-ünileyh, "idâre-i maslahatla" sûret vermemişdir.

287

(Lavalet) Dersa'âdetden hareketinden evvel 'Ali Paşa ile mülâkatında karar-ı vâki' mûcibince verilen üç anahtarın Latinler tarafından isti'mâl idilmeyeceği hakkında şifâhen te'mînât i'ta eylemiş olduğundan, Ortodoksların fermân verdiği haber alındığı dakikadan i'tibâren bu te'mînâtı redd ve inkâr itmeye başlamış ve o sırada Fransadan bazı me'mûrîn Devlet-i 'Aliye için (Lejyon Donör) nişânı gelmiş olduğu hâlde, bunlarıda – bir nümâyiş olmak üzere – sâhiblerine teslimden imtinâ' itmişdir.

Bu aralık (Şarl Manyi) nâmındaki Fransız seffîne-i harbiyesinin Çanakkal'e boğazından mürûru mes'elesini tahaddüs itdi. Mezkûr gemi usûl-i cedîde üzere derûnuna

vapur âlâtı vaz' olunmuş bir kapaklı olduğundan, emrârına müsâ'ade olunmasına Bâb-ı 'Alice tereddüd gösterilmiş idi. Hâl bu ki işe bizzât (Napole'on) karışmış ve fevk-el'âde ısrâr itmekte bulunmuş olduğundan, muvâfakat göstermek tercîh olundu. Zâten düvel-i mu'azzama süferâsı bu müstesnâ kapaklının Dersa'âdete gelmesinde uhûd-ı mevcûda nokta-i nazarından mahzûr görmemekde idiler. Binâ-en'aleyh Marki (dö Lavalet) sefir-i kebîr 'ünvânıyla 1852 ağustosunda Dersa'âdete muvâsalat itdi ve şubatın sekizinde Bâb-ı 'Aliye vukû' bulan mürâca'atında Fransız sefâretine tebliğ olunan kararın mevki'-i tatbîke vaz'ını talep eyledi. Sefîr ile icrâ olunan mülâkâtlar neticesinde Beylikci-i

288

Dîvân-ı Hümâyûn 'Afif Bey Kudüs-i Şerîfe gönderildi.

Fakat Marki (Dölavaleti) bu kadarla iktifâ itmeyüb Ortodokslara verilen fermânın Latinlerin hukûk-ı kadîmesine mugâyeretinden ve Katolik 'âleminde husûle getirdiği su-i te'sîrden bahisle Kudüsde resmen ve 'alenen okutdurulmamasını dahi talep itmiş idi. Hükûmet fermân-ı mezkûrun ancak mahkemede tescîli ile iktifâ itmek istedi isede, muvaffak olamadı.

'Afif Beyin Kudüse muvâsalatıyla berâber bir taraftan Katolikler, diğer taraftan Ortodokslar nümâyîşler icrâsına başladılar. Bir taraf Rusyanın, diğer taraf Fransanın mağlûbiyetinden bahs idiyordu bir taraf Fransa konsolosuna, diğer taraf Rusya konsolosuna sarılmakda idi. Konsolosların Kudüse muvâsalatı esnâsında icrâ idilen nümâyîşler ve onların musirr-âne talepleri üzerine 'Afif Bey Dersa'âdetden ta'lîmât-ı cedîde talebi mecbûriyetinde bulundu. Her iki fermânın ayrı ayrı kırâ'atı emr idilerek öyle yapıldı. Ancak Ortodokslara 'â'id fermân bi'nasibe az adamdan mürekkeb bir cem'iyet huzûrunda – husûsî bir sûretde – kırâ'at idildi.

'Afif Bey Beyt-üllahimdeki büyük kilisenin inhitârı mes'elesinden dolayıda müşkülâta ma'rûz bulundu iş Meclis-i Vükelâya havâle olunarak, Latinlere hak verildi. Anahtarın Latinlere teslîmi bâirâde-i seniye 'Afif Beye emr idildi. Müşâr-ünileyh hükûmetce yapıldırılmış

289

olan yıldız 'alâmetide mahal-i mahsûsuna vaz' eyledi.

Latinlere başka dürlü, Ortodokslara başka dürlü fermân vermek mes'elesinin ikâ' itdiği müşkülât bu kadarlada hitâmına resîde olamadı.

(Napole'on) ile Çar (Nikola) ve Dersa'âdetdeki İngiltere sefiri Lord (İstratford) ile müşâr-ünileyh Çar (Nikola) arasında caygîr olan 'adâvet-i âsârını daha başka sûretlede irâ'e eyleyecekti.

Üçüncü (Napole'on) 1852 kânûn-ı evvelin onunda "İmparator" 'ünvânını ihrâz itdi.

Hükümdârlar muhâberelerinde yekdiğerine kardaş hitâbını birde (iyi) [bon frère] sıfatıyla te'yîd itdikleri hâlde, Çar Nikola – herkesden sonra yazdığı tebrîknâmede – Napolyona, ancak iyi dost (bon ami) diyebilmiş idi. Hatta Napolyon, bu ta'bîrden dolayı sefir Kiselefe "İmparator hazretlerine isti'mâl itdiği iyi dost ta'bîrinden dolayı bilhassa teşekkür iderim; çünkü insanlar kardaşlarını iyi fenâ kabûle mecbûrdurlar; hâl bu ki dostlarını intihâb iderler" ta'bîriyle gâyet nükte-perdâzâne bir hitâbda bulunmuş idi.

Lord (İstratford) a gelince müşâr-ünileyhin 1833 de devlet metbû'ası tarafından Petersburg sefâretine ta'yîni arzu idilerek,

19

290

'al'el-usûl müselleme-i istizmâciye icrâ olunmuş ve fakat cevâb-ı redd alınmış idi. Bu hâdiseden dolayı kalbinde bir 'adâvet hâsıl olmuş idi. Ma'hazâ Rusyanın politikasından İngiliz menâfî'i nokta-i nazarından husûle gelecek muhâziride bildiğinden, bit-tabi' bunların mazhar-ı muvaffakiyet olamamasında arzu iderdi.

9 kânûn-ı sâni 1853 de, Gran Düşes [Helen] tarafından verilen bir büyük sûârede, Çar – bir aralık – galebelik içinde İngiliz sefirinin yanına sokulmuş. Londrada o sırada (16 kânûn-ı evvel 1853) Lord (Derbi) nin yerine mevki'-i iktidâra geçen ve hemân bütün a'zâsı Fransa İmparatorluğuna mütemâyil olmayan Lord (Aberdin) kabinesini medh ve senâ, Aberdinle kırk senelik hukûku olduğundan bahs ve tebrîkâtının kendisine iblâğını tenbîh itdikden sonra, bervech-i idâre-i kelâm eylemiştir:

“İngiltere hakkındaki hissiyatımı bilirsiniz. İki hükûmetin yani İngilizlerle benim, benimle İngiliz hükûmetinin en iyi münâsebât-ı samîmiyede bulunmamız ehem ve elzendir. Bu lüzûm, elyevm hiss idildiği kadar, hiç bir vakit hiss olunamamıştır. Ricâ iderim; bu sözlerimi Lord Con Rusele yazınız. Biz müttefik olunca artık Avrupanın garb ciheti hakkında hiç gâ’ile çekmem. Başkalarının düşündükleri pek ehemmiyetsizdir. Devlet-i ‘Aliyeye gelince: bu ayrı bir mes’ele; bu memleket, perişân bir hâlde

291

olduğundan, bize bundan pek çok müşkülât tevellüd idebilir.

İngiltere sefiri Çarın sözlerine cevâben “Haşmetme’âb! Hasta adam diyorsunuz; kerîm-üşşiyem, ‘ulvî cenâb ve zî kuvvet olan bir zâtın hasta ve za’îf olan bir adamı muhâfaza ve sıyânet eylemesi lâzım geleceğini afvınıza mağrûren beyâna müsâra‘at eylerim” dedi.

Çar sefir ile bir kaç günler mütemâdiyen mülâkât itdi, sefir Çarın niyât ve tasavvurâtı hakkında etraflı ma‘lûmât almak istiyordu. Nikola, Fransa hâric olduğu hâlde İngiltere ile Rusya beyninde memâlik-i ‘Osmaniyenin mukâsesinden bahs itdi. İngilterenin Mısır ve Giridi alması, Rusyanında kendi himâyesi altında olarak Boğdan, Eflak, Sırbıye ve Bulgaristan emâretlerini te’sîs eylemesi teklîfîni dermiyân eylemekde idi. Çar İstanbulu zabt itmek arzusunda değil isede, bir müddet vedî‘a sûretiyle idâresi altına almak niyetinde olduğunu dahi beyân itdi.

Bu teklîfler İngilterenin işine gelmediğinden, Çara cevâb-ı redd vermesi için Sir (Hamilton Seymır) e ta‘lîmât verildi.

Şâyân-ı dikkat-i ahvâldendir ki Çar (Nikola) bir taraftan İngiliz sefiriyle sıkı sıkı görüşürken, diğer taraftan Fransa sefiri General (Kastel Bajak) ı da okşamayı ve imparator Napolyona muhabbetler göstermeyi unutmuyordu. Hatta Kudüs-i Şerîf mes’elesini iki kabine arasında

292

hal ve tesviye için, Fransa tarafından ahîren vâki‘ olan teklîfe karşı devlet-i müşâr-ünileyha sefirine beyân-ı memnûniyetden geri durmamış ve yalnız “Şu sefil Türklere bir ders verileceğini” îmâ eylemiş idi.

O zamanın evrâk-ı resmiyesi isbât idiyor ki Sir (Hamilton Seymır) Çarın teklîflerini dinlemiş olmağla berâber, siyâsetin kısım-ı tatbîkisinde Rusya Devletinin Kudüs mes’elesini hâricinde emeller ta‘kîb itdiğine muttali‘ olamamış idi. Çarın teklîflerini nazariyât, hayâl kabîlinden olmak üzere telakki itmiş ve Kudüs mes’elesinide mevzû‘i bir mes’ele hükmünde görmüştür. Rusya şansölyesi (Neslerod) un sefir-i müşâr-ünileyhe yazdığı husûsi bir tezkerenin âtideki cümlelerini Sir (Hamilton Seymır) ın tamamiyle hulûsa müstenid olmak üzere telakki eylediği anlaşılıyor; hâl bu ki maksad ne olduğunu biraz zaman sonra vukû‘ât tamamiyle isbât eylemiştir:

“Rusyanın himâyet itmek istediği Ortodoks mezhebi hukûku, vaktiyle –yani – Kaynarca Mu‘âhedesinden sonra, Rumların memâlik-i şâhânedede müstefid olageldikleri hukûkdan ‘ibâretidir. Selâtin-i ‘Osmaniyenin Avrupa kıt‘asında icra-i saltanata başladıkları târihten ‘itibâren verdikleri mesâ‘idât ve imtiyâzâtı taleb ve iddi‘â değildir.”

293

İngiliz diplomasisi, ‘ahidnâmeye merbût hukûkun ta‘kîbinde şâyân-ı i‘tirâz bir cihet görmediği için makâmât-ı mukaddese mes’elesinin Rusya ile Fransa arasında hal ve tesviyesi gâyesini kendisinde ta‘kîb eyledi.

Fakat Rusya o sırada tedârikât-ı ‘askeriyeye o derecede germî vermeye koyulduğu bunu görmemek imkân hâricinde idi. Sir (Hamilton Seymır) bu bâbda gerek şansölye (Neslerod) gerek bin-nefs Çar (Nikola) ile mülâkât iderek endişelerini beyân itti. Fransa sefiride o yolda mürâca‘atda bulundu. Hâl bu ki Çar “Tedârikât-ı ‘askeriyeye bahsinin makâmât-ı mübâreke mes’elesine ta‘alluku olmadığını ve maksad Rus bandırasına idilen hakârete karşı bir te’sîr îkâ‘ından ‘ibâret bulunduğunu” etyân eyledi. Rus bandırasına nerede hakâret olunmuş? Bunun cevâbını (Neslerod) un Londrada mukîm Rusya sefirine yazdığı âti-ezzikr tahrîrâtda bulacağız!..

Bu tahrîrâtda (24 kânûn-ı sâni 1853) Marki (dö Lavalet) in istihsâl itdiği fermânla Ortodoksluğun hukûku paymal idildiği ve Beyt-üllahimin anahtarları Latinlere verilmesiyle şarkda Latinlerin Ortodokslara galebesi i'lân olunduğu beyân idildikten sonra deniliyor ki:

“Fenâlık oldu. Artık şimdi onu men‘ itmek değil,

294

ona karşı bir çâre bulmak lâzımdır. Ortodoks mezhebinin imtiyâzâtı paymal idilmiş ve sultanın resmen imparatora verdiği söz tutulmamış olduğundan şimdi bu ahvâle karşı cebr-i mâ-fât idecek bir sûret-i tesviye bulmağa çalışılmalıdır.

“Eğer bizde Fransayı netice-i hâzıraya îsâl iden mu‘âmelât-ı cebriye ve tecâvüziyeyi numûne ittihâz itse idik, eğer bizde, onun gibi – Hükûmet-i ‘Osmaniyenin şân ve hissiyesine karşı lâkayd bulunsaydık – uzun uzun düşünmeksizin hatt-ı hareketimiz mukarrer ve mu‘ayyen olacak idi; isti‘mâl-i kuvvet idecek idik. Lakin biz öteden beri olduğu gibi, şimdide Türkiyenin mahfûzîyetini istediğimizden şimdiye kadar muvaffak olamamakla berâber yine son def‘a olmak üzere bir kere daha teşebbüs-i i’tilâf-cüyânede bulunacağız. El-hâletü hâzihi bir sûret düşünmekdeyiz. Bunu nikât-ı asliyesi nezd-i imparatorîde mukarrer isede, henüz ta‘yîn buyurulmamıştır.”

“Her ne kadar bizce tedâbir-i muslih-âneye mürâca‘atdan başka bir şey düşünülmemekte isede, Fransanın Türkiyede peydâ itdiği nüfûz-ı ma‘neviyenin teşebbüsâtımızda istihsâl-i muvaffakiyete mâni‘ olması ihtimâli mevcûd olduğundan, bu ihtimâli nazar-ı dikkate almağa mecbûruz; zîrâ bütün sevâhile donanmasını hareket itdirerek, en ufak mutalibini topun ağzını çevirmek sûretiyle istihsâle kalkışır. Binâ-en‘aleyh imparator hazretleri müzâkerâtımızı te’yîd idecek

295

bazı tedâbir evveliye-i ihtiyâtiye ittihâzını münâsib görmüştür. Bu tedbîrlerimiz hiç bir vech ile Devlet-i ‘Aliyenin istiklâlîni mevzû‘-i bahs itmek maksadına mübteni değildir. Bil‘aks tedâbir-i mezkûre bir ecnebi diktatörlüğüne karşı istiklâl-i vâki‘i muhâfaza maksadıyladır. İmparatorun fikrince istihzâr itmezin sebep ve hikmeti maddi olmakdan ziyâde ma‘nevî istihsâl emeline ma‘tûfdur.”

“Tedâbîr-i ihtiyâtiye” tedârikât-ı ‘askeriye idi. Ma‘nevî neticenin sûr-ı istihsâliyeside Çar tarafından Prens (Mençikof) un sefâret-i fevk-el‘âde ile Dersa‘âdete irsâli oldu.

...

Prens (Mençikof) kim idi?

“Sefîr-i Fevk-el‘âde” ‘üvânıyla Dersa‘âdete gönderilen bu zât hânedân-ı imparatorî mensûbîninden olup Bahriye Nâzırı ve Baltık Filosu kumandanı ve Finlandiya vâli-i ‘umûmiyesi idi. “Fehâmetlü” (Altesse Sérénissime) ‘üvânını hâ’iz idi. Dersa‘âdetde îfâ ideceği vazîfenin ehemmiyeti gösterilmek üzere ma‘iyetine Çarın husûsî yâverlerinden, Vis Amiral ve Generallerden, diplomasi me’mûrlarından mürekkeb parlak bir hey’et terkîb idilmiş idi; bu hey’etde Prens “Galiçin” in Kont “Dimitri dö Neslerod” un ve Bahr-i Siyah filosu erkân-ı harbiyesi re’isi Amiral “Karnilof” un ve Besarabya ordusu erkân-ı harbiye re’isi

296

General “Nikopoçenskiy” in vücûdu şâyân-ı tezkârdır.

Sefîr-i fevk-el‘âde martın ikinci günü ‘adî elbise ile ricâl-i ‘Osmaniyeden bazı zevâtın ziyâretlerine ve ezcümle Sadr-a‘zam Paşanın nezdine gitdi. Fakat – Hilâf-ı usûl ve kâ’ide olarak – teşrîfât-ı hâriciye nâzırı Fu‘âd Efendiyi ziyâret itmekden imtinâ’ itdi. Fu‘âd Efendinin Rusyanın iğbirârını da‘vet itmiş olduğu anlaşıl原因arak, müşâr-ünileyh me’mûriyetinden ‘azl ve yerine Ref‘et Paşa ta‘yîn idildi.

Her ne kadar Petersburg kabinesi tarafından, Prens Mençikofun me’mûriyeti Kudüs-i Şerîf maddesinin tesviyesinden ‘ibâret olacağı ve Bâb-ı ‘Ali ile Rusya Devleti arasında Prens ma‘arifetiyle vukû‘ bulacak müzâkerâtda mebhûs-ı ‘anh Kudüs-i Şerîf kararıyla birisine mukaddem Katoliklere verilmiş olan müsâ‘idâtın geri alınması kat‘îyen mevzû‘-i bahs olmayacağı resmen teblîğ-i ifhâm idilmiş isede Fransanın Dersa‘âdet maslahatgüzârı Kont (Benedeti) ile İngiliz maslahatgüzârı Kolonel (Ruz) işi bu derecelerin fevkinde görerek Mençikofun nezd-i saltanat-ı seniyedeki mutaleb ve teşebbüsâtı hakkında, devlet metbu‘alarında pek mühim iş‘ârâtda bulduklarından, bir müddetden beri me’zûnen Londrada bulunan Dersa‘âdet İngiliz sefîri Lord İstiratford

Dedkilif 1853 nisan ibtidâlarında Parise ve Viyanaya uğrayarak ve Fransa ve Avusturya kabinelerine İngiltere nokta-i

297

nazar-ı politikîsi ve Kudüs Mes'ele hakkında bazı tafsîlât ve izâhât buyurarak mahal-i me'mûriyetine 'avdet itmiş; onu müteâkib Fransa sefir-i cedîdi Mösyö (Dölakur) dahi orta elçi sıfatıyla Dersa'âdete gelmiştir.

Her taraftan makâmât-ı mukaddese mes'elesinde Rusyayı memnûn itmeye çalışıldı; ezcümle Fransa hükûmeti sulh ve mesâlemin muhafazası için makâmât-ı medresede Rusyaya bazı imtiyâzât-ı cedîde i'tâ idilmesine muvâfakat eyledi.

Bu esâs üzerine mes'ele meclis-i mahsûs-ı vükelâca müzâkere idilerek (1) Kemâmenin mesârifi taraf-ı hazret-i padişâhîden ihsân buyurularak ta'mîri; (2) Beyt-üllahim kilisesi kapularıyla bir anahtar Latinlerde bulunmasını; (3) 1847 de zâyi' olmuş olan yıldız 'alâmetinin – Hristiyanlara bir yâdigâr olmak üzere – taraf-ı devletden yaptırılıp yerine konulmasıyla hiç bir kavmin yeni bir hak iktisâb itmiş 'add olunamayacağı; (4), merkad-ı betülde evvelâ Rum sâniyen Ermeni sâlisen Latinlerin sıra ile icrâ-i ayîne idecekleri; (5) Beyt-üllahimde Frenk Manastırına mulâsık olan iki bağçenin bilâ hakk-ı richân Rumlarla Latinler tarafından idâre olacağı; (5) velhâsıl her mezheb azhâbının müştereken veya münferiden mutasarruf oldukları ziyâretgâhları kemâfissâbık muhâfaza ve tasarruf idecekleri karargîr olarak, bir fermân isdâr olundu.

298

Bu, üçüncü fermân idi, eğer 'ibârelerine bakılırsa bu sûretle iş kesb-i vuzû' itmiyor, bil'akis bazı cihetleri biraz daha mübhemiyet içinde bırakılır idi.

Fakat Prens (Mençikof) un İstanbulda aradığı böyle bir fermân değil idi. Bu kadarı için o fehâmet-me'ab Dersa'âdete gelmiş olamazdı. Bina-en 'aleyh – zaman-ı muvâsalatında asıl vazîfesini bir takım soğuk mülâhazalarla kem itmiş olan – sefir-i fevk-el'âde mutâleb ve teklîfâtına bir ultiatom şekli verdi; ve Çarın teb'a-i 'Osmaniyeden olan Ortodoks Rumların hâmî-i meşrû'u sıfatıyla tanınması şartıyla padişaha Rusyanın ittifâk-ı dâ'imîsini teklîf itdi; Ortodokslar Anadolu ve Rumili-i 'Osmanîde on iki milyon raddesinde buldukları cihetle bu sûretle Çar, Padişaha

Rumların himâyesinden ferâgati mabeyn bir vesîka imzâ itdirmek istiyordu. Hele o zaman Rumili kıt'asında 'unsur-ı gayr-ı müslim 'adeden 'unsur-ı İslâmdan fazla olduğuna göre, böyle bir şarta muvâfakat idilmesi ne gibi neticelerde karar kılacağı pek âşikâr idi.

Prens (Mençikof) un Dersa'âdete muvâsalatıyla etvârı şâyân-ı iştibâh görülmesi üzerine İngiltere sefiri, Amiral "Dundas" ın kumandasındaki İngiliz donanmasını celb itmiş olduğu gibi bir Fransız donanmasında martın yirmisinde Tulondan hareket eylemiş idi.

299

Rusyanın (Ültimeatom) u Bâb-ı 'Aliye teblîğ olunması üzerine vükelâ-i saltanat-ı 'Osmaniye bu bâbda İngiltere ve Fransa sefirlerinin re'yini istimzâc itdiler. Kendilerine (Mençikof) un taleplerine şiddetle muhâlefet tavsiye olundu. Ref'et Paşa müşâr-ünileyh taleplerinin Devlet-i 'Osmaniyece kabûlü gayr-ı mümkün olduğunu beyân itdi. Fakat mes'elenin bu safhasında siyâset-i devletin biz-zât Reşid Paşanın elinde bulunması îcâb iderdi, gâyet ustalıklı bir entrika tertîbiyle Rusya fevk-el'âde elçisi sadra'zam Mehmed 'Ali Paşa ile Ref'et Paşanın 'azlini ve hâriciye nâzırı Reşid Paşanın sadârete nasbini talebe sevk idildi. Bu işde Rusya sefâreti tercümanının Bâb-ı 'Aliden hedâyâ kabûl itdiği ve buna mukâbil (Mençikof) u – bîlüzûm fedâkârlıklar ihtiyârına sevk eylediği hakkında (Mençikof) a bir ihbâr var. Her hâlde Rus siyâsetinin düşmanı, 'Osmanlı – Fransız – İngiliz muhâdenetinden tarafdâr vefâ-i şî'ârı olan Reşid Paşanın hâriciye nezâretine ta'yîninde (Mençikof) un gayreti sebk itmiş olması gerek Bâb-ı 'Ali, gerek İngiltere sefâreti için büyük bir muvaffakiyettir. Sadâretede Giridli Mustafa Na'ili Paşa ta'yîn olundu.

Mayısın yirmisinde Reşid Paşanın taht-ı riyâsetinde ricâl-i devletden mürekkeb bir meclis-i kebîr meşveret 'akd ve Rusyanın ültimeatomu kırk dört reyden kırk iki rey ile redd idildi. Mençikof mayısın ikinci günü Rusya sefâretinin Arma ve Sancağını

300

olarak Dersa'âdetden müfârekat itdi. Şehr-i mezkûrun otuz birinde Rusya başvekilinin mahdûmu Kont "Neslerod" son def'a olmak üzere nezd-i Bâb-ı 'Alide teşebbüsâtda

bulundu isede muvaffak olamayub çekildi. Mûma-ileyh hîn-i hareketinde Rusya hükûmetinin Boğdan ve Eflak emâretleri hakkında icrâ itmiş olduğu te'mînâtı geri alacağını beyân itdi; Filhakika bir kaç gün sonra, Prens (Gorçagof) un kumanda itdiği Rus ordusu "Paskiyeviç" (Paskievitch) in kumandası tahtında Boğdana muvâsalat ve Tunaya kadar bütün şehirleri işgâl eyledi.

Rusya Devleti bu münâsebetle düvel-i mu'azzamaya gönderdiği tahrîrât-ı 'umûmiyeyede "Memleketini işgâl idiyoruz; fakat Devlet-i 'Aliyeye karşı tecâvüzî bir muhârebe bizce mutasavvir değildir. Bi-hakkın muntazar olduğumuz te'mînât-ı ma'neviyenin i'tâsından Bâb-ı 'Ali istinkâf eylediği cihetle, biz buna mukâbil te'mînât-ı ma'neviye almak mecbûriyetinde bulduk" demiştir.

Hükûmet-i 'Osmaniye Rusya 'askerinin memlekete duhûlüne karşı protesto itdiğinde Viyanada bir konferans 'akd ve sûver-i te'lîfiyeye hâvi bir protokol kaleme alınarak Rusyaya ve Hükûmet-i 'Osmaniyeye tebliğ olundu isede bunun ahkâmında Hükûmet-i 'Osmaniyece şâyân-ı kabûl görülmedi. Bâb-ı 'Alide 'akd olunan bir meclis-i 'umûmî-i fevk-el'adede Rusyanın Prut nehrini geçmesi nakz-ı 'ahd demek olduğuna 'umûmiyetle karar verilerek i'lân-ı harb olundu.

301

Reşid Paşa Mısır Mes'elesinin zaman-ı hallinde Avrupa Tanzîmât-ı Hayriye Fermânının neşriyle efkâr-ı 'umûmiyesi Devlet-i 'Osmaniyeye müteveccih bulundurmak esbâbına tevessül eylemiş olduğu gibi, bu kerede hem memâlik-i 'Osmaniye dâhilinde Hristiyanları hem hâricindeki milel-i Hristiyaniyeyi te'mîne lüzûm gördü. Binâ-en 'aleyh haziranın altısı târihinde sâdır olan hatt-ı hümayûn ile serbesti-i mezâhib kâ'idesi neşr ve i'lân olundu. Bu hatt-ı hümayûnun neşri dâhilen ve hâricen pek büyük bir te'sîr husûle getirdi ise de, Rusya bûr-ı ellerine 'atf-ı ehemmiyet itmemekte idi.

Devlet-i müşâr-ünileyha pek az zaman evvel (1848 ihtilâl münâsebetiyle) mu'âvenet itmiş olduğu Avusturyanın şimdi mukâbeleten kendisine mu'âvenetde bulunacağını yani devlet-i müşâr-ünileyha ile Prusyanın "Ren" hudûdunda tahşîdât icrâ iderek, bu sâyede Fransanın Devlet-i 'Osmaniyeye mu'âvenetinin önünü alacaklarını ümîd eylemekte idi. Hâl bu ki Avusturya 1848 hâtîrâtını unutmuş, bil'akis şimdi

memleketinin Rus ‘askeri tarafından işgâlden dolayı endişe izhâr eylemekte bulunmuş idi. Vâkı‘a Prusyada – Almanya hey’et-i ittifâkiyesinde Avusturyanın mevki‘ni rahne-dâr itmek içündür Rusya ile mukarenet peydası arzu idiliyorsa da oracada bu emele resmî bir şekil vermekden ihtirâz idilmekte idi.

Rusya Devlet-i ‘Osmaniye ‘aleyhine icrâ ideceği muhârebeye bir

302

muhârebe-i dîniye, ‘âdetâ bir “Ehl-i Salîb” muhârebesi şeklini vermek istedi. Kiliselerdeki tasâdırle sokaklarda alaylar teşkîl olunarak galebe için du‘âlar icrâ ve bu sûretle ahâlinin ta‘assub-ı dînîsi tahrîk olundu.

Çar Yunanistanı ma‘nen dâ’ire-i ittifâkına aldı, Kral “Otton” ve – Bâhusûs – “Oldenburg” (Oldenbourg) hânedânından olan Kraliçe (Ameli) Rus politikası tarafdârı olduklarını i‘lânen izhâr eylediler.

Memâlik-i ‘Osmaniyedeki Ortodoksları devlet-i metbu‘alarına kârşî ‘isyâna sevk itmek gayesi ta‘kîb idiliyordu.

Fakat Lord (İstiratford) ile Fransa seffri Bâb-ı ‘Aliye sür‘atle hareket lüzûmunu tavsiye itdiler. Rusların memleketine tecâvüzü üzerine Tuna hattını müdâfa‘a için Serdâr ‘Ömer Paşanın kumandasında gâyet muntazam bir ordu o havâliye sevk edilmiş idi. ‘Ömer Paşa emâretleri tahliye eylesini Prens “Gorçakof” a ihtâr eyledi; ve müşâr-ünileyhden cevâb-ı red alması üzerine Tunayı geçüb Rusya ordusunu mâhirâne sûretde Sırbiyeden ayırarak Küçük Eflakı işgâl eyledi. Diğer bir ‘Osmanlı ordusunda Bahr-ı Siyâh üzerinde vâki‘ (Sen Nikola) kal‘esini Ruslardan aldı.

Rusya Devleti Devlet-i ‘Osmaniyeyi kolaylıkla mağlûb ideceği

303

ümîdinde bulunmuş iken, bil‘akis gâyet şiddetli bir mukâvemet muvâcehesinde bulunuyordu.

(Sen Nikola) kal‘esinin zabtı Çarı ağzâb eylemekle, müşâr-ünileyh donanmanın hareketini emr itdi.

Muhârebenin bidâyetindenberi sevâhil-i ‘Osmaniye’nin muhâfazasına her biri beş kalyon ile bir vapurdan mürekkeb ve biri Anadolu diğeri Rumili sevâhilinde geşt ü güzâra me’mûr iki hafif donanma me’mûr idilerek Bahr-ı Siyâha çıkarılmış idi. Fırtına zuhûruna mebni bu donanmalar Sinob limanına ilticâ itdiler. Amiral “Nahimof” (Nakhimof) altı kıt’a büyük harb seffesi ve iki fırkateyn ile mezkûr limana hücum ile bir kaç sa‘at zarfında kuvveti mahv itdi. (30 teşrîn-i sâni)

O sırada hükûmet-i ‘Osmaniye Kafkasyada Rusyaya karşı kıyam itmiş olan Şeyh Şâmile mu‘âvenetde bulunmakta idi. ‘Osmanlı sefâ’in-i harbiyesi Batum tarîkiyle Şeyh Şâmile mühimmât götürmekte olduğu Ruslar tarafından iddi‘a olunmuşdur.

Sinob vak‘asından yalnız (Ta’if) vapuru kaçub fenâ hâlde rahne-dâr bir sûretde dersa‘adete vâsıl oldu. Vak‘a-i mezkûrede donanmanın kumandanlarından Bozcaadalı Hüseyin Paşa şehîd ve ‘Osman Paşa ayağı sakatlanarak esîr düşmüşdür. Düşman Sinob beldesine gülle atarak bir çok hasâr itmiştir.

304

Artık muhârebe ibtidâ itmiş demek idi. Kal‘e-i Sultaniye boğazı civârlarında bulunan İngiliz ve Fransız donanmalarının mu‘âveneti taleb olundu. Mezkûr donanmalar Rus sefâ’inini kovalamak için Karadeniz Boğazına girdiler Yunanı ihtiyâtla davranmaya icbâr itmek üzere Pire Fransızlar tarafından taht-ı muhâsaraya alındı, Kral “Otton” ‘Osmanlı hudûdlarında bulunan Yunan çetelerini gerüye çağırmağa mecbûr oldu. 27 şubat 1853 târihinde Üçüncü Napole’on ile Kraliçe Viktorya Çara bir ültimatom irsâliyle müşâr-ünileyhi hükûmet-i ‘Osmaniye’nin tamâmî-i mülkiyesine ri‘âyete, yani memleketi tahliyeye, Padişahın kendi teb‘asıyla olan münâsebâtınca istiklâl-i mutallakasının tasdikine, elhâsılı her nevi‘ himaye icrâsından ferâgata da‘vet eylediler. Martın on dokuzunda Petersburg kabinesine tebliğ olunan bu ültimatoma Çar tarafından hiç bir cevâb verilmedi. Binâ-en‘aleyh muhâsemâta ibtidâr olundu.

“Sen Arno” (Saint-Arnaud) ile “Lord Rağlan” (Lord Raglan) ın kumandanları tahtında Bahr-ı Siyâha İngiliz ve Fransız ‘asâkirinden mürekkeb muhtelit bir ordu sevk ve Gelibolu nokta-i telakki ta‘yîn olundu.

Mahal-i mezkûrda levâzım-ı seferiye ikmâl idilmezden evvel İngilizler Fransızlar tarafından evvel-be-evvel Silistre işiyle iştigâle mecbûriyet olurdu Ruslarda Berice kıt'asını işgâl itmeleriyle berâber Silistreyi muhâsara

305

itmişlerdi bir aralık henüz iktidârsız ve 'âciz bulunan mütteliklerin gözleri önünde Rusların Dersa'âdet üzerine yürüyeceklerinden korkuldu ve 'Osman Paşa Şumnuda pek ziyâde taht-ı tehdîdde bulundu.

"Sent Arno" ve "Lord Rağlan" büsbütün harbe hâzır olmadıkları hâlde tehlikeyi bertaraf itmek için derhâl Varnaya 'azîmet eylediler. Düvel-i müttefike ordusu Rusların cânib-i yesârından henüz Rus 'asâkirinin taht-ı işgâlinde bulunan Tuna tarafını çevirmek iktidârını hâ'iz bulunuyordu. Rusları muhâsara iderek ric'at ve Silistrenin muhâsarasını ref' itdiler (haziran 1853) Rus diplomasisi şiddetle Avusturyanın ittifâkı arzu eylemekte idi. Bunun için memleketini devlet-i müşâr-ünileyhaya terk itmeye bile amâde idi. Rus erkân-ı harbinin bu zamanda diplomasi vâsıtasıyla ta'kîb itirdiği plânın Fransızları Rus toprağına girmeye mecbûr itmekden 'ibâret bulunduğunu revîş-i hâl irâ'e idiyor; bu sâyede (Napole'on) lar Moskova seferine bir nazîre vücûda getirilecek yani Fransız ordusu yeni bir felâkete düçâr idilecek idi.

Fakat Avusturya hâriciye nâzırı Kont (Buol) (Buol) ne Rusya, ne de Devlet-i 'Osmaniye İngiltere Fransa ile ittifâka muvâfakat itmedi: Eflak ve Boğdanı muvakkaten işgâl ile iktifâ ve bu bâbda haziranın on dördünde hükûmet-i 'Osmaniye ile bir mukâvelenâme imzâ itdi;

20

306

bu sûretle Avusturya devleti gerek İngilizlerle Fransızlara gerek Rusyaya karşı Tunanın muhâfız vazîfesini der'uhde itmiş bulunurdu. Vâkı'â bu mesleği Rusyayı memnûn itmeyüb bilakis Rus diplomasisi Avusturyanın vefâsızlığından bahs itdi; fakat düşünmeli ki Viyana kabinesi düvel-i müttefikeye mu'âvenetini derîğ idiyordu. Hâl bu ki Avusturyanın mu'âvenet-i 'askeriyesi munzamm olmadıkca düvel-i müşâr-

ünileyhim Tunadan kısm-ı süflîsi tarîkiyle muhârebe idemeyeceklerinden ittifâkı onların nazarında Rusyaca olan ehemmiyetinden daha kıymetdâr idi.

(Sent Arno) nun kumandası altında bulunan ordu (Varna) daki vazîfesini ikmâl itdikden ve Dobrucadada General (Kanrober) fırkası vâsıtasıyla kızaklar ta'kîb itdirildikten sonra, İngilizlerin teklîfiyle (Sivastopol) un tahrîbi tekerrür itdi. Mezkûr liman tahrîb olunduğu takdîrde Rusya için Bahr-ı Siyâhda tecâvüzi harekât ihtimâlinin il-el-ebed önü alınmış olacak bahr-ı mezkûrun bu sûretle bîtarafılığı te'mîn idilerek Ruslar şimâle doğru püskürtülmüş ve İstanbul tahlîs idilmiş bulunacak idi.

Eylülün yedisinde düvel-i müttefike ordularına mensûb 30,000 Fransız, 20,000 İngiliz ve 7,000 'Osmanlı 'askeri Varnaya sevk ve i'zâm olunmak üzere vapurda irkâb ve mâh-ı mezkûrun on dördünden evvel sekizine kadar, yani dört gün zarfında

307

Sivastopolun biraz ötesinde (yani Kırımın sâhil-i garbisinde) karaya ihrâc idildiler. Prens "Mençikof" un kumandasındaki Rus ordusu Kırım ile Sivastopol arasında "Alma" (Alma) çayının kenarlarıyla arka cihetinde ahz-ı mevki' itmiş idi.

"Sent Arno" eylülün yirminci günü Rus ordusuna hüçûm itdi. Ve büyük bir muzafferiyet kazandı. "Kanrober" (Canrobert) ve "Boske" (Bosquet) tarafından kumanda idilen fırkalar "Alma" Sırb sevâhilini büyük bir cesâretle zabt itdiler ve Rusları zîr işgâllerinde bulunan istihkâmları terke mecbûr idüb bu sûretle Sivastopol tarîkini ele geçirdiler.

Sivastopol müdhali dâr, uzun bir körfezin sâhil-i cenûbisinde vâki'dir. Düvel-i müttefike 'asâkiri körfezle şehrin etrâfını dolaşdıktan sonra Bahr-ı siyahda denize doğru uzanmış bir zâviye teşkîl iden (Kerç) (Kertch) yaylasını işgâl itdiler. Fakat Sivastopol ile Avve beynindeki irtibât bâki idi. Binâ-en'aleyh bilâhare (Sivastopol) un muhâsarası; hiç bir zaman kat'î bir şekil alamadı. "Sent Arno" eylülün yirmisinde vefât itdi; yerine ta'yîn idilen "Kanrober" mütereddîd bir adam idi. Vakit gâ'ib idildi. Ruslar "Nahimof" ve "Kornilof" nâm-ı Amiraller ile kâ'im-i makâm "Tutlebin" in teşebbüsât-ı mahâretkârânesi sâyesinde hayretfzâ bir sûretde tedâfü'i vazi'yetler

308

almağa muvaffak oldular. Ve Rus filosunu körfezin müdhilinde gark itdiler. Bina-en‘aleyh müdhilin nihâyetinde bulunan şehir düvel-i müttefike sefâ’in-i harbiyesinin toplarından masûn kaldı. Ruslar şehir-i mezkûrun cenûbunda istihkâmlar yaptılar ve “Malakof” ve “Yeşil Tepe” tabyalarının az zamanda metânet ve rasâneti derhâl şöhret buldu.

Prens (Mençikof) kumandası altında olan ve dâhilden gelen ‘askerle mütemâdiyen takviye idilen ordusu vâsıtasıyla harekâtında serbest bulunmakta ve bilâfâsıla muhâsarıyeti iz‘âc itmekte idi.

Müşâr-ünileyh teşrîn-i evvelin yirmi beşinci günü Balaklavada (Balaklava) düvel-i müttefike ordularına karşı bir muhârebe açdı, işbu muhârebede Kont “Kardiğan” ın kumandasındaki İngiliz hafif süvâri livâsı ansızın vukû‘bulan bir hücûma dilberâne bir sûretde mukâvemet gösterdikden sonra nihâyet mağlûb oldu. Mençikof teşrîn-i sâninin beşinde “Akkirman” da dahi İngilizler üzerine def‘aten hücum teşebbüsünde bulundu: İngilizler zâ‘ât-ı külliye verdiler ve ancak General “Boske” nin kumandasında bir mikdâr zehâk ‘asâkiri bulunarak imdâda yetişmesi sâyesinde kurtulabildiler. Eğer düvel-i müttefike orduları denize hâkim bulunmamış olsaydılar, bunlar dahi taht-ı muhâsaraya alınmış bulunacaklardı. Hiç olmazsa Sivastapolun muhâsarası uzun sürecek

309

ve mesâ‘i-i külliye sarfını istilzâm eyleyecek idi.

Fransa ve İngiltere Rusyaya karşı kendilerine iltihâk itmesi talebiyle Avusturyayı sıkışdırmakta olduklarından, Prusya hükûmeti Almanya Hey‘et-i İttifâkiyesinin müte‘arrıza karşı Avusturyaya te‘mîn itdiği mu‘âvenetin Eflak ve Boğdan kıt‘alarınında teşmîline muvâfakatini 26 teşrîn-i sâlide bildirdi ve 9 kânûn-ı evvelde Almanya (Diyet) meclisi ‘Umûm Alman hükûmâtı nâmına Avusturyayı bu bâbda tatmîn itdi. Ma‘hazâ Fransa ile İngiltere Avusturyanın menfûru olan (Piyemonte) hükûmetinin mu‘âvenetini istihsâl ideceklerini (Torino) kabinesiyle müzâkere açmak sûretiyle isbât eylediklerinden, Viyana Kongresi 2 kânûn-ı evvelde devletin müşâr-ünileyhima ile bir mukâvelenâme ‘akdiyle şerâ‘it-i sulhiye hakkında evvelce husûle getirilen i’tilâfdan ayrılmayacağını ve Rusya ile yalnız başına bir müzâkere icrâ itmeyeceğini ve Eflak ile Boğdanı tecâvüz vukû‘u takdîrinde – müdâfa‘a eyleyeceğini

beyân itdi. Bu ta‘ahhüdâtda heman yeni bir şey yok gibi idi. Viyana kabinesi Fransa ile İngiltereyi bir dereceye kadar tatmîn itmesiyle, zaman kazanıyordu. Avusturya Devletinin bu zamanki mevki‘i “Bir ordu ve bir fikir” (Une armée, une idée) ta‘biriyle tavsîf edilmiştir. Filhakika (Bu‘ol) un (Buol) maksadı müsellaah bir tavs(î)t icrâsına ferâset bulmakdan ‘ibâret ve bütün mesâ‘isi o noktaya ma‘tûf idi.

310

Sivastopolda harb devâm itmekte ve kış şiddetli olduğundan müşkülât ‘azîmeyi mûcib olmakda idi. Orduda kolera vukû‘âtı tekessür itmekle düvel-i müttefike hastgânının bir kısmı Dersa‘âdete nakl olundu. İstanbul ahâlisi “Fransızlar Sivastopola hâkim olmadıarsada, buna mukâbil Dersa‘âdete hâkim bulunuyorlar” demekle başladı.

Ma‘hazâ Avusturya, Fransa, İngiltere arasında âti-ezzikr esâslar ile notalar teâtî olundu (18 ağustos 1853):

“Düvel-i selase ‘Osmanlı Devletiyle Rusya arasında münâsebât-ı siyâsiyenin i‘âdesi kuvvetli ve emîn esâslara müstenid bulunabilmesi için mevâd-ı âtiyeye istinâdını kat‘iyen elzem görürler.

1-Rusyanın Eflak ve Boğdan ve Sırbistan üzerine şimdiye kadar icrâ itdiği himâyenin sûret-i kat‘iyede ref‘ ve lağv ile, ‘Osmanlı Padişahları tarafından icrâ-i mütemmime-i memâlik-i ‘Osmaniyyeden olan eyâlet-i mezkûreye verilen imtiyâzâtın Avrupanın te‘mînât-ı müşterekesi altına vaz‘ı ve bu bâbdaki teferru‘âtın Bâb-ı ‘Ali ile devletler arasında ‘akd olunacak bir mu‘âhede ile ta‘yîni.

2-Tunada seyr-i sefâ‘inin nehrin müdhalinde her gûne mevâni‘den ihlâsı ve seyr-i sefâ‘in maddesinin Viyana Kongresinin mukarrerâtıyla te‘mîn edilmiş olan esâslara tâbi‘ tutulması.

3-12 temmuz 1841 târihli (mu‘âhedenin boğazların bî

311

tarafliğına müte‘allık mu‘âhede) Avrupada tevâzün-i kuvvâya müsâ‘id bir sûretde ta‘dîl-i ahkâmı.

4-Rusyanın her hangi mezhebden olurlarsa olsunlar teb‘a-i ‘Osmaniye üzerine bir hakk-ı himaye iddi‘asından sarf-ı nazar itmesi ve Fransa, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya Devletlerinin hükûmet-i ‘Osmaniye’nin teb‘a-i Hristiyanıyesine te’min itmiş olduğu imtiyâzâtın karîha-i saltanat-ı ‘Osmaniyeden musaddıkını ve Hristiyanları niyât-ı hayr-ı havâhi-i hazret-i padişahiden istifâde itdirmekle berâber havâhi-i padişah hazretlerinin istiklâl-i şevketine hâlel getirilmemesi esâsıyla ‘akd-ı ittifâk itmeleri.

Bundan mâ‘ada Fransa, İngiltere ve Devlet-i ‘Osmaniye Rusya ile musâlahanın şerâ’itini aralarında ta‘yîn ve bâlâdaki şerâ’itide vukû‘ât-ı harbin îcâbâtına göre ta‘dîl idebilecekleri hakkında başkaca ‘akd-ı i’tilâf itdiler. Bu i’tilâf hakkında beyânnâme Rusya Devleti bâlâdaki şerâ’ite muvâfakat itmedikce Petersburg kabinesi tarafından dermiyân kılınan şerâ’itin hiç biri nazar-ı dikkate alınmayacağını dahi tazammun eylemekte idi. Vukû‘ât-ı harbiyeyi hülâsa sûretiyle beyân ideceğiz.

Baltık Denizine Fransız donanması ile kuvve-i ‘askeriye gönderilmiş olduğundan Baraguay Diliye (Baraguay d’Hilliers) 1854 senesi ağustosunun on altıncı günü, “Aland” cezâyirinden

312

“Bomarsund” [Bomarsund]u zapt itdi ve bu hidmetine mükâfâten Fransa tarafından Mareşal rütbesiyle taltif olundu.

Kış esnâsında Fransız diplomatlarından bazısı, ezcümle hâriciye nâzırı (Deru’in dö Lopis) muhârebeye hâteme çekmek zamanı gelmiş olup olmadığını düşünmeye başlamışlarsada Üçüncü (Napole’on) eğer büyük bir galebeye mazhar olmazsa, mevki’i muhtell olacağı kanâ‘atinde bulunduğundan, behemahâl harbe devâm arzusunda bulunmakta idi. Vâkı‘â furtunalar donanmaları fevk-el’âde rahne-dâr itmiş olduğundan, Sivastopolun ne denizden, ne de karadan muhâsarası mümkün olamamakda isede bu gibi sebebler dolayısıyla muhârebeden çekilmek Fransa ile İngilterenin nüfûz-ı siyasiyesine büyük bir rahne demek olurdu.

İşte bu ahvâl esnâsında (Piyemonte) hükûmetinin ittifâkı kabûl olundu. Avusturyanın feraseti muntazaran iki tarafı idâre itmek politikası Paris ve Londra kabinelerini usandırmıştı. (Piyemonte) hükûmeti ise İtalya mes’elesi hakkında

Avrupanın nazar-ı dikkatini celb etmek ve düvel-i mu‘azzamadan bazısının mu‘âvenetine kesb-i istihkâk eylemek için İngiltere ve Fransa ile ‘akd-i ittifâk arzusunu izhâr eylemekte idi. Hükûmeteyn müşâr-ünileyhima Avusturyanın muvâfakatini tesrî‘ eylemek mülâhazasıyla İtalyanın teklîfât-ı evveliyesini kabûl ve 1855 senesi kânûn-ı sânisinin yirmi altısı târihli

313

mu‘âhede nâme ile İngiltere ile Fransa tarafından Kırırna 15,000 İtalyan ‘askeri i‘zâmına muvâfakat eylediler.

Sivastopolun muhâsarasını kat‘i bir hâle îsâle karar verildi. Fransa hükûmeti yeni bir istikrâz ‘akd itdi; Cezayirden celb idilen bir kuvve-i imdâdiye ile muhâsara ordusunun mikdârı 130,000 nefere iblâğ idildi. General “Niyel” selâhiyet-i kâmile ile ‘askerin muhâsara hattına takarrübü ‘ameliyâtını tertîb için Sivastopola i‘zâm olundu. Metânet-i ‘azime mâlik bulunmakla meşhûr olan Cezayir valisi General “Pelisiye” “Kanrober” in yerine baş kumandan ta‘yîn idildi. Hatta bir aralık (Napole’on) binnefs Sivastapola gitmek tasavvurunda bulundu isede, İngilternin tavsiyesi üzerine bu tasavvurundan sarf-ı nazar itdi.

Yedinci(Birinci olmalı) (Nikola) 1855 senesi martın ikinci günü vefât itdi. Şubat 21 nde taht-essefer 23 derece bürûdet hükûmfermâ olduğu hâlde ‘al-el‘acele Kırırna sevk idilmek üzere bulunan ‘askere resm-i geçid icrâ itdirmek için, saraydan çıkmış, tabîb-i husûsisi müşâr-ünileyhi bundan men‘ etmek isteyüb râkib olduğu beygirin önüne atılarak: “Haşmetâb, bu hareketiniz ölümünden fenâdır, bu bir intihârdır” demiş isede “Siz vazîfenizi îfâ

314

idiniz; bırakınız bende vazîfemi îfâ ideyim” yolunda cevâb vererek, ne kadar ‘azimkâr bir hükümdâr olduğunu göstermişidi. Haytının son dakikalarında teb‘asına hitâben şu ‘ibâreyi yazmışidi: “İmparator terk-i hayat idiyor!”

Müşâr-ünileyhin vefâtıyla sulha müsâ‘id bir zemîn husûle gelmiş bulunuyordu. Halefi İkinci (Aleksandır) harbe kendisi başlamış olmadığından, sulhu kolaylıkla kabûl idebilirdi.

Fakat müttefiklerin Sivastopolu zapt itmeksizin hiç değilse Rusyaya bazı şerâ'it teklif idebilmek için müsâ'id bir hâl ve mevki' iktisâb itmeksizin bu yolda müzâkerâta girişmek istememeleri tabî'i idi.

General "Pelisye" hatt-ı muhâsaraya takviye için bir kaç hafta meşgûl olduktan sonra haziranın altısında Sivastopolun bombardımanına tekrâr mübâşeret eyledi ve mah-ı mezkûrun yedinci günü şehre hücum emrini verdi.

"Yeşil Tepe" tabyasının zabtından sonra (Malakof) tabyası üzerine hücum idildi. Fransızlar burasını işgâle muvaffak oldular. Fakat Ruslar bila-hare yeniden işgâl iderek muhâsırına zâî'ât-ı külliye verdiler. Bu muvaffakiyetsizlik Parisde heyecân-ı 'azîm hâsıl oldu.

Rusya tarafında sabırsızlık âsârı gösteriliyordu

315

son muhârebelerde (Nahimof) ile (Kornilof) telef olmuş, (Tutlebin) ağır sûretde yaralanmış, şehir kısmen harâb olmuş idi.

İkinci (Aleksandır) Mençikofun halefî ve kuvvâ-i imdâdiye kumandanı "Gorçakof" a müttefikîn ordusu üzerine hücum etmek için emir verdi. Müttefik orduda fevk-el'âde bir gayret gösterdi. (Traktir) köprüsünden Ruslar Piyemonte 'askeri vâsıtasıyla püskürtüldü ve bu sâyede Sivastopola yaklaşılarak dehşetli bir top ateşi açıldı. Ağustosun on yedisinden yirmi birine kadar top ateşine devâm olundu. Günde 1,000 kadar Rus 'askeri telef ve mecrûh oluyordu; eylülün beşinde yeniden bombardıman icrâsına başlanarak ertesi güne kadar devâm idildi. Ayın sekizinde vakt-i zuhre doğru top ateşi kesb-i şiddet itdi. Şehrin bir kaç noktasında yangın zuhûr itdi; barut ile memlû iki kıt'a firkateyn limanda ber-hevâ oldu; ve nihâyet "Pelisye" tarafından hücum emri verilerek muhârebe akşama kadar temâdi eyledi. Akşama doğru Rus istihkâmâtı zapt olundu. Ferdası günü "Gorçakof" gelüb daha ziyâde mukâvemet göstermenin bî-sûd olduğunu gördü. Ve şehrin müdâfa'larına, Sivastopolu terk için müsâ'ade itdi.

Vali "Osten Saken" (Osten-Sacken) gemisi batan bir kapudân gibi şehirden en sonra çıktı. Ruslar

316

teslîm olmadılar. Eylülün onuncu günü yani üçyüz otuz iki gün muhâsaradan üç def'a kanlı muhârebeden ve üç kerede daha kanlı hücûmdan sonra Sivastopol müttefik ordunun eline geçdi. General "Pelisye" derhâl mareşal rütbesine terfi' idildi.

Bu sırada, Ruslar, asyada bazı muvaffakiyetler husûle getirmişlerdi. Kafkasyanın cenûbunda "Bayandori" (Bayandouri) "Akalçık" (Akhaltzikh), "Baş Kadiklar" (Baschkadiklar) mevki'lerinde galebelere mazhar olmuşlar ve 1855 senesi teşrîn-i sânisinin yirmi yedisinde Kars kal'e-i mühimini zapt itmişlerdi. Bu ahvâl mürâcahasında artık müzâkereye girişilebilirdi.

(Sivastopol) un alınması Rusyayı mağlub itmiş olmak ma'nasını tazammun eylemezdi. Rusya zâhiren harbe devâm itmek arzusunu gösteriyordu. Ma'mafih Fransayı ittifâkdan ayırmak sûretiyle mukaddemât-ı sulhiyeyi hazırlamak için Parisdeki adamları vâsıtasıyla sarf-ı mesâ'iden hâli kalmamakda idi. 'Umûmi sergi münâsebetiyle Parise gelen Avusturya diplomatları da müsâlaha tavsiyesinde bulundular.

Bit-tabi' ne hükûmet-i 'Osmaniye, nede Sardunya – Piyemonte hükûmeti sulh arzusunda değil idiler menâfi'-i 'Osmaniye harb istihsâlini değil, Rusyanın ihtirâsâta devâm idemeyecek bir hâle vaz'ını istilzâm iderdi. Sardunya – Piyemonte de garb devletlerinin dostluğunu takviye için fa'âliyet-i müşterekenin temâdîsini istilzâm idiyordu. İngilterenin ise Karadenizde Rusyanın

317

kuvve-i bahriyesinin ma'dûm hâline îsâlini, Kafkasyanın Rusya hâkimiyetinden kurtulmasını ve Bahr-i Baltıkda Rusların tefevvükunun ilgâsını ta'kîb eylemeleri tabî'i idi. Hatta Baltık Mes'elesi hakkında bir ittifâk 'akdi için Londra ve Paris kabineleriyle İsveç Kral kral-ı cedîdi (Oskar) arasında iki seneden beri bir mükâleme dahi mevcûd olduğundan, 21 teşrîn-i evvel 1855 de Fransa, siyâsiye İngiltere, İsveç arasında bir ittifâk 'akd olundu.

Fakat Fransa – bunu yapmasıyla berâber – yine sulh istiyordu. Bir buçuk seneden beri imtidâd iden bu muhârebe esnâsında meydân-ı harbe üç yüz bin 'asker gönderilmiş ve bunun hemân sülûsânı telef olmuş idi. Efkâr-ı 'umûmiye (Napole'on) u

İngilterenin hesâbına çalışmakla ithâm idiyordu. Fransa dâhilinde bazı ufak iğtişâşlar zuhûr itmiş ve (Napole'on) a karşı biri (Piyanolu) nâmında İtalyan, diğeri, (Belmar) nâm Fransız tarafından iki sû-ikasd tecrübesi vukû'u bulmuş idi. (Napole'on) müsâlahayı menâfi'ne her vechile muvâfakat görmekte idi. Rusya Çarıda müsâlahâ emelinde idi; Fransaya karşı husûmet göstermekte olmayub, bil'akis Avusturyaya karşı büyük bir kîn ibrâz eylemekte idi. Ma'hazâ (Napole'on) İngilterenin müttefiki olduğundan, mesleğini devlet-i müşâr-ünileyhaya anlatmak lâzım gelirdi. Eğer baharda mühâsemât başlanırsa, harbin 'umûmi bir şekil alması lüzûmunu gösterdi: bütün Avrupa akvâmını tahrîk itmek, Polonyayı Rusya ve Avusturya aleyhine silâha da'vet eylemek lüzûmundan bahs eyledi. Bütün Avrupa haritasınca

318

tashîhât icrâ eylemek lâzım geldiğini söyledi: bu herc ü merc-i 'umûmî arasında "Ren" in sâhil yesârıyla Belçikayı zabt itmek istediği anlaşılıyordu. İngiltere bu cevâbdan tevahhuş itdi. Bu gibi mesâ'ilin tahaddüsüne sebebiyet vermekden ise, velev gayr-ı kâfi bazı şerâ'it tahtında bile olsa Rusya ile müzâkerâta girişmek daha hayırlı idi. Hâh nâ hâh Rusya ile müzâkerâta muvâfakat itdi.

Ta'rîf ittiğimiz şu zamanda (Teşrîn-i sâni 1855) en müşkül mevki'de bulunan devlet Avusturya idi: devlet-i müşâr-ünileyha şâyed muhârebeye baharda yeniden başlanırsa, bunda en ziyâde kendisi mutazzarrır olacağını biliyordu. Kânûn-ı evvel ibtidâsında İtalya Kralı (Viktor 'Emanu'el) ile (Kavor) un Parise vukû' bulan ziyâretleri esnâsında icrâ olunan merâsim-i ihtirâmkârâne Avusturyanın fevk-el'âde câlib-i dikkati olmuş idi. İkinci (Viktor 'Emanu'el) ile (Kavor) Londrada da pek ziyâde âsâr-ı meveddetle kabûl idilmişlerdi. Paris ziyâreti esnâsında Üçüncü, (Napole'on) misâfirlerine:

-Söyleyiniz, İtalya için ne yapabiliriz? – diye su'âl itmiş ve aldığı cevâb bit-tabi' Avusturyanın hoşuna gitmeyecek bir zemînde bulunmuş idi. İşte bu esbâb Avusturyayı İtalya diplomasisinin husûl-i âmâline meydân vermemek üzere Fransaya yaklaşmağa ve Çarı sulhu kabûle mecbûr itmek maksadıyla icrâ olunacak nümâyîş-i siyâsiyi iştirâka âmâde olduğunu bildirmeye sevk itdi.

319

Devlet-i müşâr-ünileyha Çara bir (Ültimatom) irsâli ve eğer müşâr-ünileyh bunun ahkâmını kabûl itmezse cevâb-ı reddin sebab-i harb ‘addilmesi teklîfindе bulundu. Çünkü Rusyanın İngiltere ve bâhusus Fransa ile – Avusturyaca hatar-nâk – bir i’tilâf ‘akd idebilmesinin önünü ancak bu sâyede alabileceğini anlamış idi.

Şu kadar ki bu bâbda vukû‘ bulan teklîfâtında İngilterece en mühim görülen noktalar hakkında pek hafif şerâ’it konulmuş, ezcümle Karadeniz mes’elesinde beyn-üddüvel bir sûret-i tanzîmeye te’sîs olunmayub, Rusya ile Devlet-i ‘Osmaniye arasında doğrudan doğruya bir i’tilâf ‘akdi tavsiye edilmiş olduğundan, Londra kabinesinin şikâyeti üzerine (Napole’on) bu noktaların ta’dîli talebinde bulundu ve hayli müzâkerâtdan sonra ultiमतom kararlaştırılarak 16 kânûn-ı evvel 1855 târihinde Çara gönderildi: metninde 17 kânûn-ı sâniye kadar cevâb verilmesi, târih-i mezkûrda cevâb vârid olmadığı hâlde Avusturyanın şerâ’it-i âtiye dâ’iresinde düvel-i garbiye ile ‘akd-i ittifâk ideceği beyân olunmakda idi:

Evvelâ Tuna hükûmât-ı sagîresi düvel-i mu‘azzamanın himâye-i müşterekesi altına vaz‘ olunarak idâre-i dâhiliyelerinin düvel-i müşâr-ünileyhime tarafından taht-ı zamânda bulunması ve devletler arasında ‘akd-i i’tilâf idildikce Devlet-i ‘Osmaniyenin emârât-ı mezkûreye ‘asker idhâl idememesi ve Besarabya cihetinden hudûdun tashîhi.

Sâniyen Tunada serbesti-i seyr-i sefâ’inin düvel ‘akidenin murâkebesi altında te’sîsi.

320

Sâlisen Bahr-ı Siyâhın hâl-i bîtarafiye vaz‘ı; bu bâbda Bâb-ı ‘Ali ile Rusya arasında bir i’tilâf ‘akdiyle tanzîm kılınacak mukâvelenâmenin sulh ‘ahidnâmesine rabtı; Devlet-i ‘Osmaniyenin Avrupa Hey’et-i Düveliyesine kabûlü ve devlet-i müşâr-ünileyha ile Avrupa düvel-i hamsesinden (Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Sardunya) biri arasında zuhûr idecek her ihtilâfın diğer dört devletin nazar-ı tedkîkine ‘arzi; boğazların mesdûdiyeti esâsının yeniden i‘lânı;

Râbi‘en ‘Osmanlı Hristiyanlarının hukûkunun zât-ı hazret-i Padişahînin hukûk-ı hâkimiyetine hâlel getirmeyecek bir sûrette tasdîk ve i‘lânı. Devlet-i ‘Osmaniyenin bu

bâbda ittihâz ideceği kararın Rusya tarafındanda tasdîki (Bu sâyede Rusyanın Hristiyanların himâyesi müdde'ayâtından sarf-ı nazar eylemesi.)

Hamsen tarafeyn-i muhârebeyn Avrupa siyâsetine 'â'id menâfi'-i 'umûmiyeye temâs ider diğêr şerâ'it 'arz itmek isterlerse buna muhtâr bulunmaları.

...

Rusya Devleti Avusturyanın harbe karar vermiş olduğunu zann idiyordu. O sırada 'umûmî bir muhârebe zuhûru endişesi Berlin kabinesinide şiddetle düçâr-ı endişe itmekte olunduğundan, Prusya Kralıda Çara bir mektûb yazarak (Ültime) a muvâfakat itmesi tavsiyesinde bulundu.

Bu mütâla'ât ve ihtârâtın te'siri altında Çar İkinci (Aleksandır) 16 kânûn-ı sâni 1856 târihinde muvâfakatini bildirdi. Bunun üzerine mu'âhede-i sulhiyenin tanzîmi için

321

şubatın yirmi beşinde Parisde bir kongre 'akd idildi ki Viyana Kongresinden sonra en mühim kongre 'adına şâyândır.

Üçüncü Napole'on nâmına Hâriciye Nâzırı Kont "Valveski" ile "Baron dö Burkuney", İngiltere tarafından Lord "Kuvley" Avusturya tarafından Kont "Bu'ol" ile Baron "Honber" Rusya tarafından "Prens Orlof" ile Baron "Bronov", "Piyemonte" hükûmeti nâmına Kont "döKavur" ile Marki "Villa döMarina" Devlet-i 'Aliye cânibinde 'Ali Paşa ile Cemil Efendi işbu kongreye murahhas ta'yîn olundular: Devlet-i 'Aliye bu gibi kongrelere iştirâka birinci def'a kabûl idiliyordu.

Murahhaslar meyânında müzâkerât sür'at ve suhûletle cereyân eyledi; zâten evvelce i'tilâf hâsıl olmuş idi. Üçüncü Napole'on tarafından Rus murahhasları hakkında açıkdan açığa ihtâr olunan hissiyât-ı muhâlesetkârane bu i'tlâfi teshîle medâr olmuşdu. Rus murahhaslarına hükümdâr-ı müşâr-ünileyh tarafından o derece hürmet ve ri'âyet gösteriliyorduki bir millet-i mağlûbenin murahhasları olduğuna hiç kimsenin inanmaması tabî'i idi.

Murahhasların şerefine büyük ziyâfetler verildi; martın on altıncı günü Napole'onun bir oğlu dünyaya geldi, ve hânedânın istikbâlini te'mîn iden bu vak'a

Üçüncü Napole'on için büyük bir bahtiyârlık olduğu gibi, bütün Avrupa hükümdârı tarafından icrâ idilen tes'îdât ve tebrîkâtta nüfûzunun ne kadar 'âlî bir dereceye vâsıl olduğunu gösteriyordu. Paris Kongresi

21

Târih-i Siyâsî

322

Napole'onun hayâtının en parlak zamanıdır. Mahzâ müşâr-ünileyhin nüfûzu semere-i nüfûzu olarak 30 mart târihli Paris 'Ahidnâmesi 'akd olundu.

Fakat ondan evvel Reşid Paşa Devlet-i 'Osmaniyenin Avrupaca kabûl idilmiş olan esâslara ri'âyetini ve Gayr-ı müslim teb'ası hakkındaki hiss-i 'adâletperverânesini isbât eylemek üzere gâyet mühim bir teşebbüsde bulunmuşıdi. Zâten 1853 senesi haziranında; Mençikofun sefâret-i fevk-el'âde ile muvâsalatının ferdâsında sâdır olan bir hatt-ı hümayûn ile teb'a-i Hristiyaniyenin hürriyet-i mezhebiyesi yeniden i'lân idilmişıdi. Fakat bu kâfi değıl idi. Hükûmet-i 'Osmaniye tarafından daha sarfih bir lâyiha kaleme alınarak Paris Kongresi murahhaslarına teblîğ olundu ve murahhaslar bunun "ehemmiyet-i 'azîmesini tasdîk eylediler".

Bu bâbda neşr kılınan yeni mu'âhedenin me'ali Gülhane Hatt-ı Hümayûnun biraz daha açık 'ibâre ile tekrârından 'ibâret olub, herkesin kânûn nazarında müsâvî olduğunu, tasarruf-ı şahsiye ve müştereyekeye mürâ'âtı, bilcümle teb'anın hidmât-ı 'umûmiyede istihdâmını ve hidmât-ı 'askeriyeye tâbi' tutulmasını serbesti-i edyânı, vergiler ve tekâlifin müsâvâten tarh ve tevzî'ini ve hükûmet tarafından ahz ve cibâyetini mahâkim huzûrunda kâ'ide-i müsâvâta tevffiken icrâ-i şehâdet olunmasını bilcümle muhtelit ticâret, cezâ ve cinâyet da'vâlarının rü'yeti için mahâkim-i muhtelite teşkîlini, cema'ât-ı Hristiyaniyeye 'â'id imtiyâzât ve mu'âfiyâtın yeniden gözden geçirilmesini, nevâhî ve eyâlât mecâlisi ile Mecâlis-i Ahkâm-ı 'Adliyyeye cema'ât-ı mezkûre tarafından

323

vekîller ta'yînini, evrâk ve muharrerât-ı resmîyede Hristiyanlar hakkında muhayyel nâmûs ve haysiyet elfâz ve ta'bîrât isti'mâl olunmamasını, onlara rütbe ve nişân i'tâsını munsabb ve me'mûriyetler tevcîhi. Her gûna sû-i isti'mâlâtın men'ini ve irtişâ ve irtikâb

ve ihtilâsa mute'allık kavânînin şiddetle tatbîkini dahi mü'ebbed ve bu misillü bazı mevâd-ı sâ'ireyide muhtevî idi.

30 mart 1856 târihli hârî olan Paris Mu'âhedesinin yedinci maddesi mûcibince 'âkid devletler hükûmet-i 'Osmaniyenin istiklâl ve tamâmiyet-i mülkiyesine ri'âyeti ta'ahhüd itdikleri gibi, Padişâhda buna mukâbil düvel-i müşâr-ünileyhime teblîğ eylediği bir fermân-ı hümayûnda karîhesinden ve hüsn-i rızâsıyla bilcümle teb'a vezîr-i destânînin hukûkuna ri'âyet eylemeyi ta'ahhüd eyler. Yine bu mu'âhede nâmına dokuzuncu maddesine tevfikten düvel-i müte'âkide "Ne zât-ı hazret-i Padişâhinin teb'a-i hümayûnlarıyla olan münâsebâtına, ne de idâre-i 'Osmaniyeye, gerek münferiden ve gerek müştereken olsun, müdâhele için kendülerine bir gûne hakk ve selâhiyet bahş itmemekte olan" teblîğ vâki'in ehemmiyet-i 'azîmesini tasdîk iderler. Boğazların ve Bahr-ı Siyâhın bîtarafılığı, ne 'Osmanlılar ne de Ruslar tarafından bahr-ı mezkûr sevâhilinde hiç bir tersâne inşâ idilemeyeceği on ve ondördüncü maddelerle tasdîk olunmuşdur.

'Ahidnâmenin on beşinci ve on altıncı maddeleri Tunada serbesti-i seyr-i sefâ'ini te'mîn ider. İşbu seyr-i sefâ'in için

324

muktezî 'ameliyâtın icrâsıyla mu'âmele-i mukteziyeye nezâret vazîfesi beyn-eddüvel bir komisyona tevdi' olunacaktır.

Yirmi ve yirmi dokuzuncu maddeler Rusya tarafında bulunan Besarabyanın bir kısmı ile tevsî' edilmiş olan Boğdan ile Eflaka devletlerin zamân-ı müşterekleri tahtında hukûk-ı kadîmelerine tasarruf hakkı bahş olunduğuna müte'allıktır. Boğdan ile Eflakın teşkîlât-ı dâhiliyesi, bunların yâhûd mecâlis-i milliyelerinin arzularına göre ve Parisde devletler süferâsı tarafından mürekkebe konferansın kontrolü altında kararlaştırılacaktır. Hükûmet-i 'Osmaniye bu iki emâret ile Sırbiyeye, devletlerin muvâfakati inzimâm itmedikce hiç bir vechile 'asker-i a'zâm idemeyeceğide ahkâm-ı 'ahdiyedir.

Bir sözle denilebilir ki Paris 'Ahid nâmesinin hülâsa-i me'âli, hükûmet-i 'Osmaniyenin tamâmi-i mülkiyesi, Tuna emâretlerinin muhtâriyet idârelerini ve Bahr-ı Siyâhın bîtaraflığını mutazammın olub bunların cümlesi düvel-i mu'âzzamanın zamân-ı

müşterekesine tâbi' tutulmuşdur. Şark mes'elesine cihet-i ta'alluku olan Paris Mu'âhedenâmesinin ahkâm ve şerâ'it-i asliyesi bunlardan 'ibâretdir.

Perşembe 12 mayıs 1327

SON



SONUÇ

İncelediğimiz bu eserde, Diran Kelekyan, 1815 Viyana Kongresi ile birlikte oluşturulmaya çalışılan yeni dünya düzeninin savunucuları ve bu düzene karşı çıkanların direnişleri ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Viyana Düzeni'nin mimarı ve uzun yıllar en büyük savunucusu olan Metternik'in özgürlükçü isyanlara karşı aldığı tedbirleri ve büyük devletleri kendi fikirleri etrafında toplamayı başarma becerisini harika bir şekilde dile getirmiştir. Devletlerarası siyasette, politik mücadelelerde karşı görüşte olan devletleri iyi analiz ederek onların zayıf noktalarını tespit etmenin önemini ve zor durumlardan nasıl en az zararla çıkılabileceğini, umutsuz görülen durumlardan en iyi kârla nasıl çıkılabileceğini, Metternik üzerinden başarılı bir şekilde örneklemiştir. Viyana Düzeni'nin devamlılığını sağlamak ve meydana gelen yeni olaylara karşı yeni tedbirler almak için toplanan Karlsbad, Troppau, Laybah ve Verona Kongreleri'ndeki devletlerin ve bu devletleri temsil eden üyelerin politik başarı ve başarısızlıkları açıkça ortaya konulmuştur.

Viyana Kongresi'nden sonra monarşik düzeni korumak için izlenen politikalara karşı çıkan ayaklanmalar anlatılırken, sadece Avrupa'da meydana gelenlerden değil, aynı zamanda Kuzey, Orta ve Güney Amerika'daki bağımsızlık mücadelelerinden de bahsedilmiştir. Amerika kıtasındaki Latin ve Anglo Sakson mücadelesine de değinilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Viyana Kongresi'ne karşı olan ilgisizliği dile getirildikten sonra, Osmanlı Devleti'ni etkileyen Mora İhtilali, Mısır Meselesi ve Kutsal Yerler Sorunu'na da ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Padişahların bu sorunların üstesinden gelebilmek için neler yaptıkları, hem içerde, hem de dışarda ne gibi engellerle karşılaştıkları, devletlerarası denge siyaseti güdülerek sorunların üstesinden nasıl geldiği belirtilmiştir. Zaman zaman Osmanlı Devleti'nin düştüğü zor durumlara değinilirken, yönetim anlamındaki aksaklıklardan da bahsedilmiştir. Şanizâde, Lütfi Paşa, Cevdet Paşa gibi Osmanlı taihçilerinin eserlerine atıflar yapılırken, Avrupalı bazı yazar ve gazetelerin de olayları nasıl değerlendirdiklerinden söz edilmiştir.

Sonuç olarak, Diran Kelekyan'ın bu eseri ile hem gazeteci hem de Harbiye ve Mülkiye'de Siyasi Tarih muallimliği yapan bir Ermeni'nin Avrupa tarihine bakışını ve

Osmanlı Devleti'nin olaylara karşı aldığı tavır ve önlemlere karşı yorumunu öğrenmiş olduk. Böylece Ermeni milliyetçisi birinin gözünden Osmanlı ve Avrupalı kaynakların karşılaştırıldığını da tespit ettik. Yaptığımız çalışmanın Avrupa Tarihi alanında yapılan akademik çalışmalara katkısı olacağını düşünmekteyiz.



KAYNAKLAR

- ALPKAYA, Faruk. “İnsanlar Asıl Unutulunca Ölür: Diran Kelekyan”. Mülkiye Dergisi. sayı 39. 2015. s. 271-273
- ARIKER, Samet. “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. sayı: 8. Ekim 2015. s. 199-217
- ARMAOĞLU, Fahir. “19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)”. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1997.
- ATA, Bahri. “Üniversite Öncesi Tarih Öğretiminde Siyasi Tarihin Yeri”. Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 2006. s. 31-48
- BAY, F. Özlem. “Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerine Analitik Bir Uygulama (1860-1900)”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara. 2013.
- BOZKURT, Eshabil. Ayşe Banu KARADAĞ. “II. Abdülhamit Devri Roman Çevirileri”. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. Kırklareli. 2015/3. Ekim. s. 43-77
- ÇANKAYA, Ali. “(Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde) Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)”. I. Cild 1859-1968. Ankara: Mars Matbaası. 1968-1969.
- ÇÖĞENLİ, M. Sadi. “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu” Akademik Araştırmalar Dergisi. sayı: 7-8. İstanbul. 2001. s. 99-134
- DEVELLİOĞLU, Ferit. “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat”. Ankara: Aydın Kitabevi, 30. Baskı. 2013
- ERİM, Nihat. “Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)”. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1953.

- ERKUL YAĞCI, Ahu Selin. “Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published Between 1840 and 1940”. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Temmuz. 2011.
- FIRAT, Melek M. “Dünyada Siyasi Tarih Disiplininin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi”. Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 2006, s.9-22
- HANİLÇE, Murat. “Bir Osmanlı Devleti’nin (Diran Kelekyan) Gözünden Harp Manzaraları”. 100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2014. s.443-475
- KARAL AKGÜN, Seçil. Murat ULUĞTEKİN. “Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a”. Ankara: TDV Yayın ve Matbaacılık. 2002.
- KARAL, Enver Ziya. “Osmanlı Tarihi”. Cilt: V. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1987
- KELEKYAN, Diran. “Kâmus-ı Fransevi, Musavver Türkçe’den Fransızca’ya Lûgat”. İstanbul: Mihran Matbaası. 1329 (1911)
- KELEKYAN, Diran. “On Dokuzuncu ‘Asırda Târih-i Siyâsî-i Umûmî”. İstanbul: Cihan Matbaası. 1329.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner. “Balkan Savaşları’nda Osmanlı Propogandası: Neşr-i Vesaik Cemiyeti”. İzmir: Tarih İncelemeleri Dergisi. XXIX/2. 2014, s. 539-561
- KÖPRÜLÜ, Fuat. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1984. s.5
- KÜÇÜK, Abdurrahman. “Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması Ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”. Ankara Üniversitesi Dergiler Veri Tabanı, Cilt 35, Sayı 1, DOI: 10.1501/Ilhfak_0000000844,Ankara: 1996
- MUMCU, Ahmet. “Siyasal Tarihe Giriş”. Ankara: Turhan Kitapevi. 1980.
- NAKIP, Tahir. “Osmanlı Devleti’nde Geç Dönem Tarih-i Umûmîler”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. İstanbul, 2006.

- ÖZCAN, Abdulkadir. “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”. Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. sayı 1. 2013 (Bahar). s. 271-293
- ÖZLEM, Doğan. “Tarih Felsefesi”. İstanbul: İnkılap Kitabevi. 2001
- PAMUKÇİYAN, Kevork. “Biyografilerle Ermeniler”. Cilt IV, İstanbul: Aras Yayıncılık. 2003
- POLAT, Mehmet. “Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması”. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi. Elazığ. 2007.
- SAMİ, Şemseddin. “Kâmus-ı Türkî”. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2015
- SANDER, Oral. “Siyasi Tarih İlçâğlardan 1918’e”. Ankara: İmge Kitabevi. 2010.
- SAUVAGET, Jean. “İslam Dünyası Kısa Kronoloji”. Çev. Suat Kemal YETKİN, Faik Reşit UNAT, Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963
- SÖNMEZ, Erdem. “Galat-ı Meşhuru Sorgularken Türkiye’de Tarih Yazımı Üzerine Notlar”. Modus Operandı. Sayı 1. Mart 2015. s. 49-80.
- Teodik. “11 Nisan Anıtı”. Editör: Dora Sakayan. İstanbul: Belge Yayınları. 2010.
- TOPRAK, Zafer. “Diran Kelekyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi”. Tarih ve Toplum. sayı 67. Temmuz 1989. s. 39-41
- TOPRAK, Zafer. “Tarih Yazımının Evrimi ve Türkiye’de Çağdaş Tarih”. Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması. 2003-2023 – Türkiye Bilimler Akademisi Raporlar. TÜBA Yayını. Ankara. 2007. s. 203-231.
- TÜMER, Cem Şems. “19. Yüzyıl Metinlerinde Genel Bir Tercih: “Yahut”lu Başlık Kalıplaşması”. Turkish Studies. Volume 3/1. Winter 2008. s. 380-398
- UÇAROL, Rıfat. “Siyasi Tarih (1789-1999)”. İstanbul: Filiz Kitabevi. 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. “Osmanlı Tarihi”. cilt. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1987.

ÜLMAN, Ahmet Haluk. “Türkiye’de Siyasi Tarih Yazıcılığı ve Siyasi Tarihçilerimiz”.
Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu, Ankara: Ankara
Üniversitesi Basımevi. 2006. s. 23-30

ZÜHRAB, Kirkor. “Hayat, Olduğu Gibi”. Çev. Kudret EMİROĞLU. Ankara: Ayraç
Yayınları. 2000.



ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Cem TURGUT

Doğum Yılı ve Yeri : 1978 / Turhal

Lisans Öğrenimi : Ondokuzmayıs Üniversitesi/Amasya Eğitim
Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Sosyal Bilimler
Enstitüsü

Yabancı Dili : İngilizce

İş Deneyimi : Tokat ilinin çeşitli okullarında 18 yıldır Sosyal
Bilgiler Öğretmeni olarak çalışmaktadır.

İletişim : 0505 373 03 45

E-Posta Adresi : facem@mynet.com